

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HJEMSTAVNSBOG

FOR

FREDERIKSBORG AMT

UDGIVET AF
FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

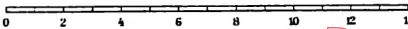
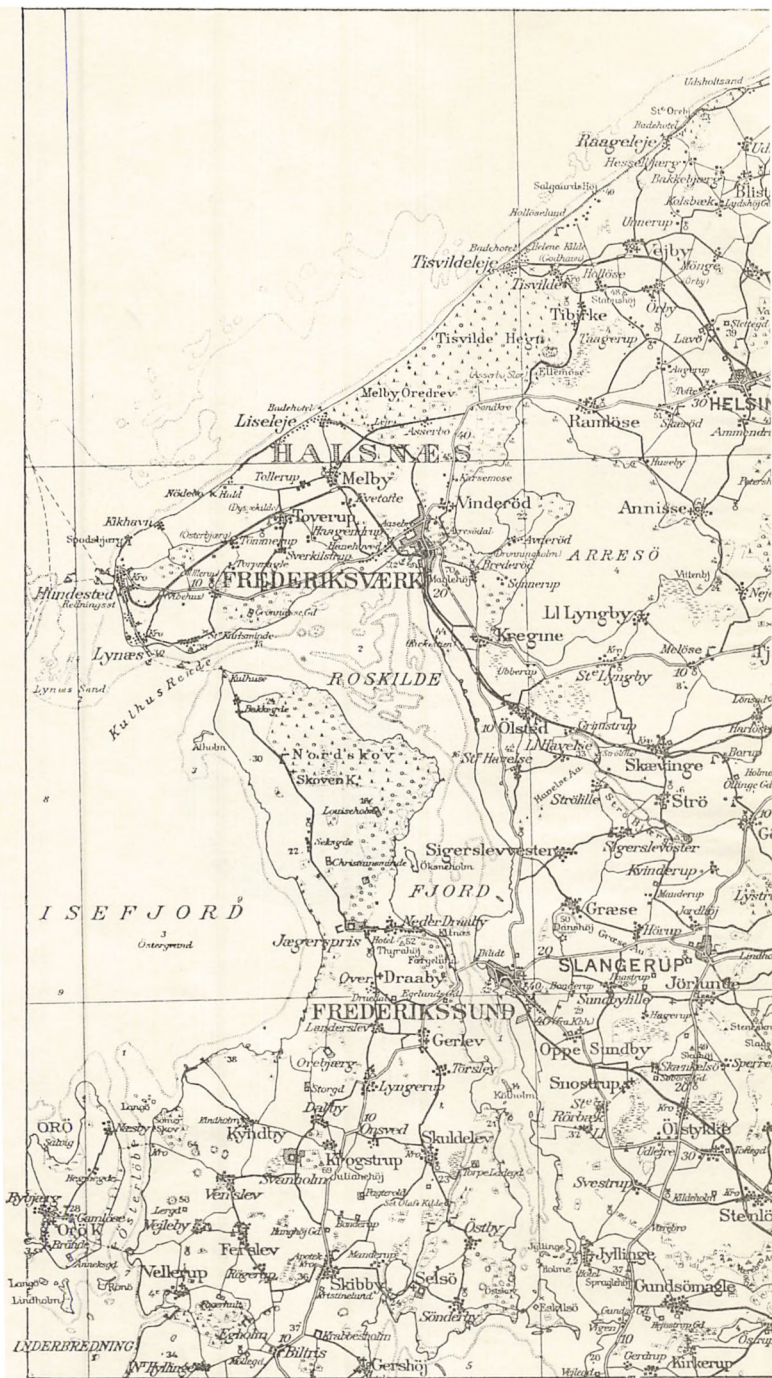
H I L L E R Ø D 1 9 4 3

**Denne Hjemstavnsbog udsendes som Aarbog
for Frederiksborg Amts historiske Samfund for 1942 og 1943 under Redaktion af
Samfundets Skriftudvalg, H. Boisen, Knud Klem og Anders Uhrskov,
i Forbindelse med L. C. Jensen og M. Larsen.**

★

C. Nordlundes Bogtrykkeri (Osw. Terkelsen) . Hillerød

Geodætisk Institut, København

ENERET

NORDSJÆLLAND I DE ÆLDSTE TIDER

Af L. C. Jensen.

Vor smukke Hjemegn er ikke blot elsket af os, der ved Hjem og Slægt har Rod i Nordsjælland, men ogsaa af fremmede, som Aar efter Aar vender tilbage for at glæde sig over Naturen.

Den rige Afveksling, der præger vor Egn, er en uerstattelig Gave, som stammer helt tilbage fra vort Fædrelands Tilblivelse. Det maa derfor være os en kær Pligt at værne om de Skønheder, Naturen i saa rigt Maal har betroet os.

Kridttiden.

Vort Land er blevet til gennem Tusinder og atter Tusinder af Aar.

Gennem Undersøgelser i Overfladen, ved dybe Boringer efter Vand, ved Udgravninger til Havne, Jernbaner, Kloaker og Kældere samt i talrige Teglværksgrave har man skaffet sig Klarhed over, hvorledes Landet er blevet dannet.

Vi formoder saaledes, at Nordsjælland, dengang Kridtet i Undergrunden blev til, var dækket af et stort og dybt Hav med dejlig klart Vand. I dette Hav levede mange Smaadyr, hvis ganske smaa Skaller sammen med fine Kalkkorn Aar efter Aar lagde sig som et tyndt, rent Kalklag paa Havbunden. Her har man ogsaa fundet Rester af lidt større Dyr som Snegle, Muslinger, Søpindsvin og Blæksprutter.

Det ældste tykke Kalklag, Skrivekridtet, kender vi ikke meget til i Nordsjælland, hvor denne Kridtart ligger meget dybt.

Et Minde om det usynlige Skrivekridts Tilstedeværelse har man dog gennem mange Aar kendt ved Stenløse.

Da Isen længe efter Kridtets Tilblivelse trængte frem, har den muligvis i Køge Bugt revet mægtige Kridtstykker op og taget dem med paa sin Fremtrængen. Ved Isens Smeltning blev Kridtblokkene, der har dækket flere Hektarer Land og har været op til 10 m tykke, efterladt ved Stenløse Mølle som en Anelse om Naturkræfternes Vælde i fjerne Tider.

Den Kridtart, man lejlighedsvis støder paa ved Boringer, er Saltholmskalken. Ogsaa den er dannet i et ret varmt Hav. Man mener, at Datidens Havbund milevidt har været dækket af ormeagtige Mosdyr, der har boet i Kolonier. Paa de Steder, hvor Kalken fra disse mange Smaadyr er blevet kittet sammen til en haard, klingende Kalk, kaldes Kridtet for Saltholmskalk, der næsten i hele Nordsjælland ligger dybt nede. I et Bælte, som er ca. 10 km bredt, og som strækker sig fra Humlebæk til Gilleleje, ligger Kalken ofte mere end 60 m under Havets Overflade. Fra denne dybe Kalkdal hæver Kridtlaget sig til begge Sider for til sidst mod Syd ved Krogstrup og Søsøm at ligge i Højde med Havets Overflade.

Istiden har ogsaa efterladt os Minder om Saltholmskalken. Ved Terkelskoven og ved Nymølle ikke langt fra Farum har der været saa mange løsrevne Kalksten, at man med Udbytte har været i Stand til at fremstille brændt Kalk i store Mængder.

Istiden.

Vort Lands Klima har vekslet stærkt gennem Tiderne. Den mærkeligste Periode har sikkert Istiden været, hvor alt var dækket af mægtige Ismasser i Lighed med det, man i Nutiden kan træffe paa Grønland. Man mener, at der med Mellemrum gennem flere Tusind Aar har været tre store Istider, af hvilke den sidste i det væsentlige har givet Nordsjælland den Overfladeform, Landsdelen har den Dag i Dag.

Fra Nord og Øst har Isen i vældige Masser gennem lange Tider skudt sig frem over vort Land. Paa sin Vej har den skaanselsløst taget alt med sig. Med sine skarpe Kanter og store Sten har den skuret det bløde Kridt op til en æltet Masse, ja, undertiden har den taget Kridtflager og store Klip-

peblokke med sig. Nogen Plan i det hele har der ikke været. Ler, Sand, Grus, store Sten og Kridt blev rodet sammen uden Maal og Med. Ved Sommertid, naar Solen havde Magt, smeltede altid noget af Isen bort. Smeltevandet tog i første Omgang det fine Ler og Sand med sig, og naar Isen smeltede helt bort, efterlod den sig Bakker, som vi nogenlunde kender dem den Dag i Dag.

Videnskabsmændene har regnet ud, at Isen flere Gange har rykket frem og tilbage her i Nordsjælland. Man er ligeledes klar over, at Isen til sidst er forsvundet i Retningen fra Vest mod Øst. Det første Omraade, der er blevet isfrit, er Landet omkring Roskilde Fjord, og det sidste er Egnen henimod Helsingør.

Ved Smeltningen, der først og fremmest har fundet Sted fra Overfladen, har Vandet søgt ned i Revner og videre ned i Bunden af Gletscheren i saa store Masser, at der er blevet dannet Bække og Elve under Isen. Disse Smaafloeder har været meget vandrige, men de har ikke haft megen Plads. Vandets Fart har derfor været stor, og paa sin Vej har det revet en Masse Jord med sig. Mange af vore meget smukke Dale, der kaldes Tunneldale, er opstaaet paa denne Maade. Ved Jørlunde, Slagslunde, Ganløse, Stenløse og flere andre Steder møder vi stejle Bakker og dybe Dale, i hvis Bund man finder Smaasøer ofte forbundet med et Vandløb. Buresø, Bastrup og Farum Sø samt Furesøen, der alle gennem Mølleaen har Forbindelse med hinanden, er saaledes tusindaarige Vidner om Smeltevandets stride Strøm gennem Nordsjælland til Øresund.

I Forbindelse med vore Tunneldale er vore Aase opstaaet. I Modsætning til andre Overfladedannelser er Aasene blevet til i Løbet af ganske faa Aar. Ja, i flere Tilfælde kan man ligefrem tælle Tilblivelsesalderen op, idet Sommeren med de store Vandmasser har givet Lag med groft Grus og store Sten, medens der om Vinteren, naar Smeltevandet var sparsommere, kun blev aflejret et tyndt Lag fint Sand eller Ler.

Vor berømteste Aas er Strø Bjerg, der hæver sig som en 8 km lang Vold midt i Landskabet, og ikke langt herfra har

man Vildbjerg og Langbjerg i Gørløse og Uvelse Sogne. Den smukkeste af vore Aase er dog Skuldelev Aas, der med sine 6 Bakker og sine Træer rejser sig kækt i Landskabet.

Det store Antal Bakker, Nordsjælland er saa rig paa, er næsten alle opstaaet ved, at Isen har ladet Jordmasserne ligge tilbage ved Smeltningen. Naar der forekommer store Samlinger af Bakker, kalder man det ofte Randmoræner. Den største strækker sig fra Gribskov over Skansebakken, Store Dyrehave, Sjælsøbakkerne til Birkerød.

Ved Isens Smeltning har Vandet ofte taget det fine Ler med sig, medens det grove Materiale er blevet tilbage.

Vort stenfri Teglværksler er saaledes ofte aflejret i en stille Sø, hvor Vandet, som f.Eks. ved Maarum, maaske har været opstemmet langs Bredderne af vældige Ismasser.

Naar Moræneleret indeholder megen Kalk, kaldes det Mergel, der forekommer sparsomt i Amtets nordlige Del, hvor Gletscherne fra Nord ikke i saa høj Grad som fra Syd har haft Lejlighed til at pløje Kalk op i Leret.

Ofte kan man af de forskellige Stenarter se, hvorfra Gletscherne er kommet. Stenarter fra Osloegnen og Vestergötland er saaledes hyppigere i Amtets nordlige Del end mod Syd. Til Gengæld finder man i de sydlige Sogne betydelig flere Sten fra Østersøens Kyster og Dalarne end langs Kattegat.

Selv Dyrelevninger har Isen taget med paa sin Vandring fra fjerne Lande til vore Kyster. Ved Hornbæk har man saaledes fundet en Mammuttand og i Nærheden af Blistrup Hjerneskalen af en Moskusokse. For den sidstes Vedkommende kan man dog ikke se bort fra, at dette Dyr kan have levet i vort Land mellem to Istider.

Efter Istiden.

Maaske omkring 10.000 Aar før Kristi Fødsel blev Vejret mildere, og Isen begyndte saa smaat at forsvinde, selv om det varede mange Aar, før den var helt væk.

Ikke saa snart var Isen nogenlunde borte, før Planter, Dyr og senere Mennesker holdt deres Indtog i vort Land. De før-

ste Planter var de samme, som vi i Dag træffer i Grønland og i Tundraegnene. Samtidig kom de Dyr, der lever af disse Planter, og vel nok først og fremmest Rensdyret, hvis Spor har lokket Datidens Jægere fra Nordtyskland til Danmark. Mange har de næppe været paa deres Strejftog efter Vildt; men af enkelte Fund kan vi se, at de ogsaa har været paa disse Kanter. En Pilespids af Flint og et Skaft af en Rensdyrtak er saaledes de ældste spinkle Minder om de første Mennesker i vor Hjemegn.

Klimaet forandrede sig jævnlgt. En interessant mildere Periode har saaledes faaet Navn efter de Fund, der er fremdraget under Gravning ved Allerød Teglværk. Herfra og iøvrigt af Fund fra Lille Grib sø og Femsølyngen ved Høsterkøb kan vi se, at der i disse Tider har levet Elsdyr, Ulv, Bæver, Lemming og Rensdyr her i Nordsjælland.

Senere blev det endnu varmere, og Somrene var som i Nutiden; derimod var Vintrene noget koldere end nu. Forklaringen paa dette Fastlandsklima maa sikkert søges deri, at Danmark ikke var et Ørige, men en Del af det store europæiske Fastland. Skoven bredte sig fra Nordtyskland ud over Danmark og var præget af Træer som Birk, Asp, Fyr, og senere kom Eg, Elm samt Lind til. Beviser for, at Danmark i denne Periode, der kaldes Fastlandstiden, laa meget højere end nu, har vi nok af. Flere Steder har vi saaledes i Havet truffet Tørvemoser. Den Dag i Dag kalder Gillelejev fiskerne et Sted i Østersøen ved Rygen for »Skoven«, idet man lejlighedsvis under Vodfiskeri paa Stedet faar gamle Træstubbe op. I 1926, da man byggede Jernbanebroen ved Frederikssund, stødte man paa Bunden af Fjorden paa en 9000 Aar gammel Træstub, hvis Omkreds var ca. 4 m.

Minder om Mennesker her i Nordsjælland fra Fastlandstiden har vi ikke, men fra andre Dele af vort Land, f. Eks. fra den bekendte Mullerup Mose i Nærheden af Slagelse, har vi et nogenlunde Billede af, hvorledes Datidens Samlerfolk har levet.

De første Bopladser i Nordsjælland.

Omkring ca. 5000 Aar f. Kr. skete der atter noget mærkeligt. Landet sænkede sig nemlig fra $2\frac{1}{2}$ — $7\frac{1}{2}$ m. Roskilde Fjord, der hidtil kun havde været en stor Aa med enkelte Smaasøer, blev omdannet til et endnu større Fjordlandskab end nu. Hertil kom, at Arresø gennem et bredt Farvand over Asserbo blev forbundet med Kattegat.

Klimaet blev stadig venligere. Man mener saaledes, at Datidens Somre var 2—3 Grader varmere end nu. Fra tidligere at have et Fastlandsklima fik man nu et udpræget Øklima. Fyrren, der oprindeligt var det almindeligste Skovtræ, blev nu trængt tilbage og erstattet med Eg og andre Løvtræer.

I denne Tid blev den vestlige Del af Nordsjælland for Alvor befolket. Langs de lune skovkransede Fjorde og Sunde fra Bunden af Roskilde Fjord til Kattegat fandt Datidens Mennesker gode Erhvervsmuligheder. Man har saaledes fundet ca. 100 Køkkenmøddinger i hele Omraadet.

Paa Grundlag af Undersøgelser af de kendte Køkkenmøddinger ved Havelse Mølle, »Bi lidt« ved Frederikssund, Sølager, Kassepose og flere andre Steder kan man danne sig et tydeligt Billede af, hvorledes Datidens Mennesker levede.

Bopladsen har som Regel ligget lidt højt tæt ved Vandet paa en lun Plads, der vist nok har været beboet hele Aaret. Om Sommeren har man vel nok enten boet under aaben Himmel eller i Skindtelte. Til Gengæld har man sikkert ved Vintertide taget Ophold i Jordhuler.

Flere Steder har man fundet Rester af aabne Ildsteder, der har bestaaet af en lille Stensætning. For at holde Liv i den kostbare Ild Døgnet rundt har man anvendt Trækul, hvis Gløder er blevet dækket af et Lag Skaller af Hjertemuslinger.

Største Delen af Føden har man bjærget i Fjorde og Sunde. Det varme og saltholdige Vand, der stadig blev fornyet af den stærke Strøm, der var til Stede i de smalle Farvande, var et ypperligt Opholdssted for Østersen, som forekom her i uendelige Mængder og derfor blev Menneskets daglige Brød.

De store Masser af Skaller, der den Dag i Dag graves op

ved Frederikssund, er kun et enkelt Bevis for det meget rige Dyreliv, der i sin Tid fandtes i Fjorden.

Ved Vadning eller fra smaa udhulede Baade eller fra flet-

Skafter af Rentak.

Det til venstre er fundet ved Vejleby i Horns Herred.

tede Flaader har man i det smulte Vand ikke blot samlet Østers, Muslinger og Snegle, men ogsaa ved Hjælp af Net og Kroge fanget Torsk, Flyndere, Aal, Hornfisk og flere andre almindelige Fisk.

Ogsaa større Havdyr, som Sæler og mindre Hvaler, har man lejlighedsvis dræbt. Noget kan tyde paa, at man mulig-

vis fra disse Dyr har faaet Tran til Lamper, idet man har fundet Ben af Sæler i Nærheden af lampelignende Lerkar.

Om Vinteren, naar Vandet blev koldere, og man iøvrigt trængte til lidt varmt Skindtøj, har man vel nok i de vældige Skove jaget Kronhjort, Raadyr, Vildsvin og Bjørn og langs Kysterne Svaner, Gæs, Ænder og mange andre Fugle, der fra det kolde Nord søgte ned til det lune Danmark.

Ligesom det daglige Liv i Nutiden kræver Redskaber, har man ogsaa kendt saadanne i fjerne Tider. Da man ikke kendte Jernet, blev alle de skærende Redskaber, som Økse, Mejsel, Kniv, Sav og Skraberredskaber, raat hugget i Flint, som man anvendte med megen Kyndighed, men ogsaa andre Stenarter, f. Eks. Granit, begyndte man nu saa smaat at anvende til de svære Redskaber.

Smaaredskaber, som Skafter, Kamme, Syle, Fiskekroge m. v., blev fremstillet af Træ, Hjortetakker og Dyreknogler.

Krukker og Potter, som man fremstillede med stor Dygtighed i betydeligt Antal, blev som nu lavet af Ler.

Potteskaar, ubrugelige Redskaber, Knogler, Fiskeben og først og sidst Skaller blev ikke som i vore Dage bragt af Vejen, muligvis fordi man ikke kendte Vogne og Trækdyr, men blev smidt paa Bopladsen, hvor Affaldet gennem mange Aarhundreder hobede sig op til anselige Dynger. Køkkenmøddingen i Sølager, der ingenlunde hører til de største, er saaledes ca. 30 m lang, 30 m bred og ca. 2 m tyk.

Det første Landbrug.

I Tiden 3000—2500 Aar f. Kr. naede gennem Indvandring de første Kornsorter frem til vort Land, og her i Nordsjælland møder vi de ældste spinkle Spor herom fra Lerkrukker fundet i en Mose ved Birkerød og i Sølagerdyngen, idet man i det brændte Ler har fundet tydelige Mærker af Hvede- og Bygkorn.

Hovederhvervet for Datidens Mennesker var som hidtil Fiskeri og Jagt. Ved Siden heraf har man hist og her, hvor man fandt en nogenlunde tilgængelig Plet, forsøgt at skaffe

sig en passende Lod. Først brændte man Plantevæksten af, hvorefter man med en Stok eller Træspade bearbejdede Jorden mellem de mange Sten, før man saae. Selv om Udbyttet har været kummerligt, var den regelmæssige Høst dog et vældigt Fremskridt i Forhold til det tilfældige og lunefulde Fiskeri. Man har derfor naturligt tænkt paa, hvorledes man kunde udvide Agerbrugsarealerne paa Skovens Bekostning. Resultatet af mange Aars Prøven blev lidt efter lidt det næste store Fremskridt, nemlig den slebne Stenøkse, der ikke blot gjorde Manden til Herre over Kratbevoksningerne, men over selve Storskoven.

Fra de gamle Bopladser langs Kysterne trængte man herefter langsomt ind i det indre af Nordsjælland og begyndte at bygge Huse. De mange Stengrave fra disse Tider fra Amtets sydvestlige Herreder er et sikkert Vidnesbyrd om en nogenlunde tæt Bebyggelse i disse Egne.

I de østlige og nordøstlige Sogne, hvor man har færre Minder, har Befolkningstætheden utvivlsomt været langt mindre.

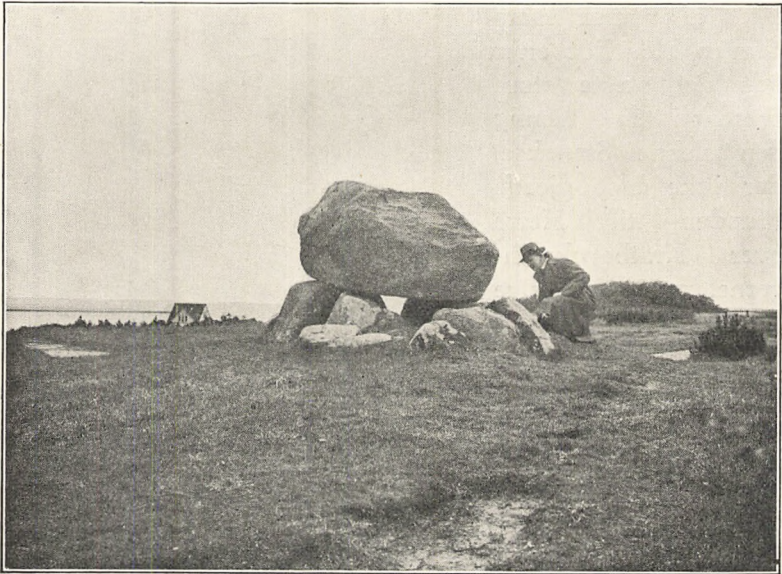
Ved Siden af Agerbruget, der omfattede Dyrkningen af Byg, Hvede og muligvis Hør, havde man allerede paa et meget tidligt Tidspunkt Husdyr. Som altid var Hunden Menneskets tro Følgesvend. Af egentlige Nyttedyr har man i Sølugerdyngen fundet Faareknogler, ligesom man er bekendt med, at Koen og Svinet har været almindelige Husdyr.

Lerkar fra Højbjerg Hegn.

Dysserne.

De ældste Landbrugere var sikkert langt bedre stillet end Samlerfolket langs Fjordkysterne. Kampen for Tilværelsen var ikke saa alvorlig som tidligere, og man har haft Tid til at sysle med andre Ting end netop at bjærge Føden. De mange vældige Dysser er Vidnesbyrd herom. I Køkkenmød-

Runddysser ved Hjortegaarde i Egnen om Jægerspris.

dingen ved Kassepose og iøvrigt i andre Dynger har man fundet Rester af Menneskeskeletter, hvilket maa være Tegn paa, at man i alt Fald somme Tider kort og godt har gravet de døde ned i Dyngen.

I den yngre Stenalder begyndte man at rejse store Stengrave over de døde. Tanken herom er kommet Syd og Vest fra med fremmede, der er indvandret.

Af disse Stengrave er Runddyssen den ældste Form. Den bestaar af 4—6 store Sten med en Overligger anbragt i en rund Høj, ved hvis Fod der sættes en Krans af Randsten til Oplysning for Eftertiden om, at her var en fredlyst Gravplads.

En senere Form er Langdyssen, hvor der i en aflang Jordforhøjning ligger flere Gravkamre; ogsaa her sattes ved Højens Fod en Krans af rejste Sten. Som Befolkningen tiltog, skulde man yderligere skaffe Gravplads. Man begyndte saa at bygge Jættestuer, hvor det snævne Gravrum er bleven til en Stue, dækket af mange Sten og med en ordentlig Indgang.

Langdysse ved Dæmpegaard.

Endelig gik man i den yngste Stenalder over til at begrave de døde i Stenkister eller Hellekister, som de kaldes paa Sjælland.

Foruden Lerkar, der som Regel findes i Gravene, træffer man i Mandsgravene hyppigt Økser, Knive, Mejsler og Dolke, alle af Sten, medens man i Kvindegravene foruden Redskaber kan finde Ravsmykker.

Skønt vi kender mangfoldige Stengrave, er det dog kun lidt, vi ved om Menneskenes Levevis i disse Tider. Forklaringen herpaa maa sikkert søges deri, at man ligesom i Nutiden ogsaa i Stenalderen brugte de samme Gravpladser gen-

nem Aarhundreder. Naar en Dysse eller Jættestue blev overfyldt med Begravelser, har man for at skaffe Plads til nye Grave foretaget en grundig Udrensning af Skeletrester, henlagte Redskaber, Vaaben og Lerkar, ofte i en saadan Grad, at næsten intet blev tilbage.

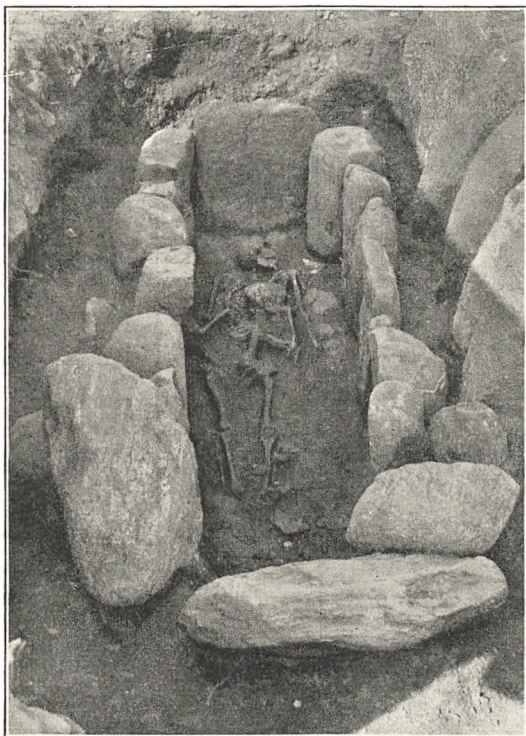
Jættestue ved Hjortegaarde i Nærheden af Jægerspris.

Bronzealderen. Gode Tider.

Med det sydlige og vestlige Udland har vore Forfædre stedse drevet Handel. I rolige Tider var Samkvemmet livligt, medens det modsatte ofte har været Tilfældet, naar Krig og Ulykker stod ind over vort Folk. Fra Danmark udførte man Flint, Rav og muligvis Pelsværk, og fra omkring Aar 1500 f. Kr. fik man til Gengæld Bronze. I Begyndelsen var det færdige Genstande, man indførte, men senere, da vore Haandværkere blev dygtigere, indførte man den raa Bronze,

hvoraf man saa selv fremstillede forskellige Nytte- og Prydgenstande.

Alt tyder paa, at man gennem mere end 1000 Aar har haft nogenlunde gode Tider. Landmanden har sikkert faaet mere

Hellekiste fra Lille Havelse.

ud af sin Jord, idet han begyndte at bruge Ploven, Arden, der adskiller sig fra Nutidens Plove ved, at den ikke havde Muldfjæl. Alene dette Fremskridt har betydet, at de dyrkede Arealer her i Nordsjælland utvivlsomt er blevet udvidet meget.

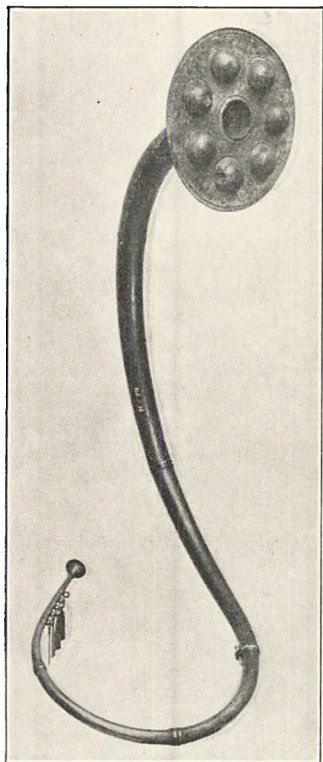
Det er dog Handelen, der særlig kaster Glans over denne Tid. Da det var vanskeligt at rejse over Land med store Varepartier, holdt Handelsfolkene sig mest til Kysterne. Selv om man finder mange spredte Bronzealderhøje inde i Nordsjæl-

land, har man dog med Forkærlighed boet nær de ældst beboede Omraader langs Isefjorden og Roskilde Fjord, men ogsaa andre Egne bærer Vidnesbyrd om en ret tæt Bebyggelse, f. Eks. Blistrup Sogn med de mange Høje i Bakkebjerg.

Hvor vi end ser Kæmpehøjene i Nordsjælland, ligger de højt og smukt i Landskabet som Mindesmærker for Datidens Stormænd. I det indre af Højene kan man undertiden finde en Stenkiste eller Kister af udhulede Egetræer. Særlig i Egetræskisterne er Resterne af de døde Legemer, Tøj, Vaaben, Redskaber og Smykker godt bevarede, saaledes at Videnskabsmændene er i Stand til at tegne et klart Billede af Livet i hine fjerne Tider. I Gravene har man saaledes fundet Bronzesværd, Rageknive, Knapper, Brystsmykker samt Armringe baade af Bronze og Guld. Ofte er disse Ting prydet paa den smukkeste Maade og med stor Kunst.

Som Tiderne gik, opstod der nye Gravskikke. Flere Steder i Nordsjælland har vi saaledes fra den yngre Bronzealder fundet Grave, der viser, at man efterhaanden er gaaet over til Ligbrænding.

Den ene af 6 Lurer, der er fundet i Brudevælde, Lyngesogn.

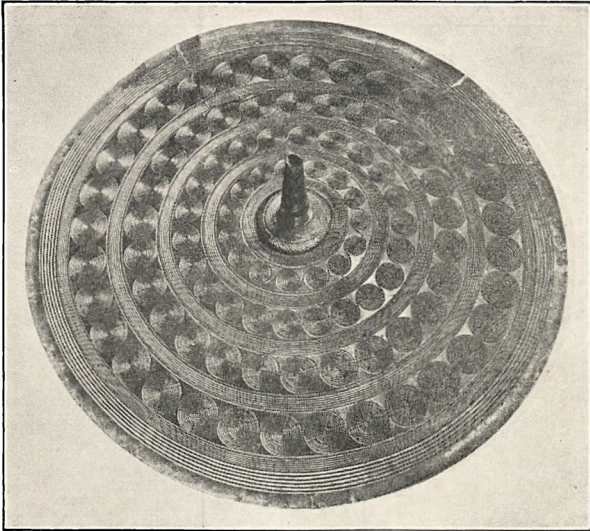
Jernalderen. Trange Tider.

Man regner med, at vore Forfædre har lært Jernet at kende omkring Aar 400 f. Kr.

Om den ældste Jernalder i Nordsjælland ved vi ikke meget. Som andre Steder i vort Fædreland har Kaarene sikkert særlig i Begyndelsen været meget svære for Befolkningen.

Det gode Klima, man gennem Aarhundreder havde levet sig ind med, forandrede sig langsomt. Det blev koldere om Sommeren, og Nedbøren tog til. Følgen heraf blev langt ringere Udbytte af Jorden, og mange Steder har Lyngen muligvis bredt sig ud over de ryddede Arealer.

Hertil kom alvorlige Uroligheder i Mitteleuropa, hvilket

Bælteplade af Bronze fra Langstrup.

medførte, at Handelssamkvemmet mellem Landene gik helt i Staa.

Al denne Modgang gjorde vore Forfædre fattige. Nogle er maaske udvandret, medens de, der blev tilbage, paa Grund af den almindelige Nød sandsynligvis ikke har haft Raad til at give de døde Eftermæler, som vi kender dem fra Sten- og Bronzealderen. Nordsjælland er fattig paa Grave fra denne Tid. Forklaringen herpaa er maaske den, at de smaa beskedne Stengrave med skrøbelige Gravurner, der paa den aabne Mark ikke har været sat særligt dybt ned, Gang paa Gang gennem Aarhundreder tilfældigt er blevet ramt af Plov og Harve, hvorved Gravene lidt efter lidt er forsvundet.

Men alligevel ved vi, at der levede Mennesker i Nord-sjælland i disse Tider.

I 1888 var man ved at læsse Grus ved den gamle Køkkenmødding ved »Bi lidt« ved Frederikssund. Da en Del af Jorden styrtede ned, fandt man en halv Snes Menneskeskeletter paa Stedet, og ved Siden af laa et Jernsværd, en Bronzeplade belagt med Sølv og nogle Spillebrikker af Ben.

Bronzealderhøje fra Bakkebjerg i Blistrup Sogn.

Under Mergelgravning i Kregme i 1902 kom en Mand under Gravningen pludselig til et Sted, hvor der fandtes sort Jord i et Rum, der var 3—4 Alen paa hver Led. Videnskabsmændene har tydet dette Fund som en Hustomt fra Jernalderen. Paa Stedet fandtes en Del Potteskaar, et Par Urner, der imidlertid gik itu, da man forsøgte at tage dem op, og nogle Knogler af Faar og Køer.

Efterhaanden bedrede de økonomiske Forhold sig atter, og Handelen med Udlandet, blandt andet med det store Romerrige, blev ret livlig, ligesom vore Forfædre i Vikingetiden kom ud og lærte noget nyt. Fra den yngre Jernalder

har vi derfor mange flere Fund end fra tidligere Perioder i de forskellige Egne af Nordsjælland. Til Eksempel skal der blot nævnes, at man ved Sperrestrup har fundet en Bronze-spand og en Guldarmring, ved Kyndby en Sølvarmring, ved Kulhuse og flere andre Steder en Del romerske Mønter, paa en Holm i Strødam i Tjæreby Sogn Resterne af en Bronze-kedel og i Søborg Sø et Jernsværd. Foruden disse tilfældigt valgte Fund kender vi adskillige andre fra denne Tid, og flere kommer der til næsten hvert Aar.

De ældste Landsbyer.

Stenalderfolket langs Kysterne har vel nok levet i en Slags smaa Landsbyer, idet Køkkenmøddingernes Størrelse tyder paa, at der i al Fald maa have været en Del Mennesker paa flere af Pladserne. Iøvrigt ved vi ikke ret meget om disse ældste Smaasamfund.

Sten- og Bronzealdergravenes Udbredelse fortæller os, at den største Del af Nordsjælland har været beboet i lange Tider, hvorefter sandsynligvis store Omraader af det nordlige Horns Herred og Amtets østlige Del er blevet affolket i den ældre Jernalder.

Spiren til den Bebyggelse, vi har i Nutiden, maa søges i den yngre Jernalder og i den ældste Middelalder. Ligesom i Sten- og Bronzealderen begyndte denne nye Bebyggelse langs Isefjorden, Roskilde Fjord og omkring Arresø for derefter lidt efter lidt at trænge frem gennem de vældige Skove til Øresund. Dette kan vi se paa Landsbynavnene. De ældste af disse er de, hvis Endelser er -inge, -um, -lev, -løse og -by, f. Eks. Skævinge, Helsinge, Maarum, Kregme, Skuldelev, Ferslev, Ramløse, Stenløse, Tjæreby og Skibby. Næsten alle disse Landsbyer ligger Vest for en Linie fra Gilbjærghoved over Esrum Sø til Furesø. Som i gamle Dag er disse ældgamle Landsbyer ofte den Dag i Dag en Egns naturlige Midtpunkt. Det er saaledes ogsaa værd at lægge Mærke til, at forholdsvis mange af disse Landsbyer er Kirkebyer.

Yngre, som Regel ogsaa mindre og hyppigere uden Kirker,

er de mangfoldige smaa Landsbyer, hvis Endelser er -rup, -drup, -strup, -rød, -holt og -elt, f. Eks. Ammendrup, Bonderup, Horserød, Kajerød, Kirkelte og Plejelt.

De Landsbyer, hvis Endelser er -rup, -drup og -strup, som egentlig betyder Torp, har ofte et hedensk eller kristent Mandsnavn til Forled, f. Eks. Haagendrup (Håkonstorp), Tømmerup (Tumistorp), Alsønderup (Alexanderstorp) og Bendstrup (Benedictstorp eller sammentrukket til Bendstorp). Håkon og Tumi er gamle oldnordiske Mandsnavne, medens Alexander og Benedict er kristne Navne, hvilket atter maa tages som Bevis for, at de to Landsbyer Alsønderup og Bendstrup er langt yngre end de to andre.

Birkerød, Usserød, Hammersholt, Lønholt, Høvelte og Toelt er Typer paa Landsbynavne, der er meget udbredte i den østlige Del af Amtet, og Endelserne minder alle om, at disse Byer enten er grundlagt i en Lysning eller efter en større Rydning i de store Skove, som denne Egn den Dag i Dag er saa rig paa.

Litteratur:

- J. Brøndsted*: Vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder i »Det danske Folks Historie«. Kbh. 1927.
J. Brøndsted: Danmarks Oldtid. I—III. Kbh. 1938—40.
Daniel Bruun: Danmark (Land og Folk. Bd. V. Kbh. 1921).
Hans Kjær: Vor Oldtids Mindesmærker. Kbh. 1925.

LIDT OM JØRLUNDE KIRKES BYGNINGSHISTORIE

Af Ellen Arnstrøm.

Vore Landsbykirker er noget meget dyrebart. Da de blev rejst for en 7—800 Aar siden, bragte de den store Verdens Kultur inden for vore Døre, og siden har hvert Slægtled sat sit Præg paa dem; dør kan vi møde vore Forfædre og deres Hænders Værk lyslevende, naar bare vi forstaar at se.

Kirken var i Middelalderen Samlingssted for Egnens Beboere paa en anden Maade, end den er det nu. Først og fremmest var den jo Guds Hus, hvor man hørte hans Ord; men de malede Billeder paa dens Vægge og de fint udskaarne Figurer, der stod rundt om i Kirken, var for mange det samme, som Bøger er i Dag. Uden for Kirkens Dør udvekslede man ogsaa de Nyheder, som Aviser og Radio nu bringer os.

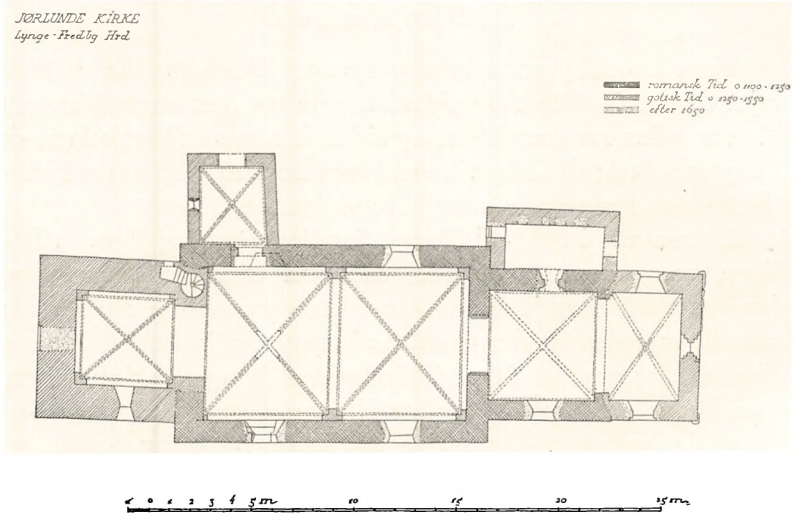
Paa Nationalmuseet føres nøje Kontrol med og Bog over, hvad der sker med vore Kirker, men det begyndte man først paa sidst i forrige Aarhundrede. Det er kun undtagelsesvis, at man paa en Tavle i Kirken eller i en andetsteds skreven Beretning kan læse noget om, hvad der er sket med Kirken før den Tid; som Regel maa man nøjes med at iagttage og sammenligne med andre Kirker og saa slutte sig til, hvad der er sket og hvornaar.

Vore første Kirker var af Træ; men paa Svend Estridsens og hans Sønners Tid begyndte man at bygge Kirker af Sten. Paa Roskildeegnen havde man i Fraadstenen et udmærket Materiale. Sagnet fortæller, at Knud den Hellige bød, at der skulde samles Havskum, som han saa forvandlede til Sten. Fraadstenen minder ogsaa om stivnet Havskum, men det er en Kildekalksten. De Kirker, der er bygget af Fraadsten, hører til vore allerældste. I Nordsjælland er de fleste Kirker lidt yngre og opført af Kampesten, raa eller kløvede, i mere

eller mindre regelmæssige Skifter. Teglstenen kommer først i Brug i Valdemarstiden.

I den tidlige Middelalder var Jørlunde Herred (nu Ølstykke Herred) det tættest befolkede i Nordsjælland, saa det er jo rimeligt, at vi dør finder en Kirke, der baade er særlig gammel og særlig statelig, og da den tillige er en typisk

Jørlunde Kirke. Grundplan.

østdansk Landsbykirke, lærer vi gennem den en Del ogsaa om andre Kirker. Dens oprindelige Del er opført af utilhugne Fraadsten, og Tiden for Opførelsen maa sættes til 12. Aarhundrede.

Den blev bygget i to Dele, først det lille smalle »Kor« med halvrund Afslutning i Øst og saa det store, brede »Skib« i Vest; fra Skibet gik man gennem »Triumfbuen« op i Koret. Kirken havde Bjælkeloft, og midt i de tykke Mure sad højt oppe smaa, smalle Vinduer. Taget var tækket med Straa eller Egespaaner. I Kirkens vestlige Del var der to Indgange, en paa Sydsiden for Mændene og en paa Nordsiden for Kvinderne, Døraabningerne endte ligesom Vinduesindfatningerne foroven i en rund Bue.

Denne Maade at bygge en Kirke paa som to sammenhængende Huse, forbundne ved Triumfbuen og med alle Buer lave og runde, kaldes romansk Stil, og i den Stil byggede man fra Svend Estridsens til Valdemar Sejrs Dage.

Ved en af Kirkens Indgange stod Døbefonten, en stor Kumme af Granit, den var saa stor, for at Børnene ved Daaben kunde blive dykket helt ned i den. Langs Skibets Vægge løb en Bænk af Sten, andre faste Bænke var der ikke i Kirken, og der var sikkert heller ingen Prædikestol. Koret var Kirkens fornemste Plads, dèr maatte kun Præsten og hans Hjælper komme, derfra uddelte han den hellige Nadver og talte til Menigheden, og dèr stod Kirkens allerhelligste: Højalteret. Det var muret af Sten, og i Murværket var en lille Fordybning: en Helgengrav. Her laa begravet en lille bitte Knogle, som stammede fra en Helgen. Knoglen var omhyggeligt svøbt i Silke og indkapslet i Bly, en Pergamentslap med Helgenens Navn var stukket ind i Blyet. Siden er Jørlunde Kirkes Helgengrav bleven ødelagt, og vi ved intet om dens Skytshelgen.

Da Kirken stod færdig paa sin høje Banke, gav den Landskabet et helt nyt Præg og indvarslede et af de stolteste Kapitler i vor Bygnings- og Kunsthistorie: Valdemarernes Aarhundrede. Det Aarhundrede gav Kirken dens bedste Pryd: de skønne Kalkmalerier. Absalon interesserede sig meget for Kalkmalerier, og da Malerierne er fra hans Tid, og Kirken laa i hans Stift, har vi Lov at tro, at det er ham, der har sørget for dem. De er malet af en virkelig Kunstner, vi kender ikke hans Navn, derfor kaldes han blot Jørlundemesteren. Han har dekoreret forskellige Kirker, i Jørlunde smykkede han Triumfvæg og Kor. Som andre Kalkmalerier fra romansk Tid er de malet paa blaa Bund, Skikkelserne er stive, og deres Klæder falder i tunge Folder. Øjnene er store, og Helgenernes Glorier er modellerede i Stuk og rigtig forgyldte. I Triumfbuen staar to Engle, der bærer Korslammet i de højt opløftede Arme. Paa Væggen ses paa den ene Side Lazarus' Opvækelse og Jesus paa Besøg hos Martha og Maria, paa den anden Side den Scene fra Gethsemane Have, hvor Peter afhugger Malkus' Øre (Johs. Evang. 18. Kap. 10. V.), og Korsfæstelsen.

I Koret ses Indtoget i Jerusalem, Paaskemaaltidet, Maria med Barnet og nedenunder en Frise af Hellige med Palmer i Hænderne.

Engang hen i 13. Aarhundrede fik Kirken sit Taarn bygget af Fraadsten, Kampesten og Valdemarernes nye Materiale: Tegl. Mens det var under Bygning, satte en ny Tid ind med

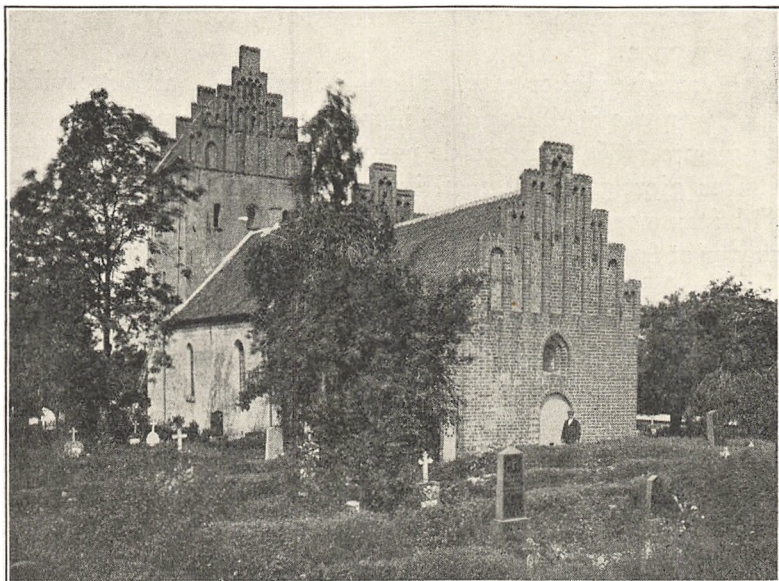
Kalkmaleri fra Jørlunde Kirke med Fremstilling af Lazarus' Opvækkelse.

den gotiske Stil, som er den herskende fra Erik Plovpenning's til Christian II's Tid. Tegl bliver det altovervejende Byggemateriale, Murene bliver lettere og Vinduerne større, Buene er ikke længer runde, men spidse, Bjælkelofterne afløses af Teglstenshvælvinger.

Jørlunde Kirke fik sine Hvælvinger engang i 14. Aarhundrede, og samtidig blev Vaabehuset bygget; det blev mærkværdigvis lagt foran Norddøren, det plejer ellers at ligge foran Syddøren. Efter denne store Ombygning er Kirken sikkert bleven genindviet af Biskoppen, den lille malede Bispefigur paa det vestlige Hvælv kan være et Minde herom, den staar

malet paa lys Grund, saaledes som det er almindeligt i den gotiske Tid.

I den velhavende Unionstid byggede man om paa Kirkerne, og de østdanske Kirker fik da Trappegavlne med de smukke Blindinger, som vi nu synes er helt uundværlige i et dansk Landskab. I Jørlunde blev Koret forlænget (man kan

Jørlunde Kirke.

endnu skelne de oprindelige Hjørner midt paa Kormuren) og Sakristiet bygget. Taarn, Triumfmur og Vaabenhus fik Trappegavle med Blindinger, Gavlene blev tækket med de i sen-gotisk Tid almindelige Tagsten (Hulsten, der hører sammen to og to og griber ind i hinanden). Hvælvene i det ombyggede Kor er tungere og mere klodsede end de slankere Hvælv i Skibet fra højgotisk Tid.

I Tiden omkring 1500 fik mange af vore Kirker nyt og fint udskaaret Inventar; hvis Jørlunde ogsaa har faaet det, har rimeligvis Reformationens Stormvejr, som fejede saa meget godt og skønt ud, taget det med; nu er der intet tilbage.

Frederik II's og Christian IV's Tid blev en rig Tid for Kirkebygningerne; de blev ofte helt fornyede indvendig, og alt blev lavet i den pragtfulde Stil med Snørkler og Sving, som kaldes Renæssancen. Jørlunde fik en udskaaret og malet Altertavle med Kongens og Dronningens Navnetræk, vist ogsaa Prædikestol, Præste- og Degnestol og faste Bænke til Menigheden. Senere, i 1654, blev Kirken »renoveret« (for-nyet) af Lensmanden paa Frederiksborg, fortæller en Tavle paa Væggen.

Hvorledes det er gaaet Kalkmalerierne under alt dette, vides ikke, men paa et eller andet Tidspunkt er de blevet kalket over og glemte. 1864 opdages de paany og afdækkes, og saa bliver Kirken gjort grundigt, men ikke nænsomt i Stand. Fra nyere Tid stammer Cementpuksen med de paamalede Fuger, der prøver at faa det hele til at ligne Kampesten, Tag og Tagværk, de store Vinduer, den tilmurede Døraabning i Øst og indvendig bl. a. Prædikestolen, Bænkene i Skibet, Alterbordets Fyrrekasse og en Kakkelovn. Dennes Varme om Søndagen skiftevis med Hverdagens Kulde var ved at ødelægge Kalkmalerierne, og det blev vor Tids Indsats at indlægge Centralvarme. Efter at det var gjort, blev Kalkmalerierne restaurerede, og nu straler de atter i fordums Herlighed og taler deres Sprog til den nye Slægt. Lad os ikke være døve herfor, men lad os med Kærlighed og med Omtanke prøve at forstaa og at værne Fædrenes Arv.

Litteratur:

- M. Mackeprang:* Vore Landsbykirker. Kbh. 1920.
Ellen Arnstrøm: Nøgle til vore Middelalderkirker. Kbh. 1938.
 Faglig Læsning, Numrene Mg-20 og 13g.
 Nationalmuseets Vejledninger: Middelalder og Nyere Tid. 1938.

KREGME KIRKE

Af Jan Steenberg.

Den anden Landsbykirke, der her skal fortælles om, er langt fra saa anselig som Jørlunde Kirke. Det er den lille Kregme Kirke ved Frederiksværk. Den ligger fjernere fra Bispebyen Roskilde, og der har neppe været nogen Stormand, hverken kirkelig eller verdslig, til at lade den bygge. Det er tværtimod Bønderne selv, der har rejst den, og vel at mærke Bønder i et fattigere og tyndere befolket Sogn. Beboet har Egnen imidlertid været fra Oldtiden. Køkkenmøddinger og Kæmpehøje ses rundt omkring; og det Folk, som boede her i Middelalderen, begyndte tidligt at bygge den lille Landsbykirke, som Slægt efter Slægt senere har udvidet, saa den kort før Reformationen fik den Skikkelse, den endnu har.

Den ligger paa den smalle Tange mellem Roskilde Fjord og Arresø. Paa en stejl lille Knold for Foden af Maglehøjs store Bakkedrag har Bymændene fra Kregme engang i 12. Aarhundrede rejst den ældste Stenkirke, med vid Udsigt over Søen og de lave Strækninger mod Syd. Den saa blot ikke ud som den Kirke, der nu med takkede Gavle og knejsende Taarn ser ud over Landet. Den ældste Kirke var meget mindre, bestod kun af Skib og Kor og har vel haft en Klokkestabel af Træ, hvorfra Lyden af Klokkerne kunde naa ud over Sognet. — Vi kan inden for den senere saa stærkt ombyggede Kirke finde den gamle Bygning i hele dens Udstrækning. Skibet har været omkring 12 m langt og godt 4 m højt til Tag-skægget; Korets Længde var 6,5 m og dets Højde 3,5 m. Ogsaa Kirkens oprindelige Højde, godt 7 m fra Sokkelen til Tagryggen, kan bestemmes ret nøjagtigt, for det meste af Skibets gamle Østgavl er i Behold. Disse Maal virker jo ikke

imponerende, og det har da heller ikke været nogen særlig stor Menighed, der samledes her.

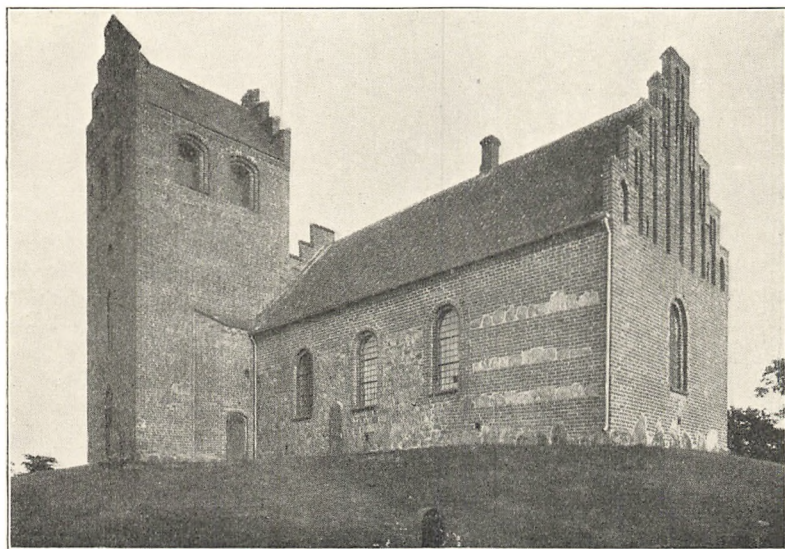
Den ældste Kirke var romansk. Den er bygget omkring 1150 af Kampesten, der blot er kløvet og lagt i Mørtel i nogenlunde regelmæssige Skifter. Kun i Hjørnerne finder vi større Sten, der omhyggeligt er hugget til pæne firkantede Blokke, som man kalder Kvadersten. Der har ogsaa været smaa rundbuede Vinduer, men de er nu alle forsvundet. Heller ikke den gamle romanske Triumfbue mellem Skib og Kor findes mere; den er i langt senere Tid bygget om og er blevet spidsbuet (i den gotiske Stil). Af Enkeltheder fra den romanske Tid er der kun den søndre Portal, hvis runde Bue bedst ses inde fra Kirken. Der har ganske vist været en Dør til, nemlig lige overfor paa Nordsiden. Den var bestemt for Kvinderne, mens Syddøren var Mændenes Indgang; men denne Norddør er meget tidlig forsvundet, og kun Tærskelstenen kan ses. Vi kan tænke os, at det var ubehageligt paa kolde Vinterdage, at begge Døre gik op og i — det gav Gennemtræk, og Kirkegængerne har frosset godt. Saa murede man altsaa Norddøren til, og siden da har Mandsdøren været Menighedens eneste Indgang.

Kregme Kirkes hele Udvikling ses bedst paa den lille Model, der er fotograferet S. 30-31 (Fig. 1—7). Det første Billede viser den lille Kirkebygning, vi lige har hørt om. Paa Fig. 2—3 ses den første Udvidelse. Skibet og Koret blev ca. 1200—1250 forhøjet med en lille Meter. Hvorfor? Vi véd det ikke, maaske Taget brændte paa den gamle Kirke, eller den har været for lav, særlig Koret, — nok er det: Kirken blev forhøjet, denne Gang med de store, røde Teglsten, vi kalder Munkesten, og som man begyndte at udnytte omkring 1150; saavidt vi kan se, findes den ældste danske Teglstensbygning her i Nordsjælland, nemlig Ærkebiskop Eskils Borganlæg ved Søborg. — Kregme Kirke fik nye rundbuede Vinduer ved denne Lejlighed; men vi kender kun eet, det sidder i Muren over det senere tilbyggede Vaabenhus' Loft. Stort var det ikke, man ønskede stadig at have Kirkerummet henliggende i mystisk Halvmørke. Dog har man samtidig i Korets Østmur

aabnet et større cirkelformet Vindue lige over Alteret, og her har der sikkert været indsat et Glasmaleri.

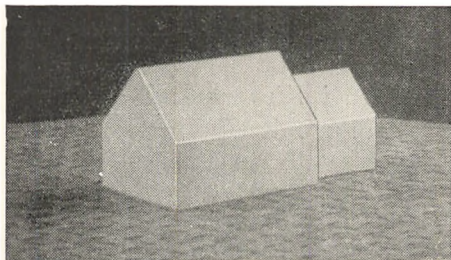
Hvordan der ellers har set ud i Kirkens Indre i denne ældste Tid, ved vi ikke meget om nu. Alt »Indboet«, det man kalder Inventaret, er nu forsvundet med Undtagelse af Døbefonten. Dog ved vi, at der har været et Alterbord op ad

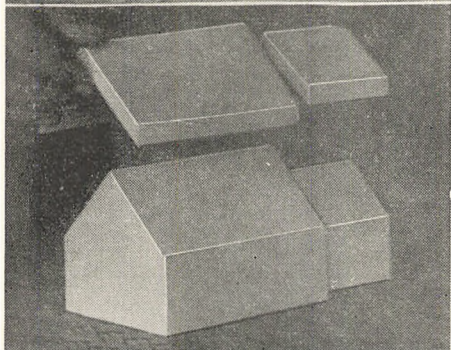
Kregme Kirke, set fra Nordvest*).

Korets Østvæg; det har ikke haft nogen høj Opbygning med Altertavle, men var kun smykket med nogle hellige Kar og maaske et lille Krucifiks. Baggrunden for dette helligste Sted i Kirken var det store Rundvindue i Kormuren. — Saa var der Døbefonten. Den plejede i vore ældste Kirker at staa i Skibets Vestende, men flyttedes senere hen i Retning af Koret. Saadan er det ogsaa gaaet i Kregme; Fonten staar nu i Skibets nordøstre Hjørne, men var forøvrigt en Aarrække forsvundet fra Kirken, indtil den i 1896 blev genfundet (som Slibesten!)

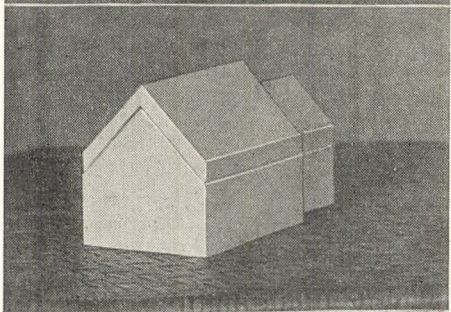
*) Kampestenene i Teglstensmuren er Materiale fra den nedrevne Vestgavl; de rundbuede Vinduer er moderne.

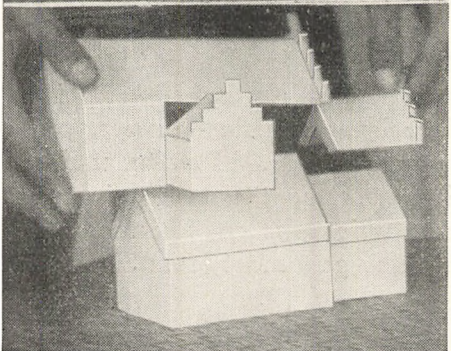
Fig. 1. Kregme Kirke i dens oprindelige Skikkelse, bestaaende af Skib og Kor. Materiale: Granit og Kildekalk. Ca. 1150.

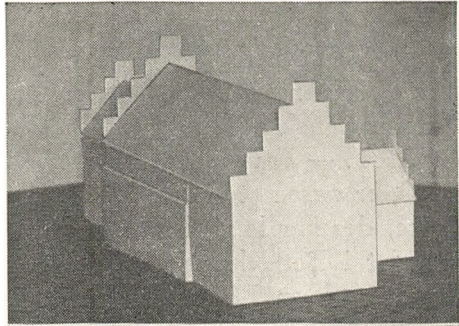
Fig. 2. Kirken forhøjes. Materialet røde Teglsten. Nye højtsiddende Vinduer i senromansk Stil. Ca. 1250.

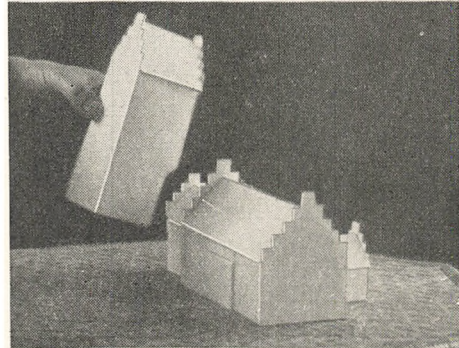
Fig. 3. Kirken efter Udvidelsen i senromansk Tid.

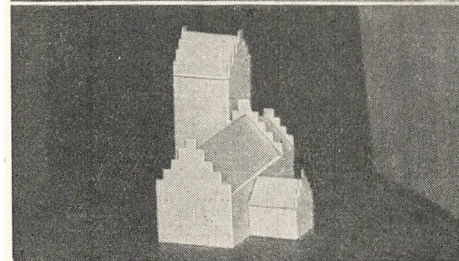
Fig. 4. Ny Udvidelse, i gotisk Stil. Skibet forlænges mod Vest. Vaabenhus foran Syddøren, i Forbandt med Vestforlængelsen. Nye Gavle med Kamtakker. Ca. 1450.

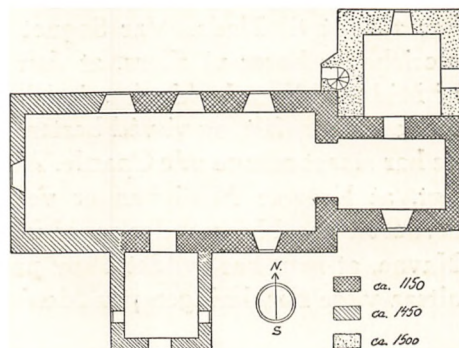
Fig. 5. Kirken efter Udvidelsen i 15. Aarhundrede, set fra Nord-vest.

Fig. 6. Kirken forsynes med sen-gotisk Taarn. Anbringes Taarnet foran Vestgavlen, faas den normale danske Kirketype. Men af Terrænhensyn sættes Taarnet mod Nordøst med Sakristi i underste Stokværk. Ca. 1500.

Fig. 7. Kregme Kirke i sin endelige Skikkelse fra Tiden kort før Reformationen, set fra Sydvest.

Fig. 8. Grundplan af Kregme Kirke.

Efter „Den nordsjællandske Lejrscole“ 1940.

i en af Landsbyens Gaarde og paany opstillet paa sin rette Plads — lidt medtaget af den haarde Medfart; saaledes maatte der en helt ny Fod til. Den er af Granit med enkle Former i ren romansk Stil. Foroven dækkes Kummen af et Daabsfad fra 1632. — Fra meget gammel Tid, vistnok fra omkring Aar 1200, er ogsaa et Kalkmaleri i Koret, egentlig en Rest af en Frise, der har løbet hele Koret rundt. Det forestiller Barne-mordet i Bethlehem og viser en af Herodes' Soldater, der klædt som en Ridder fra Korstogtiden med Hjelm, Skjold og Ringbrynje med højre Haand griber en lille Dreng i Haaret for med Kejten at halshugge ham. Billederne i Kregme har ikke været saa fine Kunstværker som dem i Jørlunde, men de viser dog, at Sjællænderne selv i et fattigt Sogn nok vilde ofre noget paa deres Kirke. Og selv om det retfærdigvis maa indrømmes, at Jyderne byggede deres Kirker større og elegantere, end vi har gjort det, saa skal det heller ikke glemmes, at Sjællænderne var de dygtigste til at faa Kirkerne til at straale af Farver. De fleste og de skønneste Kalkmalerier fra romansk Tid findes netop i sjællandske Landsbykirker.

Saa gik der et Par Aarhundreder. Omkring 1450 fik Kregme Kirke en ny Udvidelse, og denne Gang var det ikke Smaating. Skibet, Menighedens Opholdssted, udvidedes med 5—6 m mod Vest, saa langt som det overhovedet var muligt for Bakkens Skraaning. Foran Syddøren byggedes der et Vaabenhus, og baade dettes samt Skibets og Korets Gavle blev muret op i Trappeform, de saakaldte Trappegavle, og er ellers prydet med slanke Murfordybninger, de saakaldte Blindinger. — Udvidelsen kan ses paa Fig. 4—5. — Menigheden har trængt til Plads. Var Sognet da vokset? Fra vore Historiebøger hører vi ellers, at den sorte Død fra Slutningen af Middelalderen havde formindsket Befolkningstallet i Danmark katastrofalt, og vi véd bestemt, at der rundt om i Sogne har staaet mange øde Gaarde. Alligevel er det ikke utænkeligt, at Kregme Menighed er vokset: Byerne Brederød og Avderød paa Næsset, der rager ud i Arresø, viser ved deres Navne, at man har ryddet Skov paa disse Steder, og det kan altsaa være Forklaringen paa Menighedens Tilvækst.

Kirken var stadig, ligesom de fleste af dens Fæller i Sognene rundt omkring, uden Taarn. Men i Tiden omkring Aar 1500 blev det almindeligt, at ogsaa Landsbykirker fik Taarne, og saadan gik det ogsaa her i Kregme. Egentlig skulde Taarnet have staaet foran Vestgavlen, men her falder Terrænet meget stærkt, og man maatte se sig om efter en anden Plads. Saa valgte man at anbringe det ved Korets Nordside. Fig. 6—7 viser Taarnets mærkelige Anbringelse. Ogsaa dét fik Gavle med Blindinger og Kamtakker, og desuden har det alle sine spidsbuede, gotiske Vinduer i Behold. I underste Stokværk indrettedes et hvælvet Rum til Sakristi, d. v. s. det Sted, hvor Kirkens hellige Kar opbevares.

Vi vidste ikke meget om Inventaret i Kregme Kirke fra den romanske Tid. Men meget værre er det med den gotiske Tid. Der er nemlig ikke Stump paa Stump tilbage. Det er først fra Tiden efter Reformationen, at der er bevaret noget Inventar. Vi vil her ikke spille Tiden med at se paa Stolestaderne og Altertavlen, der sent er blevet stillet herind, og som kun er tarvelige Arbejder, men i Stedet se paa den gode gamle Degnestol fra 1560. Aarstallet staar paa den tillige med Navnene paa Kirkeværgerne og Præsten, som dengang herskede over Kirken. »Stolen« er et firkantet Indelukke, hvis Sider er smykket med elegant Snitværk i tætte lodrette Riller, det saakaldte Foldeværk, der egentlig stammer fra gotisk Tid, men som her staar ved Siden af nydelige Rankeslyngninger i tidlig Renæssancestil. — Saa er der Prædikestolen fra Christian IV's Tid. Den er i overdaadig Barokstil fra ca. 1640 med mange snurrige Kruseduller, smaa Englehoveder og Evangelisterne i de 4 af Felterne. — Inden vi forlader Kirken, lægger vi Mærke til de mange Kroge, der sidder i Krans uden om Korbuen og Indgangsdøren. De bruges, naar Kirken skal udsmykkes; særlig i gammel Tid var det Skik, at Byens Ungdom, naar Skoven var sprunget ud i Maj, bragte det friske Løv til Kirken og bandt det op paa disse Kroge. Man kaldte det »at maje Kirken ud« og tænkte dermed at bringe Gud en Tak, fordi den lange, triste Vinter nu var afløst af den lyse, muntre Vaar.

Siden Aar 1500 var Kregme Kirke altsaa i det ydre færdig. Siden da har man ikke bygget videre paa den. Den staar endnu som for 400 Aar siden med det løjerligt anbragte Taarn, der giver den et eget malerisk Præg. Smukkest er den, naar man ser den fra Strandbakkerne ved Fjorden. Saa ligger den ensom paa sin Bakke med Arresø som Baggrund og ligner en Borg, der fuldstændig behersker Landskabet, et Syn af en egen Skønhed, der fortæller os, at vi i de danske Landsbykirker har en sjælden Skat, vi ikke har Raad til at miste.

Litteratur:

Se Side 26.

OM NORDSJÆLLANDS KLOSTRE

Af Villads Christensen.

Bag Klostermure.

Samtidig med at Kristendommen holdt sit Indtog i Landet, og der rejstes Kirker omkring i Sognene, rykkede ogsaa Munkevæsenet frem, og de første uanselige Klostre opførtes omkring en lille Kirkebygning. Rester af en saadan simpel Klosterkirke er bevaret her i Nordsjælland paa den lille Ø Eskilsø i Roskildefjord. *Munke* kaldes de Mænd, som under Følelsen af Kristendommens eller Livets Alvor af en eller anden Aarsag var blevet trætte af denne Verden og derfor havde fulgt Kirkens Anvisning til at leve et gudindviet Liv i Forsagelse og Bøn bag Klostermure.

Det vesterlandske Klostervæsen var grundlagt af den hellige *Benedikt* paa de tre Munkeløfter om Fattigdom, Kyskhed og Lydighed mod Klostrets foresatte. Denne Bevægelse var i Tidens Løb blevet et Pionerarbejde for Kirken i alle Lande og spaltede sig efterhaanden i forskellige Grene, hver med sit Særpræg, hvoraf vi skal lære at kende: *Cistercienserne*, udgaet fra den hellige Bernhard i Frankrig, og *Augustinerne*, der fulgte en Regel, der tillagdes Kirkefaderen Augustin. Hertil kom saa fra det trettende Aarhundrede forskellige *Tiggermunkeordener*, hvoraf vi her træffer *Franciskanere* eller Graabrødre, opkaldt efter Frans af Assisi, og *Dominikanere* eller Sortebrødre og endelig *Karmeliter* eller Hvidebrødre udgaet fra Karmels Bjerg.

Kloster betyder egentlig Aflukke, og et Kloster var en Verden for sig. Det dannede i Reglen en firkantet Gaard med en Kirke som den fjerde Fløj. Ved en Klostergang, der løb langs de tre Fløje, sattes disse i Forbindelse med Kirken. Uden om Klostret og Haven strakte sig høje Mure. Inden for denne afgrænsede Verden levedes et særpræget religiøst Liv,

optaget af Bods- og Fromhedsøvelser, Havebrug og kristelig Kultur. Mens Nutidsmennesker uvilkaarligt føler det som at betræde en fremmed Verden at komme inden for et Klosters Omraade, stod det for Middelalderens Folk som det eneste helt rigtige Kristenliv at leve fjernt fra Verden, gemt bag Klostermure. Og for godt 700 Aar siden fandtes derfor her i Landet ikke mindre end henved 150 saadanne Klostre i levende Brug som Arnesteder for kristelig Guds frygt og Kultur.

Det var fra første Færd et strengt og maalbevidst Liv, der levedes i Klostrene. Hele Livet var indrammet af Gudfrygtighedsøvelser. Ikke mindre end 7 Gange i Døgnet samledes Klosterbeboerne i Kirken til Bøn og Fremsigen af Davids Psalmer, den saakaldte Tidebøn. Kosten var sparsom, Kød maatte ikke spises, kun Fisk, Grøddretter og Grøntsager, foruden Brød og Øl.

Det timelige Grundlag for et Klosters Eksistens var, bortset fra Tiggermunkeklostrene, et større eller mindre Landbrug, som var skænket til dette Brug af den Mand eller Kvinde, der havde stiftet Klostret. Og dengang kappedes fyrstelige Personer med Præsteskabet og Adelen om at oprette Klostre. I nogle Klostre dyrkedes Jorden af Munkene selv, i andre af Lægbrødre, men i Tidens Løb erhvervedes ved Gaver, Køb eller for Messelæsning, Gods og Gaarde omkring i mange Sogne, som mod forskellige Afgifter bortfæstedes til Bønder.

Foruden Sjælepleje af Klostrets egne Beboere og undergivne tog Klostrene sig af fattige, til hvilke der ofte foretoges Uddelinger ved Klosterporten. Der udøvedes ogsaa stort Gæsteri over for vejfarende. Man lærte Landbrug og Have dyrkning fra sig, udøvede Lægekunst over for syge og lidende, underviste og lærte Folk kristen Kultur og Dannelse. Der udgik kort sagt en ikke ringe Paavirkning fra de forskellige Klostre til hele Omegnen.

I Spidsen for Klostret stod en Forstander, der gerne kaldtes *Abbed*, i nogle Klostre *Prior* eller *Guardian*. I store Klostre som Esrum var der foruden Abbeden en Prior, der tog sig af Landbruget. Abbeden valgtes af Munkene i Forening. Han havde hele den udøvende Magt i Klostret, sørgede for, at det

hele gik sin Gang, og vaagede over den enkelte klostergivnes Liv og Levned. Iøvrigt havde hver enkelt Munk sin Gerning at tage Vare paa efter sine Anlæg, enten det nu var Præstetjeneste, Haandværk, Kunst, Landbrug eller Havedyrkning. Og Munkene var uhyre flittige. Hver Morgen efter Morgenmessen samledes de alle under Abbedens Forsæde i Klosters Hovedsal, Kapitelsalen, og fik overdraget hver især, hvad de skulde foretage sig den Dag. Og havde nogen forsømt noget eller begaaet Forseelser, blev det paatalt eller straffet ved samme Lejlighed.

Hvor Forholdene artede sig, som de skulde, kom Klosterbeboerne til at føle sig som en stor Familie med Abbeden som deres Fader, og kun ganske enkelte kunde tænke sig at genoptage Livet ude i den farlige Verden. Bag Klostermurene var der Fred og Tryghed fjernt fra Verdenslivets Fristelser og Uro. Her gik Omsorgen for det fælles Hjem, Klosteret, Haand i Haand med Arbejdet for ens egen Sjæls Frelse og Fremme af Guds Rige. Og til sidst fandt man en Grav i Kirkens Skygge eller i Klostergangen, omgivet af Brødres Forbøn og Lovsange.

De forskellige Klosters Opstaaen i Nordsjælland.

Da Reformationen kom i 1536 og gjorde en Ende paa Klostervæsenet, fandtes i Nordsjælland ikke mindre end 7 Klostre, som alle var i Virksomhed.

De to ældste var Præsteklosteret paa Eskilsø og Munkeklosteret i Esum, der sikkert begge er grundlagt i den første Trediedel af 12. Aarhundrede.

Hvem der har oprettet *Klosteret paa Eskilsø*, kendes ikke, men der har tidlig været Brug for et Sted, hvor nogle Præster kunde leve Livet under klosterlig Tugt. Det har været nær tilknyttet Roskilde Bispestol, saa det er vel grundet derfra. Klosteret var viet Apostlen Thomas og fulgte Augustins Klosterregel. Men det ser ud til, at det fra første Færd har voldt Vanskeligheder at faa de gode Præster eller Kanniker, som de kaldtes, til at indordne sig under et klosterligt Samliv.

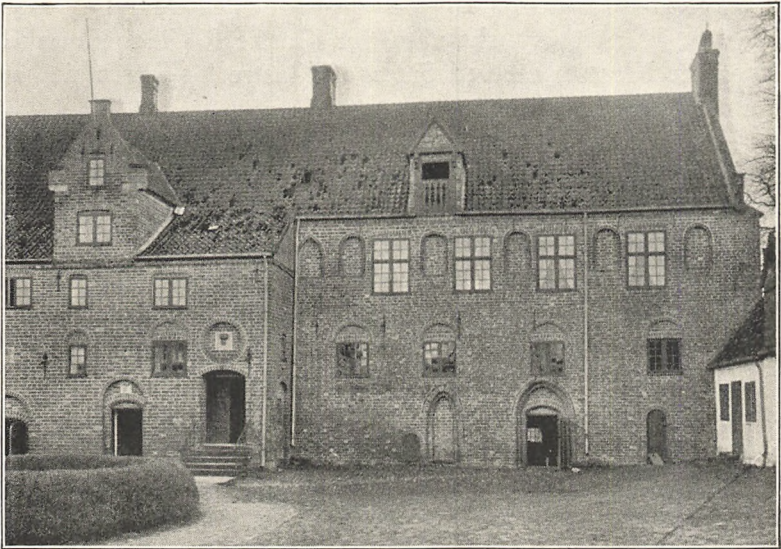
De tog i hvert Fald mod Besøg af Slægtninge, holdt Gilder sammen med dem og opførte Danse. Dette var en Torn i Øjet paa Roskildebispen, selveste Biskop Absalon, der derfor indkaldte en Franskmand, Vilhelm, fra et Kloster i Paris, til at sætte Skik paa det tøjlesløse Liv i Klostret. Og det lykkedes omsider for ham. Men Forholdene paa den afsides Ø behagede ham ikke, hvorfor han med Pavestolens Billigelse flyttede Klostret til en Grund, Absalon selv havde udvist paa det Gods, han havde skænket Klostret i Tjæreby Sogn. Her byggedes saa efterhaanden et stort Kloster, der efter Stedet kaldtes *Æbelholt*, hvor Kirken foruden St.Thomas var indviet til Parakleten, d. v. s. Helligaanden. Flytningen fandt Sted 1175, og det hele stod færdig ved Kirkens Indvielse i 1210.

Da Kannikeklostret flyttedes fra Eskilsø til Æbelholt, var allerede et betydeligt Kloster i fuld Gang paa de samme Egne ved Gribskov. Det var det af Ærkebiskop Eskil af Lund stiftede *Benediktinerkloster i Esrum*. Tidspunktet for dets Oprettelse kendes ikke nøjagtigt, men ret længe efter 1140 har det næppe været; thi i dette Aar erhvervede han Godset fra Kong Erik Lam. Men det var dog først efter en Rejse til Frankrig, ved hvilken Lejlighed han gjorde Bekendtskab med den hellige Bernhard af Clairvaux (Klærvo) og det rige aandelige Liv, der samledes om ham, at Esrum Kloster rigtig kom i Gang. Paa hans Opfordring fulgte nemlig nogle Munke med derfra til Esrum, og 1153 omdannedes da Esrum til *et Cistercienser-Kloster*. Og snart voksede der et af Danmarks betydeligste Klostre frem, der blev Moderkloster baade for Sorø, Vitskøl og Guldholt eller Ry i Jylland. Ja, selv til fremmede Lande drog Munke herfra, saaledes til Venden, hvor Klostrene: Dargun, Hilda og Kolbaz oprettedes.

For Mændene var der nu sørget, men ogsaa Kvinderne blev der snart efter tænkt paa, idet Kongsgaarden i *Slangerup* omkring Aar 1170 omdannedes til et *Cisterciensernonnekloster* for ugifte Døtre af Kongehuset og Adelen. Det er sikkert Kong Valdemar den Store, der til Tak for Sejren over Venderne og Sønnen Knud VI's Valg til Konge i Aaret 1170 har stiftet dette Kloster, som han i sin Tid oprettede Vit-

skøl i Himmerland af Taknemlighed over, at han var blevet frelst fra Blodbadet i Roskilde i 1157. Klostret i Slingerup fik efterhaanden hele Byen ind under sig og ejede ialt 90 Gaarde og 2 Møller, men det husede ogsaa flere Kongedøtre inden for sine Mure.

Der gik nu 150 Aar, før Klostrenes Tal øgedes paa disse

Esum Kloster.

Egne. Aaret 1326 fandt nemlig den stakkels Kong Christoffer II paa, at han ogsaa vilde optræde som Klosterstifter. Derfor skænkede han Sunernes gamle Gaard, Knardrup, i Ganløse Sogn, som i sin Tid var frataget Familien, fordi de stod i Ledtog med Kongemorderne, til et Kloster for Cisterciensermunke, der skulde udgaa fra Sorø, saaledes at *Knardrup* eller *Kongsgaardens Kloster*, som det gerne kaldes, blev et Datter-Kloster af Sorø. Klostret blev imidlertid foreløbig ikke af lang Varighed, fordi Familien et halvt Aar senere satte sig i Besiddelse af Godset og udjog Munkene, der tyede tilbage til Sorø. Først i Aaret 1343 kom der ved Indgreb fra

Pavestolen et regelmæssigt Klosterliv i Gang paa det gamle Herresæde, hvor Biskop Peder Sunesen og Ærkebiskop Anders Sunesen havde haft deres Barndomshjem. Nordsjælland havde faaet sit tredie Sæde for Cistercienserne.

Igen forløb et Aarhundrede omtrent, da tog Klosterlivet Fart i den nyopkomne Stad omkring Kongens Slot, Helsingør. Det var Kong Erik af Pommern, som særlig havde kastet sin Kærlighed paa denne By og ønskede den forsynet med Klostre. Det blev ganske naturligt Klostre for Tiggermunke, de eneste Klostre, der ved Siden af Klostre for Sygepleje har kunnet trives i Byerne.

Ikke mindre end tre saadanne Klostre af forskellige Ordener fik Kongen bragt paa Benene eller skænket Grunde til i Helsingør. Dog maa han vist dele Æren for det ene med sin Efterfølger, Christoffer af Bayern. Det første var et *Franciskankloster* oprettet paa nuværende Marienlysts Grund uden for Byen, hvor der i Forvejen laa et Kapel. Det indrettedes i Aaret 1420, og allerede 1427 blev en ny Klosterkirke indviet.

Det næste blev det endnu staaende *Karmeliterkloster*, som blev oprettet 1430, men brændte i 1450 og først var fuldført i 1497 ved Adelsmanden Povl Laxmands Godgørenhed.

Det sidste Kloster i Helsingør var Prædikebrødrenes eller *Dominikanernes Kloster* Syd for Byen, som Kong Erik havde skænket Grunden til 1435, men som først blev til Virkelighed ved Christoffer af Bayerns Gavebrev af 1441.

Saaledes var da den lille nye Købstad ved Øresund vel forsynet med Klosterboliger for Tiggermunke. En anden Sag er, hvorledes de har kunnet bjærge Føden allesammen, men de har vel hjemsøgt hele Omegnen, og de var i hvert Fald kønt enige om at dele Prædiketjenesterne paa de store Helligdage mellem sig, saa ikke det ene Kloster gik det andet i Bedene.

Endnu skal tilføjes, at Nordsjælland i nogle faa Aar havde yderligere et Kloster til i sin Midte, nemlig et Kloster for *Kartheusermunke* i *Asserbo* i Tisvilde Hegn. Kartheuserne var bekendt for deres Strenghed og Alvor. Det var Biskop Absalon af Roskilde, der c. 1163 havde indkaldt disse Munke

fra Frankrig og foræret dem Asserbo som Klosterbolig. Men de kunde ikke finde sig i Forholdene i det fremmede Land og forlod efter nogle Aars Forløb Stedet og rejste hjem under Paaskud af, at Stedet ikke egnede sig for deres Orden, saa der blev ikke noget af Kartheuserklostret, og Asserbo blev lagt ind under Sorø Kloster.

Det var ogsaa lige ved, at Nordsjælland havde faaet et Nonnekloster til, idet Dronning Margrethe omgikkes med Tanker om at omdanne Annisse Hovgaard, der laa ude paa et Næs i Arre Sø, til et Nonnekloster for Dominikanerordenen. Men Stedet har vel ikke været egnet eller ikke anseligt nok, i hvert Fald valgte hun Gaunø Gods ved Næstved til dette Formaal, da det blev til Virkelighed.

Af Klostrenes Historie.

Et Kloster har egentlig ingen Historie. Eengang opstaaet og traadt i Virksomhed glider Dagene og Aarene i et Kloster ensformigt og uden anden Forandring, end at den ene Abbed følger efter den anden, og det ene Hold Munke eller Nonner lægges i Graven, og nye rykker ind i Stedet. Nogle Abbeder udmærker sig ved stor Dygtighed, som den Abbed Peder af Esrum i det 15. Aarhundrede, der ved heldige Mage-skifter fik Klostergodset samlet og afrundet i de forskellige Sogne og fik Klostergaaden afspærret, saa den almindelige Færdselsvej lagdes uden om Klostergrunden. Det var ogsaa ham, der sørgede for, at alle Klosters Værdipapirer blev afskrevet i den Bog, vi har den Dag i Dag. Til andre Tider, navnlig naar et Kloster var kommet i Velstand, og Abbeden var mere interesseret i at gøre sig gældende i den store Verden, kunde Klostertugten forfalde, saaledes som det aabenbart har været Tilfældet for Esrum Klosters Vedkommende, hvad vi siden skal høre om.

Ingen Klostermand i den ældre Tid har dog her i Nordsjælland kunnet maale sig med Æbelholt Klosters første Abbed, Franskmanden Vilhelm fra Paris, der blev det store uopnaaede Forbillede og Foregangsmanden for Klosterliv

videnom, som vi siden skal høre. I Æbelholt Kloster har den religiøse Skribentvirksomhed særlig samalet sig om hans Levnedbeskrivelse og Brevsamling, der er blevet bevaret til vore Dage, mens der fra Esrum Kloster foruden Afskriften af Klosters Breve er bevaret en udførlig Aarbog og et Klosterskrift, hvis Original er havnet i Vatikanets Bibliothek.

En ganske særlig betydningsfuld Stilling i den katolske Kirkes sidste Dage her i Landet indtog Karmeliterklostret i Helsingør med dets dygtige Prior, Dr. Anders Christensen og hans Discipel den bekendte Povl Helgesen eller Helie, der gjorde sig navnkundig paa Reformationstiden ved sin Indgriben i de mange Stridigheder og ved sit Forsvar for den gamle Kirke. Han var en Tid knyttet til Karmeliterkollegiet i St. Pederstræde i København, det nuværende Valkendorfs Kollegium, og havde den Sorg, at hans bedste Elever gik over til Reformationen. Selv hørte han til den humanistiske Skole, der havde lært en Del af Luther, men ikke vilde bryde med den gamle Kirke. »Misbrugen ophæver ikke Brugen,« sagde han betegnende for sit Stade. Han saa godt alle Misbrugene og Fordærvelsen baade ved Kirke- og Klostervæsenet, men derfor var i hans Øjne Klostervæsenet alligevel paa sin Plads, naar kun Skaderne blev fjernede; det var ikke nødvendigt med en saa gennemgribende Kirkefornyelse som den, Kætteren Martin Luther og hans Eftersnakkere vilde. Han var en meget flittig Skribent, hvis Skildring af Danmarks Historie i den bevægede Overgangstid inden Reformationens Gennembrud, den saakaldte Skibykrønike, med dens skarpe Domme over Tidens Personligheder, særlig er bekendt. Han synes at være død eller forsvunden fra Landet før Reformationens Indførelse 1536.

Om Klosterbygningerne, Kirkerne og deres Inventar.

Af alle de Klostre, der i Middelalderen fandtes i Nordsjælland, er kun eet eneste blevet bevaret og kommet uskadt til vore Dage, det yngste, hvad Bygninger angaar, Karmeliterklostret i Helsingør. Ved alle de andre Klostre er samtlige

Kirker og saa godt som alle Bygninger forsvundne, da der ikke fandtes Anvendelse for dem efter Reformationen. De eneste Kilder til Oplysning om, hvorledes de enkelte Klostre har været indrettede, er da, hvad Udgravninger paa Stedet har kunnet bringe for Dagen. Dette er endnu ikke foretaget alle Steder, eller Resultatet er ikke alle Vegne bekendt for Offentligheden; enkelte Steder har en Undersøgelse ikke kunnet foretages. Her skal meddeles noget om, hvad Gravning i Klostergrunden har bragt for Dagen for Esrums og Æbelholts Klosters Vedkommende.

Paa *Eskilsø* staar endnu som den sidste Rest af Nordsjællands antagelig ældste Kloster Murene af den gamle Klosterkirke i en Højde af 2 m. Det har været et beskedent Guds-hus paa 16 m's Længde, bygget for Størstedelen af Granit. Kirken har været udstyret med Apsis eller Korrunding og har haft Taarn. Af Klosterbygninger findes intet Spor.

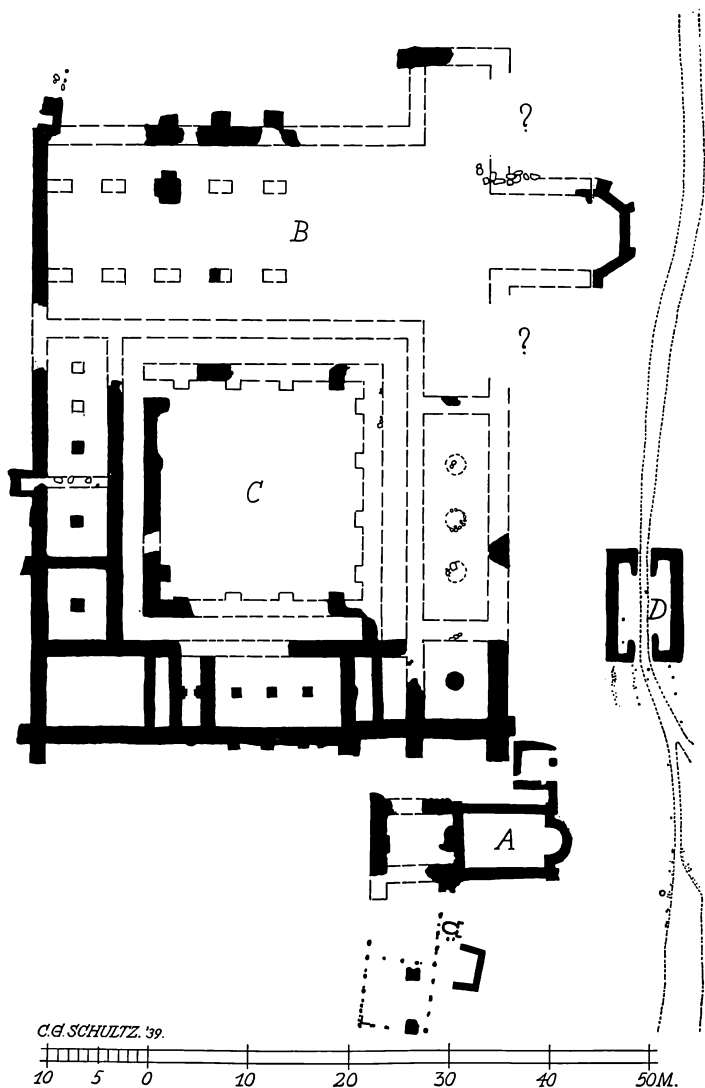
Helt anderledes anseligt har Forholdene været i *Æbelholt Kloster*. Her var dog indtil de senere Aar ethvert Spor af Kloster og Kirke forsvundet fra Jordens Overflade. Men ved Udgravninger i de sidste Aar er betydningsfulde Underretninger om baade det første og det senere Kloster kommet til os. Grunden af den første lille midlertidige Kirke, som har været bygget straks, før Flytningen af Kloret, er saaledes kommet for Dagen. Det har været en lille Teglstensbygning 11 m lang og 7 m bred, forsynet med Korrunding som paa *Eskilsø*, men uden Taarn. Senere er dog Kirken udvidet mod Vest med 8 m. I den lille Kirke staar endnu det af Teglsten murede Alterbord. Ogsaa af Kannikernes første beskedne Bolig er Fundamenterne fremdraget, det har været en Stolpebygning bygget af Træ, hvorimod Køkkenbygningen har været af Teglsten.

Ved Siden af disse foreløbige Klosterbygninger er dernæst fremdraget Fundamenterne af det store Kloster, hvis Kirke vi ved blev indviet 1210. Det har ligget Nord for det første Kloster og har udgjort et firfløjet Bygningsværk af Teglsten med Kirken som Nordfløj, sluttende sig omkring en lukket Klostergaard paa 20 × 22 m, der har været omgivet af hvælvede Klostergange paa alle fire Sider.

Den store Klosterkirke har været en anselig treskibet Korskirke, 60 m lang og 33 m bred over Korsfløjen. Højkoret har haft en Længde paa 9 m og været 7 m bredt med tresidet Korafslutning, som vi endnu ser det bevaret i en af Klostrets Kirker, Alsønderup. Kirken er endnu ikke udgravet i sin Helhed, derimod er Grunden af Klosterbygningerne frilagt, saa man ser, hvorledes det hele har været. I Hovedfløjen, Østfløjen møder vi først Talestuen, der har været baaret af én Granitsøjle, som endnu staar paa Stedet. Derpaa følger ind mod Kirken den 20 m lange, 6½ m brede Kapitelsal, hvis Hvælvinger har været baaret af 3 ret velbevarede Granitsøjler, som har været opbevarede i Skævinge og Lille Lyngby Præstegaarde, men nu er kommet tilbage, hvor de hører hjemme. I Vestfløjen har der været 3 hvælvede Sale, 2 med een Søjle hver og een med 3 Søjler. Sydfløjen eller Økonomibygningen har indeholdt Refektoriet eller Spisesalen, en Sal paa 13 m's Længde og 7 m's Bredde, der har haft 3 murede Søjler, som nu delvis er genfremstillede. Desuden har her været Køkken og Bagere. Ogsaa een af Klostrets Brønde er fremgravet i Klosterhaven op ad Sydfløjen.

Ved en Bæk, der engang har løbet Øst om Klostreret, fremkom Fundamenter af Klostrrets Vandmølle, og i Bækken blev fundet en Mængde Mønter foruden Pincetter til Lægebrug, et Vidnesbyrd om, at Lægekunsten ogsaa har været udøvet i Æbelholt Kloster paa anden Maade end ved Mirakler udført ved Abbed Vilhelms udtrukne Tænder. Det er saaledes adskilligt, Udgravningerne har bragt for Dagen, tilstrækkeligt til at give et Billede af, hvorledes Forholdene har taget sig ud i Abbed Vilhelms berømte Kloster. Og efter at der er blevet rodet op i Klostrertomten og Klosterhaven, er en gammel Lægeplante fra Klostrertiden, Bulmeurt, vokset frem i Klosterhaven af Frø, der har ligget gemt i Jorden i henved 400 Aar. Af Inventar fra Æbelholt vides intet bevaret, medmindre det skønne Krucifiks i Strø Kirke skulde stamme herfra.

Af det store betydningsfulde Kloster i *Esrum* er kun en mindre betydelig Fløj bevaret til vore Dage, medens selve Hovedklostret tilligemed Kirken forlængst er forsvundet. Den

Grundplan af Æbelholt Kloster.

Foreløbig Skitse udført 1938 af Arkitekt C. G. Schultz.

A: Den ældste Kirke med Apsis i Øst og den senere Udvidelse i Vest. Syd for denne Udvidelse ses Rester af Kannikernes ældste midlertidige Bolig.

B: Den store tre-skibede Korskirke, der udgør den nordligste Del af Klosterkomplekset, og som sammen med dette er begyndt kort efter Kannikernes Overflytning til Æbelholt.

C: Klostergården, der paa alle Sider begrænsedes af en Klostergang med aabne Buer mod Klosterhaven.

D: Klostrets Vandmølle og Møllebæk. — I Bækken, der løb langs Østsiden af Klosteret, er der fundet mange Mønter og Lerpotter.

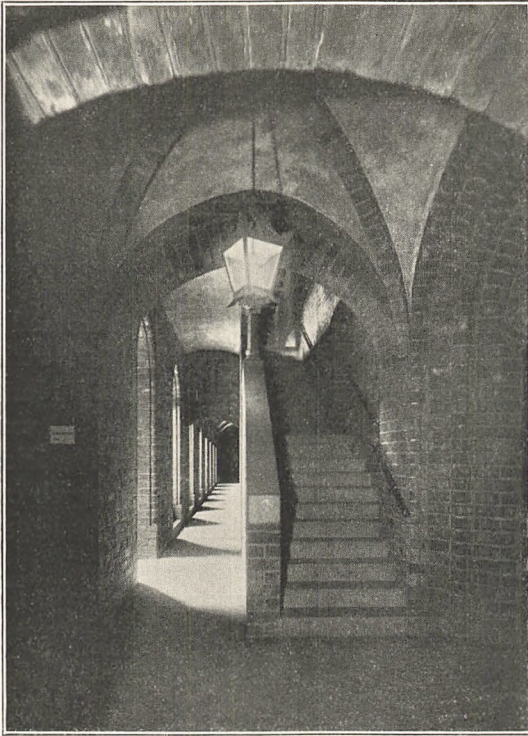
nustaaende Bygning er en 39 m lang Økonomibygning, der sammen med en i 1881 nedrevet Østfløj har udgjort Klosters Økonomiafdeling, der ved en Mur, hvis Grundsten er fundet, var forbundet med Kirkens Østgavl. Denne Bygning er opført i tre Afdelinger; ældst er den vestligste Del fra c. 1350; et Hundrede Aar senere er der bygget videre mod Øst, saaledes at denne Del staar skævt ind paa den første. Omkring Aar 1500 er endelig en Halvtagsbygning tilføjet paa hele Fløjens Midte for at dække over Skævheden og skaffe Indgange til Huset. Under en Del af Bygningen er Kældere; nogle er hvælvede, andre med Bjælkeloft. I denne Bygning har været Køkken og Bagere, Spisesal og Soverum for Lægbrødrene, og her er Maden blevet tilberedt til alle Klosters talrige Beboere.

I de senere Aar er derimod ved Udgravning fremdraget Dele af den store Klosterkirkes Højkor, der viser sig at have været c. 12 m bredt i Ydermaal, c. 9 m i det indre. Koret synes at have været kvadratisk. Korsarmene har haft en Længde paa ligeledes c. 12 m og haft hver 3 Kapeller mod Øst. Selv om Klosterkirkens Grund i sin Helhed ikke har kunnet fremdrages, er det lykkedes at konstatere, at der har ligget en Kirke mindst af samme Længde og Størrelse som Danmarks længste Klosterkirke, Sorø, der er 70 m lang. Kirken har oprindelig efter Cistercienserskik haft lige Gavlafslutning mod Øst, men kort efter Opførelsestiden c. 1200 har man tilføjet en Apsis, hvis Grund har været fremdraget.

Klosterbygninger indeholdende Øst-, Syd- og Vestfløj, svarende til denne anselige Kirke, har da engang omsluttet den egentlige Klostergaard med lange Klostergange ind mod Kirke- og Klosterbygninger. Denne Klostergaard har ligget Vest for nuværende Klostergaard, men det er altsammen forsvundet. En Søjle af Sandsten i Kronborg Slotskælder, nogle Søjlebaser eller Fødder af Sandsten eller brændt Ler giver en Smule Begreb om fordums Herlighed.

En Del af Inventaret fra den gamle Klosterkirke er derimod bevaret til vore Dage, saaledes Højaltertavlen, der efter Klosters Nedlæggelse blev skænket til St. Olai Kirke i Hel-

singør, hvorfra den er kommet til Nationalmuseet. Paa Tavlen er fremstillet Korsfæstelsen med bl. a. Abbed Peder knælende i Forgrunden. Desværre er Billedet af Abbeden blevet overmalet i Tidens Løb med lange Lokker, Fipskæg og Pibekrave.

Søndre Fratergang Karmeliterklostret i Helsingør.

Tavlen har været lavet til Ære for den da afdøde Abbed i Aaret 1496. Ogsaa en Abbedstol med to Sæder, et for Abbeden, et for Prioren, findes nu paa Nationalmuseet. Endelig gemmer Nødebo Kirke et lille Alterskab fra Esum med nogle fine Malerier af den nederlandske Maler Adrian Ysenbrant, forestillende den korsfæstede med Maria og Johannes ved Siden og Maria Magdalene knælende ved Korsets Fod. Paa Fløjdørene er af en anden Mester fremstillet to knælende Skik-

kelser, en Mand og en Kvinde, muligvis Poul Laxmand og Hustru. Tavlen er fra 1521. Det har sagtens staaet paa et af Kirkens 8 Sidealtre. I den gamle Klosterkirke laa to Tvillingsønner af Erik Menved begravet tillige med Valdemar Atterdags Dronning, Helveg, der synes at være død som Gæst i Klostret.

Af Knardrup Kloster, Slangerup og Franciskaner- og Dominikanerklostrene i Helsingør er intet bevaret, og kun Udgravninger og tilfældige Fund kan engang skaffe os Kendskab til Forholdene paa disse Steder. Men der er i Knardrup og Slangerup saavel som i Esrum og Æbelholt Tid efter anden fundet en Mængde Grave fra den tidlige Middelalder.

Derimod staar nu *Karmeliterklostret i Helsingør* i restaureret Skikkelse omtrent, som det maa have taget sig ud, da Munkene forlod det i 1537, og udgør sammen med den prægtige St. Olai Kirke og Frederik II's skønne Renaissanceslot, Kronborg, Helsingørs stolte Seværdighed og Nordens bedst bevarede Kloster. Det er en Nydelse af Rang at vandre rundt i alle Klostrets skønne Sale og den festlige Mariakirke; intetsteds i Danmark faar man et saa levende Begreb om Middelalderens Klosterverden og kunstneriske Formaaen som i dette helstøbte Bygningsværk.

I Modsætning til Cistercienserklostrene, hvor Kirken altid udgør Nordfløjen, er Kirken i Karmeliterklostret Sydfløjen. Det er en rektangulær, treskibet, gotisk Bygning uden Adskillelse mellem Skib og Kor; den er hvælvet i 8 Hvælvingsfag og dækkes af et stort Fællestag. De to Kirkegavle udmærker sig ved deres enestaaende smukke Blindinger, især Østgavlen, der er et Særsyn i dansk Bygningskunst. Indvendig er Kirken dekoreret med mange Kalkmalerier og adelige Vaaben, hvoriblandt Poul Laxmands. Ved sine rige Gaver havde han sat Munkene i Stand til at genopføre Klostret efter en Brand.

En smuk Fratergang i to Etager forbinder Kirken med Klostret. I dettes Østfløj finder vi, foruden Sakristiet ind mod Kirken, den meget langstrakte Kapitelsal, kaldet Laxmandsalen, med sine ejendommelige Hvælvinger og pudsige Hvæl-

Mariakirkens Østgavl og østre Fløj af Karmeliterklostret i Helsingør.

vingstoppe. Paa første Sal er der en ligeledes hvælvet deko-
reret Sal ind mod Kirken, det saakaldte Musikværelse.

Vestfløjen udmærker sig ogsaa ved adskillige hvælvede
Sale i Stueetagen. Her har været Taleværelse, Skolestue og
Studierum. I Nordfløjen findes den saakaldte Lazarussal,
saaledes kaldet efter Kalkmalerierne der. Den er udstyret

med Bjælkeloft og har gjort Tjeneste som Refektorie eller Spisesal. En Udløberfløj vinkelret paa Nordfløjen har formentlig udgjort Priorbolig. Uden om det hele strækker sig nu som dengang Haver og Anlæg, hegnet af den gamle Klostermur.

Endnu 1493 var Klosterkirken og Omgangen ikke færdig, først ved Poul Laxmands store Gave paa 900 Mark blev Munkene sat i Stand til at fuldføre Værket, som det nu staar, hvorfor Giveren ogsaa fik sit Vaaben, den svømmende Svane, anbragt paa Hvælvingen over Højaltret foruden i Kapitelsalen.

Ret længe varede det saaledes ikke, at Klosterlivet fik Lov at røre sig under disse harmoniske Rumforhold, men dog længe nok til, at der herudfra udgik en Kraft, som fik Betydning for vort Fædreland.

Til Karmeliterklostret hørte ogsaa de sidste Snes Aar af Klostertiden et Sygehus, som er bevaret tæt ved Klostret, men nu sammenbygget med senere Bygninger. Det blev oprettet 1516 for udenlandske Sømænd, og endnu vidner en tom Sandstensniche i Murhjørnet om, at det er en katolsk Bygning, idet her aabenbart har staaet et Jomfru Mariabillede. Dette Kloster var jo som de fleste af vore Klostre indviet til Gudsmoder.

Kong Christian II skænkede Kirken en ejendommelig Altertavle med Fremstilling af Dommedag, hvor han og Dronning Elisabeth knæler i Forgrunden. Den er nu i Nationalmuseet.

Abbed Vilhelm af Æbelholt, Nordsjællands Helgen.

Nordsjælland har den Ære engang at have huset i sin Midte en Mand, der er bleven helgenkronet. Det var Abbed Vilhelm, Æbelholts Skaber og myndige Leder i en Menneskealder. Rigtignok var han ikke indfødt, men indkaldt fra Frankrig af Biskop Absalon for at sætte Skik paa de vidtløftige Kanniker paa Eskilsø. Det var i Aaret 1165, og han var da en Mand paa 38 Aar. Resten af sit Liv viede han sit nye Fædreland, frem for alt Nordsjælland, og ganske særlig

det nye Kloster, som han fik rejst i Æbelholt, hvis store Klosterkirke han dog ikke naede at se fuldendt, da den først blev indviet 7 Aar efter hans Død.

Vilhelm havde i sit Hjemland ved flere Lejligheder gjort sig bemærket ved sin fyrige og heftige Optræden, som den Klostermand han var med Liv og Sjæl. Paa samme Maade

Det indre af Mariakirken i Helsingør.

gjorde han sig gældende her. Over for sine undergivne var han streng og fordringsfuld, men strengest var han mod sig selv. Ofte havde han den Sorg, at nogle af hans Kanniker løb deres Vej fra ham, men han veg ikke fra sine Grund-sætninger af den Grund, selv om han tog sig det meget nær. Et Brev til en saadan bortrømt Broder vidner om hans varme Hjerte, men tillige om hans Fasthed: »Har du syndet mod Broderkærligheden, saa vid, at du af Barmhertighed har faaet Tilgivelse. Men foragter du at vende tilbage, naar din Fader kalder paa dig med sin vante Mildhed, saa tænk alvorlig paa, hvad du i denne Sag vil svare for Kristi Domstol.«

Abbed Vilhelm var en betydelig Teolog, vel hjemme i sin Bibel og Datidens Kirkelære og Kirkeret, og talte og skrev Latin som sit Modersmaal. Der blev derfor ofte lagt Beslag paa ham fra Kirkens og Statens Side, og hans Indflydelse og Betydning for hele den danske Kirke og dens Præstestand, hvoraf adskillige blev betroet til hans Undervisning og Opdragelse, kan vist ikke overvurderes. Naar Udlændinge, der gæstede Landet nogle Aar efter hans Død, undrede sig over den danske Kirkes høje Kultur, tilkommer utvivlsomt Abbeden i Æbelholt en stor Del af Æren.

Et Vidnesbyrd om Abbed Vilhelms Anseelse er ogsaa hans Brevveksling og Venskabsforbindelse med de betydeligste Mænd i Datiden, ikke blot herhjemme og i det øvrige Norden, men selv med Paver og Kardinaler. Men fremfor alt vedligeholdte han en omfattende Forbindelse med sit Fædreland Frankrig og søgte med Held at faa unge Danske til at drage til Paris, Lærdommens Sæde dengang, for at studere.

Mindre heldig var hans Indflydelse paa, at Kong Knud VI's Søster Ingeborg ægtede den franske Konge Filip August, idet Kongen forskød hende straks efter og lod hende sætte i et mangeaarigt Fangenskab. Abbed Vilhelm opnaede ved Rejse dertil kun selv at blive sat i Fængsel en Tid, men fik hende aldrig at se som Frankrigs Dronning trods Venskab med Paven og Rejse til Rom. Det var utvivlsomt et haardt Slag især for ham, der havde ventet sig saa meget af denne Forbindelse mellem Danmark og hans gamle Fædreland. Til Gengæld lærte han selv Ydmyghed deraf: »Hovmod er Begyndelsen til al Synd; den, der vil øve gode Gerninger uden Ydmyghed, ligner en Mand, der vil bære Støv i Blæst,« siger han et Sted.

Abbed Vilhelm var dygtig til at tigge sine Venner Absalon og hans Efterfølger og tidligere Elev Peder Sunesen i Roskilde om Støtte til sit Kloster, og strengt forstod han at sætte andre i Rette og optræde med Myndighed, selv over for en Kardinal. Men for sig selv krævede han intet. En stor Glæde var det ham at kunne uddele til fattige og trængende paa Egnen, der i Skarevis tyede til Klosters Port. Med Selv-

følelse taler han om, at dér, hvor før 8—10 Mennesker daarlighd kunde finde Føden, nu daglig bespises over 100 Mennesker.

Selv var han yderst nøjsom, tog kun sparsom Føde til sig og undte sig kun et haardt Leje med en Smule Tæppe over sig. Inderst paa Kroppen bar han altid en kradsende Haarskjorte. De tunge Sorger, der overgik ham i den ældre Alder, og det voldsomme Arbejde, den inderlige Omsorg for andres Ve og Vel og maaske ikke mindst den Iver, hvormed han gik op i alle Sager, sled ham op før Tiden.

Han var yderlig svag, da det gik mod Paasken 1203, alligevel vilde han selv Skærtorsdag uddele Nadveren til sine Klosterfolk; umiddelbart derefter forestod han ogsaa selv den store Uddeling af Almisser til de fattige. Men det blev saa ogsaa hans sidste Arbejde. Thi da han derefter, følgende Herrens Eksempel, vilde tvætte Kannikernes Fødder, lammede Smerterne ham, og han maatte gaa til Ro. Paaskelørdag var han saa ringe, at man vilde give ham Dødssakramentet, den sidste Olie, men han bad dem i Stedet rede ham et Leje i Kirkens Kor, for at han kunde fejre Kristi Opstandelse med dem. Det blev nu ikke muligt; og just som Kannikerne ved Dagry Paaskemorgen var samlede i Kirken, kom der Bud, at han var paa det yderste. De løb da over og salvede deres døende Herre, der i Dødsstunden hviskede: »Snart, snart!«

Allerede næste Dag jordedes han foran St. Thomas Altret i den lille Klosterkirke under stor Tilstrømning fra Omegnen; bl. a. var alle Munkene fra Esrum mødt op med deres Abbed i Spidsen.

Snart fortalte Rygtet om Mirakler, han havde øvet i levende Live, og underfulde Helbredelser, der var sket, særlig ved et Par Tænder, han havde ladet trække ud. Indvielsen af den nye Klosterkirke gav yderligere Fart i Fortællingerne. Der kunde ikke være nogen Tvivl: han maatte være en Helgen. Paa den danske Kirkes Vegne androg Ærkebiskop Anders Sunesen da Pavestolen om at optage ham paa Helgenlisten, og efter lange Undersøgelser helgenkronedes han 1224, og der lovedes 40 Dages Aflad for hver, der paa hans Festdag, den

16. Juni, forrettede sin Andagt ved hans Grav. Nordsjælland havde faaet sin Helgen.

I Anledning af Helgenkaaringen udarbejdede en fransk Kannik i Æbelholt en Levnedsskildring af den afdøde Abbed, bygget paa mundtlige Meddelelser fra ham selv gennem Aarene. Hertil slutter sig en Beretning om de skete Mirakler. Det er en interessant Levnedstegning. Yderligere kommer hertil en Samling paa over 100 Breve, Abbed Vilhelm har skrevet i Tidens Løb, og som han havde samlet til Vejledning for sine Kanniker, baade med Hensyn til Latinen og de forskellige teologiske og kirkeretslige Spørgsmaal, de behandler, ofte i Form af Spørgsmaal og Svar.

Under stor Højtidelighed blev Abbed Vilhelms Lig 1238 flyttet over i den nye Klosterkirke og bisat der af Roskildebispens, i Nærværelse af den senere Konge, Erik Plovpenning.

Broder Rus, en frafalden.

En Klostermand af en hel anden Støbning end Abbed Vilhelm var den Broder Rus, et Sagn fra det 14. Aarhundrede omtaler i Esum Kloster, hvor endnu en Rist kaldes Broder Rus's Rist. Det er fra et Digt, der har gaaet en stor Del af Europa rundt, at vi faar Besked om ham. Det hedder heri, at Djævelen i Skikkelse af en stor Dreng kom ind i Esum Kloster som Stegersdreng og benyttede Lejligheden til at forlede baade Abbed og Munke til Velleved. Videre fortælles der om, hvorledes han for at hævne sig paa Kokken kastede ham i en Gryde kogende Vand og selv blev Kok. Siden blev han Munk i Klostret og ophidsede Munkene til Klammeri. Men da han stjal en Klosterbondes Ko, kom Sandheden for Dagen, idet Bonden skjult i et gammelt Træ blev Vidne til, hvorledes Overdjævelen, Lucifer, holdt Sammenkomst med sine Tjenere for at erfare deres Bedrifter, og Broder Rus da ogsaa gav Møde og berettede, at baade Abbeden og alle Munkene var gaaet i hans Garn og var færdige til at fare til Helvede. Efter denne Opdagelse fortalte Bonden Abbeden, hvorledes det forholdt sig, hvorefter Klosterfolkene gjorde Bod, og Abbeden

skabte Rus om til en rød Hest, bød ham forsvinde og aldrig vise sig paa Klostret.

Virkelig synes der at ligge noget til Grund for dette Sagn. Et mærkeligt Dokument fra Aar 1371 fortæller om en Munk i Esum, som kom under Djævelens Indflydelse, kastede Munkekutten og hengav sig til Verdslighed, hvorfor Ærkebispens med dette Brev udstødte ham af Kirken som en frafalden. Munken hed Johannes Krafse, et Navn, der i Tyskland er blevet forvandlet til Rausch, der igen er blevet gengivet paa Dansk ved Rus, da Digtet blev oversat. Kun det højtyske Digt henlægger Historien til Esum Kloster. Fortællingen fra Esum om Gravstenen over Johan Præst kunde tyde paa, at han er vendt tilbage til Klostret, men uden just at forbedre sig.

Klostrenes Ophævelse.

Reformationen i 1536 gjorde Klostrene overflødige, og Tid efter anden maatte de alle forsvinde eller tages i Brug til andet Formaal. Det sidste blev saaledes Tilfældet med Karmeliterklostret i Helsingør, der i 1541 af Kongen blev skænket Byen som et Hospital for gamle og skrøbelige. Knardrup Kloster blev overdraget Universitetet, og under Pesten i København 1546 flyttede Professorerne derud og indrettede sig i Munkecellerne. Siden kom det dog igen under Kronen. Længst holdt de store Landklostre Æbelholt og Esum sig. Først 1560 nedlagde Æbelholts sidste Abbed Anders Ibsen sin Stav og søgte Husly det sidste Halvaar, han levede, i Hospitalet i Helsingør. Samme Aar maatte ogsaa Abbed Peder Ingmarsen og de sidste Munke i Esum fortrække til Sorø Kloster for at ende deres Dage der. De store Godsomraader, der havde hørt til Knardrup, Æbelholt og Esum Klostre, kom under Frederiksborg. Kirkerne og Klosterbygningerne blev efterhaanden nedrevet og Stenene anvendt ved Opførelsen af Frederiksborg Slots Stalde, hvor man endnu tydeligt kan skelne glasserede Sten, der har siddet omkring Vinduerne i de gamle Klosterbygninger.

Saaledes forgaar Verdens Herlighed.

Litteratur:

Om Klosterlivet:

Vald. Vedel: Bag Klostermure. Kbh. 1911.

Om Nordsjællands Klostre:

Æbelholt: Fra Frederiksborg Amt 1939.

Esrum: do. 1921.

Knardrup: do. 1914.

Slangerup: do. 1908.

Helsingør Klostre: Trap Danmark II.

Om Klosterbygningerne:

C. M. Smidt: Fra Frederiksborg Amt 1939.

Om Abbed Vilhelm:

Hans Olrik: Fra Frederiksborg Amt 1912.

Om Broder Rus:

Hakon Müller: Fra Frederiksborg Amt 1932.

SØBORG

Af Jørgen Paulsen.

I Middelalderen byggedes der rundt om i Danmark en Række stærke Borge. De ældste var ofte opført af Træ, saa af dem er der kun levnet svage Spor i vore Dage. Men Stenborgene fra den senere Middelalder vides der noget bedre Besked med, selvom ogsaa de er sunket mere eller mindre i Grus. Det var baade Konger og Bisper, der opførte disse kraftige Borganlæg, for at de kunde have dem som Tilflugtssteder i Ufredstider eller som Boliger, naar de var paa Rejser rundt i Riget eller Stiftet.

Næppe nogen af Danmarks middelalderlige Borge er bedre kendt end Søborg, vel at mærke i Folks Bevidsthed, for hvad der er tilbage af selve Bygningsværket er kun sparsomt. Men saavel virkelige historiske Begivenheder som Romaner og Digte har sørget for, at denne Borg ikke gik i Glemme, selv om ogsaa dens Murrester blev slaaet grundigt i Stykker og spredt ud over hele Nordsjælland.

Hvor gammel Søborg egentlig er, vides ikke med Sikkerhed. Men den ældste Teglstensborg paa dette Sted blev bygget af Ærkebiskop Eskil omkring 1150. Han var i Strid med Kong Valdemar den Store, fordi han hævdede, at Kirkens Magt under alle Forhold maatte betragtes som værende større og vigtigere end en verdslig Fyrstes. Det vilde Kongen naturligvis ikke bøje sig for. Under denne Kamp vides Valdemar den Store at have belejret og indtaget den stærke Borg, som Eskil havde bygget paa en Ø i Søborg Sø. Og efter den Tid var Søborg, saalænge den bestod, i Kongens Eje.

De fleste store Middelalderborge var anlagt ved Kysterne. Men Søborg laa omtrent 4 Kilometer inde i Land og var derfor ikke saa udsat for Angreb og Plyndringer fra Søen som f. Eks. København, Kalundborg og Vordingborg. Af den

Grund egnede den sig ogsaa fortrinligt til Fængsel for farlige Statsfanger. De havde ikke mange Muligheder for at slippe bort, naar først Søborgs Port havde lukket sig bag dem, og det var meget vanskeligt at komme dem til Hjælp. Naar Søborg kendes og huskes saa godt, er det da ogsaa først og fremmest for de berømte Fanger, der til forskellig Tid holdtes indespærrede i dens skumle, faste Taarn.

Folkevisen om Dronning Dagmar fortæller om en af dem, nemlig Kongeætlingen Biskop Valdemar af Slesvig, der sad fængslet paa Søborg fra 1192 til 1206, fordi han stræbte efter Kongemagten. Ved Dagmars Afrejse fra sit Hjemland lader den Moderen give hende nogle gode Raad med paa Vejen:

»Den første Bøn, du beder din Herre,
den beder du ham saa blide:
han lader ud Biskop Valdemar,
allerkæreste Morbroder sin.«

Og da Valdemar saa modvilligt har givet efter for Dronningens Bøn, hedder det:

Der han kom af Taarnet ud,
da kunde han ikke gange.
»Her har jeg siddet i atten Aar,
de har mig været saa lange!«

Visen lader altsaa Biskop Valdemar selv overdrive Fængselsopholdets Varighed.

Men endnu mere berømt er Søborg blevet gennem de spændende Fortællinger om Ærkebiskop Jens Grands Fængselstid. Den Historie kender vi alle. Hvordan Ærkebispen i April 1294 paa lumsk Maade blev taget til Fange i sin egen Bispestad Lund og bagbundet til en Krikke ført over Helsingborg—Helsingør til Fangetaarnet paa Søborg. Umenkelige Lidelser maatte han døje her, men alligevel vilde han ikke gaa paa Forlig med Erik Menved. Til sidst lykkedes det ham at flygte. Det var i December 1295. Morten Kok, eller

som Ingemann kalder ham i sin Roman, Morten »Madsvend«, hjalp ham. I lange Tider laa Jens Grand, naar Borgens Beboere sov, og filede paa sine Lænker. Han lærte sig at krybe paa Hænder og Fødder, for saa afkræftet var han af det frygtelige Fængselsophold, at han straks faldt omkuld, naar han forsøgte at rejse sig op. Da Kongen en Dag var redet bort med sine Mænd, fortælles det, drak Morten Kok Fangevogteren fuld, saa han faldt i Søvn. Ad en Rebstige klatrede Ærkebispens da fra Taarnet ned i Borggaarden og, hjulpet af Kokken, videre over Ringmuren. Voldgraven og Søen var tilfrosne, saa Flygtningene kunde komme over til Staldene, hvor de tog et Par Heste og snart naaede velbeholdne ud til et Skib, der efter Aftale laa og ventede ved Kysten for at føre Jens Grand i Sikkerhed paa hans faste Borg, Hammershus paa Bornholm.

Paa Søborgegnen holder man særlig trofast fast ved de Sagn, der fortæller om Dronning Margrethes Tilknytning til den gamle Borg. Hun blev født herude under romantiske Forhold. Og endnu kan man godt træffe Folk i Søborg, som lønligt haaber og tror paa, at man en skønne Dag vil finde Dronningens Guldspinderok og Sveriges Kongekrone mellem Ruinerne. For et gammelt Sagn fortæller, at disse kostbare Klenodier ligger nedgravede i Borgholmen.

Ingen historiske Beretninger fortæller noget om, hvornaar Søborg er blevet ødelagt. Men da den ikke mere omtales som Kongeborg efter Grevens Fejde 1534—36, er det naturligt at slutte, at Ødelæggelsen har fundet Sted ved denne Lejlighed. I 1577 fik Lensmanden paa Kronborg Tilladelse til at bryde saa mange Sten her, som han havde Brug for »til Skorstene i sit Hus« i Helsingør. Saadan gik det for Resten med flere af de gamle Borge og Klostre i Nordsjælland (Gurre, Æbelholt Kloster, Dronningholm). Stenene fra dem blev anvendt til de store nye Slotte, Kronborg og Frederiksborg.

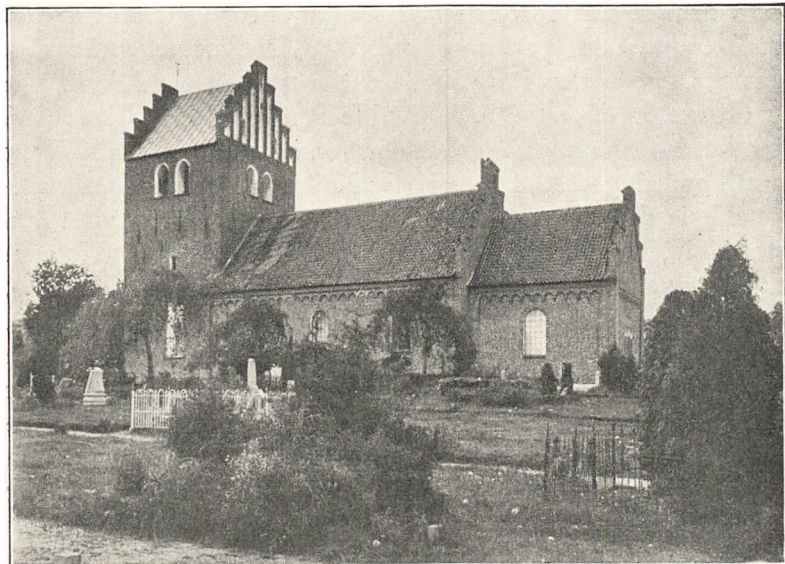
Da et engelsk Gesandtskab i 1588 kom til Danmark, var Søborg allerede en Ruin. Det faar vi at vide i en Dagbog, som førtes af en Sekretær, der fulgte med Gesandtskabet. Han fortæller, at de gik i Land ved Gilleleje, hvorfra de drog til

en Landsby ved Navn Søborg. Her overnattede de og spiste »en Fisk, som kaldes Brasen, og Mage til Fedme mindes jeg aldrig at have set hos nogen Fisk«. Han fortæller videre: »Vi saa en saare yndig Sø, hvori der var en Ø. Fordum laa midt paa Øen en Borg, hvis Levninger endnu ses«. Altsaa allerede her omtales Søborg som noget, der havde eksisteret for længe siden.

I 2—300 Aar derefter var Borgen nu et Stenbrud, hvorfra Omegnens Folk hentede det ene Læs Sten og Fyld efter det andet. Den historiske Interesse var tidligere ikke saa udbredt som i vore Dage, hvor der gøres meget baade for at undersøge og bevare Minderne fra Fortiden. Først omkring 1800 forsøgte et Par Søborg-Præster ved Gravninger at undersøge Ruinen. Og i 1850 foranstaltede Kong Frederik VII, der som bekendt var meget interesseret i Oldsager, en større Udgravning af de gamle Borgrester. Det er slet ikke saa mange Aar siden, gamle Folk i Søborg endnu kunde huske og fortælle om den store Begivenhed, det havde været, da Hestgarden, der deltog i Udgravningsarbejdet dengang, slog sine hvide Telte op et Stykke fra Borgholmen.

Men det var først, efter at Søborg Sø i Slutningen af det nittende Aarhundrede var blevet helt udtørret, at der kunde komme rigtig Gang i og Plan over Udgravningerne. Fra den højtliggende Landevej ved Esbønderup har man nu en god Udsigt over den store Flade, der tidligere udgjorde Søen. Med en Omkreds paa omtrent 15 Kilometer udfyldte den en stor Del af Rummet mellem Gribskov i Syd og Kattegats Kyst i Nord. Denne Flade kruses nu ikke længere af Søens blaa Vand, men ligger hen som saftiggrønne Græsenge og frugtbare Korn og Roemarker. Æren for denne betydelige Landvinding har en Mand ved Navn P. B. Feilberg. Som ung Landbrugs-kandidat havde han med stor Dygtighed udført en Række Kultiverings- og Afvandingsarbejder, dels for Ejeren af den store jyske Herregaard Frijsenborg, dels som Forvalter paa det skaanske Gods Næsbyholm. I 1873 blev det overdraget ham at lede Tørlægningen og Opdyrkningen af Søborg Sø. Under hans fremragende Ledelse forvandlede Søen og de

tilgrænsende sumpede og vaade Engstrækninger til et dyrket Areal paa omkring 1200 Tdr. Land, der lagdes ind under flere Avlsgaarde. Hele Arealet blev gennemskåret af smaa og store Grøfter, som tildækkedes, efter at der var lagt Drænsrør i dem. Vandet samles i den store Kanal, der har sit Afløb ud i Kattegat ved Gilleleje. Feilberg blev gennem dette store

Søborg Kirke.

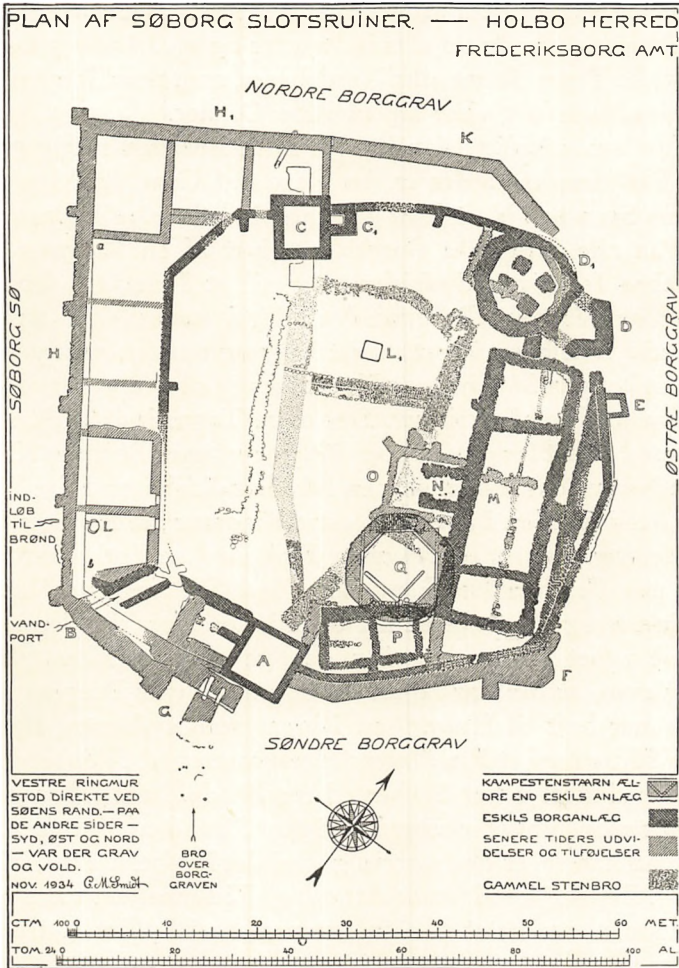
Grundforbedringsarbejde kendt over hele Landet og ogsaa uden for vort Lands Grænser som »Inspektøren paa Søborg«. Efter Værkets Fuldførelse sad han indtil 1910 som Forpagter af Søborggaard.

Ved Engstrækningernes nordøstlige Bred hæver en Banke sig nogle faa Meter op over den øvrige Flade. Det er den gamle Borgholm. Den er bevokset med høje Træer og nogle gamle Tjørnebuske, som maa være næsten samtidige med Borgens Nedrivning. Paa Afstand skelnes Banken som en lille tæt bevokset Lund. Her ligger mellem Træer og Buske Ruinerne af Bisper- og Kongeborgen Søborg. Efter 1900 har Na-

tionalmuseet, særlig under Ledelse af dets Arkitekt C. M. Smidt, gennemført omfattende Undersøgelser, som endnu i 1942 ikke er helt afsluttede. Derigennem er man naaet til bedre at forstaa, hvorledes det gamle Søborg oprindeligt har været.

For det første er man nu klar over, at Anlægget har været meget omfattende, beliggende ikke paa een, men paa hele tre Øer, der fra den nordøstre Bred strakte sig ud i Søborg Sø. Paa den inderste Ø, nærmest ved Land, laa Købstaden Søborg. I vore Dage er den store Kirke det eneste talende Minde, der er tilbage om Byen. Den lille stille Landsby, saaledes som vi kender den, røber intet om, at der her, i hvert Fald fra 1270 og indtil omkring 1550, laa en rigtig Købstad. Kirken kunde sikkert, hvis den havde Mæle, fortælle mangt og meget om den store Tid, da det hørte til Dagens Begivenheder, at Kongen drog gennem Gaderne til Borgen, og om de spændende Dage, da Jens Grand sad som Fange i Borgens Taarn. Men vi maa nøjes med at udlede, hvad Kirken formaar at fortælle uden Brug af Ord. Selve dens Størrelse og Indretning er et tydeligt Vidnesbyrd om, at den engang har rummet en betydelig større og fornemmere Menighed, end en Landsby almindeligvis kan præstere. Og medens langt de fleste af Nordsjællands Kirker iøvrigt er bygget af Kampesten, er denne opført helt af Tegl, hvorved den (ligesom Tikøb) viser sin nære Tilknytning til det dengang store og mægtige Esrums Kloster. Der er ikke noget mærkeligt i, at Søborg Kirke er bygget i flere Omgange; det er de fleste Kirker. Koret og Skibet er ældst (fra ca. 1180), medens den vestlige Del med det store, massive Taarn først er føjet til omkring 1250. Ser man nøje til, vil man opdage, at Stenene i de to Dele af Kirken ikke er ens. Men nu er det netop saa heldigt, at ogsaa i Dele af Borganlægget finder man de to forskellige Slags Sten. Det vil altsaa sige, at man ud fra Kirkens Opførelsesaar kan bestemme Byggetiden for nogle Partier af Borgen. Paa den Maade er Kirken blevet det, vi kalder et vigtigt Dateringsmiddel, et Hjælpemiddel til at finde ud af, hvor gammel Borgen er.

I 1940—41 blev Søborg Kirke restaureret. Ved den Lejligh-

Plan af Søborg Ruin.
Tegnet af C. M. Smidt 1934.

hed blev der gjort en Del interessante Fund, saaledes bl. a. af en Række middelalderlige Grave under Kirkegulvet. Men vi maa tilbage til Borganlægget.

Paa den mellemste Ø var der foruden Befæstningsvolde og -anlæg, Plads til Stalde og lignende Udbygninger. Først

paa den yderste Ø laa selve den stærkt befæstede Borg. Forbindelsen mellem de tre Øer indbyrdes og med Land gik over en Række Broer, formentlig Vindebroer, som nemt har kunnet afbrydes, naar der viste sig ubudne Gæster.

Man har naturligvis undersøgt selve Borgøen særlig grundigt. Paa dens tre Sider er der Rester af Grav og Ringvold, medens Søen paa Vestsiden gaar helt ind til selve Borganlægget. Paa alle Sider var Borgen omgivet af en Ringmur. En Vindebro førte paa Sydsiden over til et Porttaarn, hvorfra Stenbrostriber over Borggaarden, der i vaadt Vejr og ved Vintertid maa have været meget leret og opkørt, endnu viser de mest benyttede Gang- og Kørebaner. Ved den nordre Ringmur laa to Taarnbygninger. Det østre Taarn indeholdt, samtidig med at det fungerede som Ringmurstaarn, Borgens Kapel. Forneden var det formet som en lille Rundkirke med fire Piller og et flersidet Kor. Langs den østre Ringmur laa Borgens Hovedbygning, en stor rektangulær Fløj, med en Forhal omtrent midt paa den vestlige Langside. Mod Syd mellem Hovedbygningen og Porttaarnet laa en mindre Fløj, der formodes at have været Køkkenbygning, og lige over for Hovedfløjen mener man, at der har ligget en Bygning, hvor Borgens Personale har haft til Huse. Ved Ringmurens sydvestre Hjørne gik to Mure med et Par Meters Mellemlum ned til Søbredden. Her har sikkert været Slæbested for Baade. Inde i Borggaarden har man fundet Rester af en stor Brønd af Egetræ. Saa vidt man kan se, er den samtidig med det her beskrevne, ældre Anlæg. Engang i Valdemar Atterdags Tid maa den være styrtet sammen og kastet til, for sammen med Fyldet er tre Par Sko fra den Tid havnet nede i Brønden.

Saadan var i Hovedsagen det Søborg, som blev bygget af Ærkebiskop Eskil i 1150'erne. Nu skal vi prøve at se nærmere paa Planen, om vi kan finde de Dele af Anlægget, som er omtalt her, og saa skulde vi jo ogsaa gerne en Dag ud til Søborg for at se det hele med egne Øjne.

Eskil var den første her i Danmark, der anvendte Teglsten til sine Bygninger. Lige fra hans Tid og indtil vore Dage har saadanne brændte Mursten været det særlige danske Bygge-

materiale, der har sat Præg paa vor Bygningskunst. At det virkelig er Eskil, som har bygget Søborg, og ikke Kong Valdemar den Store, udleder man blandt andet deraf, at Murstenene, der er brugt her, er ret smaa og af lignende Form som de, der brugtes til Esum Kloster, medens Valdemar den Store og Absalon til deres store Bygninger i 1160'erne (Kirkerne i

Parti af Søborg Ruin.

Ringsted og Sorø), anvendte Teglsten, der var betydeligt større. Det er derfor sikkert med fuld Ret, at man kalder Søborg for Nordens ældste Teglstensborg.

Der er blevet bygget paa Søborg nogle Gange senere, saaledes i Knud VI's Tid (1180'erne) og henimod Midten af det trettende Aarhundrede. Begge Gange var det især Anlæggets Vestsiden, der forandredes og udvidedes. Her tærede nemlig Søen med dens Strømninger haardt først paa Eskils Lerskraaninger og senere paa den i 1180'erne opførte Ringmur, der laa noget længere ude og lige i Vandlinien. Den blev undermineret og kom til at hælde stærkt, saa der omkring

1250 maatte en ny og endnu kraftigere Ringmur til. Det er den, vi nu ser, med de kraftige fremspringende Støttestæder. Paa den Maade blev Borganlægget større end oprindeligt, og det firkantede Taarn paa Nordsiden, som maa antages at have været Fangetaarnet, kom til at ligge inden for den nordre Ringmur.

Endelig har man ved Udgravningerne i Borggaarden fundet Fundamenter og Rester af et stort, ottekantet Kampesten-taarn. Af dets Beliggenhed under Eskils Bygninger og af Fundamenternes Dybde kan man se, at det er en Del af en endnu ældre Borg. Ogsaa selve Maaden, hvorpaa dette Taarn er bygget, med Tømmerbjælker og Kampesten ved Siden af hinanden, og det, at der ikke findes Spor af Teglsten i Taarnmurene, tyder meget stærkt i samme Retning. Formentlig er dette hidtil ældste Søborg med det ottekantede Taarn opført i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede, altsaa i Kong Niels's Tid, men noget sikkert kan endnu ikke siges derom. Det vil fortsatte Undersøgelser og Gravninger forhaabentlig kaste mere Lys over engang i Fremtiden.

Til sidst kan man med Rette rejse det Spørgsmaal, hvad Meningen egentlig har været med et saa stærkt Borganlæg her. Den Forklaring, der nu gives dertil, er, at baade Søborg og Gurre i Eskils Tid har haft til Opgave at beskytte det store Kloster, som Ærkebiskoppen havde bygget ved Esrum. Danmarks Kyster var dengang ofte udsat for Plyndringer, særlig fra Vendernes Side, og det er kun naturligt, at Eskil har ønsket at værne sit kære Kloster mod Angreb ved Hjælp af stærke Befæstningsanlæg. Begge Borgene ligger i det dengang vanskeligt fremkommelige Terræn som stærke, fremskudte Vagtposter ved de to vigtigste Adgangsveje til Klosteret, Vejene fra Nord og Øst. Mod Syd laa jo Gribskov og Esrum Sø som naturlige Værn og mod Vest Søborg Sø. Vi maa huske paa, at Nordsjælland saa langt tilbage ikke var helt som i Dag. Paa gamle Kort kan man tydeligt se, at baade Søer, Vandløb og Skove før i Tiden havde langt større Udstrækning end nu. Det var dengang ikke saa let at færdes

frit overalt i Mark og Skov. For ikke at komme helt ud i ufarbart Terræn maatte man som Regel følge bestemte Veje og Stier, og Adgangen over de større Vandløb var som Regel kun mulig over faste Broer eller Vadesteder.

Det er sikkert rigtigt at se Eskils Søborg i Sammenhæng med Gurre og Esrum Kloster og betragte Borgen som et Led i et stort Forsvarsanlæg. Men da Søborg først var gledet Eskil af Hænde, fik den andre Opgaver, først og fremmest den at være et sikkert Fængsel for Rigets og Kongens farligste Fjender.

Litteratur:

- C. M. Smidt: Søborg. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, S. 5—18.
 Samme: Nordsjællands Middelalderborge og største Kloster. Fra Frederiksborg Amt 1939, II, S. 74—87.
 Samme: Middelalderens kongelige Borge i Nordsjælland. Turistforeningen for Danmark, Aarbog 1942, S. 33—46.

GURRESAGN

Af Jørgen Torpe.

Blandt Danmarks mange historiske Borge er der kun faa, hvis Navn staa saa fast i det jævne Folks Bevidsthed som Gurre. Og det mærkelige er, at dette skyldes mere Sagn og Digtning end historiske Begivenheder. Af selve Borgen er der ikke levnet meget fra Fortiden, men dog nok til, at vi ved med Sikkerhed, hvorledes den har set ud.

Gurre er antagelig opført af Valdemar Atterdag. En Del af Borgen er dog ældre, maaske helt fra Absalons og Valdemar Sejrs Tid. Men først under Valdemar Atterdag omtales Gurre.

Den Romantik og Mystik, der staa om Navnet Gurre, er skabt af Folkeviserne og vore store Digtere. Sagnet om Gurre er knyttet til Valdemar Atterdags Forhold til den kongelige Elskerinde Tovelille. Vi ved nu, at Tove er en historisk Person, men at hun levede paa Valdemar den Stores Tid. Og det er hans Dronning Sophie og ikke Valdemar Atterdags Dronning, Helvig, der efter den gamle Folkeviser lader Tove dø den grufulde Død i Badstuen. Historieforskerne er ikke i Stand til at knytte Tove til Gurre. Men paa den anden Side er de heller ikke i Stand til at fjerne Sagnet derfra. Udødeliggjort af vore Digtere vil det altid være knyttet til Valdemar Atterdag og Gurre. Hvorvidt Folkesagnene om den Kong Valdemar, der hvileløst jager gennem Skovene, vedkommer Valdemar Atterdag, er ligeledes usikkert.

Det var ikke i Valdemars første Regeringstid, han tog Gurre i Besiddelse. Størstedelen af Danmark var paa fremmede Hænder. Det var Kong Valdemars Opgave at samle det. Og først i 1345 var han Herre i Nordsjælland. Endnu senere nævnes Borgen første Gang. 1364 fordelte Valdemar en Samling kostbare Relikvier, han havde faaet af Paven, mellem fire

Slotskapeller, deriblandt Sct. Jacobs Kapel paa Gurre Slot. Hvad der kom til Gurre, vides ikke. Saa hører vi i lang Tid intet om Gurre. Men vi ved, at Kong Valdemar i sine senere Aar opholdt sig meget her. Paa Gurre undertegnede han flere Kongebreve, og her døde han 1375. I sit Testamente bestemte han bl. a., at det Gods, han med Urette havde taget fra Æbelholt Kloster, skulde gives tilbage. Det skete ogsaa noget senere.

Ogsaa Dronning Margrethe og Erik af Pommern boede ofte paa Gurre. Kong Erik udmærkede Slottet ved at gøre det til Møntsted. Det var ellers kun i Købstæderne, der sloges Mønt. Men fra hans Tid daler Gurre Anseelse og forsvinder til sidst af Historien. 1534 fortælles det, at det er meget forfaldent: »Hvælvingen i Taarnene er fordærvet, meget af Muren er nedfaldet, og det store Taarn er revnet, saa det skal nedtages.« 1652 kaldes Gurre »et gammelt, forstyrret og øde Slot.« 1743 betegnes det som en træbevokset Jordhøj. Og saaledes laa det til ind i det 19. Aarhundrede.

De første Udgravninger blev foretaget 1817, men først fra 1832 tog Undersøgelsen Fart og fuldendtes 1839. Senere forfaldt det igen. Som vi ser Ruinerne nu, er de udgravet 1893—96. Ved disse Udgravninger har man fundet Pilespidser, Sporer, udmærket Fødtøj o. s. v. Af Kostbarheder kan nævnes den svære Guldring med Ædelsten. Hjortetakker, Hjorteben og Svineknogler fortæller os lidt om, hvad man levede af.

Borgen laa oprindelig midt i en idyllisk Skovsø. Fra først af bestod den kun af det svære Midtertaarn, Kernetaarnet, der var bygget af svære Granitsten. Indgangen var højt oppe, saa Adgangsstigen kunde trækkes op. Den nederste Del af Taarnet var en dyb, mørk og klam Kælder. Denne anvendtes kun som Skjul for Skatte eller som Fængsel.

Det smukke og regelmæssige Borganlæg med Ringmure og fire fremspringende Hjørnetaarne af Munkesten, der kom til senere, stammer fra Valdemar Atterdags Tid. Senere igen lagdes en Vold uden om selve Borgen. Denne Jordvold dannedes i Søen ved Nedramning af Pæle og Jordopfyldning. Uden om Volden laa Søen, og mellem Volden og Borgen en dyb, vandfyldt Grav. Man havde kun Adgang til Borgen ad Broer over Sø og Grav.

Efter hvad vi kender til den Tids Byggemaade, kan vi gaa ud fra, at Borgen har været mørk og skummel. De store Favnestykker i den aabne Kamin gav kun lidt Varme, men megen Røg. Belysningen har været sparsom og antagelig kun bestaaet af Fakler i Jernringe. Efter vore Begreber et ikke særlig hyggeligt Sted. Der er da ogsaa i Dag mere Romantik ved Ruinen, end der har været ved Gurre i dets Velmagtsdage.

SAGN

Tovelille.

Det har ved nøje Undersøgelse vist sig, at Sagnet om Valdemar Atterdag og Tove fra først af ikke er et nordsjællandsk Sagn. Det stammer fra Sydsjælland. Og som tidligere fortalt er det paavist, at det var Valdemar I og ikke Valdemar Atterdag, der havde Tove til Elskerinde. Sagnet handler da om *Vordingborgs Grundlæggelse* og ikke om Gures.

Men som Tiden gaar, og ogsaa Kong Valdemars Kongegerning bliver et Minde, overføres Sagnet til Gurre. Det tjener nu til at forklare Valdemar Atterdags Forkærlighed for det fjerne, vilde Nordsjælland, hvor han havde bygget sin Yndlingsborg, Gurre.

Naar vi i det følgende læser det først anførte Folkesagn, skal vi vide, at det i sin Oprindelse er sydsjællandsk, og kun ved Misforstaaelse er henvist til Gurre i Nordsjælland. Det hører derimod til det sydsjællandske Gurre i Kong Sogn, et Par Mil Nord for Vordingborg.

Naar det alligevel skal læses med i denne Sammenhæng, er det, fordi det er ud fra dette, at vore store Digtere har skabt de mange smukke Digte om Tove og det nordsjællandske Gurre. Sagnet lyder saaledes:

»Kong Valdemar elskede en Pige fra Rygen ved Navn Tovelille, og hans Kærlighed til hende var saa stærk, at selv da hun var død, kunde han ikke forlade hendes Lig, men førte det med paa sine Rejser omkring i Landet. Dette blev efterhaanden noget besværligt for Kongens Folk, og en Hof-

mand benyttede derfor en gunstig Lejlighed til at undersøge, hvad det vel kunde være ved Liget, der bandt Kongen med saa stærk en Kærlighed. Han fandt da en Tryllering, som Tovelilles Moder havde sat paa hendes Finger, for at hun derved kunde være sikker paa altid at bevare Kongens Gunst.

Gurre.

Hotmanden tog Ringen af Fingeren, straks forsvandt Kongens Kærlighed, og han lod Liget begrave. Men nu vendte Kongen hele sin Hu til Hofmanden, der var i Besiddelse af Ringen, saa alt, hvad der skulde foretages, skulde udføres af ham. Men dette blev omsider ogsaa noget besværligt for Hofmanden, og da han jo nok vidste, at det var Ringen, der var Aarsag i det hele, tog han og kastede den ud i et Morads, da han engang red igennem Gurre Skov. Fra den Tid begyndte Kongen at befinde sig bedre i denne Skov end ethvert andet Sted. Han lod bygge Gurre Slot og jagede i Skoven baade ved Nat og ved Dag. Han holdt saa meget af Stedet, at det blev ham en Vane at sige, at Gud maatte gerne beholde sit

Himmerig, naar han blot maatte jage omkring Gurre. Men disse formastelige Ord blev siden Kongen til Forbandelse.«

Men ogsaa fra Nordsjælland fra Eggen omkring Gurre Sø kendes Sagnet om Tovelille. Sagnene er gaaet fra Slægt til Slægt som mundtlig Overlevering. Det, som nedenfor gives, er optegnet 1840.

»Kong Valdemar havde en kostbar og dejlig Kæde, som havde den Egenskab, at hvem der var i Besiddelse af den, hang Kongen ved med hele sit Hjerte. Valdemars Dronning havde først haft den, men siden fik en af Hofmændene den, hvorfor Kongen aldrig kunde afse ham. Denne Kærlighed blev ham besværlig, og for at fri sig for den kastede han Kæden i Gurre Sø. Fra den Tid elskede Kong Valdemar Eggen deromkring saa højt, at han for stedse at kunne være der byggede Slottet paa en lille Ø i Søen og forbandt den med Landet ved en prægtig Kobberbro.«

Vi gaar nu over til et andet ligesaa berømt Sagn:

Kong Valdemars vilde Jagt.

Dette Sagn er ægte nordsjællandsk, nedarvet i Folket fra Kong Valdemars nærmeste Eftertid.

Den følgende Sagnoptegnelse er fra 1840:

»Jeg husker grant fra den Tid, jeg endnu var en Dreng, at jeg en Aften blev sendt ud for at hente vore sorte Heste, som gik paa Græs i et Krat nær Valdemarslund. Det var en mørk Efteraarsaften. Vinden susede mig om Ørene, og Regnen piskede mig i Ansigtet. Jeg var ikke vel tilmode, hverken over Vejret eller over Mørket, og underlige Tanker løb rundt i mit Hovede. Med et hørte jeg Hundeglam, Hestetrampen og Lyd af Jægerhorn, der lød for mine Øren som Raslen af Kobberkedler. Angst betog mig; jeg for vild af Vejen og maatte lægge mig paa Jorden for med Hænderne at søge den igen, men min Leden var forgæves; Jagtlarmen tiltog og kom nærmere. Jeg syntes at se en Rytter paa en sort Hest i flyvende Fart over mit Hoved, hvorpaa Larmen igen fjernede sig og ophørte ganske, efter at et Skud var faldet henne i Krattet.

Jeg var endnu stedse vildfarende og i stor Frygt for at styrte ned ad en Skrænt, som jeg vidste var i Nærheden. Da tænkte jeg paa Vorherre, vendte min Trøje — jeg havde hørt, at det skulde være godt — straks klarede det op, og jeg var lige paa Kanten af den omtalte Skrænt. I største Hast stod jeg op, vendte om og var snart hjemme, hvor jeg fik at vide, at det var Kong Volmers vilde Jagt, jeg havde hørt og set.«

En gammel Kone, født i selve Gurre By, fortæller om sin Oplevelse af Kong Valdemars vilde Jagt følgende:

»En Gang, mens jeg tjente i Helsingør — jeg var vel en 17—18 Aar — var jeg hjemme i Gurre paa et lille Besøg. Det var en af de lange, lyse Sommeraftener. Far og Mor var gaaet til Sengs, og jeg sad alene uden for Huset med noget Sytøj. Men lige paa een Gang hørte jeg et halsende Hundekobbel langt inde i Skoven, og det kom nærmere: Hav, Hav, Hav! — Hiav, Hav, Hav! — — Og I kan tro, at jeg slap ind i Huset med mit Sytøj, for det var Kong Valdemars Hundekobbel, jeg hørte. Senere kom jeg til at tjene paa Skovridergaarden Valdemarslund, og der kunde Porten aldrig staa lukket nogen Nat, fordi Kong Valdemar med sit Følge skulde derigennem. Inde i Køkkenet var det ogsaa galt fat, det vidste enhver. Jeg er selv engang kommet sent hjem og skulde fra Køkkenet ind i Pige-kammeret, men det var ganske umuligt at finde Døren. Jeg gik vel over en halv Time og befølte Væggene paa ethvert Sted, og jeg vilde have gaaet der hele Natten, hvis ikke den anden Pige, som laa inde i Kammeret, havde bemærket mig og aabnet Døren imellem Kammeret og Køkkenet.«

Forestillingen om, at Kong Valdemar rider gennem denne eller hin Gaard, kendes fra mange af de omliggende Sogne. F. Eks. findes der paa Bakkegaard i Saltrup i den vestlige Længe en Port, som aldrig maa staa lukket, for Sagnet siger, at her rider Kong Valdemar igennem paa sin vilde Jagt fra Gurre til Søborg. Dersom Porten lukkes, vil Gaarden brænde. Man har da fundet paa at skære et Hul i Porten, saa den vilde Jagt kan gaa derigennem.

I Essedal ved Esrum, hvor Villingerøds og Hornebys Jorder støder sammen, fortælles, at der findes Rester af en gammel

Bro over Pennehave Aa. Denne Bro maa ikke borttages, for her rider Kong Valdemar over paa sin vilde Jagt fra Gurre til Søborg.

Disse Optegnelser bygger paa, hvad Almuefolk har fortalt. Det er tit deres egne Oplevelser, hvad de har hørt, undertiden ogsaa set af Kong Valdemars vilde Jagt.

Om disse Oplevelser synger Digteren:

I Muld for længe siden Kong Valdemar er lagt —
 men sælsomt gennem Tiden gaar Sagnet om hans Jagt;
 tit korsar arme Bonde sig end paa natlig Sti,
 hvor Jægere og Hunde ham suse vildt forbi.

Litteratur:

I. M. Thiele: Danmarks Folkesagn, 1818.

Svend Grundtvig: Danmarks Folkeviser.

Hans Olrik: Gurre Slot. Fra Frederiksborg Amt 1907.

Hans Ellekilde: Toves Tryllering og Kong Valdemars vilde Jagt. Fra Frederiksborg Amt 1930.

C. M. Smidt: Nordsjællands Middelalderborge og største Kloster. Fra Frederiksborg Amt 1939.

HELSINGØR OG KRONBORG

Af Knud Klem.

Den ældste By.

Skønt Helsingør ikke kan regnes blandt Danmarks ældste Stæder, er det dog en saare gammel By; hvor gammel ved vi ikke med Bestemthed. Dens Navn er første Gang nævnt i Kong Valdemars Jordebog, der stammer fra Tiden omkring 1231, og det er sandsynligt, at Byen er grundlagt paa et eller andet Tidspunkt omkring Aar 1200. Som sin særlige Opgave har den utvivlsomt haft at tage sig af Overfarten til Skaane. Naar vi erindrer, at Skaane var det middelalderlige Danmarks vigtigste Landsdel, og naar vi husker paa, at der i Nordsjælland laa Borge som Gurre og Søborg og Klostre som Esum og Æbelholt, forstaar vi, at Overfarten over Sundets smalleste Sted efter Datidens Forhold har været saa betydelig, at en By naturligt danner sig her.

Fiskere har der sikkert boet mange af i Byen. I den ældre Middelalder var Sildefiskerierne i Sundet af overvældende Betydning. Saxo fortæller, at man næppe kunde ro sig frem for Sildens Mangfoldighed, og at man kunde fange den med Hænderne uden Garn. Da der i den katolske Tid med dens mange Fastedage i alle Europas Kulturlande var et meget stort Forbrug af saltede Sild, blev Silden Danmarks vigtigste Eksportartikel og Sundet et Sted, hvortil fremmede Købmænd søgte for at opkøbe den. Fiskeriet fandt Sted fra Bartholomæus Dag, den 24. August, til Dionysius Dag, den 9. Oktober. Silden fangedes og nedsaltedes af Danskerne selv, men det til Fremstillingen nødvendige Salt medbragtes af de fremmede, der tillige medførte andre Varer, som de solgte paa Skaanemarkedet. Det fortælles, at der kunde samles 40.000 Fangstbaade, hver med en Besætning paa 6—10 Mand, og op til 500 Købmandskibe, saaledes at der var mere end 300.000 Mennesker sam-

lede i Fangsttiden. Selv om dette maaske nok er stærkt overdrevne Tal, er det dog givet, at der i Sundet mødtes et efter Datidens Forhold overvældende Antal Mennesker, og vi kan tænke os, at Ærkebiskop Anders Sunesen maa have haft Ret, naar han fortæller, at Husbonden i Skaane skal have sit Landgilde indbetalt fra sine Fæstebønder Jomfru Marie Himmel-fartsdag, d. 15. August, for at han kan have Penge til Fiske-markedet. Ogsaa for den danske Konge var Skaanemarkedet af stor Betydning. Han opkrævede store Afgifter af de fremmede Købmænd. Fra gammel Tid havde han hævdet Overhøjhedsretten over Sundet udfra den gamle Regel om, at det, som ingen ejer, ejer Kongen. Han kunde desuden let retfærdiggøre sine Krav ved de ordnende Retsforanstaltninger, der fra Statens Side var nødvendige, hvor saa mange Mennesker fra alle Kanter var samlede, saaledes at baade Danskerne og de mange forskellige Byers Borgere let kom i Totterne paa hinanden.

Nu var det ganske vist sydpaa i Sundet ud for Skanør, at Fiskeriet især fandt Sted, men der er ingen Tvivl om, at det ogsaa har spillet en Rolle for den nye By. Den har været en Færge- og Fiskerby. Den har vistnok ikke ligget, hvor vi nu finder den gamle By, men sandsynligvis et Stykke længere sydpaa omkring »Strømmen«, et Vandløb, som fra Dammene Nordvest for Kirkegaardsbakken bugtede sig ned mod Sundet og havde sit Udløb i Svingelbugten, omtrent hvor Gyldenstræde nu ligger. Byen var beskyttet af den gamle, middelalderlige Fæstning Flynderborg, der laa paa Borrevold umiddelbart Nordøst for den nuværende Strandvejsviadukt. Voldstedet blev ødelagt ved Kystbanens Anlæg, men Rester af Borgen kan endnu ses i Villa »Flynderborg«s Have. En Kirke havde Byen ogsaa. Den laa paa Olai Kirkes Grund. Vi ved ikke, om den blev rejst af Byens egne Borgere — den laa jo uden for Byens Omraade — eller om den skyldes Nordmænd, der i Sildetiden laa hernede, hvad dens Navn maaske kunde tyde paa.

Trafikken i Sundet var paa dette Tidspunkt kun ringe. De fremmede Skibe, der søgte ind til Skaanemarkedet, var næsten

alle Hanseater, som fra de nordtyske Byer søgte herop. Samkvemmet fra Danmark til Europa gik over Land syd- og vestpaa, i den ældste Tid over Hedeby og Ribe, senere over Lübeck og Hamborg. »Ummelandsfarerne«, d. v. s. de, som søgte Nord om Skagen ind i Kattegat, var kun faa. Datidens Skibe var for ufuldkomne til, at Skipperne i større Antal trodsede Farerne i Nordsøen og ved Jyllands Vestkyst.

Erik af Pommerns Helsingør.

Fra det 15. Aarh. aftog Sildefiskerierne imidlertid. Silden bliver sparsommere og trækker nordefter. I det 16. Aarh. fisker Helsingoranerne mest i Sundets Midte, og der tales nu ogsaa om et »Norgesfiskeri« ud for Marstrand, i hvilket Fiskerne fra Helsingør tager livlig Del. En stor Fare blev ogsaa den flamske Sild, der som europæisk Handelsprodukt tog Luven fra Sundsilden. Resultatet var, at Skaanemarkedet efterhaanden mistede sin Betydning.

Det var naturligvis et haardt Slag for de Interesser, som hidtil havde profiteret af det gamle Marked, men lykkeligvis var Forholdene paa andre Punkter i Tidens Løb ændrede. Skibene var efterhaanden blevet større og mere sødygtige og »Ummelandsfarerne« stadig mere talrige. Det blev Sundets voksende Trafik og de Omstændigheder, der kom til at knytte sig hertil, som blev Helsingørs Redning, og som skabte dens Betydning.

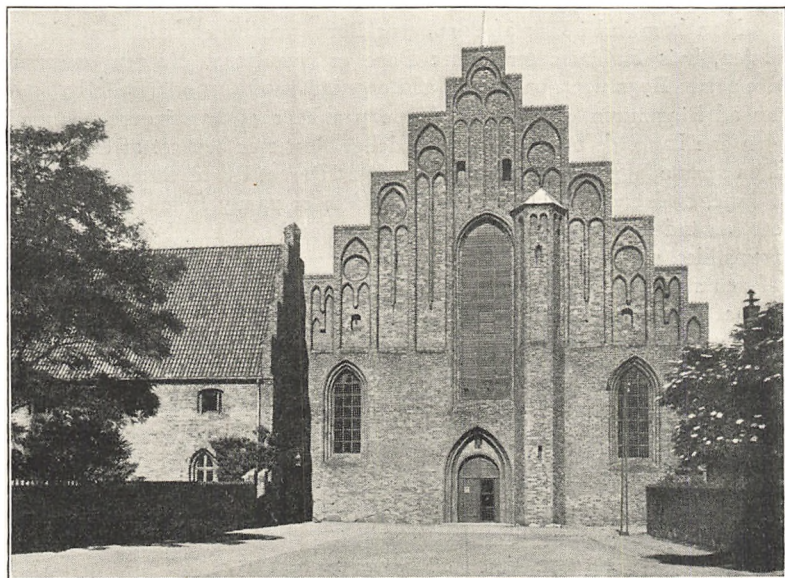
Den danske Konge var paa dette Tidspunkt Erik af Pommern. I hans Regeringstid stod Hanseaternes Magt paa sin Højde. En selvstændig dansk Købmandsstand fandtes ikke, og i de mange Smaabyer, som efterhaanden var opstaaet, domineredes Handelen fuldstændig af de fremmede »Pebersvende«. De var dygtige som Købmænd, havde Penge og Skibe til Brug for Handelen, og paa intet af disse Omraader kunde Danskerne endnu hamle op med dem. Men de danske Mynigheder havde Opmærksomheden henvendt derpaa og Erik af Pommern mere end nogen før ham. Til Ophjælpning af Erhvervslivet, navnlig Handelen, fremmede han Bydannelsen.

Han gjorde København til Kongens By, grundlagde Landskrona, udstedte Købstadsprivilegier til Helsingborg og Malmø og gav endelig i 1426 nye Købstadsrettigheder til Helsingør, og hvad der fik størst Betydning for denne By, var den nye Øresundstold, som Kong Erik indførte, vistnok i 1429. Det blev den, der kom til at give Byen dens Fremtid, og som skænkede den en Betydning og et Særpræg som ingen anden dansk Provinsby. Kongens Indtægter var ved Skaanemarkedets Tilbagegang dalet meget væsentligt, og det var derfor nødvendigt for ham at søge andre Indtægtskilder. Kongens Begrundelse for Tolden var, at han maatte have Penge for at holde Sørøveriet i de danske Farvande i Ave. Dette Sørøveri var alle Dage blevet drevet i stor Stil, og det var en naturlig Opgave for Statsmagten, hvis Omraade stadig udvidedes, at bekæmpe dette Onde, som den voksende Handelstrafik gjorde føleligere end før. Paa denne Maade kunde Tolden gennemføres uden væsentlig Modstand.

Sundtolden blev opkrævet ved Helsingør. Den satte i høj Grad Fart i Byens Udvikling. I Stedet for den gamle By langs »Strømmen« rejser der sig mod Nord en ny By. Dens Hovedgader var Stengade samt Parallelgaderne Brøndstræde (nuv. St. Olaigade) med Byens Brønd samt Sudergade, passende anbragt yderst ved Byens nordre Grænse, for at ikke Garvernes (Sudernes) Garverkuler med deres Stank skulde forpøste Luften inde i Byen. Strandgade var paa dette Tidspunkt ikke anlagt. Tværgader var St. Annagade, Bjergegade og Stjernegade. Færgestræde fortæller selv om sin Alder; ved hver Ende af den, mod Stengade og mod Strandgade, ligger i nøjagtig samme Byggelinie to middelalderlige Huse med gotiske trappeformede Gavle. De har deres egen Historie. Huset ved Stengade har tilhørt flere Medlemmer af Adelsslægten Oxe. Det er maaske opført af Lensmanden paa Krogen Johan Oxe, det ejedes senere af Frederik II's bekendte Rigshofmester Peder Oxe, og det har ogsaa tilhørt »det danske Skriftsprogs Fader«, den berømte Bibeloversætter Christian Pedersen. De nærmest følgende Huse, Stengade 70—74, er ligeledes middelalderlige. Et enkelt af dem har tøndehvælvet Kælderrum, paa

de øvrige ses tilsvarende Trappegavle som paa Færgestrædes Huse, de er afdækkede og restaurerede i den smukke gamle Dommergaard, Stengade 72—74, men dækkede af moderne Puds i Naboejendommen Stengade 70.

Der er altsaa ikke ubetydelige synlige Rester bevaret af

Vestgavlen af Mariakirken i Helsingør.

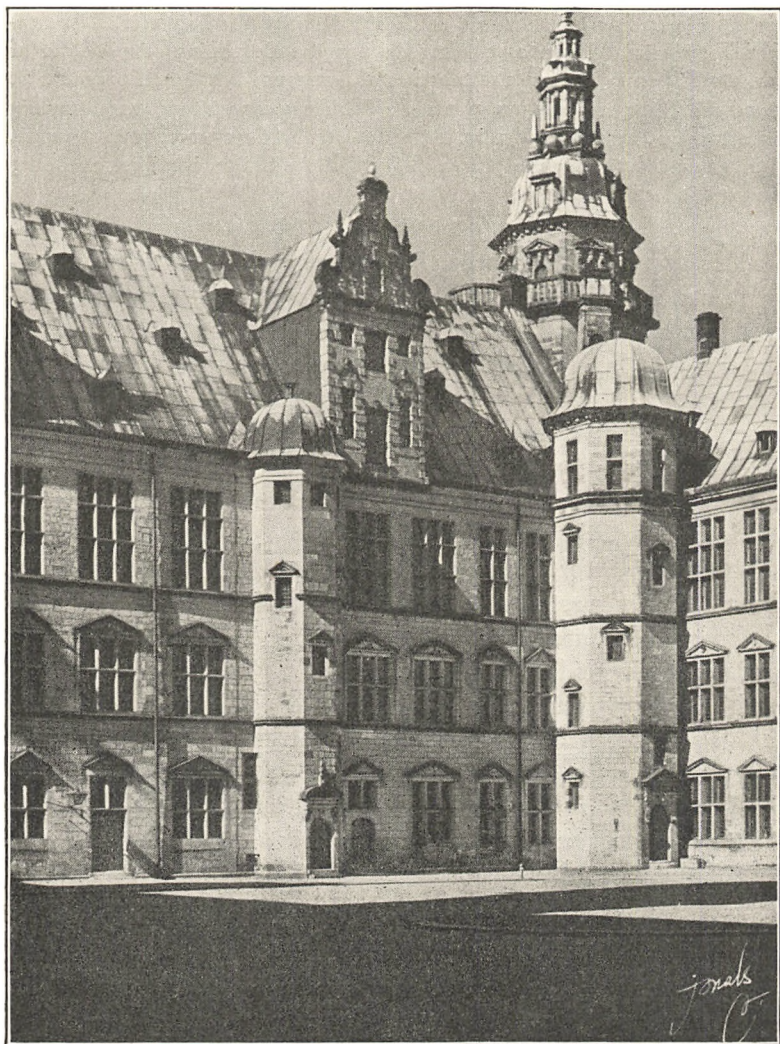
gode Borgerhuse fra Erik af Pommerns og hans Efterfølgeres Tid. Berømtest blandt den verdslige middelalderlige Arkitektur var dog det nye Slot Krogen, som Erik af Pommern, samtidig med Grundlæggelsen af den nye By, lod opføre paa Øret umiddelbart ved Sundet. Man kan se det den Dag i Dag, idet store Rester af den gamle Borg er blevet blottet i de senere Aar ved Restaureringen af Kronborg, der opførtes paa Grundlag af Kong Eriks Bygningsværk.

Krogen omfattede en kvadratisk Ringmur, ca. 80 m paa hver Led, af hvilke Sydmuren og Vestmuren var sværere end de øvrige, paa samme Maade, som det endnu er Tilfældet paa

Kronborg Slot. Fra en Tegning, som i 1558 blev udført af Kong Christian III's Bygmester Hans von Diskau, og som nu findes opbevaret i Rigsarkivet, kendte vi i Forvejen Hovedtrækkene i Krogens Bygningsplan. Kronborgs Restaurering i vore Dage har bekræftet denne gamle Tegning og fortalt os, at Krogens gamle Mure er at finde i det nuværende Slot.

Man kom ind i Erik af Pommerns Borg gennem et Porttaarn i Nordfløjen, hvis Fundamenter i vore Dage er fremdraget. Borgen omfattede fire svære Bygninger, en i hvert af Borggaardens Hjørner og alle byggede op ad Ringmuren, saaledes at denne paa hver af Bygningerne dannede den ene Langside og en Gav. Betydelige Rester er bevaret af tre af dem. Den største Bygning laa i det sydvestlige Hjørne. I dens Stueetage fandtes 6 høje, spidsbuede Vinduer. De to af dem er paany fremdraget, og man ser her ind i et smukt hvælvet Rum. Det nordligste Hvælvingsfag er genfremstillet, saaledes at man let kan gøre sig en Forestilling om Udseendet af den store Sal, Borgens gamle Riddersal, som Bygningen rummede. Ogsaa af Etagen ovenover er Rester fremdraget, men de kan ikke ses af de besøgende. Derimod er Gavlmuren bevaret, og der findes ved denne Fundamenter af et Trappetaarn med en endnu bevaret Kældertrappe, ad hvilken man kommer ned i Krogens krydshvælvede Kælder, der efter Kronborgs Opførelse indgik som Kælder i det nye Slot. I det sydvestlige Hjørne, hvor nu Slotskirken findes, laa en anden Bygning, der paa Diskaus Tegning kaldes »det nye Stenhus«, og som altsaa rimeligvis er yngre end de øvrige Bygninger. Dens Gav med nogle nu tilmurede spidsbuede Vinduer udgør nu Slotskirkens Gav. Den har haft et Trappetaarn, hvis runde, fugede Mur skyder sig ind i Gavlmuren. Rester af Trappetrin, som slynger sig flere Omgange oppefter, røber den gamle Trappe, som førte op til den øvre Etage, hvor Gavlen imidlertid blev afbrudt ved Anlæggelsen af Kronborgs Riddersal. Det nordøstlige Hjørne indeholder betydelige Rester af en Bygning, der vistnok allerede i Krogens Tid tjente som Bolig for Kongen. Den er ejendommelig ved nogle cirkelrunde Vinduer i Stueetagen. Det ene af dem er nu ført tilbage til sin gamle Skikkelse. Det er særlig interessant ved en Række Billeder af adelige Vaabenmærker, der i Kalkmaleri (Fresko) er gengivet paa Vinduets indre Murflade. Der er baade gejstlige og verdslige Adelsmænds Vaabner fra Tiden omkring 1425, der sammen med Kong Eriks eget og hans Dronning Philippas Vaabenmærker omslutter en stor Fremstilling af Kristi Vaaben. Ogsaa til denne Bygning hørte et Trappetaarn, hvis Fundamenter ses i Kronborgs Billetsalg i Porten, ligesom den gamle middelalderlige Kælder er bevaret. Af den fjerde Bygning, som findes paa Diskaus Tegning, og som laa i det nordvestlige Hjørne af Ringmuren, er ingen Rester synlige. Derimod findes i den østlige Ringmur nogle store,

Kronborg Slotsgaard.
Udsigt mod Vestfløjen og Kommandanttaarnet.

fladbuede Nicher med tilhørende Aabninger imod Søen, der sandsynligvis engang i Slottets ældre Periode er udført til Brug for Kanoner. Disse pegede her ud imod Søen og markerede Borgens Betydning som Vogter af Sundets Indgang og som Haandhæver af Kongens Myndighed over for de fremmede Skipperer som en passende Erindring om, at de var kongelig Majestæt en Sundtold skyldig. Alle de gamle Mure er opført af svære Munkesten i det saakaldte polske eller vendiske Skifte, i hvilket en Løber veksler med en Binder.

Ved Siden af den borgerlige og kongelige Arkitektur rummede det middelalderlige Helsingør en betydelig gejstlig Arkitektur. Pastor Villads Christensen har fortalt om Karmeliterklostret og Mariakirke. Det er et prægtigt Bygningsværk, det største og det smukkeste Klosterkompleks i Norden, som enhver, der vil give sig af med Helsingør, nøjere maa studere. En smuk Sommeraften virker dets Stemning betagende paa enhver besøgende. Byen havde to andre Klostre, et Sortebrøderkloster, viet St. Nikolaj, der laa ved Svingelen, og et Graabrøderkloster, St. Annaklostret, hvor nu Marienlyst Slot findes. Af det førstnævnte er intetsomhelst tilbage, af St. Annaklostret findes maaske de sidste Rester i den gamle Mur, der afgrænser Marienlyst Slots Omraade.

Byens Hovedkirke, St. Olai Kirke, er tidligere nævnt. Prøv en Dag nøjere at iagttage Kirkens Nordmur. Paa den Del af Muren, der ligger mellem Sakristiet og Johan Oxes Kapel, der skyder sig ud fra det nordre Sideskib, vil man finde Antydninger af gamle rundbuede Vinduer samt betydelige Rester af en gammel Rundbuefrise. De hører til den gamle Kirke, der rejste sig her vel omkring 1200. Lader man Blikket løbe langs Muren mod Syd, vil man paa den anden Side af Kapellet finde en anden Ornamentfrise i nøjagtigt samme Højde. Den er udført i gotisk Stil, og den fortæller os, at Udvidelsen af den ældre Kirke er foretaget sandsynligvis paa Erik af Pommerns Tid. Ved samme Lejlighed eller næppe meget senere fik Kirken sit Taarn. Læg Mærke til, at dette ligger skævt i Forhold til den nuværende Kirkes Midterakse. Det er, fordi det er ældre end den nuværende Kirke, og det oplyser os om, at den gamle Kirke havde en Bredde af ca. 12 m. Henimod Slut-

ningen af det 15. Aarh. og i Løbet af det 16. Aarh. har Kirken faaet sin nuværende ydre Skikkelse med det høje Hovedskib og de to lavere Sideskibe og med de to Udbygninger paa Nordsiden. Taarnet fik Spir under Christian IV. Dette Spir, »Helsingørs Jomfru«, brændte i 1737, og Taarnet stod da kullet, indtil det i 1898 fik sit nuværende Spir.

Byens anden Opgangstid under Frederik II og Christian IV.

Denne rige, middelalderlige Arkitektur, som i meget væsentlig Grad er bevaret til vore Dage, afspejler den store Betydning, som Sundtoldens Indførelse fik for Helsingør By. Tolden selv var oprindelig 1 Nobel for hvert Skib. Den tekniske Udvikling medførte Bygningen af stadig større Skibe. Det passede godt i Købmændenes Økonomi, idet Tolden derved blev mindre i Forhold til Ladningens Værdi, mindre praktisk var det derimod for Kongens Kasse. Der gøres da ogsaa flere Forsøg paa at lempe sig frem til Toldsatser, der var gunstigere for den danske Konge. Christian I forlangte foruden Nobelen ogsaa $\frac{1}{2}$ Mark pr. Læst af Ladningen, og baade Christian II og Christian III gjorde ligeledes Forsøg i tilsvarende Retning. Den vigtigste Ændring blev dog foretaget af Frederik II. Han var ogsaa den, der havde mest Brug for Pengene, da den nordiske Syvaarskrig tømte stærkt baade i Kongens og Rigets Kasse. Midt under Krigen overtog Peder Oxe Embedet som Rigshofmester, og i 1567 indførtes den principielle Ændring, idet man gik over til Lastetolden. I Sundtold skulde fremtidig betales 1 Daler pr. Læst af lastede Skibe, Halvdelen for ballastede. Tolden steg derved fra 45000 til 132500 Daler.

Frederik II's og Christian IV's Tid betegner i det hele taget en ny Opgangstid for Byen. Kraftigst understregedes denne naturligvis ved Kronborgs Opførelse. Allerede under Christian III havde der været Planer fremme om en Forbedring af det gamle Krogen, men det var blevet ved Planerne. For Frederik II var den gamle Borg imidlertid absolut for trang. Hans Forgængere havde lige siden Dronning Mar-

grethe og Erik af Pommern ønsket Nordens politiske Forening under Dannerkongens Scepter. Det havde ikke kunnet gennemføres paa Grund af Sveriges Protest og Kamp derimod, men skønt den nordiske Syvaarskrig havde været et Varsel om andre Tider, havde den dog været en Slags Bekræftelse paa, at Danmark-Norge endnu var Nordens førende Stat, og Frederik II ønskede at hævde denne Stilling, at være Østersøens og Nordhavets Behersker og den store Renæssancefyrste, omgivet af et straalende Hof. Som en passende Ramme om dette Hof skulde det nye Slot tjene.

Kronborgs oprindelige Byggeplan var et trefløjet Anlæg med en lav Forbindelsesfløj i Øst mellem Nord- og Sydfløjen. Det var den franske Maade at bygge paa, og efter en saadan Plan blev Frederiksborg Slot senere opført, men denne oprindelige Plan blev forladt til Fordel for en Østfløj i fuld Højde, saaledes at der blev Forbindelse fra Kongefamiliens Værelser i Nordfløjens øvre Etager til Kirke og Riddersal i Sydfløjen. Som adskillige af de andre større Byggeforetagender, der blev rejst i Frederik II's og Christian IV's Tid, fik Slottet dog i sin Bygningsstil mest Forbindelse med Nederlandene. I det 16. Aarh. var Nederlandene den førende Handelsstat i Vesteuropa. Resultatet heraf blev, at talrige kunstneriske Bygninger rejste sig i de nederlandske Byer, og da Danmark havde en stærk Forbindelse med Nederlandene, var det ikke underligt, at vort Land i dette nye Tidsafsnit, som kaldes Renæssancetiden, i sin Bygningsstil er paavirket herfra. Alle de stolte Bygninger, som rejser sig herhjemme i de nævnte to Kongers Tid, viser det, men de viser tillige, at man forstod at forme de Laan, vi fik udefra, paa dansk Vis. Christian IV's mange Bygninger: Frederiksborg, Rosenborg, Børsen o. m. fl. er gode Eksempler herpaa.

Kronborg rejstes i Aarene fra 1574 til 1584 med en lille Pause i Byggeriet omkring 1579. I Størstedelen af den første Byggeperiode var Arkitekten Nederländeren Hans van Paeschen, oftest kaldet Hans Bygmester, fra 1577 var det en Landsmand af ham, Anthonius van Opbergen, der var født i Mecheln. De mange Sandstensarbejder, der findes paa Fa-

cadernes Ornamenter og paa Kaminerne i Slottets Indre, udførtes ogsaa delvis ved indkaldte Folk, især Gert van Groeningen, medens de mange pragtfulde Træskærerarbejder paa Slotskirkens Stolestader, paa Døre og andre Steder blev fremstillet af Danske, navnlig af Helsingørmesteren Jesper Mathie-

Det indre af Kronborg Slotskirke.

sen, der en Tid var Oldemand for Helsingørs Snedkerlav.

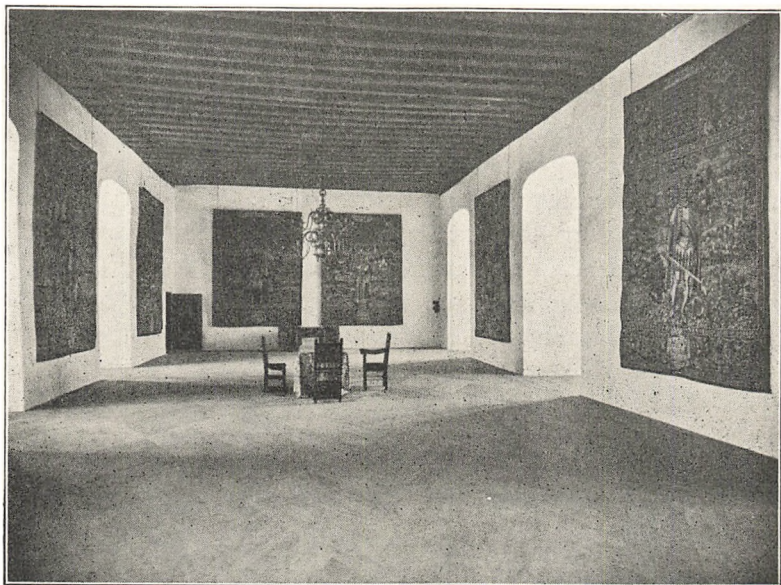
Af økonomiske og praktiske Grunde anvendtes de gamle Murdele fra Krogens Bygninger i saa stor Udstrækning som muligt. Krogens Ringmur blev Ydermure for det nye Slot, og de af Kronborgs Skillemure og Mure mod Slotsgaarden, som fremtræder sværere end de øvrige, er de gamle middelalderlige Mure. Dette økonomiske Princip for Kronborgs Opførelse har medført, at vi i vore Dage under Slottets Restaurering har kunnet genfinde Krogens Mure og saaledes har kunnet danne os et udmærket Overblik over Erik af Pommerns Borg. Det første Kronborg Slot stod i røde Mursten med

Vinduesindfatninger og Ornamenter udført i Sandsten, bl. a. Facadernes vandrette Baand, de saakaldte Vaterlister, som kendes fra saa mange af Tidens Bygninger; men allerede inden Slottets Fuldførelse blev Ydermurene dækket af Sandsten, hvorved Slottet fik sit nuværende Udseende. Det høje Spir, som oprindeligt fandtes paa det sydvestlige Taarn, ødelagdes i 1629 under Slottets Brand. Spiret genopførtes ikke, men erstattedes med et pyramideformet Tag, der blev ødelagt i Svenskekrigen. Siden da har Taarnet været helt uden Spir. Baade det ydre og det indre blev der lagt stor Vægt paa. Foruden de omtalte Snedkerarbejder maa nævnes de smukke Gobelinvævninger, som udførtes af Hans Knieper. Berømtest blandt hans Arbejder var Portrætterne af de 111 danske Konger, som man mente havde hersket i Danmark indtil Frederik II. De blev vævede paa et Væveri, som Hans Knieper oprettede i Helsingør, og hvor han skal have haft 20 Svende i Arbejde. Gobelinerne er nu næsten alle forsvundne. Kun 14—15 Stykker er endnu bevarede, ligeligt fordelt mellem Nationalmuseet og Kronborg, hvor de er ophængt i den lille Sal i Slottets Vestfløj. I Slotsgaarden opstilledes et pragtfuldt Springvand, udført af Nürnbergmesteren Georg Labenvolf. Det havde forneden en stor sekskantet Kumme og var forsynet med en Mængde Figurer, hvorfra Vandstraalerne udslyngedes, og var foroven kronet af en stor Neptunskikkelse. Da Svenskerne i 1658 indtog Slottet, stak de af med hele Herligheden. Nu kender vi kun Springvandet fra en bevaret Tegning og fra nogle enkelte af Figurerne, der findes i svenske Museer. En Model af Springvandet findes paa Kronborg. Ogsaa Frederik II's berømte Tronhimmel, et af Hans Kniepers værdifuldeste Vævearbejder, findes nu i Statens historiske Museum i Stockholm. De Fæstningsværker, der skulde omgive Slottet, blev paabegyndt allerede i Frederik II's Tid. Under Svenskekrigene var en stor Del af dem udført, bl. a. de indre, der rummer de saakaldte Kasematter, men først under Christian V og Frederik IV blev de storladne, ydre Forsvarsværker fuldført med Bastioner og Raveliner og med Indgang ved den smukke Kronværksport, der bærer Kingos bekendte Vers:

Trin ind, om du est værd, jeg lader op min Bue
at aabne Pladsen til det kroned' Slot at skue ...

Frederik II var stolt af sit nye Slot. I 1577 befalede han, at dets Navn fremtidig skulde være Kronborg, og han be-

Den lille Sal i Kronborgs Vestfløj. Paa Væggene Hans Kniepers Tøpeter.

stemte samtidig, at den, der kaldte det ved dets gamle Navn Krogen, skulde bøde »en god Okse til hans Herskab«. Han roste sig af, at det store Bygværk ikke havde kostet hans Undersaatter en Skilling, idet det var rejst for Øresundstoldens Penge, der formelt tilhørte Kongen personlig. Han havde sikkert regnet med at opholde sig meget paa Slottet og havde med dette for Øje ladet opføre et lille Lysthus paa det gamle St. Anna Klosters Grund ved det nuværende Marienlyst Slot, hvor han i 1576 havde anlagt en Have, »Lundehave«, da der jo ikke fandtes nogen Have direkte ved Slottet, men allerede i 1588 afgik han ved Døden. Hans Efterfølger elskede Stedet.

Han boede her ofte, og da Slottet brændte i 1629 og store Dele af det indvendige blev ødelagt, lod han det genopbygge. Rigsraaderne vilde helst spare Pengene hertil, da Rigets økonomiske Tilstand efter Christian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen ikke var den bedste, men Kongen trumfede sin Vilje igennem ved Hjælp af en Forhøjelse af Sundtolden, et farligt Vaaben, idet det fremkaldte Misfornøjelse hos Nederlænderne, for hvem Tolden i Forvejen var ubehagelig, og som derfor ogsaa støttede Svenskerne i Kongens sidste ulykkelige Krig med Sverige, Torstenssonkrigen.

Ogsaa Helsingør By nød godt af Kongens Interesse. Til Beskyttelse for den lod han opføre en Bymur, der naaede fra Svingelen Syd og Øst om Byen langs nuværende Strandgade og Havnegade til Kronborg og derfra mod Nord til Lundehave. Mod Landsiden kom der ingen Mur, men i Stedet en Jordvold. I Muren fandtes forskellige Porte, af hvilke de tre vigtigste var Byfogedens Port ud for Hovedvagsstræde, Porten ved Øresunds Toldkammer ved Enden af Sofiegade samt Porten ved Byens Toldbod. De to førstnævnte var særlig fine, idet de var forsynet med Taarne. Deres Udseende kender vi fra nogle Kobberstik, men iøvrigt er baade Taarn og Mur forlængst borte. Meget nyttig har Muren nok heller ikke været, da man fandt sig i, at Grundejerne byggede Skure op ad den. I Svenskekrigen blev den ødelagt; en paatænkt Genopbyggelse under den store nordiske Krig blev ikke til noget, og i 1732 blev Porttaarnene nedrevne. En Rest af Muren stod til for ikke saa mange Aar siden ved Strandgade Nr. 64, men ogsaa den er borte. Mere varigt blev det Befæstningsbatteri, Lappestensfortet, som Christian IV anlagde Nord for Byen, hvor man endnu tæt Nord for »Sommariva« kan finde det gamle Voldsted ret vel bevaret. Ogsaa en Havn skænkede Christian IV Byen. En gammel, middelalderlig Havn har vistnok ligget i Bugten ud for Villa »Augusta«, hvor Farvandet var roligt, beskyttet af Sjællandsøre, der skyder sig ud i Sundet tæt Syd for. Længere mod Nord fandtes Slotshavnen. Her laa Peder Skram med sin Flaade i 1536, og her byggede Herluf Trolle i 1562 det ældste Øresunds Toldkam-

**Renæssancehus i Helsingør. Stengade 76.
Tilhørte den skotske Borgmesterslægt Lejel.**

mer. Denne Havn blev i 1620'erne udbygget af Christian IV, men opnaede dog ingen særlig Betydning og omtales næsten ikke senere. Men især interesserede Kongen sig for Byhavnen ud for Strandgade, hvor der anlagdes flere Skibsbroer og tilhørende Anlæg, til Dels paa Grundlag af sænkede Skibe.

Heller ikke denne Havn fik dog nogen længere Varighed; efter Kongens Død forfaldt den. Kun et Par Skibsbroer blev tilbage. Det var, ligesom Helsingør ikke havde saa megen Brug for en Havn. Det meste foregik paa Reden. Sejladsen gennem Sundet var stadig stigende gennem det 16. Aarh. I 1608 naaede den et foreløbigt Højdepunkt med 6580 Skibe. Det 17. Aarh.'s Krige medførte ganske vist et betydeligt Fald, men fra 1675 er der igen Stigning. Et Udtryk for Farvandets internationale Betydning var den Skik, at enhver Sømand, som første Gang passerede Kullen, skulde døbes og det paa den eftertrykkelige Maade, at han tre Gange blev hejst op i Raen og derfra blev plumpet ned i Vandet. Fornemme Folk kunde købe sig løs ved »at hønse for Kullen« d. v. s. betale en Daler til de øvrige Søfolk. Fra gammel Tid skulde Sejlskibene hilse Kronborg ved at stryge deres Topsejl, og som Samlingssted for Søfolk var Byen saa velkendt, at en Sømand ikke rigtig blev anerkendt som helbefaren, før han havde faaet Prygl paa Helsingør Skibsbro, hvor det hyppigt gik varmt til.

Paa Christian IV's Tid foregik en betydelig Handel paa Helsingørs Red. Kongen selv deltog iøvrigt i dette »Sundmarked«. Han opkøbte især Vin og Sydfrugter, og da Helsingørs Borgere sejlede Skibene fra Spanien i Møde for at komme Kongen i Forkøbet, maatte der i 1628 udstedes Forbud mod saadanne Indkøb, før Tolderne havde været ved Skibene. I 1616 udstedte Kongen en Forordning, der beskyttede de helsingørske Borgere mod den Konkurrence, som de paa Sundmarkedet var udsat for fra fremmede. Der fandt især en livlig Handel Sted med Øl fra Rostock, indtil Helsingoranerne selv lærte at brygge dansk Øl.

Ogsaa i Byens Ydre mærkede man den Fremgang, der fandt Sted under Frederik II og Christian IV. En Mængde smukke Bindingsværkshuse rejser sig i denne Renæssancetid.

De findes endnu i stort Tal i Byens Gader, især paa Stengade, men de fleste af dem blev siden ombygget i Facaderne, saaledes at Murpuds nu ofte skjuler de smukt udskaarne Stolper. En Del er dog velbevarede, f. Eks. Huset paa Hjørnet af Stengade og Skyttenstræde og det gamle, nyrestaurerede Bindingsværkshus fra 1577 i den modsatte Ende af Skyttenstræde

Bindingsværksbygning fra 1577, Strandgade 27 i Helsingør.

paa Hjørnet af Strandgade. Stenhuse fra Renæssancetiden er sjældnere. Et af de ældste er Jacob Willumsens Gaard, Strandgade 55, et andet det smukke Gavlhushus Stengade 76, hvor nu Telefoncentralen er. Det har Renæssancens smukke, sandstensindrammede Vinduer med de figurprydede Trekantfelter over. I Jernankre bærer det Aarstallet 1579. Det var en Tid beboet af Christian IV's hollandske Raadgiver, den bekendte Jonas Charisius, og tilhørte tilligemed Nabohuset, Dommergaarden, i mange Aar den skotske Slægt Lejel, af hvilke bl. a. Sander Lejel og hans Søn Fr. Lejel blev Borgmestre i Helsingør. Af de fremmede stod Helsingør ellers i denne Tid mest i Gæld til Hollænderne.

Det gyldne Aarhundrede.

Krigene med Sverige i Midten af det 17. Aarh. virkede ødelæggende for Helsingør. Kronborg blev erobret af Svenskerne, og selv om der knytter sig stolte, nationale Minder til Forsøgene paa dets Generobring ved den kongelige Foged paa Hørsholm, Lorentz Tuxen, Ridefogeden Hans Rostgaard, Præsten Henrik Gerner og Ingeniøren Ole Stenvinkel, af hvilke de to sidste under haarde Lidelser sad fængslede i de dystre Kasematter under Slottet, den førstnævnte for bag efter at slippe paa fri Fod, den sidstnævnte for at blive henrettet, blev Skam og Skade dog Resultatet af Svenskernes Indfald. Byen plagedes af fremmede Tropper, og selv efter Freden blev Kaarene ringere, idet de mange europæiske Krige hæmmede Søfarten. Pest kom til, især i Aarene 1625, 1654 og 1711. Byen, der i 1625 som Landets næststørste By havde 8—10.000 Indbyggere, svandt ind, saaledes at der i 1711 næppe var 2000. Men ny Opgang var i Vente. Fra Midten af det 18. Aarh. tog det internationale Handelssamkvem stærkt til, den danske Handel udviklede sig til fuld Blomstring i den saakaldte »florisante Periode«, indtil Krigen med England 1807—14 satte Punktum for Herligheden. For Helsingørs Vedkommende fortsatte de gyldne Aar dog lige til 1857, da Sundtoldens Ophør med et Slag ændrede Situationen. Det er et Særkende for Helsingør, at Byens Landopland altid har spillet en ringe Rolle for den. Den har ikke haft Brug for Torve som andre Byer. Axeltorvet blev først anlagt efter en Brand i 1698 og som et ganske lille Torv; sin nuværende Størrelse fik det først efter en ny Brand i 1864. Der fandtes et Par mindre Torve, Slagtortorvet (det nuværende Politortov) og Fisketorvet ved Bramstrædes Udmunding i Stengade, men de spillede ogsaa kun en mindre Rolle som Steder for Handel. Helsingørs Opland var Havet. Det var paa Havn og Red, Livet i Helsingør udfoldede sig. Efter lange Overvejelser og mange Projekter i 18. Aarh.s senere Del fik Havnen endelig en betydelig Udvidelse i 1824—28. Tusinder af Skibe stoppede op aarlig foran Helsingør. Alle skulde de betale Sundtold, selv Svenskerne, der ved Fredsslutningen

efter den store nordiske Krig mistede den Toldfrihed i Sundet, de hidtil havde haft. I 1752 fortoldede ca. 6000 Skibe ved Helsingør, i 1790-erne var Tallet over 12000, efter et brat Fald i Aarene 1807—14 steg det paany. I 1853 naaede det i Sundtoldens elvte Time op paa en Rekord af 24648 eller gennemsnitlig 67 om Dagen. Da der kun kom faa Skibe om Vinteren, giver dette Rekordtal et overvældende Indtryk af den Travlhed, der herskede i Sommertiden. De mange Toldforretninger skabte et stort Antal Sundtoldklarerere i Helsingør. Det var hyppigst indvandrede Folk, der slog sig ned for at drive Forretninger med deres egne Landsmænd blandt de farende Skipperere. Helsingør fik derved en særegen international Karakter, der yderligere understregedes ved de mange fremmede Konsuler, der havde deres Bolig her. De fremmede i denne Periode var især Englændere: Ellah, Fenwick, Good, Belfour, White, Wright etc., andre var Tyskere eller Nederlændere. Ingen af de indvandrede Familier har f. Eks. spillet saa stor en Rolle som den nederlandske Slægt van Deurs. En Tid havde Englænderne en Kirke i nuværende Arbejdernes Forsamlingsbygning i Søstræde. De øvrige fremmede kunde søge Byens ene Sognekirke, St. Maria, hvor der prædikedes paa Tysk lige op til 1851.

I Almindelighed drev Sundklarererne ogsaa Skibsprovianteringsvirksomhed. Skippernes ufrivillige Ophold, der under ugunstige Vindforhold kunde blive overordentlig langvarigt, medførte naturligvis store Indkøb i Byen. Skibsproviantererne passede ogsaa paa at holde fast paa Skipperne saa længe som muligt. I deres Forretninger havde de som Regel en Skipperstue, hvor Skipperne beværtedes, ligesom de jævnlgt logerede disse i længere Tid. Mad og ikke mindst Drikke flød rigeligt i Helsingør i de Tider.

Skipperne blev afhentede paa Reden af Færgemændene, der bragte dem ind til Havnen. Paa Havnekajen var Brokaperne posterede. Det var Folk, der stod i Sundklarerernes Tjeneste, og som havde til Opgave at faa fat i Skipperne, saaledes at deres Toldforretninger kunde blive ordnet af de Huse, som Brokaperne hver især repræsenterede. Det gik undertiden

voldsomt til med Haandgemæng og Skænderi. Selve Fortoldningen fandt Sted paa Øresunds Toldkammer, en smuk Bygning fra Barokkens Tid, beliggende i Forlængelse af den nuværende Strandgade. Toldkamret var ikke nogen rummelig Bygning, men maatte ikke desto mindre give Plads for en Række forskellige Kontorer: Kassererkontor, Bogholderikontor, foruden Translationskontoret og Passkriverkontoret, hvor Arbejdet med Udskrivelsen af Sundtoldpassene d. v. s. Kvitteringerne for den betalte Told, især foregik. Toldkamret havde en stor Stab af Embedsmænd, af hvilke de fornemste var Kæmmerererne samt naturligvis Direktøren, der var en af den danske Stats fornemste Embedsmænd.

Det Liv, der udfoldede sig om Tolden og Skibsprovianteringsforretningerne, satte i høj Grad sit Præg paa Helsingørs Ydre, hvorom Kvarteret i Strandgades nordlige Ende og den trekantede Havneplads endnu vidner. Øresunds Toldkammer forsvandt i 1859 paa Grund af en Havneudvidelse, men i Stengades yderste Ende ved »Trekanten« ligger endnu von der Ostens Palæ, Stengade 79, bygget 1769—70 af Toldkommissær Frantz v. d. Osten, samt Naboen Stengade 77, opført samtidig af Passkriver Trentwedel, to prægtige Rokokobygninger i den store Stil. Sundklarernerne holdt især til i Strandgades Østende. Her ligger endnu det smukke Hjørnehus, Strandgade 95, opført omkring 1760 af Overkrigskommissær Stephan Hansen, et karakteristisk Rokokohus. Yngre i Stilen er Nabo-uset, Strandgade 93, der blev bygget i 1790-erne af den helsingørske Storhandelsmand Jean Jacob Claessen. I mange Aar tilhørte de to stolte Ejendomme Familierne Claessen og van Deurs og rummede det kendte Handelshus Arent van Deurs & Co. I No. 91, der oprindeligt var et Renæssancehus, hvilket fremgaar af det smukke Gaardinteriør med Bindingsværk og Svalegang, men som i senere Tid fik sin Facade mod Gaden ombygget, boede efter hinanden bl. a. Familierne Dodt, Gradman, Galschiøt og Kiærboe. Fenwickerne holdt til i No. 85—87, og i No. 86, der nu desværre er nedrevet, havde Familierne Wright, Chapmann og Norrie til Huse. Adskillige af Strandgades Ejendomme havde i Kælderetagen Matros-

knejper. Her gik det undertiden temmelig vildt til. Naar Hyren var drukket op, gav Værten ofte Kredit. Ikke sjældent gjorde han sig betalt ved at drikke Matrosen fuld og i denne Tilstand borthyre ham til en Skipper, der stod og manglede

Svaneapoteket paa Strandgade i Helsingør, beliggende i Raadmand Johan Kruses Renæssancegaard (t. v.) og i den middelalderlige Johan Oxes Gaard (t. h.).

Folk, og som ved en passende Godtgørelse holdt ham skadesløs for hans Udlæg til den uheldige Gæst.

Den vestre Ende af Strandgade var dengang som nu mere borgerlig. Her saavel som ude i Lappens smaa Huse boede Færgemændene. De udgjorde et betydeligt Led af den helsingørske Borgerstand. Der var i mange Aar 80—100 Færgemænd i Færgelavet. De varetog fra gammel Tid Overfarten til Helsingborg, men deres væsentligste Forretninger havde de som sagt med de fremmede Skippere. Deres Takster var forskellige. Billigst var de i Magsvej; men naar Vejret kulede

op, havde de Lov til at tage højere Takster. Under daarlige Vejrforhold var det heller ikke saa lige en Sag for Skipperne at komme ind ved egen Hjælp, især da Havnen paa Grund af Strømforholdene var temmelig vanskelig at besejle, og de raske og kække Færgfolk, der med Færdighed haandterede Aarer og Sejl, var derfor et uundværligt Led i Datidens Liv paa Havn og Red. De helsingørske Færgemænd var kendt for deres Dygtighed og Uforfærdethed. Berømtest af dem alle var Lars Bache, som med sit Baadelav i en forrygende Storm i Nov. 1801 paa Københavns Red frelste Besætningen fra et strandet Skib. Trods sin Dygtighed maatte han dog faa Aar senere lade sit Liv under en Kuldsejling under Stevns. I Aarene 1807—14, da Kaperiet blev sat i System herhjemme, var det Færgemændene, der førte an i den helsingørske Indsats paa dette Omraade. I Løbet af disse Aar blev der i Helsingør udrustet ialt 58 Kaperbaade, som Regel arrangeret af flere i Forening, undertiden af Aktieselskaber, hvor den enkelte Deltagers Gevinst og Tab stod i Forhold til hans Aktiepart. Det var ikke Smaasummer, dette mærkelige Erhverv kunde indbringe. En enkelt Prise gav saaledes let den enkelte Deltager en Andel paa 1000 Rdlr. Som Kaper var Færgemand Jens Lind den dristigste af dem alle. En Tid var han Kaptajn paa den største af alle danske Kaperskibe, Korvetten »Cort Adeler«, fra hvilken han heldigt afslog et natligt Angreb, da Skibet engang laa forankret i Bugten udfor Villa »Augusta«. Han tjente store Penge, men brugte dem hurtigst muligt igen. Hans Sluproere var fornemt uniformerede, og selv var han noget af en Laps, hvorfor han bar Tilnavnet »Fløjls Lind«. At han ogsaa var Sømand, beviste han ved engang ene i en aaben Baad at sejle den lange Vej fra Helsingør til Rusland.

Til en lavere Klasse end Færgemændene hørte Kadrejerne. Dette mærkelige Navn betyder vistnok den, der drejer uden om Kajen. De gik med deres Smaabaade ud paa Reden for at drive Smaahandel med Skibene her. Naar Skipperen var i Land, kunde det vel hælde, at en Rulle Tov eller lignende gled ned i Kadrejerens Baad som Betaling for en Forsyning af Brændevin eller Genever fra et af Helsingørs mange Bræn-

Det indre af den Galschiøt-Kierboeske Gaard,
Strandgade 91 i Helsingør.

derier. Med Skipperen selv kunde der ogsaa nok nu og da slaas en lille Handel af, naar et eller andet Vareparti skulde smugles i Land uden om Snushanernes vagtsomme Blikke.

Men Helsingør By var naturligvis ikke alene Skibsprovianterere, Sundklarere, Færgemænd og hvad der ellers hørte til paa Søen. Købmænd, Haandværksfolk og andet Godtfolk

havde deres Dont at passe. I Hundredevis finder vi endnu deres Huse bevarede i den gamle By. Paa Stengade, Strandgade, Stjernegade, St. Annagade, St. Olaigade, Anna Quienstræde o. s. v. ligger de Skulder mod Skulder, venligt støttende sig til hinanden i Erindringen om Tidernes Omskiftelser. I vore Dage, da Smagen og Kravene til Tilværelsen har ændret sig, er de ikke saa agtede, men i sin Tid var de fine nok og beboede af holdne Folk. Gaa en Tur i Olaigade og Sudergade, find dem frem og betragt dem, ikke som gamle Rønner, men som de gode bedsteborgerlige Huse, de engang var. Paa Stengade er de naturligvis flottest. Selv om mange nye Huse er kommet til, er Hovedparten dog de gamle. Gaden har endnu bevaret sin let krogede Form, føjende sig efter den gamle Strandlinie, som den fra første Færd har fulgt, og endnu har Husene bevaret den hyggelige og maleriske Vekslen mellem højere og lavere Bebyggelse, som vi især kan nyde, naar Gaden paa en Festdag er fuld af danske Flag. Nogle af Husene kan vi ikke undgaa at lægge særlig Mærke til. Paa Hjørnet af Brostræde ligger Raadmand Nicolaj Dahls Hus, opført 1739, et af Helsingørs smukkeste Huse fra Barokkens Tid. Rokokoer er repræsenteret bl. a. af Nr. 48. Det skylder Direktøren for Øresunds Toldkammer, Etatsraad Putscher, sin Tilværelse. Det er opført i 1752 og har endnu over Porten et smukt Rokokoornament. Nabohuset No. 46 hæver sig i sin klassiske Rejsning højere end de andre. Det er det gamle svenske Konsulats Gaard, opført omkring 1780 af den svenske Generalkonsul Gløerfeldt. Ejendommen tilhører nu »Klubben«, Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab. I en af Bygningens Sale i første Etage afsvor den franske General Bernadotte sig sin katolske Tro, da han i 1810 var paa Vej til Sverige for at overtage Værdigheden som Tronfølger i vort Broderland, der dog paa dette Tidspunkt ikke var saa broderligt, som det siden er blevet, saaledes som Danmarkshistorien belærer os om.

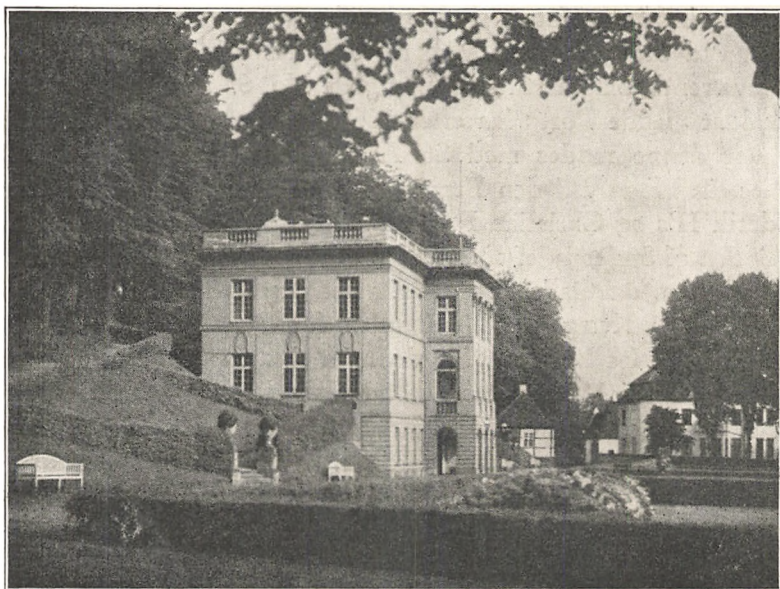
Mens det middelalderlige Helsingør i Nord og Vest kun naaede til Sudergade og Skyttenstræde, havde Byen nu forlængst naaet det Omfang, som endnu omfattes af de gamle

Bydele. I Vest rakte den til Svingelport, i Nord til Kongensgade med en lang Arm ud gennem Lundegade og St. Annagade til Lappen. Byens Hovedindgang var ved Svingelporten for Enden af Stengade, hvor den gamle Strandvej, den nuværende Gade Svingelport, løb ind i Stengade. Her laa Acciseboden, hvor Accisen, den gamle Afgift af alle til Byen landværts indførte Varer, skulde betales. Den gamle Accisebod laa ved Stengade Nr. 9, en ny opførtes i 1805. Det er den nuværende Slagterstiftelse, Stengade No. 6. Den nordre Port, kaldet »Røde Port« laa efter 1660 for Enden af Lundegade, hvor denne mødes med St. Annagade. Acciseboden havde her sin Plads ved den Benzintank, som nu findes her. I Frederik II's og Christian IV's Tid var der ogsaa en Byport for Enden af Sudergade. Den hed Rosenkildeporten, ogsaa kaldet Koporten, da Gaden oprindelig benyttedes til Uddrivelse af Borgernes Kvæg paa Græs uden for Byen. Oprindelig gik Færdselen fra Esrum ogsaa denne Vej, men da Kirkegaarden blev anlagt i 1580, førtes den ad Nygade gennem Ny Kirkegaards Port for Enden af Stjernegade, hvor en Accisebod anlagdes paa Kirkegaardens Hjørne, hvor nu det store Kirsebærtræ findes. Enhver, der udefra skulde til Byen, maatte gennem en af disse Porte. Her stod Toldbetjentene, »Posekiggerne«, Vagt for at passe paa, at intet slap igennem uden Afgift. Andre Toldmænd havde til Opgave at passe, at intet kom ind i Byen paa ureglementerede Steder. Der blev imidlertid drevet et meget livligt Smugleri med en evig Kamp mellem Smuglere og Toldere, der paa forskellig Maade søgte at narre hinanden. I Reglen gik dog Smuglerne af med Sejren, dels fordi Toldmændene kun var ret faa, dels fordi de fleste af Byens Købmænd stod i Ledtog med Smuglerne. Alle vidste, hvilke Købmænd der deltog i Smugleriet; det kom dem ingenlunde til Skade paa deres gode Navn og Rygte. Tværtimod syntes man, der var noget kækt ved det, og det gav god Handel, da Folk regnede med, at indsmuglede Varer kunde købes billigere end de, for hvilke Told og Accise ærligt og redeligt var betalt.

Uden for Byen var der ganske landligt. Mod Nord havde

allerede Frederik II, som før nævnt, anlagt sig et Lysthus, Lundehave. Det var en lille, trefags Renaissancebygning. I 1760-erne blev det ombygget af den indkaldte franske Arkitekt N. H. Jardin, og efter Enkedronning Juliane Marie, i hvis Eje det kom, blev det kaldt Marienlyst. Det er et pragtfuldt

Marienlyst Slot ved Helsingør.

lille Lystslot, en meget værdifuld Bygning, opført i den Stil, man kalder Louis-seize, velbevaret saavel i det ydre som i det indre, hvor der findes mange smukke Interiører fra Opførelsestiden, navnlig Kongens Værelse og Spisesalen paa første Sal. Slottet ligger paa det gamle St. Annaklosters Grund og er omgivet af et smukt Parkanlæg, der har set forskelligt ud gennem Tiderne, men nu er ført tilbage til det 18. Aarh.s Stil. Slottet benyttes nu som Ramme om Helsingørs Bymuseum. Mod Syd var Byen ved Strandvejen ved at kravle uden for Portene. Her havde f. Eks. Købmand Späth omkring 1760 opført en smuk Købmandsgaard, der senere blev Sukkerraf-

Kort over Helsingør 1858.

finaderi. Det er den Bygning i Svingelport, som nu tilhører Firmaet Lund & Rasmussen. Nærmere Stranden laa Villa »Augusta«, oprindeligt et Sukkerraffinaderi, ligesom Skibsbygmestrene J. H. og J. V. Løve i Begyndelsen af det 19. Aarh. opførte smukke Beboelseshuse i Nærheden; sidstnævntes Hus, Villa »Sundevad« ligger der endnu. Mod Landsiden var Byens Omegn næsten ubebygget. Her laa fra gammel Tid

Kronborg Ladegaard, der igennem Aarhundreder tilhørte Kronen. Christian V tog saaledes ofte ind paa denne Gaard under sine Jagtudflugter i de omliggende Skove. Ladegaarden laa, hvor nu Montebello er beliggende; den brændte i 1840 og blev da genopført paa sin nuværende Plads samtidig med, at Kæmmererer ved Sundtolden L. von Bretton opførte Lyststedet »Montebello« ved den gamle Ladegaards Lysthave. Et andet Landsted »Belvedere« var beliggende nærmere Byen. Dets Hovedbygning findes endnu, men Parken er i de senere Aar udstykket. Til det helsingørske Landskab hørte ogsaa forskellige Møller i Byens Udkant, først og fremmest den saakaldte hollandske Mølle ved Borrevold, der forlængst er borte. I Byens Nordkant laa Christinemøllen og Christians Møllen. Mens førstnævnte en Novembernat i 1928 gik op i Luer, minder Christians Møllen endnu i sin kummerlige Tilstand om svunden Skønhed; den nyere hollandske Mølle ved Kongevejen, vistnok oprindelig Hallanders Mølle efter Ejerens Navn, har endnu bevaret lidt af Fortidens Hygge, skønt den ved Møllen opførte Kornsilø naturligvis i høj Grad gør Vold paa Stedets Idyl.

De sociale Foranstaltninger, som fandtes i Helsingør for ca. 100 Aar siden, var naturligvis ikke saa omfattende som i vore Dage. I Karmeliterklostret fandtes, og findes for Resten endnu, det »almindelige Hospital«, hvor fattige Kvinder, gifte som ugifte, kunde faa deres Bolig. Laxmandsalen i Østfløjen var ved opstillede Skærme og Baase indrettet til Sovesal for de gamle Koner. I Karmeliterhuset tæt ved var der indrettet Fattighus, baade i de to gamle Fløje, der endnu findes ved Hestemøllestræde og St. Annagade, og i to nyere Bygninger ind mod Kirkepladsen, som er nedrevet ved Karmeliterklostrets Restaurering. Den Behandling, som Lemmerne her blev underkastet lige op til Fattighusets Ophævelse i 1902, var alt andet end god og human set med vore Øjne.

Til Optagelse af rejsende fandtes der forskellige Herbergssteder og Gæstgiverier. Af de bedste af dem udviklede sig Hoteller, som endnu eksisterer. Peter Sjøstedts Gæstgiveri paa Stengade, paabegyndt i 1770, blev til Hotel du Nord, Eng-

lænderen James Carmichaels Herbergsgaard paa Hjørnet af Bjergegade, som grundlagdes i 1788, er nu Hotel »Øresund«.

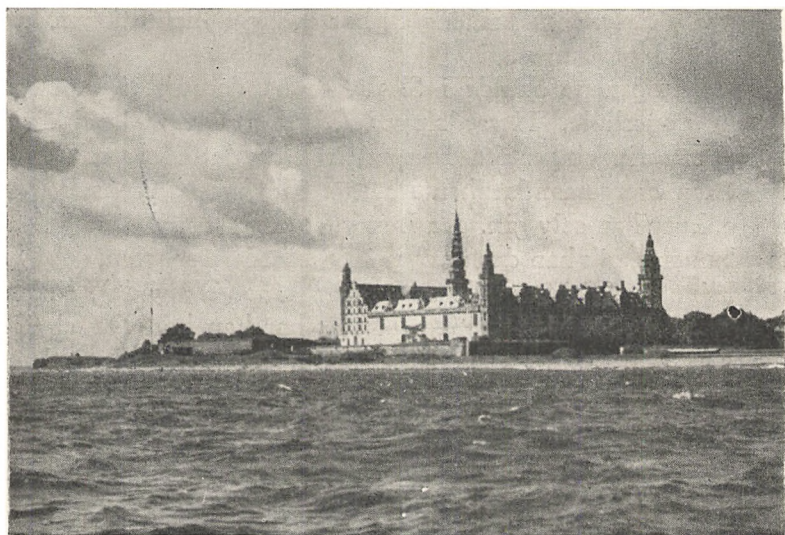
Et nyt Hospital fik Byen i 1796, da Øresunds og Helsingørs Sygehospital indrettedes i den smukke Bygning i Fiolgade, der endnu danner Kernen i det nuværende kommunale Hospital. Det lededes i den første Tid af Stadsfysikus de Meza, Faderen til den fra Krigen 1864 bekendte General de Meza. Efter Sundtoldens Ophør overgik Institutionen fra Staten til Kommunen.

Naar Børnene skulde i Skole, sattes de først i en eller anden Pogeskole. Herredsfoged Ole Lund fortæller i sine Barndomserindringer fra Begyndelsen af det 18. Aarh. livfuldt om Færgemandsenken Madam Mogens Niensens Pogeskole, hvor han selv gik. Da Lund skulde have videregaaende Uddannelse, gik han derfra over i Forberedelsesskolen, der laa paa Hjørnet af Stjernegade og Brøndstræde (Olaigade). Mens han mindes Pogeskolen med Glæde, har han kun Dadel tilovers for dette »Skolehul«, hvor Prygl hørte til Dagens Orden, Morgen, Middag og Aften. Skulde man være Student, kom man til Latinskolen. Den var fra 1541 til 1807 i Klostræts Vestfløj, hvorefter den flyttedes til Kongensgade 12. Dens Rektor var her i mange Aar den bekendte S. S. Meisling, hos hvem H. C. Andersen i Aarene 1826—1828 boede, mens han gik i Skolen. Den store Digter mindedes sine Skoleaar hos Meisling med Gru, skønt Rektor Meisling i Virkeligheden var en dygtig Skolemand. Hans Drillesyge og Spot generede dog mange og blandt disse den meget ømfindtlige Digter. Latinskolen blev nedlagt i 1839 og fik fra 1843 en Erstatning i Realskolen. Af andre Privatskoler var der et Par Drengeskoler samt en halv Snes Pigeskoler, bl. hvilke især Sine Andresens Skole bestod fra 1841 i mere end 30 Aar. De mindre bemidlede sendte deres Børn i de kommunale Skoler, Borger- og Friskolen, der begge efter hinanden i Aarene fra 1822 til 1887 havde til Huse i Klostræts gamle Latinskolefløj. Den af alle gamle Helsingoranere velkendte, sympatiske Lærer Carl Schütz virkede i mere end 50 Aar ved Borgerskolen.

I Spidsen for Byens Styrelse stod Borgmesteren, der fra

1837 indtil Kommunalloven af 1868 ved sin Side havde en kongelig og to borgerligt valgte Raadmænd. Tilsammen udgjorde de Magistraten. Desuden var der en Borgerrepræsentation, valgte af Borgerne og med sin egen Formand. Borgmesteren var fra 1813 til 1848 J. A. Stenfeldt. Han var en dygtig Mand, der med Klogskab og Besindighed styrede

Kronborg set fra Sundet.

Byens Sager, og som bl. a. skaffede Helsingør dens store Havneudvidelse i Tyverne. Han var desuden Stænderdeputeret i Roskilde i en Række Samlinger og tilhørte den konservative Linie. Som Borgmester efterfulgtes han af den tidligere Byfoged og Politimester Jacob Baden Olrik, en dygtig Embedsmand, hvis myndige Væsen dog snart fremkaldte Uoverensstemmelser med Borgerrepræsentationen, hvis Formand fra 1850 blev den lige saa myndige, men mere liberalt tænkende Skibsklarerer Knud Gad. Da Kommunalloven af 1868 traadte i Kraft, blev Borgmesteren dog fast Formand i Borgerrepræsentationen, hvorved et enigt Samarbejde blev lettere. Blandt de fremtrædende, politisk interesserede Bor-

gere var tillige den liberale Skibsklarer N. P. Kirck, der ved Valget til Roskilde Stænderforsamling i 1841 slog Borgmester Stenfeldt. I Stænderforsamlingen og siden i Landstinget virkede han med Iver for de liberale Tanker og for sin By; han var især virksom for Konsumtionens Ophør, som det lykkedes ham at føre igennem i 1850. Ogsaa som Forretningsmand viste han stor Dygtighed. Som 21-aarig købte han Gaarden paa Strandgade 81 og etablerede her en Købmandsforretning, paa Grund af sin Ungdom i Begyndelsen under anden Mands Navn. Det blev en blomstrende Købmands- og Skibsproviateringsforretning, der gjorde ham til Byens største Skatteyder. Han var en af de faa Forretningsmænd, der klarede sig igennem trods Sundtoldens Bortfald.

Efter Sundtoldens Ophør.

I 1857 forsvandt Sundtolden. Af gammel Vane standsede vel mange Skibe endnu en Tid ved Helsingør, men snart hørte dette op. Det var et frygteligt Slag for Byen. Adskillige af dens Forretninger gik fallit. Lammelse af Initiativet og Frygt for Fremtiden traadte i Stedet for den gamle Kraft og Energi. I et kvart Aarhundrede rejste sig næppe et nyt Hus i Helsingør. Militæret var dog bevaret for Byen. I 1785 var der blevet indrettet Kaserne paa Kronborg, og i 140 Aar havde Helsingør en Garnison, som skabte Liv i Byen og paa Slottet.

Der fandtes dog stadig Erhvervsgrene med Fremtidsmuligheder i sig. I 1842 startede J. L. Tvede en Brændevinsbrændevirksomhed, der udfoldede sig kraftigt, indtil den i 1919 gik op i den store S sammenslutning af Landets Spritfabrikker og derefter blev indstillet. Blandt Bryggerne var C. Wiibroe, der i 1840 begyndte et Bryggeri, som i vore Dage er en livskraftig Virksomhed, og i den mindre Industri møder vi Navne som L. F. Tegner og W. Thalbitzer. En helt anden Erhvervsgren var »Marienlyst Kur- og Badeanstalt«. Den startedes i 1858 af Veksellerer Nathanson, der lejede Marienlyst Slot og Park til Formaalet, og skønt Grundlæggeren selv efter et Par Aars Forløb gik fallit, og Foretagendet i Resten af Aarhundredet

ikke førte nogen straalende Tilværelse, blev der dog holdt Liv i det, saaledes at det senere kunde folde sig ud med større Kraft.

Det blev dog paa Søen, at Helsingørs Fremtid — som dens Fortid — laa. Allerede før Sundtoldens Ophør havde Købmand J. S. Pontoppidan startet en Sejlskibsrederivirksomhed. Han havde en lille Købmandsforretning paa Hjørnet af Hovedvagsstræde og Stengade, men det blev paa Skibene, han tjente sine Penge, og i 1860-erne blev hans Firma efterhaanden Landets største Sejlskibsrederi med Skibe gaaende over den hele Klode.

Helsingør blev dog ingen Skibsfartsby. Dampskibene tog Luven fra Sejlskibene, og Dampskibe blev aldrig hjemmehørende i Helsingør i større Tal, skønt der kom til at udgaa flere Registertons Dampskibstonnage fra Helsingør end fra nogen anden dansk Provinsby.

Træskibsbyggeri var blevet drevet i Helsingør, siden Jacob Hansen Løve nedsatte sig omkring 1825. I tre Generationer virkede Slægten Løve paa dette Felt. I 1843 paabegyndte Poul Barfoed Skibsbyggeri, fra 1852 i Kompagni med Broderen Magnus. Snart efter blev Chr. Rohmann tilknyttet, og ogsaa fra Rohmanns & Barfoeds Værft løb mange stolte Skuder af Stabelen. En Fremgang for Erhvervet var det, at et Selskab i 1860-erne anlagde en Patentophalerbedding, hvorved de besværlige Kølhalinger kunde undgaas.

Men Træskibene var der alligevel ingen Fremtid i. Det var Jernskibene og senere Staalskibene, som den nye Tid havde Brug for. Derfor blev det af afgørende Betydning for Byen, at M. C. Holm i 1882 grundlagde A/S »Helsingørs Jernskibs- og Maskinbyggeri«. Løves Værft gik straks op i det nye Værft, senere slugte det ogsaa Rohmanns & Barfoeds Værft og fra 1896 tillige Patentophalingsbeddingen, og i de 60 Aar, der er forløbet siden dets Start, har Skibsværftet udviklet sig til en Virksomhed, der med sine 2000—2500 Arbejdere ganske dominerer Byens Erhvervsliv og giver Brødet til den halve By.

I samme Periode er Udviklingen sket fra en gammeldags,

stillestaaende By til en moderne og virksom By. Storindustrien skabte et Arbejderspørgsmaal, og dette affødte en politisk Bevægelse, som i Brydning med, undertiden i Samarbejde med de gamle, politiske Partier har formet Udviklingen til det moderne Bysamfund, vi kender i Dag. Paa alle tænkelige Omraader har denne Udvikling skabt andre Tilstande end dem, der raadede i Aarene 1857—1882, da alt Haab om ny Indsats syntes ude for Byen. Men det er en lang Historie, hvorom der slet ikke kan berettes her.

Og dog er Byen den samme. Stadig omfavnes den af det smilende Sund, stadig kaster den nedadgaaende Sols Straaler sin Vidunderglans over Kronborgs irgrønne Tage, og naar vi vandrer ad den gamle Bys Gader, glæder vi os over de hyggelige, gamle Huse, som vore Forfædre i mange Led har gjort før os. Det maa minde os om, at intet Fremskridt er skabt ved sig selv, men er udgaaet af Menneskenes Kamp og Stræben, og vor By som vort Land er bygget op af vore Forfædres Virke gennem umindelige Tider, og dette Virke bør vi kende for ret at forstaa vort eget.

Litteratur:

- Laurits Pedersen*: Helsingør i Sundtoldtiden 1426—1857. 1-2. Kbh. 1926—29.
- Laurits Pedersen*: Gennem Helsingør. En Vejledning for Helsingoranere og Byens Gæster.
- M. Galschiøt*: Helsingør omkring Midten af forrige Aarhundrede. Kbh. 1921.
- Ole Lund*: Smaabilleder fra Helsingør 1800—1830. Kbh. 1900.
- M. Galschiøt*: Sparekassen for Helsingør og Omegn 1829—1929. Helsingør 1929 (giver tillige Byhistorie i Almindelighed).
- Knud Klem*: Helsingørs Færgelav. (Fra Frederiksborg Amt. 1935.)
- H. C. Kirck*: Et helsingørsk Handelshus (Fra Frederiksborg Amt 1924).
- Hakon Müller*: Stænderdeputerede fra Frederiksborg Amt (Fra Frederiksborg Amt 1930).
- Frederik Weilbach*: Kronborgs Restaurering og det gamle Krogers Slot. (Fra Frederiksborg Amt 1934.)
- A. P. Tuxen*: Lorenz Tuxen. (Fra Frederiksborg Amt 1927.)

FREDERIKSBORG

Af *Otto Andrup*.

Det var Kongens Pligt at pleje Retten i Landet og beskytte Undersaatterne. Derfor var han Kongen, og derfor hørte store Besiddelser i Landet under Kronen. Midt i disse stod befæstede Borge med Mandskab for at skaffe Retten Autoritet; men Ledelsen af disse Borge, Lenene, var overdraget Mænd af Adelen. De oppebar Indtægterne til Borgens Forstærkning, til Aflønning af Mandskab og som Løn; men Kongen og hans Følge skulde have Ophold, naar han paa sine Tilsynsrejser kom til Lenene og dér nød det Korn og den Fetalje, som Skatten betaltes med. Derfor rejste Kongerne i ældre Tid bestandig fra Len til Len med Hoffet, Kancelliet og en stor Tjenerskare og Vagt. Kun faa af Borgene var tjenlige til fast Ophold for en Konge; de var kun Forsvarsværker.

Da Kirkegodset ved Reformationen føjedes til Kronens Besiddelser, og da Adelen fra væsentlig at være en Krigerstand ogsaa overtog Forvaltningen af Riget, kom den i stærkere Grad inden for det Kulturopsving, som Renæssancen medførte. Det betød Forfinelse i det daglige Liv og større Krav til Boligen. De fleste af de smukke, gamle, røde Murstensherregaarde, som er et Smykke for vort Land, er byggede i Aarhundredet efter Reformationens Indførelse.

Danmark kom nu i højere Grad ind i det diplomatiske Spil i Europa. Landets Organisation samledes om Kongen og Rigsens Raad. Fremmede kom til Landet og maatte modtages med den Storhed og Pragt, som Tidens Aand krævede det; man havde jo ikke Statistik og nøje Oplysninger dengang. Et Land fik Præg i Udlandets Øjne af det, det kunde vise fremmede.

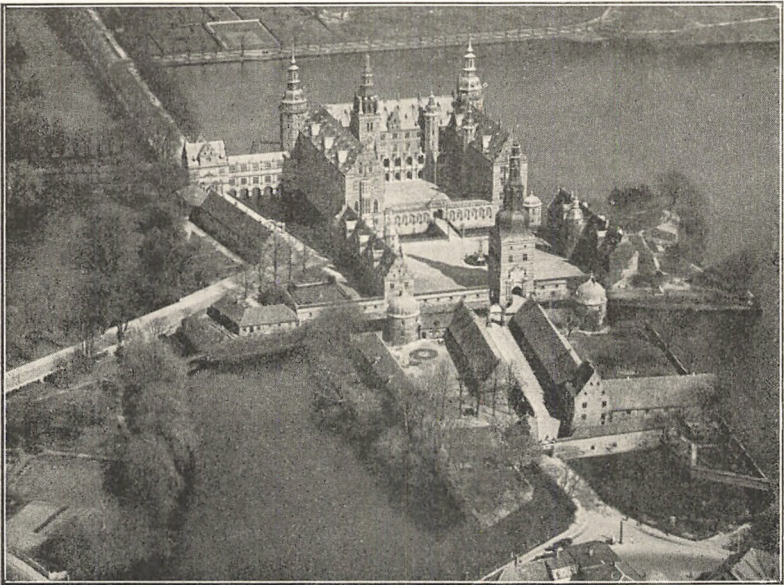
Kongerne byggede sig Slotte, hvor de kunde have fast Ophold, saa de kun undtagelsesvis behøvede at rejse rundt

i Landet. Lensmændene skulde sende Overskuddet af Lenene i Penge og Madvarer til Slottene. Og Kongens Liv blev Storgodsejerens. Jorde blev ved Køb og Mageskifte samlede til store Enheder om Slottene, ikke mindst saaledes, at Herlighederne ved Besiddelsen, Jagten, Fiskeriet og Bøndernes store Arbejdshær, som betalte deres Jordleje med Arbejde, naar det var nødvendigt, kunde danne et bekvemt Grundlag for Driften og Opholdet paa Godserne; især var Skovene med deres Vildtbaner Kongernes Passion. Derfor blev Egnen omkring Skanderborg og Kolding og i Odsherred gjort til Kron-gods, og ikke mindst den vigtigste Besiddelse, Nordsjælland med Gribskov. Esrum var tilfaldet Kongen ved Reformationen og meget Strøgods, enkelte Gaarde. Ved Mageskifte ud-videdes Besiddelsen af Frederik II; Faurholm erhvervedes fra Peder Oxe, og 1560 tilhandlede Kongen sig Hillerødsholm fra Herluf Trolle og Birgitte Gøye; de fik et Kloster ved Næstved i Stedet, Skovkloster, nu Herlufsholm.

Der laa en Herregaard paa en Ø i Hillerød Sø, et stort Hus med to Længer sammenbyggede paa Langsiden, saa Huset blev dybt; paa Forsiden havde det to slanke, firkantede Taarne med spidse Spir. Kongen begyndte straks at bygge. 1561 rejstes en høj taarnagtig Bygning paa den forreste Holm, Herluf Trolles Taarn; der skulde Lensmanden bo, saa Kongen kunde have Hovedslottet for sig selv. Det næste Aar byggedes de to runde Taarne; de skulde vist være Yderværker for Hovedslottets Befæstning, men den Plan synes opgivet, og den store Kanal ved S-Broen blev anlagt inden for dem. Senere byggedes paa den midterste Holm en Kirke, hvor nu Amtmandsboligen ligger, og paa selve Slottet lod Kongen en Etage sætte til, og rundt omkring opførtes Bygninger, som kunde huse Hoffet og Tjenerskabet, Staldene og Vagten. Af alt dette er nu kun Herluf Trolles Taarn og de to runde Taarne tilbage, samt »Havremagasinet«, den lange Længe uden for Slotsholmene, som begrænser »Karruselgaarden«, hvorigennem Hovedvejen til Fredensborg nu fører.

Slottet blev ganske stort, egentlig for stort for Kongen, naar han kom paa kortere Besøg til Frederiksborg, som han

gav Ejendommen til Navn. Der kunde jo ikke til Stadighed holdes saa stor Betjening, at det kunde være i Orden til at modtage ham standsmæssigt. Naar han saa alene eller med et Par Mand kom ridende til dette Slot, som var ham kært, tog han ind paa nogle af de smaa Slotte, nærmest en Slags

Fugleperspektiv over Frederiksborg Slot.

»Villaer«, han havde ladet sig bygge i Parken, Husene ved det senere »Sparepenge« ved Søens Nordende, »Frydensborg« uden for »Lille Dyrehave« eller »Badstuen« i »Indelukket«. Badstuen staar endnu; de andre er forsvundne; men naar Hoffet var med, boede Kongen paa Slottet, og her blev Christian IV født den 12. April 1577.

Det er derfor ikke mærkeligt, at Kong Christian IV med sin fulde Kærlighed hængte ved Frederiksborg. Da han kom paa Tronen, var det gode Tider, og Kongen havde derfor gode Indtægter. Nu vilde han gøre Frederiksborg til Nordeuropas prægigste Slot, og før Aarhundredet var udrundet, havde han faaet udarbejdet Planer hos sin Arkitekt, Flamlænderen Hans

Steenwinckel, til et nyt og storslaet Bygningsværk. Frederik II's Slot blev nedrevet, saavel som Kirken. Steenwinckel døde, før det nye Byggeri var paabegyndt; hans Sønner, som senere fulgte ham i Embedet, var kun unge og skulde først ud i Verden for at lære. Det synes, som den Tradition har Ret, som paastaar, at Christian IV selv i mange Enkeltheder greb ind ved Ledelsen af Arbejdet efter Steenwinckels Plan.

I 20—25 Aar blev der nu bygget paa Frederiksborg. Det udførtes efter en storartet og monumental Plan. De gamle Bygninger paa den forreste Holm med Herluf Trolles Taarn og de to runde Taarne blev staaende; ad en lang Gade mellem lave Stalde naar man frem til S-Broen, den bugtede Bro, som fører over til den midterste Holm. Vejen blev hævet, vel indtil et Par Meter, saa man til Slut kom op til det nye Hovedslots Grundflade.

Over S-Broen kommer man ind paa den mellemste Holm gennem det pragtfulde, firkantede, mægtige Porttaarn med det fantastiske, høje Spir. Det virker som en urokkelig og fast Murkærne, fæstningsagtig og alvorligt imponerende, en Vagt foran Herskerens Bolig. I Taarnet fik nogle af Kongens Sønner uden for Ægteskabet anvist Bolig. Paa den mellemste Holm opførtes paa den nedrevne Kirkes Plads den smukke toetages Længe »Lensherrens Hus«, hvor nu Amtmanden bor, og over for den, symmetrisk, byggedes et nyt Hus, »Kanceliet«, hvor Regeringsfolkene og Gesandterne kunde anbringes, naar Regeringen var forlagt til Frederiksborg. Imellem var den store Gaard, hvor Soldater og Vagt kunde samles, og hvor Menigmand kunde komme. I Midten lod Kongen opføre et storslaet Springvand til Ære for Danmarks Konge som en Sømagts Herre. Derfor staar Neptun med sin Trefork øverst; Ynglinge med Løver bærer Kongens Navnetræk. Billedhuggerarbejdet blev udført af Flamlænderen Adrian de Vries i Prag. Da Svenskerne 1659 havde besat Frederiksborg, brød de Figurerne af og tog dem med hjem. Det nuværende Springvand er skænket af Brygger J. C. Jacobsen, som lod Afstøbninger tage af de i Sverige bevarede Figurer. Om Rigtigheden af selve Springvandets Opbygning ved Genindretningen er der rejst berettiget Tvivl.

Ud mod den store Gaard vender Slottet med sine tre Fløje. Sidefløjene er rykket indefter, saa de ikke ligger i Forlængelse af den midterste Holms Længer. Det giver Slottet et mere samlet og fast Præg. Man ser de høje og rigt prydede Gavle med de lange Karnapper; man ser Taarne og Spir rejse sig: paa Slottets Inderside det store, ranke Kirketaarn, de tre Trappetaarne, Kongetaarnet, Dronningetaarnet og Prinsesse-taarnet, og over Tagryggen Spirene af de ydre Hjørnetaarne, »Mønttaarnet« mod Vest og »Jægerbakketaarnet« mod Øst. Taget er højt og kobberklædt som Spirene, og under det findes fire Stokværk foruden Værelserne paa Loftsetagen med deres Kviste. Slottets fjerde Side er dog ikke aaben mod Slots-pladsen; det er beskyttet mod nyfigne Blikke af »Terrassen«, en enetages Mur paa begge Sider af Porten, og den prydedes rigt med Statuer i Nicher. Nu staar Figurerne der i graa Sten mod graa Sten og Murværk. Men i Christian IV's Tid havde det et helt andet Udseende. Farveglad, som Kongen var, lod han Murene bemale, rødtanstryge. Figurerne var ogsaa i Farver og Guld, og Nicherne var helt forgyldte; et flimrende, farve-straalende, naivt imponerende Indtryk maa det have gjort paa Beskueren.

Til Hovedslottet naar man ad en Bro over den store Kanal; her var tidligere en Vindebro, og selve Portbygningen er af Sandsten med Kongens og Dronningens Vaaben udhuggede. Porten selv er svær, forstærket med runde Nagler. Man ser endnu en lille Lem eller Dør, som kunde aabnes i Midten, saa de Folk kunde krybe ind, som ikke var saa fine, at den af den Grund skulde slaes op.

Gaarden var smukt brolagt i Mønster, og den, som kom ind, maatte straks lægge Mærke til, at »Terrassen« indvendig var forskønnet for dem, der saa den fra Slottet, med en Søjle-gang. Til venstre havde man saa Kirken med den store, rigt forsirede Portal og den prægtigt udskaarne Kirkedør med Fremstilling af Kristi Daab og af Dommedag og med det smukke Jerngitter for Kongens Stol i Kirken; det havde Smeden paa Kronborg Caspar Fincke kunstfærdigt udført for Kongen.

Midterfløjen var Kongens. Her var der Værelser for ham og Dronningen paa første Sal, »Vinterstuen« og »Sommerstuen«; thi man flyttede om efter Aarstiden; paa anden Sal var Enkedronning Sophies, »Fru Moders«, Lejlighed. I den tredie Fløj var Køkken og Fadebur og paa 1. og 2. Sal Værelser for Kongens Børn.

Frederiksborg Slot set fra Jægerbakken.

Ogsaa Hovedslottets Ydre stralede i Farver og Guld, ikke mindst »Loggiaen«, den store med Marmor og Statuer rigt prydede toetages Forbindelsesgang, som løber langs Hovedfløjens Gaardside.

Var det ydre prægtigt, svarede det indre dertil. Kirken blev udstyret med rigt udskaarne og indlagte faste Kirkestole. Alter og Prædikestol prydedes med Figurer i rent Sølv, og overalt ofredes der Marmor og sjældne Træsorter. Arbejdet blev for Størstedelen udført af indkaldte tyske Mestre i Tidens mest moderne Stil. I første Sals Højde lod Kongen anbringe et omløbende Galleri; der sad Skoledrengene, som

skulde synge ved Gudstjenesten. For at have et godt Drengeskole havde allerede Kong Frederik stiftet en Latinskole; den havde først til Huse i Herluf Trolles Taarn; men da Kongen opdagede, at Peblingene lærte mere af deres Naboer, Staldfolkene, end godt var, snarere end af deres Præceptorer, Lærerne, blev den flyttet til Sorø; men Christian IV genoprettede en Skole her og byggede Hus til den paa den Grund, hvor den nuværende Statsskole ligger. Kirken staar i det væsentlige den Dag i Dag som paa Christian IV's Tid. I den Del af Galleriet, som vendte mod Hovedfløjen, lod Kongen sig indrette et Bedekammer, aabent mod Kirken. Væggene beklædtes med hollandske Malerier med bibelske Emner, og Rummet blev udstyret paa det rigeste med Panel af fine polerede og indlagte Træsorter og med Elfenbensforsiringer. Ved Branden 1859 brændte Bedekammeret. Men dels havde yngre Kunstnere tegnet en Del af det i de foregaaende Aar, dels var nogle Ornamente sendt til Reparation, saa man havde et godt Grundlag for dets Restaurering. Brygger J. C. Jacobsen skænkede dertil en Serie af Billeder fra Christi Liv, malede af Carl Bloch; hvert Aar kom der et eller to. Nu staar det som før, med Kongens egen lille Altertavle, som en holstensk Sølvsmed i Augsburg forfærdigede til ham.

Oven over Kirken paa 2. Sal, og oprindelig kun tilgængelig ad den store Vindeltrappe i Kirketaarnet, laa Riddersalen i Fløjens fulde Udstrækning. Gulvet var lagt af broget Marmor. Væggene blev klædt med Gobeliner forestillende Scener fra Kongens Liv, især i Kalmarkrigen. De var vævede af Høllænderen Karel van Mander (II). For hver Ende af Salen var store rigt forandrede Opbygninger i Ibenholt og sort Marmor med Sølv, paa Gavlen en Kamin, mod Hovedfløjen en Buffet, der ved festlige Lejligheder prydedes med Fade og Pokaler af Sølv, og midt paa Langvæggen over Indgangsdøren var Trompeterstolen for Musikken anbragt. Loftet var broget bemalt med meget Guld og med udskaarne Billeder af kunstige Haandværk. Riddersalen brændte i 1859, men er med overordentlig stor Bekostning genfremstillet gennem 50 Aar; dog har Vægperlerne nu i Stedet for Gobelinerne store Billeder af Kong Christian IX og hans Slægt.

Ogsaa den øvrige Del af Slottet blev prydet paa det kosteligste. Omtales maa den store Sal i Stueetagen, »Rosen«, Opholdsrummet for Hoffolkene.

Det er en Skade for en Hersker paa et Slot, naar det er

Frederiksborg Slotskirke.

omgivet af Grave, saa der kun er een Udgang, nemlig over Slotsbroen. Derfor lagdes der en »Løngang« over Vandet. Fra Mønttaarnet byggedes en toetages overdækket Brobygning over Kanalen over til Audienshuset, som ligger for Enden af Kongens gamle Ridebane, »Karruselgaarden«. Det er noget af det smukkeste Bygningsværk paa Slottet. Gangen fra Kongeligheden brændte engang i Frederik III's Tid, men indrettedes rigt af Christian V med smukt Stukværk og hvidmalede Udskæringer om Malerierne. Gangen fører ud til

Audienssalen eller Konseilsalen, det meget smukke, hvælvede Rum med den danske Kongerække. Her findes i en Krog Danmarks ældste Elevator, en Lænestol, som ved et Spil kunde hæves og sænkes til den underliggende Etage, hvorfra en Dør førte ud til »Møntporten«.

»Mønttaarnet« blev nævnet. Det kaldtes antagelig saadan, fordi Kongen i Kælderetagen havde en stærkt beskyttet Kælderhvælving. For at han ikke skulde have Ulejlighed med den besværlige Op- og Ilukning, hver Gang han skulde gemme de Penge bort, som han modtog af sine Indtægter, lod han fra første Sal i Mønttaarnet gøre en Kanal ned til Hvælvingen, og saa øste han blot Dalerne ned til sine Pengekister gennem den. Den er endnu delvis bevaret.

Da Slottet omkring 1625 var færdigbygget og udstyret, var det Kongens Stolthed værdigt, og det betragtedes ude i Europa som et fornemt Vidunderværk, en enestaaende Pryd for Danmark.

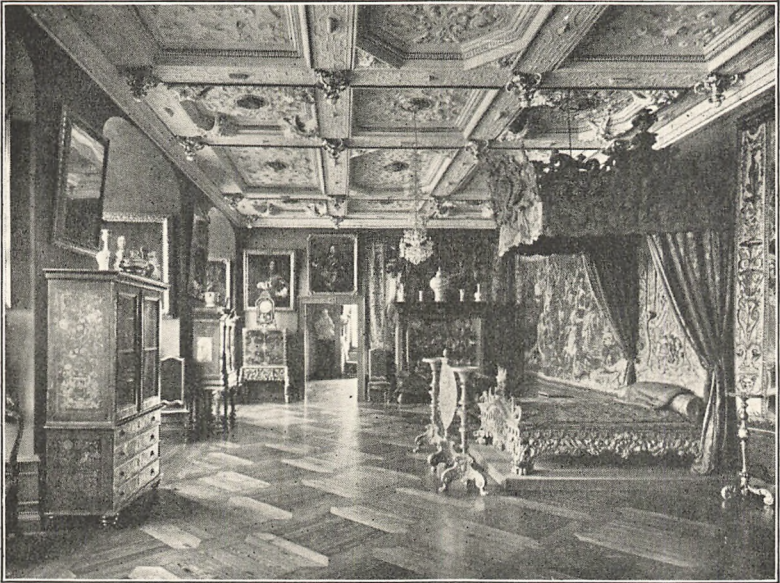
Efter Christian IV blev Frederiksborg ved at hævde sit Ry. Her holdt Frederik III sin Fest for sin Besejrer, Karl X Gustav af Sverige, 1658 efter Freden i Roskilde, og her fejredes en Række Fester i Anledning af hans ældste Datters Forlovelse med Kurprinsen af Sachsen. Ogsaa Christian V gjorde sit til at holde alt vedlige. Audienshuset udstyredes, som omtalt, efter Branden; Kirkens Galleri blev prydet med Malerier, og her lod han sig salve som Danmarks og Norges enevældige Arvekonge. Frederiksborg havde en særlig Tiltrækning for denne Konge, som elskede Sport og Jagt.

De følgende Konger beboede ofte Frederiksborg, og alle, med Undtagelse af Christian VII, lod sig salve i Slotskirken. Paa Frederiksborg sluttedes 1720 den Fred, som endte den store nordiske Krig, den sidste større Fejde mellem nordiske Lande.

Nyere og mere moderne Slotte rejste sig: Frederiksberg, Fredensborg, Hørsholm; men Frederiksborg havde Historiens Kaabe om sig og gik ikke i Glemme. Frederik IV tog derhen, naar han, træt af sine Kongepligter, som han saa ivrigt arbejdede med, søgte Ro og Hvile nogle Dage i uforstyrret Samvær med »sit allerkiere Herte«, Dronning Anna Sophie.

Christian VI lod det meget kostbart restaurere; fra hans Tid er Balustrene paa Slotspladsen mod Terrassen. Frederik V ændrede Værelserne i Kongefløjen, da han her holdt sit Bryllup med Juliane Marie, og Christian VII og Caroline Mathilde boede paa Frederiksborg, da de gennem et paa Trapperne

Interiør fra Frederiksborg Slot. Værelse 42. Tiden omkring 1700.

tabt Brev fik de første Meddelelser om Befolkningens Uro og frygtede en Revolution. Under Frederik VI blev Slottet gjort til et »fædrelandsk Museum«; der skulde Portrætter af alle fortjente Danske samles. Men Frederik VII gjorde det atter til Ræsidentsslot, og det blev hans Yndlingsresidens. I Slotskirken lod han sig 1850 vie til Grevinde Danner.

Mens han boede paa Slottet, blev der fyret i en halvt nedbrudt Kamin i Værelset ved Mønttaarnet paa 3. Sal, hvor Kongen havde sin Oldsagssamling. Der opstod Ild, som i Løbet af Natten den 17. December 1859 fortærede det meste af Slottets Indre med dets tusinde Minder. Det var en Landsorg. Over hele Riget, ogsaa fra Holsten, ja selv fra Færøerne

og Grønland strømmede Gaver ind til dets Genskabelse. Arkitekt Ferd. Meldahl fik Opgaven atter at gøre det til et Slot. Inden faa Aar var det under Tag, og man begyndte paa en værdig Indrettelse af det Indre, Riddersalen, Bedestolen, Rosen. Men Midlerne var for smaa til den store Opgave; et Kunstflidslotteri stiftedes; men heller ikke det var tilstrækkeligt, og Arbejdet sneglede sig frem. Da tilbød i 1878 Brygger J. C. Jacobsen, Carlsbergfondets Stifter, at bekoste Slottets Indrettelse, saa det kunde blive en værdig Ramme om Fester i Kongehuset, men saaledes, at man ikke maatte overnatte paa Hovedslottet, og at det skulde staa aabent for besøgende, naar Kongen ikke havde det i Brug. Han erindrede den nationale Følelse, han under sine tidligere Besøg havde gennemlevet paa det minderige Sted og tilbød Midler til der at skabe et »fædrelandshistorisk Museum«, forstaaeligt for Menigmand. Gennem Billeder af Begivenheder i Danmarks Historie og Portrætter af fortjente Mænd skulde Salene, rigt udstyrede med værdige Møbler, tale til den besøgende om Danmarks Fortid og om Landets Værd. Senere testamenterede han det en Part af Carlsberg-Bryggeriernes aarlige Overskud. Kong Christian IX tog mod Gaven. Museet kunde aabnes den 1. Februar 1882, først alene i Kongefløjen, derpaa 1. Januar 1885 ogsaa i Prinsessefløjen, og fra den Tid har Frederiksborg talt sit Sprog til fremmede og til Landets Befolkning.

Næsten 3½ Million besøgende er siden dets Stiftelse gaaet gennem Salene, Danske og Udlændinge, Børn og Soldater, unge og ældre, og faa har forladt Stedet uden at have modtaget et Indtryk af, at her værnes en vigtig Arv for vort Folk.

Litteratur:

Frederiksborg. Udg. af det nationalhistoriske Museum. I. Opmaalinger udførte under Ledelse af V. Holck. Kbh. 1918. II. Slottets Historie af Francis Beckett. Kbh. 1914.

J. P. Rasbech: Frederiksborg Slots Beskrivelse. Kbh. 1832.

Fr. Weilbach: Frederiksborg Slot. Kbh. 1923.

F. R. Friis: Bidrag til Frederiksborg Slots Historie (i sammes Værk: Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie. Kbh. 1872—78. S. 207—76, 370—74.)

HILLERØD

Af Otto Andrup.

Nogle af Danmarks Slotsbyer ligger fra gamle Dage paa Steder, som var særlig gunstige for Handel, ved Aaovergange eller i Vige, hvor Skibene kunde ankre roligt op. Naar Byen fik en vis Størrelse, byggede Kongen en Borg, dels som Forsvar for Byen, dels for at holde Ro og Ret paa Stedet. I saa Tilfælde opstod Byen før Slottet. Men fra den senere Tid ser man, at Kongen lægger Slotte paa Steder, som er ham særlig kære, eller som han mener har strategisk Betydning; kort efter danner der sig da uden om Slottet en By. Naturligvis er det i den første Tid mest Personale fra Hoffet, Haandværkere ved Slottet og Folk, som kan sørge for disses Velbefindende, Kromanden, Købmanden, som har taget eller faaet Bolig om Slottet. Men hvor der er en Købmand, trækkes Folk til; Arbejde skaber Arbejde, og snart opstaar der et lille Samfund, som kan leve sit Liv uafhængigt af Slottet.

Hillerød By er opstaaet omkring Slottet. Egentlig er dens Tilblivelse besynderlig. Til Hillerødsholm hørte to smaa Landsbyer, Hillerød, der laa paa Bakken, hvor nu Præstegaarden findes, og Ølskøb, hvor nu Hillerødsholm er. Paa deres Jorder gav Frederik II enkelte af de Folk, som var beskæftiget for Hoffet, Lov til at bygge Hus paa Livstid, og her anlagdes Kroen paa Halvøen »Posen« i Søen, et Sted, hvor fremmede, som kom til Kongen, kunde indkvarteres og Heste opstaldes. Indbyggerne fra Slangerup søgte Kongen at faa til at nedsætte sig nær Slottet, saa der kunde skaffes et passende Marked; men han havde ikke Held med sig. De to Landsbyer begyndte at konkurrere mod hinanden om, hvor Bebyggelsen skulde finde Sted. Mange, især Haandværkere, slog sig ned om Slottet, men naaede dog ikke nogen fastere Forbindelse med dette Samfund; kun Hoffets Folk maatte søge Kirken paa

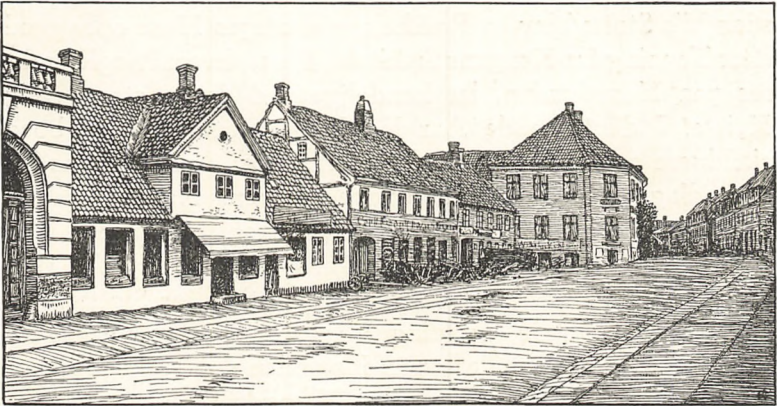
Byskriverstræde set mod den gamle Kro.

Slottet; Tilflytterne i Hillerød eller Ølskøb henvistes til Kirkerne i Herlev og Tjæreby. Først Christian IV afgjorde Konkurrencen. Ølskøb blev nedlagt 1621 og dens Jorder udlagt til 7 Vange, som fik Navn efter Ugedagene; Tirsdagsskoven, Sydvest for Slottet, er endnu et Minde herom. Hillerød havde sejret.

Kong Christian IV, som nu var færdig med sit store Slot,

ønskede, at de Bygninger, som han kunde se fra sine Vinduer, skulde se anstændige ud; men Borgerne ejede ikke den Jord, Husene var bygget paa — det var jo Kongens — og desuden skulde det være underlagt Myndighedernes Kontrol, hvem der flyttede ind i Husene, naar en Beboer vilde sælge eller udleje, saa det var en tvivlsom Pengeanbringelse at sætte for meget i disse Gaarde, hvorfor Bygherrerne ikke var til Sinds at ofre

Slotsgade 44 og Fisketorvet.

mere end højst nødtigt paa Husenes Udseende, og Kongen havde svært ved at faa Byen til at se manerlig ud og faa de Folk, som han havde overladt Kronens Jord gratis til Bebyggelse, mod at de paatog sig visse Forpligtelser, som at have god Staldplads, til at bygge tilstrækkelig stort og solidt. — Hillerød fik nu en egen Embedsmand, som skulde paase, at de kongelige Bestemmelser overholdtes, og snart blev det som Sogn udskilt fra Slotssognet.

I 1621 fik Hillerød sin egen Kirke liggende paa Banken, hvor nu Raadhuset findes; men skønt den var muret op i Bindingsværk af en af Kongens Haandværkere, maa den have været daarlig som Bygningsværk, for 1625 blæste den om, og siden den Tid har Hillerød aldrig haft en Kirke i Sognet; men fra 1630 fik Byens Borgere Tilladelse til at søge Slotskirken, som jo dog ligger i Nabosognet. Christian IV gav og-

saa Hillerød en Latinskole, baade til Guds og Rigets Tjeneste og Gavn og for altid at have Drengene til at synge i Slotskirken.

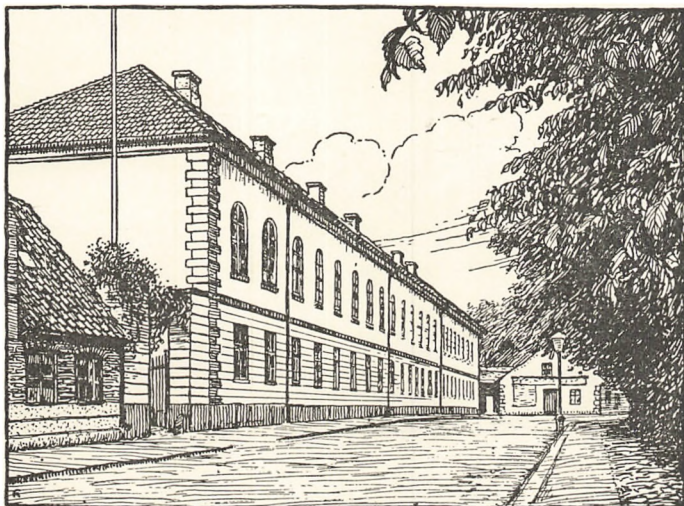
Under Kongens velvillige Øjne voksede Hillerød en Tid; den kaldtes By, men havde ikke faaet Købstadsrettigheder. Da man endelig skulde have Byens juridiske Stilling fastslaaet, blev det kun til: Flækken Hillerød, men den fik da baade Byfoged og Byskriver. 1692 hærgedes Byen af en Ildebrand, som udslettede de fleste Spor fra Christian IV's Tid. Med Christian V's Støtte blev en Række nye enetages Huse opbyggede efter Tegning fra Kongens Arkitekt, Huse, hvoraf nogle endnu ses paa Hovedgaden, let kendelige ved deres store, rolige Kviste. I de følgende Aar led Byen meget. Hoffet boede sjældnere og sjældnere paa Frederiksborg; Avlsgaardens Jorder udlagdes til Stutteriet, hvorved »Byens Næring« gik tilbage; Brande raserede betydelige Dele af Byen baade 1698, 1733, 1762, 1764 og 1788. Trods alle Onder begyndte Byen dog at trives. Et Salpeterværk anlagdes Syd for Slottet, hvor de aarhundredgamle Møddinger havde ligget, og det gav Beskæftigelse til en Del Personer; Handelen med Omegnen kom bedre i Sving; der grundedes en Mængde Bryggergaarde og Brænderier for at forsyne Omegnen og betjene de Landboer, som kom til Bys for at sælge deres Produkter og købe Fornødenheder. Transportforholdene forbedredes, da Fragtmændene fik visse Begunstigelser, og Hillerød følte sig som Købstad og fik i Christian VII's Tid et indre Styre af eligerede Borgere.

Men det var, som om der altid var sørget for, at Byens Trivsel ikke skulde blive for stor. Næppe var Forholdene blevet lysere, da en ny stor Ildsvaade 1834 lagde Størsteparten af Byen i Aske. Christian IV's gamle Latinskole brændte og talrige Købmandsgaarde og Værksteder langs Slotsgade og Torvet. Man tog hurtigt fat paa Byggeriet; en ny Skole blev allerede 1836 indviet, den nuværende statelige Bygning, som J. H. Koch var Arkitekt for. Ogsaa mange Privatbygninger rejstes hurtigt; nu var der jo Assuranceselskaber for Købstadejendomme, saa Nøden blev ikke saa uoprettelig; de følgende Aar, hvor Byggearbejdet var i Gang, bragte Byen noget paa

Fode. Et endeligt Opsving skete, da Frederik VII som Konge flyttede ind paa Frederiksborg og ofte slog sig ned paa Slottet som sin Residens.

Men atter skulde Ilden sætte en Stopper for en Opblomstringsperiode. 1859 brændte Slottet; Kongen og Hoffet drog

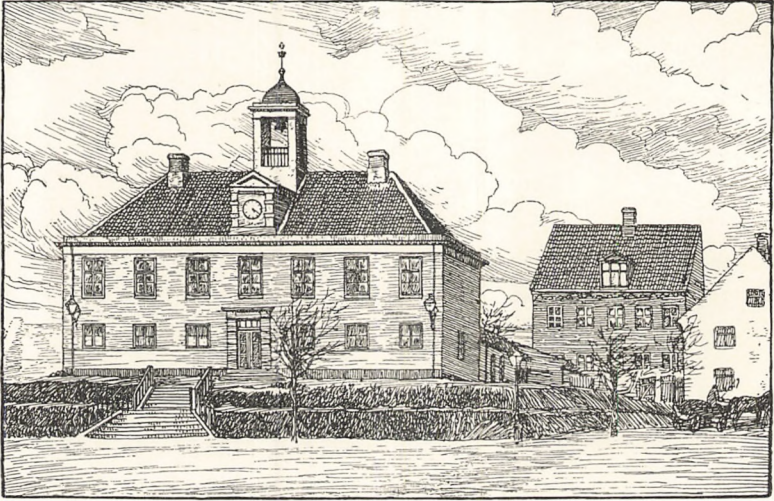

Latinskolen.

andetsteds hen, og Byen gik derved Glip af betydelige Indtægter.

I sidste Halvdel af 19. Aarhundrede ændredes Byens Vilkaar dog betydeligt. Landboejendommene steg med Produkterne i Værdi, og Egnens Rigdom øgede Byens Handel. Ligesom Hillerød igennem Aarhundreder havde været Nordsjællands administrative Hovedstad, blev den nu Centrum for Egnens økonomiske Institutioner som Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse. Nordbanen lettede Forbindelsen med København. Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg blev en Lands-, ja en europæisk Seværdighed. Det og Skovene trak Turister til Byen. Baner anlagdes til Frederiksværk og Hundested, til Gilleleje og Tisvilde. Store Fabriksanlæg som Nordstens Fabrikker af Landbrugsmaskiner voksede frem.

Med denne Vækst ændredes Byens Udseende. Byggeriet tog Fart. De lave Huse af Typen fra Christian V's Tid maatte give Plads for moderne, høje Bygninger. De gammeldags, smaarudede Købmandsgaarde med deres begrænsede, konservative Udvalg af Varer erstattedes af talrige velforsynede Bu-

Det gamle Raadhus.

tikker, med store Udstillingsvinduer fyldte af de nyeste Ting, de kræsneste Produkter. Banker oprettedes, og Handelslivet tog et betydeligt Opsving.

Meget af den gamle Provinshygge er vel forsvundet og med den Præget af den idylliske Smaastad. Nu virker Hillerød i sine Hovedgader som den driftige, moderne By. Men Billedet af Byen er stadig præget af det stolt knejsende Slot, af Slotssøens Bølger og af dens Bræmme af Haver, Parker og grønne Skove, Slotshaven med sine klippede, meterbrede Buksbombække og stolte Lindealléer, Lille Dyrehave med Badstuens skønne Miniature-Slot og den store grønklædte Skrænt paa Jægerbakken, hvor der som Bud fra Landet til Byen er rejst et lille Bondehus, der indgaar som Led i Nordsjællandsk Folkemuseum. Dette lille Museum rummer dels i sit nyopførte

røde Hus Minder om Landbobefolkningens Tilværelse gennem Tiderne, dels er det en Art byhistorisk Museum for Hillerød.

Paa de nye store Grunde Sydøst for Byen, hvor den gamle Herregaard Sandviggaard laa, har der nu rejst sig et helt moderne Villakvarter, og højere oppe paa Bakkerne ligger det mægtige Amtssygehus, en af de største Bygninger i Provinsen, et Vidnesbyrd om den Vægt, vor Tid lægger paa Samfundets sociale Opgaver. Endnu højere paa Bakken ligger Udsigtshøjen, Skansebakken, hvorfra man kan se vidt ud over Frederiksborg Amt, over Gribskov, Arresø, Esrumsø, ja helt til Øresund.

Saaledes samles hele Præget af Nordsjælland om Hillerød.

Litteratur:

Hillerød By. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Kbh. 1925.

SLANGERUP OG FREDERIKSSUND

Af Erland Gribso.

Slangerup og Frederikssund har fælles Historie igennem mange Aar. De to Købstæder havde i lange Tider samme Styrelse, og det var de samme Slægter, der i Aarevis gav Tonen an i begge Byerne. Slangerup er den ældste af de to Nabo-byer, Frederikssund langt den yngste. Saa ung er Frederikssund dog ikke, at den først blev Købstad i 1809, da Slangerup mistede sine Købstadsrettigheder. Købstadsretten blev ikke taget fra den gamle By og lagt til den unge i 1809, saadan som man somme Tider kan høre Folk sige.

Frederikssund blev allerede Købstad omkring 1665, og fra denne Tid til 1809 hed det altid »Købstæderne Slangerup-Frederikssund« — med Bindstreg imellem. De hørte sammen. Det, der skete i 1809, var, at Slangerup gled ud som Købstad, og Frederikssund fortsatte alene.

Men hvor gammel er Slangerup da? At den var en af Landets ældste Købstæder, er der ingen Tvivl om, og det nævnes da ogsaa, at Byen allerede i Aaret 1102 fik nogle Friheder af Erik Ejegod. Saxo fortæller, at denne Konge var født i Slangerup, og at han fra sin Pilgrimsrejse til det hellige Land under et Ophold i Konstantinopel 1103 sendte værdifulde Gaver hjem til Kirken i Slangerup — en Splint af Kristi Kors og Ben af den hellige Nicolaus, Søfolkenes Helgen. Det var Relikvier, som Kejser Alexius havde foræret ham. Alligevel kan det ikke slaas fast, at det er Erik Ejegod, der har gjort Slangerup til Købstad.

I sin Omtale af Svends Sejr i 1147 over Knud under Borgerkrigen 1146—1157 kalder Saxo Slangerup for Landsby, men smaa hundrede Aar efter staar den nævnt som Købstad i Kong Valdemars Jordebog. I et Brev fra Erik Menveds Tid, den 18. Februar 1302, giver Kongen Slangerup de samme

Rettigheder, som Roskilde har, og endelig »konfirmerede« Christoffer af Bayern den 2. Januar 1441 Slangerups Stadsprivilegier.

Saxo fortæller, at Erik Ejegod byggede en Kirke netop paa det Sted, hvor hans Vugge havde staaet. Man har hidtil rynket paa Næsen ad den Historie, men de senere Aars Udgravninger i Slangerup har vist, at Beretningen godt kan være rigtig. Det er nemlig blevet fastslaaet, at den første Kirke, som Slangerup havde, er bygget kort før, man begyndte paa 1100-Aarstallene — altsaa er der ikke noget i Vejen for, at Erik Ejegod kan have bygget den. Det var lige før, de brændte Mursten kom i Brug, og Udgravningerne har vist, at den gamle Kirke — som ikke laa der, hvor Slangerups Kirke nu ligger — var opført af Fraadsten, d. v. s. porøs Kalksten, Kildekalk. Rimeligvis har den været knyttet til en Kongsgaard i Byen og har altsaa fra først af været en Slags Gaardkirke ligesom Fjeneslev. Helt lille har den ikke været. Den har haft hele tre Langhuse (»Skibe«). Siden er baade Kirke og Kongsgaard indgaaet i det Nonnekloster-Kompleks, der et lille Hundrede Aar senere — af Mursten — blev bygget paa Stedet af Erik Ejegods Sønsøn Valdemar den Store.

Enten det nu er Erik Ejegod, der har bygget Fraadstenskirken, eller ej, saa maa det være den, der har faaet de kostbare Helgenlevninger, han skal have sendt hjem fra Rejsen. Selv fik Kongen dem aldrig at se i Kirken. Han kom som bekendt ikke hjem fra sin Pilgrimsrejse, men døde paa Uturen, mens han opholdt sig paa Cypren, og blev begravet dér. Dronning Bodil naaede dog det hellige Land, men dér døde hun. Hendes Følge lod hende gravsætte paa Oliebjerget; hvor ved ingen nu.

Paa Grund af de forskellige Begunstigelser, Byen havde faaet, kom den hurtigt i Ry. Den skabte sig en udstrakt Handel, store Markeder blev holdt i Byen, og Folk strømmede til langvejs fra. I Midten af 13. Aarhundrede blev Slangerup Tingsted for det store Tryherred, hvad der paa Tingdagene førte mange fremmede til Byen. Det var derfor et haardt Slag for den, da Frederik II, som interesserede sig stærkt for Fre-

deriksborg, 1562 flyttede Tingstedet dertil, og i 1566 blev oven i Købet Købstadsrettighederne taget fra den. Det varede dog kun til 1573, saa kom baade Herredstinget og Købstadsretten tilbage; men 1584 synes Tingstedet for bestandig at være flyttet tilbage til Hillerød; Købstadsrettighederne bevaredes derimod til 1809.

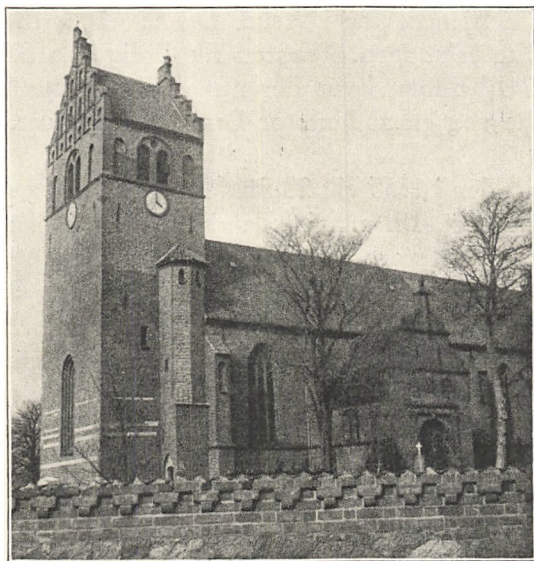
Den ældste Byplan, man har over Slangerup, er Peter Hansen Resens fra 1677. Omtrent hundrede Aar efter kom Pontoppidans Danske Atlas, som baade har Kort og Kopperstik fra Slangerup. Trods de mange Brande, der har hærget Byen i Tidens Løb — 1573, 1672, 1719, 1724, 1727, 1853, 1887, 1902 og 1937 — gaar Gader og Stræder i den gamle Bykerne i det store og hele, som de altid har gjort. Større end Byen nu er, har den aldrig været, hverken i Omfang eller i Indbyggerantal, heller ikke i Velmagtsdagene.

I 1774 havde Byen 95 Gaarde og Huse, og Indbyggerne var »Sognepræsten, en residerende Capellan, Byefogeden, Byeskriveren, 3 Købmænd, 36 Haandværksmestre af alle Slags, 17 Avlsmænd og Brændevinsbrændere, ialt 67 Borgere og 8 Enker, Gamle og Unge, i alt omtrent 400. Hele Byen er taxeret i Brand-Cassen for 24,000 Rdlr., og Kirken for 22,100 Rdlr.« Da denne Optælling skete, var Slangerup dog næppe fuldt saa rig paa Indbyggere som i visse tidligere Perioder. 1774 ligger jo ikke ret mange Aar forud for 1809, da Byen holdt op med at være Købstad.

Gamle Dages Købstæder var dog ikke store. Ved Folketællingen i 1753 havde Hillerød 1312 Beboere og Roskilde 1761. Med Undtagelse af Helsingør, hvor der boede 3396 Mennesker, naaede ingen af Sjællands Købstæder et Indbyggerantal paa 2000. Mange af dem havde ikke 1000, ja, Slangerup, Nykøbing, Præstø og Frederikssund naaede i 1753 ikke engang op paa 500. Nederst i Rækken stod Frederikssund med 148 Indbyggere. Slangerup havde dog det Aar 424. København var heller ingen Storstad paa den Tid, knapt 80,000 Indvaanere. Først efter 1801 naaede Hovedstaden op paa over 100,000.

Naturligvis har Slangerups Yderdistrikter ikke kunnet

undgaa Stationsbypræget i den sidste Menneskealder, men de indre Kvarterer omkring de to Torve er forholdsvis uberørte af den nyere Tid. Her er svajryggede Bindingsværkslænger med mossede Tegltage og Stengærder med gule Svaleurter og sødt duftende Hyld. Hist og her faar man et Kig over en sol-

Slangstrup Kirke.

lys Gaardsplads med toppede Brosten ind til Rosenklyngerne i en dunkelgrøn Baghave.

Gaar man en Tur i de gamle Gader, er det, som om de svundne Tider og Slægter bliver levende igen — naar man da forstaar at se og høre.

Kongensgade, Landevejsgaden, Byens Rygsøjle, var den fornemste af Gaderne. Kongensgade svarer til Algade, og begge Navne træffer man i adskillige Købstæder. I 1672 brændte en Del af Kongensgade; bl. a. Præstegaarden, der laa paa Hjørnet af Kannikestræde, hvor nu Brugsforeningen er. Thomas Kingo, den berømte Salmedigter, som var født i Slangstrup i 1634 og døde som Fyns Biskop i 1703, var Præst i sin Føde-

by og boede i Præstegaarden, da den brændte. Det var her, han skrev »Nu rinder Solen op«, »Rind nu op i Jesu Navn« og de andre kendte Salmer fra 1. Del af »Aandeligt Sjungekor«. Efter Branden blev Præstegaarden bygget op igen paa samme Sted og stod saa til 1724, da en stor Ildebrand lagde den og Raadhuset, der var den sidste Rest af Nonneklosteret, og 57 andre Ejendomme i Aske. Denne Gang blev Præstegaarden ikke rejst igen. Præsten fik Bolig paa Kirketorvet, først i den Ejendom, hvor der nu er Telefonstation, og da den brændte ved en anden stor Brand i 1853, dør, hvor han nu bor.

Ved Branden i 1853 gik 28 Steder op i Luer, og store Værdier blev ødelagt. Bl. a. mistede den gamle 80-aarige Præst Peter Hansen sin store, kostbare Bogsamling. Peter Hansen havde været Lærer for Digteren J. L. Heiberg, og da Heiberg i 1831 blev gift med den berømte Skuespillerinde Johanne Luise Pätges, var det Pastor Hansen, der viede dem i Slangerup Kirke. Bryllupsmiddagen stod i Præstegaarden — den, der brændte i 1853 —, og i Telefonstationens Have, den gamle Præstegaardshave, staar endnu en Mindesten, som Fru Heiberg selv stillede op der paa Bryllupsdagen.

Ligesom Ildebrandene gennem Aarene gjorde Indhug i Byen, saadan har Pesten ogsaa været en haardhændet Gæst. I 1654 udbrød der Pest i København, og Aaret efter kom Smitten til Slangerup. Kirkebogen fortæller, at den »grasserede stærkelig« her. I 1711 var det galt igen. En Karl fra Skænkelsø kom hjem fra Hovedstaden og var syg af Pesten, som han havde faaet, da han gjorde Tjeneste i Flaaden, men ved et Vidunder blev ingen andre paa Egnen smittet — dengang. Men kort efter kom Smitten til Slangerup to forskellige Steder fra: med Degnekonen fra Lyngø, som havde været i København paa Besøg, og med en Pige, der kom syg hjem til Jørlunde fra Helsingør. Da hun var død og begravet, var man saa uforsigtig at forære hendes Tøj væk, og saa gik det stærkt med Smittens Udbredelse. I Slangerup blev hele Svaldergade spærret af, for det var, ligesom Pesten særlig havde bidt sig fast dør.

Der blev brændt Blus af Malurt og Tjære for at faa Syg-

dommen jaget paa Flugt, men alt var omsonst. Der stod hele Rækker af Kister paa Kirkegaarden, og rundt om i Husene laa der Lig, som ikke engang kunde komme i Kiste. I Svaldergade lagde man Ligene ud paa Stenbroen og dækkede dem med Jord. Da man i 1922 gravede Kloak i Gaden, fandt man knapt en Meter under det nuværende Jordsmon saadan en Hastværksbegravelse fra 1711, en Mængde Skeletter i en Bunke oven paa den gamle Kørebane.

Det var de mange Pestdødsfald i 1711, der fik det danske Kancelli til at kræve, at Byen oprettede et Ligbærerlav. Vedtægterne for det Lav kendes endnu, og det er interessant at se, hvordan der skelnedes imellem første, anden, tredje og fjerde Klasses Lig. Prisen for at bære varierede fra 6 Rigsdaler til 2. Fjerde Klasses Lig kom dog gratis i Jorden. For første Klasses Lig havde Ligbærerne Lov til at tage mere end de 6 Rigsdaler, hvis de kunde komme af Sted med det. I Vedtægten staar nemlig: »Kand ellers Oldermænden i bedre Maade ved Accordt om saadant Liig søge Compagniets Beste, der udi gjør han sin Fliid til.«

Klosterstræde har sit Navn efter Nonneklostret, der laa dør, og som ca. 1170 var bygget til Søstre af Cistercienserordenen. De ældste skriftlige Kilder, man har fra Slangstrup Kloster, gaar helt tilbage til 1187 — to Breve, som Abbed Vilhelm fra Æbelholt har skrevet. Det ene er til Priorinden og et Par Jomfruer i Klostret, det andet til to af Nonnerne, som faar en kraftig Formaning om at holde sig paa Dydens Vej. Klostret var viet Jomfru Marie og St. Nicolaus, og straks efter, at det var oprettet, begyndte Gaverne at strømme ind. Vor Frue Kloster, som det hed til daglig, blev betænkt i Gavebreve og Testamenter, og paa de store Markedsdage bugnede Klostrets Pengekasse, naar Markedsgæsterne fik Syndsforladelse og i store Skarer kom for at kysse de dyrebare Relikvier. Der gik Ry af det nye Kloster. Valdemar den Store lod to af sine Døtre indskrive som Nonner i Slangstrup, og paa Valdemar Atterdags Tid traadte den svenske Prinsesse Agnete ind i Klostret. Hun var Datter af Kong Birger og Dronning Margrethe, Erik Menveds Søster, og hendes Op-

tagelse blandt Nonnerne gav Anledning til, at Kongen i 1344 lod Klostret faa alle Indtægterne fra Slangerup By, fra Kronens Gaard i Jordhøj og fra Kirken og en Del af Gaardene i Sigerslevvester For det, som Klostret fik i Indtægt paa den Maade, skulde der leveres Mad, Øl og Tøj til Agnete og hendes to Tjenestemøer.

Ved Reformationen inddrog Kongen alt Klostergodset, men Klostret selv bestod i en Snes Aar endnu med kongelige Fogeder som Bestyrere. Saa sent som i 1555 nævnes Klostrets Jomfruer, men allerede i 1536 havde Slangerups første lutherske Præst, Johan Tønder, efter Kongens udtrykkelige Ordre faaet Bolig i Klostret.

I 1562 blev Klosterkirken skænket til Byen, fordi Borgerne havde klaget over, at deres Sognekirke var saa lille og brøstfældig. I 1588 fik Slangerup en ny og stor Sognekirke paa den gamles Plads — det er den, der staar nu — og omkring Aar 1600 blev Klosterkirken revet ned. Foruden Klosterkirken fik Byen ogsaa et Stenhus. Det blev indrettet til Raadhus, men brændte under den store Ildebrand i 1724. Efter den Tid maatte man nøjes med en Raadstue, der laa paa Hjørnet af Brobækgade og Aagaardsstræde.

Klostrets øvrige Bygninger forfaldt efterhaanden. Folk, der skulde bygge, tog uden videre for sig af Murene. Mange Huse baade i Slangerup og Frederikssund har Materiale fra Klostret i deres Vægge. Sidst, Stenene fra det gamle Kloster kom for Dagens Lys igen, var i Havnegade i Frederikssund. Da Gæstgiveriet »Horns Herred« eller »Kreditten«, som man gerne sagde, blev revet ned i Sommeren 1939, viste det sig, at næsten alle Murstenene var Munkesten. De var blevet hentet fra Klosterruinen i Slangerup ca. 1680. Der er i Aarenes Løb tit fundet Skeletter i Haverne omkring Klosterstræde. Her har Nonnernes Kirkegaard ligget.

Trods Tidens Tand og Menneskers Vanrøgt eksisterer der endnu store Partier af Klosteret — men under Jorden. Udgravningerne, som fandt Sted i 1936, viste, at der er betydelige Rester tilbage. Baade af de tre egentlige Klosterfløje og af Klostrets Kirke.

Kirketorvet og Hestetorvet var Byens offentlige Pladser. Her blev Markederne holdt, og her var Bybrøndene. Krammarkedet var paa Kirketorvet, Folk med Heste holdt til paa Hestetorvet, og Kreaturhandelen gik for sig i Strandstræde. Ringene, som Kørerne stod bundet i, sidder hist og her i Murene endnu.

For Enden af Strandstræde ligger Acciseboden, som den laa der i Købstadstiden. Handelsmænd, der ikke havde hjemme i Slangerup eller Frederikssund, maatte betale Told ved »Sisseboden«, naar de kom til Marked med deres Varer og var sluppet ind igennem Byporten. Slangerup har haft tre Byporte, Vesterport, Nørre- og Sønderport. Mod Øst var der kun et Led. Det hedder sig, at begge Portfløjene ved den ene af Byportene var beslaaet med Kobber, og at Borgerne sænkede de to kostbare Kobberporte i Cirkel-Engen Øst for Byen, for at Svenskerne ikke skulde faa fat i dem, da de i Vinteren 1658—59 rykkede ind i Slangerup.

Paa Kirketorvet laa Raadhuset, det Stenhus, som Byen havde faaet fra Klostret. Foran Raadhusets Vinduer stod paa Markedsdagene et Fredstegn, d. v. s. et Trækors, og naar det var ude, skulde der være Orden og Fred. Det var der dog langt fra altid, men saa maatte Bysvendene og Vægterne træde til. De gamle Tingsten, som kun Ringsted har Mage til, ligger stadig paa Kirketorvet. De stammer helt tilbage fra den Tid, da Tryherreds Ting blev holdt i Slangerup. Efter at Tinget var forsvundet, blev de store, flade Sten »overtaget« af Byens Slagtere, der brugte dem som Diske, naar der var Marked paa Torvet.

I et lille Anlæg i Kirketorvets ene Side staar en Buste af Thomas Kingo og en Mindesten for Hans Atke, der var Borgmester i Slangerup i 1660. Han deltog som Byens Udsending i den Rigsdag, hvor Frederik III indførte Enevælden. Flere af Slangerups Borgmestre og Byfogeder var myndige Mænd, der værgede Byen og dens Interesser, naar de syntes, de blev gaet for nær. I 1717, da Kanalen fra Arresø til Roskilde Fjord blev gravet, fik Hillerød og Slangerup Ordre til at forsyne Gravemandskabet med Brød. Det passede ikke rig-

tigt Byfoged Jon Gad i Slangerup, saa han »glemte« det helt. Men saa skrev Generalkommissariatet »ganske venlig« til ham: »Saa advares hannem hermed, at saafremt nogen videre Klagemaal skulde spørges, at Folkene for Brød maatte lide Mangel, vil det komme Hr. Byfoged til stor Ansvar. Gud befalet!« Saa først blev der fyret op til Soldaterbrødene i alle Slangerups Bagerovne!

Fra Torvene førte tre Stræder mod Byens Udkanter, Timiansstræde mod Nord til Byens Haver, Aagaardsstræde og Møllestræde mod Syd og mod Øst til Engene og Aaen, til Blegeplads og Vandmøller. Gaar man videre fra Timiansstræde, kommer man ind i Kannikestræde. Her laa Skolerne, baade den danske og Latinskolen. Latinskole havde Byen nemlig faaet efter Reformationen 1536. Rektor ved Latinskolen gjorde Tjeneste som Degn i Kirken, og Disciplene sang ved Gudstjenesterne. De mange Navne og Aarstal, der er skaaret i Kirkestolene oppe ved Alteret, har Latinskolens Drengene været Mestre for. Naar Præsten var paa Prædikestolen, snittede Drengene i Korstolene.

Skønt Slangerup Latinskole aldrig blev særlig stor, havde den dog i de 200 Aar, den eksisterede, flere kendte Mænd som Rektorer. »Mester Ole Vind«, Christian IV's Hofprædikant, begyndte sin Løbebane som Rektor i Slangerup, og Anders Bording, Danmarks første Journalist og Bladudgiver (»Den danske Mercurius«), sad ogsaa i Rektorstolen her et Par Aar, fra 1662 til 1664. En anden kendt Skribent, Jacob Worm, der var frygtet for sine krasse Satiredigte, træffer man ogsaa i Rektorrækken — fra 1671 til 1677. Det var paa samme Tid, Thomas Kingo var Præst i Byen. Worm og Kingo var knyttet til hinanden ved en Slags Familieskab, men enes kunde de aldrig. Til Tider trakterede de hinanden, paa Vers, med Udtryk som »Hykler«, »Pladderpløs« og »skaldede Svin«. Jacob Worm var paa Nakken af alt og alle — han havde nu ikke altid Uret — og da han ogsaa gav sig til at skrive Vers om Sofie Amalie Moth, Kongens Veninde, gik det ham galt. Han blev forvist til Trankebar, en af de danske Kolonier i Forindien, og der døde han som Missionær.

Den nuværende St. Michaels Kirke, der som nævnt blev bygget i 1588, opførtes af den berømte Hans Steenwinckel den Ældre med Jørgen Friberg fra Slangstrup som Leder af det daglige Arbejde. Alene for denne pragtfulde Renæssancebygningens Skyld er Slangstrup værd at besøge. Alle, der træder ind i Kirken, bliver slaaet af det store Rums Skønhed, af Lyset, der ligefrem vælter ind af de høje, spidsbuede Vinduer, og af Altertavlens, Prædikestolens, Orgelets, Stolens, Glasmaleriernes, Lysekronernes og de mange Epitafiers, Mindetavlernes, Farvepragt. Prædikestol og Altertavle er fra Christian IV's Tid. Det udskaarne Alterbillede, der forestiller Korsfæstelsen, er dog langt ældre. Det er Midterfeltet af en gammel Fløj-Altertavle fra ca. 1450, der i mange Aar opbevaredes i Kirken, og som i 1939 blev restaureret og anbragt i Christian IV's Renæssancetavle, hvor det nu sidder. Sidefløjene er forlængst gaaet tabt. Fra 1850 til 1939 sad der et andet Billede i Altertavlens, malet af Fru Lucie Ingemann, der var gift med Digteren. Som Kunstværk var Fru Ingemanns Maleri uden Værdi. Det er nu anbragt oppe ved Orgelet. Der staar ogsaa det Billede, som oprindeligt hørte til Christian IV's Altertavle, en malet Fremstilling af Paaske-maaltidet. Orgelet, stort og udmærket, er restaureret for ny, men det rigt ornamenterede Træværk omkring Piberne er fra Frederik IV's Tid.

I Kirkens Gulv ligger der Ligsten ved Ligsten over gamle Slangstruppe. Der er Begravelser overalt, og under Korgulvet er der tre Gravkamre med Kister i Række og Geled eller oven paa hinanden. Hele Slangstrups Fortid, Købstadsdagens Glans og Nedgangen, som fulgte efter, passerer Revy for den, der fordyber sig i St. Michaels Kirkes mange Minder.

I 1578 fik Slangstrups Købmænd Lov til at bygge et Pakhus ude ved Roskilde Fjord. Det Pakhus er dog ikke Oprindelsen hverken til Sundby Færges, som Stedet derude ved Fjorden hed, eller til Slangstrups Modgangsperiode. Tilbagegangen var saa smaat begyndt for Slangstrup før den Tid. 1580-erne, da Byens stolte Kirke rejstes ved Kongens Hjælp, betegner ikke Højdepunktet i Slangstrups Historie. Det

var passeret dengang. Færgestedet, der laa paa Udesundby Mark i Nærheden af, hvor nu Færgeskroen »Bi-lidt« ligger, kom heller ikke samtidig med Slangerupkøbmændenes Pakhus. Længe før 1578 havde der været Færge til Horns Herred og Anløbsplads for Skibe paa det Sted. Rigtig Vind i Sejlene fik Færgestedet dog først, da Frederik II i 1561 begyndte sine Byggearbejder paa Frederiksborg Slot. Materialerne blev sejlet ind i Roskilde Fjord til Sundby Færge og derfra paa Vogne transporteret til Hillerød. Det gentog sig i 1572, og da Christian IV byggede sit Frederiksborg i Aarene 1602—20, kom der ogsaa Sten og Tømmer den Vej.

I 1587 lod Kongen bygge en Skibsbro af Træ ved Sundby Færge, og da den i 1623 ikke kunde mere, blev der lavet en ny af Sten. Men den nye Bro blev ikke bygget ved Færgestedet, hvor den gamle havde været — den blev flyttet længere mod Syd, netop dér, hvor Frederikssund senere voksede op.

Købmændene i Slangerup, som i 1578 havde faaet Lov til at lægge et Pakhus ved Sundby Færge, søgte nu om Tilladelse til at bygge »en Søbod«, et nyt Pakhus, ved den nye Skibsbro. I 1632 overlod Kongen dem en temmelig stor Strandgrund, som de maatte bygge paa. Pakhuset, de opførte her, var et Stenhus, som blev flyttet herud fra Slangerup. Det var den første Ejendom, der blev bygget i Frederikssund.

Saadan kaldte man dog ikke Stedet endnu, det kom først senere. Bebyggelsen ved den nye Bro kom til at hedde Falkenborg og skal være blevet opkaldt efter Slangerups Borgmester Falch Olufsen. Da Frederikssund mange Aar efter skulde have et Vaaben, mindedes man Falkenborg-Navnet og valgte den Falk, som Byen den Dag i Dag har i sit Købstadsvaaben.

Der kom af og til et nyt Hus i Falkenborg, og fra 1665 kan dens Købstadsrettigheder regnes. En Sten med Frederik III's Navnetræk og Aarstallet 1665 er for ikke saa mange Aar siden rejst paa Kalvøen Syd for Byen til Minde om Opførelsen. Den nye Købstad kom til at hedde Frederikssund — efter Kongen, der gav den Købstadsret, og efter Sundet, eller rettere Fjorden, den laa ved. Helt nyt var Navnet dog ikke.

Folk i Byen havde allerede i nogle Aar før 1665, i hvert Fald saa langt tilbage som i 1650, sagt og skrevet Frederikssund i Stedet for Falkenborg.

Saa laa der altsaa to Købstæder Side om Side: Slingerup og Frederikssund. Foreløbig var den nye Købstad dog langt fra nogen stor By, og endnu mange Aar efter, ved Folketællingen i 1753, husede den knapt nok halvandet Hundrede Mennesker. At der som Regel var mere Liv i Frederikssund, end Byens egne 150 Indbyggere kunde sætte i den, er en Sag for sig. Det skyldtes Samhørigheden med Slingerup. Selv om Frederikssund var Købstad, kunde den langt fra staa paa egne Ben straks. Bindestregen i »Købstæderne Slingerup-Frederikssund« var ikke bare en Formsag.

Men som Aarene gik, voksede Frederikssund baade i Størrelse og Anseelse, selv om det gik langsomt, og samtidig gik det den anden Vej med Slingerup. Det Knæk, som begge Byerne fik under de stadige Krige med Sverige og siden med England, var det, ligesom den unge Købstad havde lettere ved at komme over end den gamle. Allerede Indkvarteringen og de enorme Skatteudskrivninger under Svenskekrigen 1658—59 havde nær ødelagt Slingerup. I Frederikssund slap man med at lade Svenskerne faa et Udhus ved Kirken til Stald for de Heste, der passerede Byen.

Fælles Ledelse for to Byer, der tilmed laa 7—8 Kilometer fra hinanden, var en ualmindelig Form for Købstadstyre, og Gnidninger kunde naturligvis ikke undgaas. Var der ikke andet i Vejen, saa var man optaget af Spørgsmaalet om Kirken. I kirkelig Henseende hørte Beboerne i Frederikssund til Slingerup, og Præsterne i den gamle By holdt stædigt paa deres Ret. Men Frederikssunderne var ikke meget for at tage den lange Vej til Slingerup, naar de havde Kirken i Udesundby lige ved Dørene. Det blev saa til, at de, der vilde, maatte gaa i Kirke i Udesundby — men Offerpengene skulde de betale til Præsten i Slingerup. Det var der dog ikke ret mange, der gjorde, og saa var man lige vidt. Langt om længe fik man en Overenskomst i Stand, og omkring Midten af 1740-erne kom Frederikssund til Udesundby Kirke. Ved

samme Tid fik Kirken den kedelige Tilbygning af gule Mursten paa Nordsiden med »8 lukte Stoele«.

Men det var ikke alene mellem Slangerup og Frederikssund, der var Strid. Folk i Slangerup kunde heller ikke enes indbyrdes. Man førte Processer om Markskel og Handelsrettigheder, og der var meget andet i Vejen. »Naar Krybben er tom, bides Hestene«. Og Krybben var efterhaanden blevet uhyggelig tom. Hvad Skattetryk og Krigsulykker ikke havde gjort, det gjorde de mange Ildebrande. Folk rejste fra Slangerup, hvis de paa nogen Maade kunde, og skete det, at der kom nye til, var det gerne Fattigfolk, der var paa Vandring fra By til By, og som kun for en kort Tid lejede en Stue et eller andet Sted i Byen. Myndighederne havde altid Besvær med Slangerup. Efter mange og lange Forhandlinger brød Byfoged Feilberg i 1808 saa over tvært og foreslog Det danske Kancelli, at man nedlagde Byen som Købstad. Og efter endnu flere Forhandlinger frem og tilbage blev det da saadan. Kancelliet gjorde Aaret efter en »allerunderdanigst Forestilling« over for Frederik VI om Sagen, og den 12. Maj 1809 skrev Kongen under — Slangerup gled ud fra Købstædernes Række og blev forvandlet til Landsby.

Frederikssund skulde nu fortsætte sin Vej alene, selv om den var nok saa lille. Og lille var den. Foruden Vejen, der gik ned til Havnen, var der kun en eneste Gade til i Byen. Torv havde man ikke og langt mindre noget Raadhus. Men selvstændig Købstad var Byen altsaa, og egentlig følte Frederikssunderne sig befriet. Der var dog dem, der var bange for, at Katastrofen fra Slangerup vilde gentage sig i Frederikssund før eller senere. Lidt Forsigtighed var i hvert Fald tilraadelig. Men det gik helt anderledes. Slangerups Nedlægelse som Købstad kom til at gavne Frederikssund, og da der var gaet en Snes Aar, købte Byen det Jordstykke, som nu er Torv, for at bygge Raadhus dér. Det blev dog ikke til noget med Byggeriet før i 1839. Frederikssunds første Raadhus har senere maattet vige for det nuværende, der er fra 1887.

I 1867 blev det meste af Udesundby Sogn lagt ind under Frederikssund, og fra nu af gik det hurtigere med Byens Ud-

vikling. Aaret efter kom Kronprins Frederiks Bro over Fjorden til Horns Herred, den, der i 1935 er ombygget helt, 1869 inddæmmede man den Fjordvig, som kaldes for Bløden, Havnen blev flere Gange udvidet og uddybet, og i 1879 kørte det første Tog paa Jernbanen fra Frederikssund til København. Store Industriforetagender har siden faaet Hjemsted i Frederikssund.

Men hvordan gik det Slangerup i de Aar?

I Begyndelsen laa den stille hen efter Slaget i 1809. Bygget blev der aldrig, og Græsset voksede højt mellem Brostenene. Men netop denne Stilhed og Rø bevirkede, at man, især i kultiverede Kredse i København, fik Øje paa Slangerup. Man fandt den romantisk og idyllisk, en uberørt Torneroseby, der saa ud nu som i Middelalderen. Malerisk var der ogsaa i de stille Gader. Der var Hygge over de gamle Huse mellem Guldregn og grønne Tofter. Men leve af Idyllen kunde Slangerup jo desværre ikke — saa mange kom der alligevel ikke rejsende til Byen for at drømme sig tilbage til Anno dengang.

Lidt efter lidt kom dog baade Jordbrugere, Haandværkere og Købmænd nogenlunde til Hægterne igen. Da trak der en ny Tordensky op over Slangerup. Det var Læbælteoven af 1857, der for at beskytte Købstædernes Næringsliv forbød al Butikshandel inden for en Afstand af $7\frac{1}{2}$ Kilometer fra Købstæderne. Slangerup laa inden for Frederikssunds Læbælte! Men ogsaa det kom man over. Naturligvis kunde Slangerup ikke undvære en Købmand. Det fik man da ogsaa Lov til at faa, men kun een. Til Gengæld fik han Monopol. Læbælteoven blev ophævet i 1920, men allerede før den Tid havde Slangerup begyndt at rejse sig igen. Baneforbindelsen med København kom i 1906. At Jernbanen ikke kom saa tidligt som i 1879, var et Tilfælde. Ministeriet foreslog nemlig, at Banen til Frederikssund skulde slaa et Slag ind i Landet og tage Slangerup med ogsaa, men det protesterede Slangerupperne imod. De sendte endda en Deputation til København for at bede sig fri for en saa nymodens Ting som en Jernbane, og det blev de. Saadan saa man paa det dengang. Som Byen ved de mange Hovedvejskryds har Slangerup i de senere Aar

nydt godt af, at Bilerne har bragt Landevejstrafikken til Ære og Værdighed igen. Den sidste Tid har Byen faaet mange Tilflyttere, og der bygges en hel Del.

Slangerup har som en ny Fugl Fønix hævet sig af den gamles Aske.

Litteratur:

Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie I-II, (1931 og 1937).

Alfred E. Nielsen: Slangerup. 1921.

Erland Gribso: Frederiksborg Amts Kirkeklokker. (Fra Frederiksborg Amt 1934).

Fra Frederiksborg Amt, adskillige Aarbøger, især fra 1909, 1910, 1911, 1912 og 1939.

FREDERIKSVÆRK OG GENERAL CLASSEN

Af Jørgen Paulsen.

Lad os gaa en Tur op paa de høje Krudttaarnsbakker Øst for Frederiksværk for at nyde Udsigten over den idylliske lille By ved Roskildefjordens Knæ og dens Opland, Halvøen Halsnæs. Skoven ligesom kupler sig over Købstaden dernede og kaster en solfyldt Sommerdag sine Skygger over mange af dens Huse. »Aaen«, som Kanalen kaldes, anes blot som en mørk Stribe hen over Trætoppene; intet Steds ser vi dens Løb eller de idylliske Stier langs dens Bredder. De lige Alléer og de regelmæssige Bevoksninger omkring paa Krudtværksterrenet kunde maaske nok røbe, at Bepantningen oprindeligt har været kunstig. Men intet er i Stand til at fortælle os, at den Plet, Frederiksværk nu ligger paa, for godt 200 Aar siden kun var karrige Overdrevsgræsgange og Flyvesandsbakker. Dog saaledes var det. Og vi er spændt paa at faa fortalt, hvordan det da gik til, at denne Ødemark blev det, den er i Dag.

Historien begynder med *Arresø*, som en Række slemme Sandflugtsperioder i Tiden før 1700 havde gjort til en lukket Indsø med tilstoppede Afløb. Hvert Foraar steg Søens Vand, og frugtbare Enge og Marker ved dens Bredder oversvømmedes, det blev hyppigere og værre for hvert Aar, der gik, og Bøndernes Klager over denne Tilstand blev højere og højere. En Ordning af Forholdene var ganske nødvendig. Da gav Kong Frederik IV i 1716 Ordre til, at der skulde graves en Kanal gennem den smalle Landstrækning, der skiller Søen fra Roskilde Fjord. Det var efter Datidens Forhold, hvor man ikke kendte til Gravemaskiner eller Tipvognstog, et imponerende Arbejde. Men det blev virkelig udført. 1719 havde Arresø faaet et nyt Afløb gennem en bred og dyb Kanal, der

rigtig kunde hjælpe Søen af med de overflødige Vandmasser. Om Foraaret, naar Sneen smeltede, løb Strømmen hurtigt igennem med voldsom Kraft, men i tørre Somre gled Vandet saa stille og roligt, at man næsten ikke kunde se, hvilken Vej det vilde.

Det varede ikke længe, førend man fandt paa at udnytte *Kanalens Vandkraft*. Først blev der lige over for det Sted, hvor Arresødal nu ligger, anlagt noget saa mærkeligt som en Agatslibemølle, et Værksted, hvor der blev slebet Ædelstene, kunstfærdige Daaser af Sten, Ravperler og lignende Ting. Men i 1751 blev der nær ved det nuværende Torv indrettet et rigtigt Industriforetagende, nemlig en Kanonsmedie. Vandets Løb egnede sig glimrende til at drive en saadan Smedies mange smaa og store Hamre. Denne Kanonfabrik maa da i Virkeligheden regnes for at være Begyndelsen til Frederiksværk. Naar den nu ikke bliver det, er det, fordi de Kanoner, der blev lavet her, var meget daarlige. De kunde ikke engang staa for den Prøve, som alle Kanoner maa igennem, førend de faar Lov til at blive brugt i en rigtig Krig. En enkelt af dem sprængtes i Stumper og Stykker ved det første Prøveskud. Derfor blev denne Kanonsmedies Levetid kun ganske kort, og den naaede aldrig ud over Forsøgsstadiet.

Men 1756 blev Smedien overdraget til en driftig Handels- og Industrimand ved Navn *Johan Frederik Classen* (1725—92), og nu kan det nok være, der kom Gang i Foretagendet. »Værket«, som det kaldtes, fik Tilladelse til at bære Navn efter Kongen, Frederik V, som fra første Færd var meget interesseret i dets Trivsel. Staten manglede nemlig baade Krudt og Kanoner, og det blev Classens Opgave at sørge for Frembringelsen af disse Ting i »*Frederiks Værk*«.

Fra Midten af det 18. Aarh. kom en god Tid for Rustningsindustrien. I Aartierne derefter førtes nemlig ude i Verden en Række Krige (Kolonikrigen 1756—63, den preussiske Syvaarskrig 1756—63, den nordamerikanske Uafhængighedskrig 1776—83 og Revolutionskrigene), som gav gode Muligheder for Afsætning af netop Kanoner og Krudt fra det neutrale Danmark, hvis Skibe frit kunde besejle alle Have. Da vort

eget Land i 1762 stod i stor Fare for at komme i Krig med det mægtige Rusland, blev der ganske særlig Travlhed i Frederiksværk, for det gjaldt om at ruste sig i største Hast. Faren drev vel over, men saa gav man sig til at reformere den danske Hær, hvorved Artilleriet kom til at spille en større

Generalmajor J. F. Classen (1725—1792).
Efter Maleri af C. A. Lorentzen.
Frederiksborg-Museet.

Rolle end før, og det var igen Vand paa Classens Mølle. Endelig er der Grund til at nævne, at Riget jo baade i Norge og i sine Kolonier (paa Guldkysten, i Trankebar og i Vestindien) havde en Række Forter, som det gjaldt om at holde velforsynede med Kanoner og Krudt i en saa urolig Krigstid. Alt dette er Baggrunden for Frederiksværks hurtige Opblomstring, efter at Classen havde overtaget Fabrikken.

Han satte først Gang i *Kanonstøberiet*. Og de støbte Kanoner, som nu blev lavet her, og hvis Metalblanding Classen selv var Mester for, viste sig betydeligt mere holdbare end dem, hans Forgænger havde smedet. De var i Stand til at

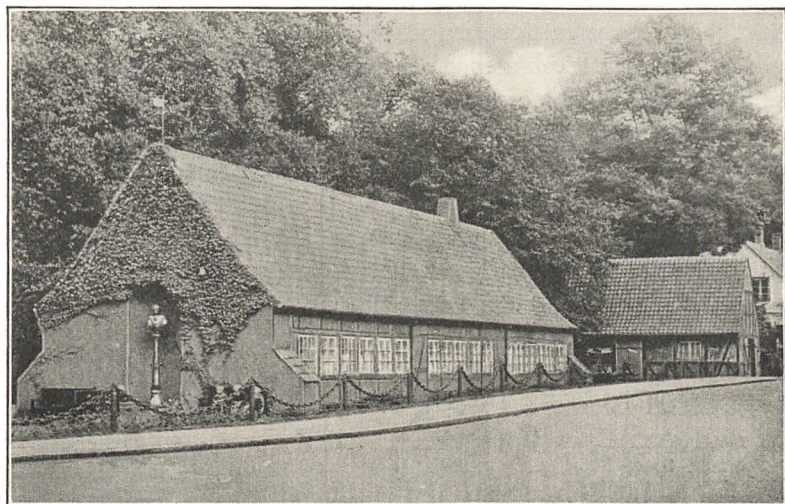
bestaa Prøven fint; ja, en enkelt af dem lod man afskyde hele 375 »skarpe, gesvindte« Skud, og endda led den ikke Spor Skade derved. Dette enestaaende Stykke Skyts blev ligesom en Garanti for Godheden af alle de Kanoner, der herefter udgik fra Støberiet i Frederiksværk. Gennem Tiderne blev det opbevaret paa Tøjhuset i København, indtil det for en Del Aar siden, da Museet i Frederiksværk indrettedes i den smukke Arsenalbygning ved Torvet, fik sin Hædersplads i en Niche for Enden af Bygningen. Oven paa Kanonen, der ligefrem bærer Navnet »Prøven«, blev anbragt en Buste af Johan Frederik Classen, og dette Monument er ligesom et Vartegn for Byen.

Værkets hurtige Udvikling fremkaldte fra 1760'erne en travl *Byggevirksomhed*. Fra den Tid stammer Dele af det endnu eksisterende Støberi, ligesom nogle af de Smaahuse, der er saa typiske for Byen. De var Boliger og Værksteder for Haandværkere af mange forskellige Professioner. For hvad der lavedes i Frederiksværk i disse Aar, var helt utroligt. Foruden Kanoner f. Eks. Kirkeklokker, Flintebøsser, Sabler, Jerngitre, Lysestager, Gryder, Kanebjælder, Messingknapper, Søm, Stole, Reb, Voksduge, Vokslys, Ure, Fajanceovne og Hatter! En Mængde Arbejdere strømmede til fra Omegnen og fra hele Landet. Adskillige Mestre indkaldtes endog fra Udlandet. »Herren selv«, som J. F. Classen kaldtes, eller »Generalen«, som han hed efter i 1768 at have faaet Rang som Generalmajor, havde ofte Besvær med nogle af disse Folk; der var ikke saa faa rene Profitmagere mellem dem.

Maa ske endnu mere end Kanonstøberiet har det andet store Foretagende fra den Tid, *Krudtværket*, været med til at præge Byen. Selve Krudttilvirkningen er i høj Grad betinget af Vand, som bruges baade ved Blandingen af selve Krudtmassen og til Driften af Krudtmøllerne, der lagdes i Række langs Krudtværkskanalen. Voldene og Beplantningerne i Krudtværksterrænet anlagdes for at begrænse Virkningerne af mulige Eksplosioner. De skulde hindre Sprængstumper i at flyve for langt omkring og forvolde store Ødelæggelser. Selve Husene, hvor Krudtet blev fabrikeret, var desuden byg-

get saaledes, at Tagene let fløj af dem, naar der skete en Eksplosion. Paa den Maade fik det voldsomme Pres Luft, og Skaden kunde begrænses. Det var ogsaa farligt nok endda! I det gamle Reglement for Arbejderne paa Krudtfabrikkerne hed det, at al Sværge og Banden maatte undgaas, for at ikke den Slags skulde øge Eksplosionsfaren. Og Beretningerne om

Arsenalbygningen i Frederiksværk, nu Museum.
Foran Gavlen Classens Buste paa „Prøven“.

nogle Ulykker fra den Tid lyder meget drastiske. Et Sted hedder det f. Eks., at »tre Mand blev noget kvæstede, hvilket dog efter nogen Tids Forløb igen paa dem kureredes«; et andet Sted, at »fem Mand mistede i Hast Livet og blev opsamlet i mange adskilte Stumper«. Krudtet blev derfor ogsaa straks efter Fremstillingen ført bort fra Fabrikken til Opbevaring i nogle smaa Huse i Skovene og paa Bakkerne uden for selve Byen, hvor Faren ikke var saa stor. Disse »Krudttaarne« med deres Pigtraadsindhegninger og Skilte med »Adgang strengt forbudt« præger endnu Frederiksværk og dens nærmeste Omegn.

Classens Krudt var ligesom hans Kanoner velanskrevet. Frederiksværk blev gennem lange Tider Statens store Krudtleverandør.

Begge de store Virksomheder, Kanonstøberiet og Krudtfabrikken, lever faktisk videre den Dag i Dag, det første nu med en mere fredelig Produktion under Navn af »De Forenede Jernstøberier«, det andet som »Hærens Krudtværk«.

De mange Skove er vel nok det, der har forandret Stedets Udseende mest. *Plantningen* af dem var en Sag, som General Classen kastede sig over med megen Iver og stor Udholdenhed. Jorden var meget ufrugtbar, saa en Mængde af Træerne gik ud og maatte plantes om og om igen. Man har beregnet, at hvert enkelt Træ, som nu staar, i Virkeligheden repræsenterer 10—15 Stykker. Først var det de rent praktiske Hensyn, der fremmede Plantningsarbejdet. Træerne hindrede Sandflugten og gav Læ for Stormene, de sikrede mod Jordskred langs Kanalen og begrænsede, som allerede omtalt, Eksplosionsulykkernes Virkninger. Efterhaanden fik Plantningerne ogsaa et Maal i sig selv; de forskønnede Egnen, og de mange Frugt- og Valnøddetræer, som Classen indførte, kunde ogsaa forsøde Menneskenes Tilværelse.

General Classens Foretagsomhed bredte sig efterhaanden vidt ud over Byens Grænser. Først til Omegnen. Hele Halsnæs samt Kregme og Vinderød Sogne lagdes ind under hans to Hovedgaarde, Arresødal og Grønnæsegaard. Som *Godsejer* skal han have været en streng Herre og Husbond; han nærede i sin Levetid ikke særlige Ønsker om at ændre Bøndernes Kaar, skønt det jo ellers var den Tids mest aktuelle Spørgsmaal. Dette udelukkede dog ikke, at han rent praktisk var en Foregangsmand, ivrig efter Driftsforbedringer, saasom Afrunding af Jorderne, Indførelse af nye Plovmodeller til Afløsning af Hjulploven, Dyrkning af nye forbedrede Kornsorter, Afvandingsarbejder o. s. v. I sit Testamente naaede han saa vidt som til at udtale, at Bøndernes Hoveri skulde bestemmes paa »den allerlemfældigste Maade«.

Det kan endnu lige nævnes, at General Classen desuden erhvervede store Jordbesiddelser paa Falster, og at hans Hovedkontor i Amaliegade i Hovedstaden efterhaanden blev Centrum for en vidtforgrenet Handels-, Industri- og Godsvirksomhed. Han blev ved alt dette en rig Mand. De poli-

tiske Omvæltninger inden for Regeringen baade før, i og efter Struenseetiden, havde ingen skadelig Indflydelse paa hans Stilling. Han forstod at bevare sit gode Forhold til de skiftende Personligheder, baade Kongerne og Embedsmændene, som betød noget for ham og hans Virksomheder. Han var

Broen over Kanalen ved Arresødal.

utvivlsomt en herskesyg Mand, men desuden en stor Dygtighed, belæst og kundskabsrig, og dertil meget godgørende. Af sin store Formue og sine Ejendomsbesiddelser oprettede han ved sin Død 1792 en Stiftelse, som endnu i vore Dage tjener det danske Samfund med betydelige Midler, blandt andet ved at drive en Agerbrugsskole (Næsgaard paa Falster) og et Par Rekonvalescenthjem (»Arresødal« og Karleby), samt ved Uddeling af store Legatmidler til velgørende Formaal.

Frederiksværk blev efter hans Død solgt og oplevede, som alle andre Byer, saavel gode som daarlige Tider. Men dens Præg af Industriby — den eneste i Danmark, der helt blev skabt som saadan — har den stedse bevaret. Takket være sin

idylliske Beliggenhed er den nu tillige et yndet Udflugtssted og i Ferietiden desuden en travl Købstad for de Tusinder af Sommergæster, der har valgt at slaa sig ned i dens Omegn, langs Kattegatkystens Sandklitter eller ved Fjordens Lerklinter.

Se, det var Historien om Frederiksværk og General Classen. Nu kan vi gaa ned for at se lidt nærmere paa Byen, og maaske kan vi ogsaa naa ud til Vinderød Kirke, hvor General Classen ligger begravet i en pragtfuld Sarkofag, der er udført af Billedhuggeren Johs. Wiedewelt.

Litteratur:

- P. Falster*: Nogle Fortællinger betræffende det Frederiksværkske Etablissement. (Kbh. 1858).
C. Nyrop: Johan Frederik Classen (Kbh. 1887).
A. Paludan-Müller: Generalmajor Classen (Kbh. 1923).
Carl Christensen: Frederiksværk. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund 1926.

DAGLIGT LIV I EN GAMMEL KØBSTAD

Af Sigurd Elkjær.

Tiden for omkring hundrede Aar siden bliver tit kaldt »de gode gamle Dage«. Naar man læser gamle Folks Erindringer fra den Tid, og naar man ser de hyggelige gamle Stuer paa vore Bymuseer, faar man let det Indtryk, at vore Bedste- og Oldeforældre levede mere trygt, mere fornøjeligt, mere tilfredse, end vi gør. Men ved en nøjere Betragtning viser det sig, at »de gode gamle Dage« ogsaa var en fattig og haard Tid, som vi skulde betænke os mere end to Gange paa at ombytte med vor egen. Lad os se en gammel Købstad lidt efter i Sømmene, gaa paa Gaderne og Stræderne, kigge ind i Husene, snuse til Maden paa Ildstedet, følge Borgerne i noget af Hverdagens Arbejde og den sparsomme Fritid! Det kan være baade fornøjeligt og lærerigt. Men efter et kort Besøg skønner vi sikkert endnu mere paa de Fremskridt i stort og smaat, som vort eget Slægtled nyder godt af.

Hvor Landevejen førte ind i Byen, var der en Accisebod. Her stod en eller flere Toldbetjente og holdt Øje med Folk. Hvis nogen havde Varer med til Forhandling paa Torvet eller hos Købmanden, blev han standset og maatte betale Told. Det gik især ud over Bønderne fra Omegnen. De ærgrede sig over den ubehagelige Afgift, søgte at narre »Posekiggerne« paa alle mulige Maader og ansaa et snedigt Smugleri for en stor Bedrift. Fra Hillerødeggen fortælles der, hvordan en Bonde klædte et slagtet Svin i Kaabe og Kyse, bandt det fast til Agestolen og uantastet kørte Acciseboden forbi med sin »Bedstemor«. En anden Bonde havde lagt en Sæk under Agestolen. Toldbetjenten vejrede straks Fortjeneste og spurgte om, hvad der var i Sækken. »Min Hund,« sagde Bonden. »Og den er toldfri.« Betjenten vilde ikke tro ham, men

rev Sækken op. Hunden sprang ud og forsvandt ad Vejen hjem. Bonden lod, som om han blev gal i Hovedet. Nu var han nødt til at køre hjem efter sin Hund, der skulde afleveres til en Mand i Byen. Da han anden Gang naede Acciseboden, fik han Lov til at passere uden fornyet Posekiggeri. Hunden skulde ikke slippes løs igen! Men nu var der et fedt Lam i Sækken.

Fra den støvede eller plørede Landevej slap man ind paa Gadernes toppede Brolægning. Der var ganske vist fast Bund, men Stenene mindede snarere om smaa Kanonkugler end om Nutidens tilhugne Brosten. Græs og Ukrudt trivedes godt i Sprækkerne. Paa begge Sider af Kørebanen flød Rendestenene med Spildevand og Affald fra Huse, Værksteder, ja Heste- og Kostalde. For at man kunde slippe tørskoet over, var der lagt Rendestensbrætter ud, men de blev tit revet med af Strømmen efter et Regnskyl.

Husene langs de smalle, krogede Gader var af Bindingsværk eller Grundmur, højst i to Etager, med røde Tegltage og Væggene kalket hvide, gule eller røde. En Stentrappe med Jerngelænder tydede paa Velstand. I Gyderne var Husene tit klinet op af Ler og Tørv. Blev saadan et Hus revet ned, kunde Arbejderne tage nogle gode, lagrede Tørv med hjem til Kakkelovnen.

Indvendig tog Husene sig naturligvis forskelligt ud efter Beboernes Stand og Formuesomstændigheder. Jævne Arbejdsfolk maatte i Regelen nøjes med en lavloftet Stue og et Køkken. Stuen havde Lergulv. I det ene Hjørne stod Alkovesengen med sribede Gardiner, under Vinduet Slagbænken, der om Dagen blev brugt til at sidde paa, om Natten til at sove i for Børnene. Desuden var der et Bord, et Par Træstole eller Sivstole, en Dragkiste, en lille firkantet Kakkelovn og en Spinderok. Den sidste snurrede flittigt. En Smed fra Helsingør fortæller, at han og hans Søskende aldrig havde set deres Mor staa op eller gaa i Seng. Hun sad ved Rokken, naar de faldt i Søvn om Aftenen, og naar de vaagnede om Morgen.

Et mere velhavende Borgerhjem bar Præg af Orden og

solid Hygge. Det kunde rumme Køkken, Dagligstue, Sovekammer og »Sal«. I Køkkenet, hvor Ilden brændte paa den aabne Skorsten, saa man blankt Kobbertøj, Tinfade og Porcellæn. Dagligstuen havde Mahognimøbler, Bord, Stole, Sofa, Kommode, Chatol. Paa en Forhøjning ved Vinduerne sad Moderen jævnlgt med sit Strikketøj, de unge Døtre med Broderier eller Bøger. Gennem Gadespejlet kunde de se, hvem der færdedes paa Gaden. Det var en stor Begivenhed, naar Udraaberen kom med sin Tromme, eller naar Borgervæbnningen marcherede af Sted. »Salen« blev kun brugt ved Familiefester. Til daglig var de silkebetrukne Stole og Sofaen beskyttede med et Overtræk. Der hang Krystallysekrone under Loftet, Kobberstik, Silhouetter og Oliemalerier af værdige, rødmossede Borgerfolk i stiv Puds paa Væggene.

Man stod tidligt op og gik tidligt i Seng. Det gjaldt om at udnytte Dagslyset. I de mørke Aftener havde man kun et Tællelys eller en Tranlampe at se ved. Det var almindeligt at drikke en Kop Morgenkaffe med en tør Krydder til Klokken fem eller seks. Efter et Par Timers Arbejde vankede der Frokost, Kogesild, Fedtebrød, Øl, Brændevin. Den sidste Opstrammer tilfaldt dog kun de voksne Mandfolk. Middagsmaden spiste man Klokken tolv, og Retterne var gerne Kaal, Ærter, Grød eller Vælling samt Kød og Flæsk, om Lørdagen dog Øllebrød og Klipfisk. Klokken fem nød man Te og Smørrebrød til »Midaften«, og dermed var Dagens Maaltider forbi, men ingenlunde Dagens Arbejde. Man holdt sjældent Fyraften, inden det blev mørkt.

Vand og Ild, som nu om Dage er lige ved Haanden i enhver Husholdning, havde man en Del Besvær med. Vandet skulde hentes fra Brønden i en Købmandsgaard, paa Torvet eller Gaden, hvor der stod en Træpumpe til fælles Brug. Der mødtes Pigerne med deres Spande og fik sig en Sladder med hinanden. Om Sommeren var Vandet ikke altid godt. Om Vinteren kunde Pumpen fryse til, hvorfor den blev indsvøbt i Halm. Man kunde tænde Ild paa Skorstenen ved Hjælp af et Fyrtøj. Svovlstikker var ikke ret almindelige. Nogle foretrak at hente Gløder i en gammel Træsko hos den nærmeste Bager.

Til mange Huse hørte der en Have, hvor man dyrkede Kaal, Ærter og Kartofler. Det var ogsaa almindeligt at holde et Svin og nogle Høns. Svinet blev passet og plejet som et kært Familiemedlem. Det gjaldt om at faa Saltballien fuld til Vinterbrug. Nogle Borgere havde Jord i Byens Nærhed og kunde holde baade Køer og Heste. Tidligt om Morgen gik Pigerne ud for at malke. De bar den hvidskurede Træspand paa Hovedet. Den stod paa en Krans, der var pyntet med farvede Baand. En gammel Kone fra Hillerød fortæller, hvordan hun som ung misundte en Pige, der havde en Træspand med Messingbaand. Finere kunde det ikke være!

Der var alligevel Brug for større Mængder af Landbrugsprodukter, end Byens egen Jord kunde frembringe. Hver Torvedag kom Omegnens Bønder kørende med Korn, Smør, Æg, Fjerkræ og mere. De kunde ikke faa Plads paa Torvet allesammen. Der holdt ogsaa Rækker af Vogne i de nærmeste Gader. Kneb det med at faa Varerne solgt, klaprede Bønderne af Sted paa deres Træsko fra Dør til Dør og maatte efterhaanden sætte Priserne ned. Hver Husmoder stak sin Negl i Smørbrikken og slikkede og smagte, tit uden at købe. Det gjorde ikke Smørrets Udseende mere appetitligt.

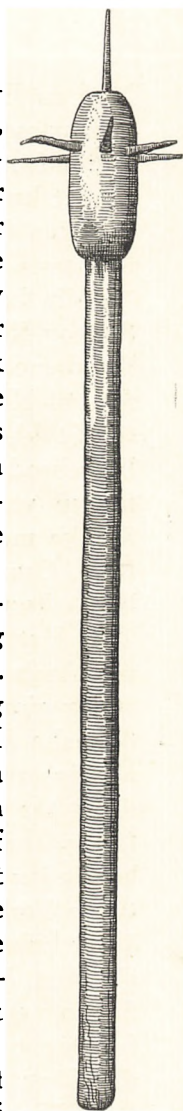
Spækhøkeren aftog en god Del af Bøndernes Varer til Forhandling. Urtekræmmeren solgte Kaffe, Te, Sukker, Tobak, Krydderier og mere, Hørkræmmeren Jernvarer og Lærred, Bagerne Rugbrød, Hvedebrød, Surbrød, Snegle, Honninghjerter og »Filigøjer«. Kagekoner og »Kagestoddere« gik fra Hus til Hus med to store Kurve i et Aag over Nakken og fristede Folk med de mer eller mindre lækre Smaakager. I Butikkerne eller Kramboderne blev man ekspederet af Købmandskarle og Købmands drenge. De sidste kaldtes »Diskenspringere«, fordi de efter endt Ekspedition skulde springe over Disken og følge Kunderne til Dørs. En Købmandskarl eller Butikssvend i en bedre Krambod var pynteligt paaklædt, velfriseret og meget galant mod Damerne. Det hørte sig til.

Købmand Thorsen i Hillerød pyntede sig ikke for Kundernes Skyld, skønt han var en anset Mand i Byen, Borgerrepræsentant, og havde en stor Forretning i Slotsgade med

Urtekram, Hørkram, Isenkram, Brændevin og Manufakturvarer. Han gik i Træsko med Halmvisker, uden Frakke, i Nattrøjeærmer, Gaardskarleforklæde, tarvelige Bukser og baade Sommer og Vinter med en gammel Straahat paa Hovedet. Butikken var snavset, men Varerne gode. Om Aftenen var hele Belysningen et Tællelys paa Disken, og der blev ikke lukket før Klokken ti. Om Søndagen var der lukket mellem ni og fire. Før og efter den Tid gik Handelen som til Hverdag. Paa Torvedagene havde Thorsen et stærkt Rykind af Bønder, som fik gratis Frokost med Drikkevarer i hans private Stue. Saa hyggeligt og hjemligt var Forholdet dengang adskillige Steder mellem Købmændene og deres faste Kunder.

Mens Handelen gik paa Torvet og i Kramboderne, blev der hamret, høvlet, savet, flikket og syet paa Værkstederne. Der var ingen Fabrikker. Mester, Svende og Drengene arbejdede sammen og udførte et godt og solidt Haandværkerarbejde. I Regelen boede Svende og Drengene hos Mester, saa det kunde blive en stor Husholdning og ligesom een stor Familie. Nogle Steder kom de godt ud af det med hinanden, andre Steder mindre godt. Det var en haardhændet Tid. Læredrengene fik tørre Prygl, og Mester kunde ogsaa godt lange Svendene nogle Lussinger. Ferdinand Svedstrup fra Helsingør giver en levende Skildring af, hvor haardt det gik til i hans Læretid.

»Jeg kom i Lære hos en Smed. Han var meget streng og tampede os fra Morgen til Aften. Vi skulde have »blæst op« til Klokken fem, og naar Mester ringede, blev der aldrig Tid til andet end at tage Bukserne paa og løbe ned med det andet i Favnen. Først ved Frokost Klokken otte blev der Tid til at tage det andet Tøj paa, de første tre Timer stod vi halvt paaklædt ved Essen. Vi brugte Fyrstøj til at tænde Ild med.

Morgenstjerne
fra Slangerup.
Nu i Jørlunde
Skole.

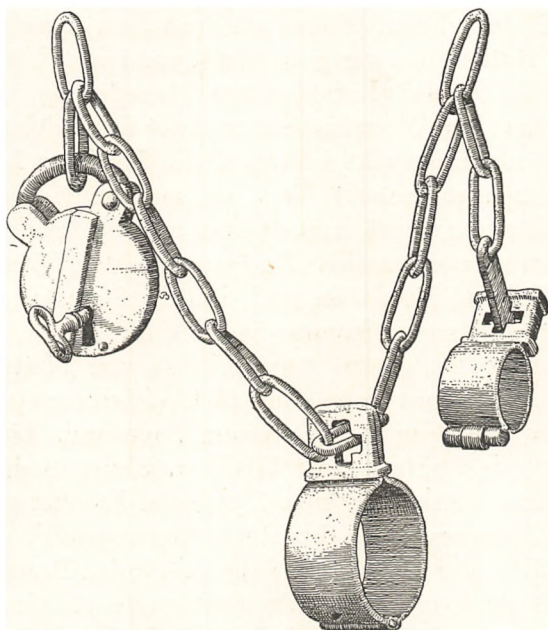
Med en Flintesten og et Staal huggede man Ild, saa skulde man passe paa at have friske Klude i Fyrtøjet, saa Gnisten kunde fænge i dem. Det tog Tid at gøre Ild paa den Maade, og det kunde ogsaa mislykkes. Var Ilden ikke blæst op til Klokken fem, saa vankede der Dagens første Klø, og de var de værste. Mester var altid bedst oplagt til Klø om Morgenen.

Min Læretid er for mig en lang Erindring om Sult og Klø, Sult og Klø. Til Frokost fik vi hos Mester ikke mere end to Rundtenommer Fedtebrød, naar vi havde staaet fra Klokken fem til Klokken otte. Svendene fik et Stykke Ost paa det ene Stykke. Til Vesper Klokken fem fik vi et halvt Stykke Fedtebrød med Ost, Svendene fik hertil en Snaps, og Aftensmaden var to Rundtenommer, et Stykke med Fedt og et Stykke med Ost og Smør. Middagsmaden bestod af Ærter, Kaal, Grønt o. l., og det var det eneste Maaltid, der nogenlunde kunde mætte en sulten Mave, men dog kun en lille Tid. Det skete mange Gange, at jeg segnede om af Mathed ved Ambolten. Sulten nagede evig og altid. Jeg kan huske, at jeg gjorde mig til Vane at levne en lille Bid af vor knap tilmaalte Aftensmad til næste Morgen. Morgenmaaltidet var nemlig kun en Kop tefarvet Vand med en Bid brunt Sukker til. Naar jeg havde en lille Levning af Fedtebrødet fra den foregaaende Aften, kun et Stykke paa en Tomme i Firkant, kunde jeg saa nogenlunde klare Morgenarbejdet og svinge de tunge Forhamre. Men selv om jeg sultede, har jeg aldrig i Livet købt saa meget som en Tvebak. — — Det var i og for sig først, da jeg lærte at bruge Skraatobak, at jeg kunde holde Sulten nede og Arbejdsevnen oppe. Skraaen blev Lægedom for mig, og den har fulgt mig som en trofast Følgesvend lige til i Dag. Heldigvis var den jo billig dengang, den kostede to Skilling Rullen. Hvordan jeg til at begynde med fik de fem Øre skrabet sammen, erindrer jeg saamænd ikke. Vor Arbejdstid sluttede ved Halvottetiden om Aftenen, det meste af Søndagen anvendtes til Oprydning.«

Efter seks Aars Læretid gjorde Drengene »Svendestykke« og blev optaget i Svendenes Laug. Det gik højtideligt til. Fra nu af maatte de ryge Tobak og skulde have Frakke paa og Stok i Haanden, naar de viste sig paa Gaden uden for

Arbejdstiden. Nu fik de ogsaa Løn af deres Mester, fem eller seks Mark om Ugen, og de kunde »fuske« sig mere til ved lejlighedsvis at arbejde paa egen Haand.

Naar Dagens Slid var til Ende, og Mørket sænkede sig over den gamle Købstad, gik man til Ro. Klokken ti var

Fangelænke til Haandled og Fod, sandsynligvis fra Slangstrup.
Nu i Jørlunde Skole.

»borgerlig Sengetid«. Det blev Folk mindet om af Vægterne, der ude paa Gaden sang det kendte Vers:

Om I vil Tiden vide,
Husbonde, Pige og Dreng,
da er det paa de Tide,
man føjer sig til Seng.
Befaler Eder Herren fri,
vær klog og snild,
vogter Lys og Ild!
Vor Klokke er slagen til!

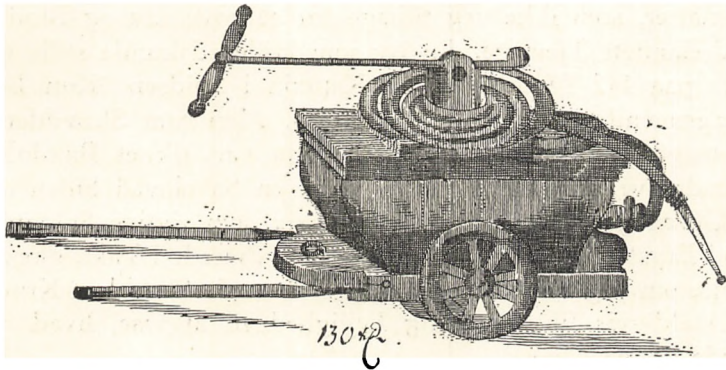
Paa Gaderne tændtes nogle faa Tranlygter, men deres søvnige Lys naaede ikke vidt omkring. Gik Folk ud en mørk Aften, gjorde de klogest i selv at have Lygte med. Naar en eller anden Borgermand havde forsinket sig i Vinstuen eller Ølkælderen, kom han besværligt balancerende hjemad over den ujævne Brolægning med sin Stok i den ene Haand og en Lygte i den anden. Ellers saa man kun Vægterne paa Gaden om Natten. De var godt klædt paa i en tyk Kappe og tunge Støvler, havde »Kabuds« paa Hovedet og »Morgenstjerne« i Haanden. Morgenstjernen var et farligt Vaaben, der nok skulde sætte Respekt i Skarnsfolk. For hver Nattetime sang Vægterne et bestemt Vers, og saa kunde Folk høre, hvad Klokken var slaaet, hvis de ikke sov sig fra det. Nogle Vægtere brummede maaske. Andre peb. Men Vægter Mogensen i Hillerød havde en god, kraftig Stemme, der passede smukt til Versenes fromme, jævne Ord.

Den største Fare, som truede Byen ved Nattetid, var Ildebrand. Vægternes Formaning til Godtfolk om at »vogte Lys og Ild« havde en meget alvorlig Baggrund. Lidt Uforsigtighed kunde medføre store Ulykker. Skure med Straatag i Baggaardene, Værksteder med Dynger af Spaaner og Brædestumper, Husenes gamle, knastørre Bindingsværk var et let Bytte for Ilden, der kunde brede sig vidt, inden Brandkorpset blev samlet og kom trækkende med nogle simple Pumpe-sprøjter, som man tit ikke havde Vand nok til. Naar Branden oven i Købet opstod om Natten, blev Forvirringen større og Udsigten til at bekæmpe Ilden mindre end om Dagen. Det er gaaet særlig haardt ud over Hillerød tre Gange, i 1692, 1733 og 1834. Endnu ved den sidste Brand viste det sig, hvor magtesløse Folk var over for Ildens Hærgen.

Den 10. Maj 1834 blev der ved Midnat afbrændt lidt Fyrværkeri bag Distriktslæge Ewertsens Hus i Slotsgade i Anledning af hans Bryllups- og Fødselsdag. En Gnist fængede i Baghusets Straatag, som kort efter stod i lys Lue. Et Par Vægtere raabte »Brand«, stødte i deres Piber og slog Alarm paa en Tromme for at tilkalde Hjælp. Men Brandmændene boede spredt om i Byen, saa det varede noget, inden de fik

Tøjet paa, naaede Sprøjtehuset og kom travende med Sprøjterne. Da havde Ilden bredt sig til flere Huse. Sprøjterne gav kun lidt Vand, der fordampede med et Svirp i Ildhavet. En stærk Blæst drev Ilden videre, Gnisterne føg rundt i Gaderne, saa Folk maatte rømme Byen uden at kunne redde noget videre af deres Ejendele. Rektor Tauber ved Latinskolen, der ogsaa brændte, skriver i et Brev, »at Skov og Mark den

Slangerup Bys Sprøjte. 1759.

Nat var Vidner til 500 husvilde Menneskers Kalden, Raaben, Jammerskrig, Forbandelser over Menneskenes Uforsigtighed, Brandkorpsets slette og udisciplinerede Forfatning, de adlydendes Insubordination (Ulydighed) og de befalendes Afmagt.« Ialt nedbrændte der 49 Gaarde og Huse, og 100 Familier blev hjemløse. Det var nærmest et Under, at kun tre Mennesker omkom.

Foruden Brandkorpset, der blev kommanderet af en Brandkaptajn eller en Brandmajor, havde Byen en Borgervæbning og et Politikorps. Medlemmerne af de tre Korps var Haandværkere og Købmænd, der passede deres Arbejde eller Forretning, men trak i Uniform og gjorde Tjeneste, naar det blev paabudt. De fik ingen Løn, men Æren var Løn nok, og dengang satte man stor Pris paa at vise sig i Uniform, der for de overordnede tog sig straalende ud: Blanke Knapper, Epauletter paa Skuldrene, Bandoler, Sabel og en trekantet Hat med

Fjerbusk. Det var ikke sært, at Mutter og Børnene beundrede Fatter, naar de hjalp ham Stadsen paa.

I Krigstider skulde Borgervæbningen forsvare Byen mod fjendtlige Angreb. Frederik VI var Soldat med Liv og Sjæl, og det smittede hele Landet. Befolkningen nærede stor Hengivenhed for den enevældige Konge, der blev kaldt Landsfaderen, og naar han paa sine Rejser kom til en By, vilde Borgervæbningen gerne vise ham, at her var trofaste Undersaatter, som ikke veg tilbage for at vove Liv og Blod i Fædrelandets Tjeneste. En By som Hillerød kunde stille en Hær paa 112 Mand med en Kaptajn i Spidsen. Kun Befalingsmændene havde fuld Uniform. Men naar Skræddere, Skomagere, eller hvad de menige nu var, fik et Bandoler spændt over deres egen Frakke, fik en Sabel ved Siden og et Gevær paa Skulderen, følte de sig som rigtige Soldater, skød Brystet frem og saa tapre ud, marcherede i Takt, gjorde »højre om« og »venstre om« og fyrede nogle Skud løst Krudt af. Heldigvis fik de aldrig Lejlighed til at vise, hvad de duede til for Alvor.

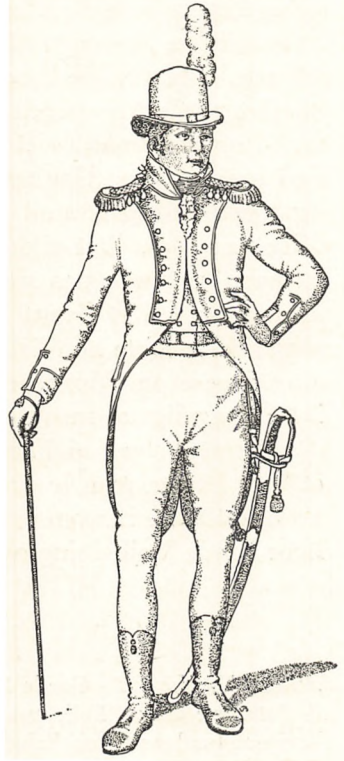
Politiet stod under Byfogeden og sørgede for Orden i Gaderne, paa Torvet og Markedspladsen, naar det blev paa-krævet. Opløb, Optøjer og Slagsmaal skulde holdes inden for rimelige Grænser. Betjentene brugte en tyk Spanskrørstok med Metaldup til at skaffe sig Respekt og lagde ikke Fingrene imellem, naar de slog. Almindelige Urostiftere slap med de Prygl, der vankede paa Stedet, men skete der alvorlige Forbrydelser, blev Følgerne naturligvis Arrest, Forhør, Dom og Straf.

I Hillerød var det tit Kulsvierne fra Omegnen, der gjorde Staahej. En Dag kom Niels Madsen fra Esbønderup ind til en Købmand og forlangte Brændevin. Han havde solgt et Læs Kul og havde drukket de fleste Penge op. Købmanden nægtede at skænke for ham, og da Niels Madsen rumsterede og skældte ud, blev han taget i Kraven og smidt paa Døren. I sin Fuldskab kunde han ikke gøre videre Modstand, men truede med Hævn, naar Lejligheden bød sig. En Tid efter havde Købmanden været i København for at hente et Læs

Varer og vilde bede i Bloustrød Kro paa Hjemvejen. Hestene skulde have et Foder, og Købmanden gik selv ind i Krostuen. Der sad nogle Kulsviere og drak og spillede Kort. De havde været i København med Kul. Købmanden saa Niels Madsen imellem dem og mente, det var klogest at forsvinde igen. Han gik derfor straks ud og kørte videre. Men lidt efter lød der stærk Vognraslen og høje Raab paa Vejen bagved. Kulsvierne kom bragende som vilde Folk. Købmanden vidste, de altid havde en løs Vognkæp eller Knippel ved Haanden, og forstod, det gjaldt Livet. Han smed sig ned i Vognbunden mellem Sækkene og stode paa sine rolige Heste. Den ene Kulsviervogn efter den anden raslede forbi i Mørket, og den ene Knippel efter den anden susede ned over Agestolen. Men Købmanden laa godt dækket og blev ikke slaet fordærvet den Gang.

Skælmstykker og Drengestreger var ogsaa grovere i gamle Dage end nu. I Hillerød var særlig de store Latinskoledrenge paa Spil. Det gik mest ud over Bønderne. Naar Drengene kunde se deres Snit til det, vendte de Bunden i Vejret paa Torvevognene, spændte Hestene fra og red Byen rundt i Galop, eller ogsaa lagde de sig paa Lur for at skræmme Hestene, naar Bønderne om Aftenen kørte ud af Byen. Det var heller ingen daarlig Spøg at fange Musvitter og slippe dem ind i Værtshusene, hvor Bønderne sad og drak. Fuglene fløj da lige mod Lysene og væltede dem til stor Forskrækkelse for de halv- eller helfulde Gæster, der nu ravede om i Mørke.

Drengestregerne kunde ogsaa gaa ud over Byens egne

Kapitajnsuniform fra
Slangerup Borgervæbning.

Folk. En Spækhøker havde den Vane hver Morgen at stille sig i Døren til Butikken og ryge en Pibe Tobak, mens han i dybe Betragtninger saa over paa Genboens Hus med den høje Skorsten. Der stod han med en rød Nathue paa, i en grøn Nattrøje, gule Knæbukser, hvidt Forklæde, blaa- og hvidstribede Strømper, Sko med Staalspænder, tyk og selvtilfreds. Ham vilde Drengene have Løjer med. De fik anskaffet nogle tilsvarende Klædningsstykker, lavede en Straamand og gav ham Tøjet paa. Ved Nattetid fik de Straamanden bragt op paa Genboens Tag og surret fast til Skorstenen, og næste Morgen stod de paa Lur for at se Spækhøkeren hilse paa ham. Det gik, som det skulde. Høkeren kom frem i Døren, rygende paa sin lange Kridtpibe, saa op mod Skorstenen og saa et livagtigt Billede af sig selv. Af bare Forskrækkelse tabte han Piben, tumlede ind i Huset og viste sig aldrig mere om Morgenens paa det sædvanlige Sted. Det var ikke hyggeligt at møde sit eget Genfærd!

Dermed siger vi Farvel til den gamle Købstad. Det var et kort Besøg, men hvem der har Lyst til et længere og mere grundigt, kan henvende sig til det nærmeste Folkebibliotek, hvor baade Vejledning og Bøger staar til Raadighed.

Litteratur:

- Anders Uhrskov*: To Gamle fortæller (1927).
P. Petersen: Gamle Folk fortæller (i Værket »Hillerød By« 1925).
 Kommandør Jens Jacob Paludans Ungdomserindringer (1908).
J. Davidsen: Fra det gamle Kongens København (1883).
M. Galschiødt: Helsingør omkring Midten af forrige Aarhundrede (1921).
 Den helsingørske Færgemand Lars Bache. Hans By og Hjem (»Memoirer og Breve« II).
Alfred Jeppesen: Fra det gamle København, Frederik VI's By (1935).

JÆGERSPRIS SLOT OG GODS

Af H. L. Sørensen.

Jægerspris Slot.

Jægerspris Slot ligger i Horns Herred omtrent midt paa Halvøens smalleste Drag. Det hed tidligere Abrahamstrup; men i 1677 fik det sit nuværende Navn, Jægerspris.

Man ved ikke nøje, hvornaar og af hvem det første Abrahamstrup er blevet bygget; men Navnet viser formodentlig, at Grundlæggeren har været en Mand ved Navn Abraham, der har ryddet Skov her og derefter bygget sig en Bolig, maaske kun til Brug i Jagttiden. Navnet kan muligvis ogsaa tyde paa, at dette er sket engang i det 12' eller 13' Aarhundrede, thi dengang var dette og lignende bibelske Navne almindelig brugt her i Danmark. Et Sagn nævner Abrahamstrup 1318 som et Sted, hvor Landets Dronning tog Ophold. Dette Sagn staar i en af de gamle Munkekrøniker, der indeholder en Del Stof til vor Middelalderhistorie. De anses ikke for helt paalidelige, og dette er heller ikke absolut troværdigt.

Men i hvert Fald fortæller Sagnet, at Erik Menveds Dronning i 1318 foretog en Køretur fra Abrahamstrup til Holbæk. Undervejs væltede Vognen, og derved omkom hendes kun tre Maaneder gamle Barn. Dette var naturligvis en stor Sorg for Kongeparret, ikke alene fordi det var deres eneste Søn, men ogsaa fordi Riget derved mistede sin nærmeste Tronarving. Ulykken gik Dronningen nær til Hjerte, og da Kongen tillige havde haft bitre Stridigheder med hendes Brødre, føjede hun sig efter hans Ønske og gik i Kloster. For vort Land fik denne triste Begivenhed den Følge, at Kongemagten efter Erik Menveds Død overgik til hans udelige Broder, Christoffer II.

Alt tyder paa, at Abrahamstrups første Anlæg blot har været en mindre Jagtgaard, som har været kongelig Besiddelse

fra omkring 1300. I 1360 opholdt Valdemar Atterdag sig her; men det var dog først under Dronning Margrethe, at Abrahamstrup blev omgivet af Volde og Grave, saaledes at Jagtgaarden blev til en Borg. Den høje, midterste Del af det nuværende Slots nordre Fløj menes at stamme fra denne Tid. Den er opført af store Munkesten i det gamle Munkeskifte med to »Løbere« og en »Binder«, saaledes som det var Skik og Brug at bygge fra 1200 til 1500. Paa denne Fløjs Nordvæg kan man se, at Vinduer og Døre oprindelig har været anbragt anderledes og haft et andet Udseende end nu. Den nuværende Facade mod Nord er af nyere Dato.

Indtil Christian IV's Tid havde Abrahamstrup Hovedbygning kun denne ene Fløj; men o. 1590 blev der foretaget en Del Istandsættelser og bygget en Portbygning, der nu udgør den nederste Etage af Sydfløjen med Hovedingangen. Desuden blev Taarnet paa Nordfløjen vistnok ogsaa opført paa denne Tid. Det voksende Jordegods krævede efterhaanden en Del Avlsbygninger. Om deres Omfang kan man danne sig et Skøn, naar man hører, at Christian IV en Gang eftergav to Aars Afgift til Vedligeholdelse, men saa skulde Bygningerne ogsaa bringes i en saadan Stand, at det var »bestandig og til Gavns gjort«.

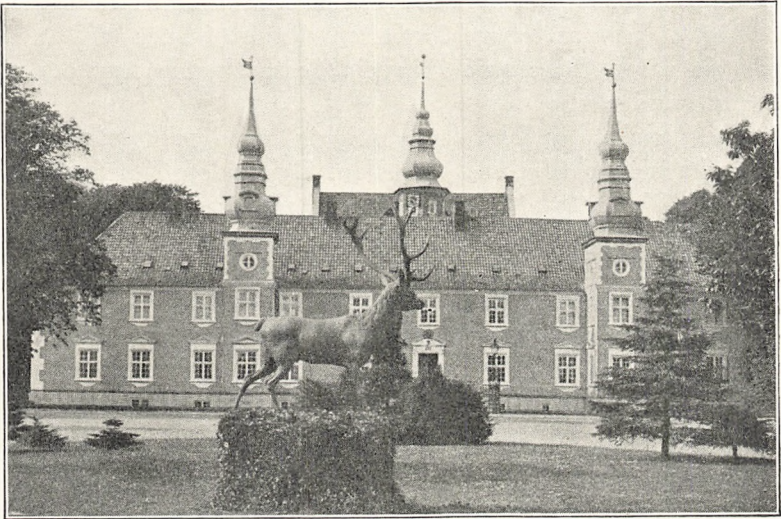
Fra 1590 blev der i ca. 130 Aar ikke foretaget nogen større Nybygning til Jægerspris Slot; men i 1721—22 lod Frederik IV's Broder, Prins Carl, en Etage sætte paa Sydfløjen, og tillige lod han indrette flere Værelser i den gamle Nordfløj. Christian VI, der boede her en Tid som Kronprins, fandt Forholdene alt for smaa og beskedne, og derfor forbandt han disse Bygninger med den nuværende Østfløj, saaledes at Slottet fik op mod 50 Værelser og derved blev i Stand til at afgive passende Boliger for saavel de fordringsfulde, høje Herskaber som de jævne Tjenere.

Endelig blev i 1745 det gamle Abrahamstrup udvidet mod Vest, og kort derefter blev de to smukke Taarne foran Sydfløjen opført. Dermed havde dette ældgamle Kongeslot faaet det Omfang, som det har den Dag i Dag.

Jægerspris Gods.

Til Jægerspris Gods hører nu et Areal paa over 3000 ha Land. Dette Gods er samlet i Løbet af ca. 500 Aar, og dets Historie kan nogenlunde følges i hele dette Tidsrum. Allerede før Valdemar Atterdags Tid har der sikkert hørt en Del Skov til Abrahamstrup, og baade under denne Konge og under

Jægerspris Slot.

hans Efterfølger blev Godset stærkt udvidet, saaledes at Abrahamstrup efterhaanden blev gjort til Hovedsæde for et Len, der fik samme Navn. I den kongeløse Tid havde dette Gods været pantsat ligesom saa meget andet, men den jagtglade Valdemar Atterdag sørgede snart for, at Gælden blev betalt og Pantet indløst. Hans Datter, Dronning Margrethe, var lige saa ivrig som Faderen efter at samle Gods for derved at styrke Kongemagten og Riget. Hun øgede ogsaa Godset om Abrahamstrup ved at købe adskillige Gaarde i Omegnen, baade i Neder Draaby, Landerslev, Overbjerg og Dalby. Et Par Gange, da hun var i Pengetrang, maatte hun pantsætte det; men saa snart hun kunde, indløste hun Pantet igen. Indtil

Reformationen laa dette Gods spredt over næsten hele Herredet; men umiddelbart efter denne skelsættende Begivenhed mærker man ogsaa her Tidens stærke Lyst og Evne til at samle og afrunde Storgodser. De fjernere liggende Gaarde i Skibby og paa Ourø blev solgt og andre, der laa nærmere ved, købt i Stedet for. I 1624 hørte der 129 Gaarde til Abrahamstrup. Af disse laa de 75 i Draaby og Gerlev Sogne, mens man forhen kun havde ejet 14 her. Derved var der skabt Betingelser for at forøge Hoveriet, denne trykkende Byrde, som de gamle Stednavne Hovvej, Hovmark, Hovnæs o. s. v. endnu minder om.

De danske Len blev sædvanligvis overdraget enten som Regnskabslen eller som Afgiftslen. Den sidste Form havde nærmest Karakter af en Forpagtning med fast aarlig Afgift. Paa Abrahamstrup brugte man snart den ene Form og snart den anden.

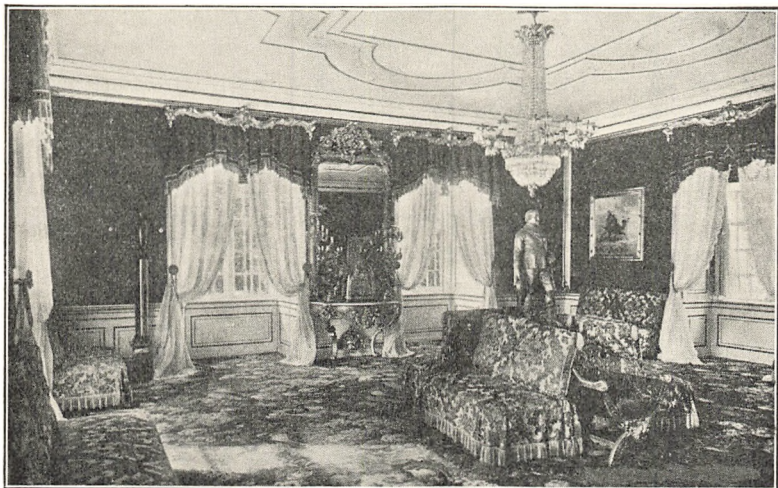
En interessant Jordebog fra 1559 indeholder bl. a. et Regnskab fra Lenet, aflagt St. Philippi Dag (1. Maj). Det viser, at Landgilden det Aar var ydet med over 400 Td. Rug, ca. 440 Td. Byg, 8 Td. Havre, 9 Køer, 97 Faar og Lam, 2 Svin, 76 Gæs, 170 Høns, 41 Sider Flæsk, 1 Fjerding Smør og desuden 233 Mark i Penge.

Vore mange Krige med Sverige krævede adskillige Ekstrasummer, der dels blev svaret som »Madsommer« og dels ydet i Penge eller Arbejde. Abrahamstrup slap naturligvis ikke for disse Byrder; men Godset blev inddelt i Lægder paa 10 Mand, og hver Lægd skulde levere en Ko sædvanligvis efter Reglen: »den rige hjælpe den fattige«. For hele Godset her blev den samlede Levering paa 20 Køer og 1 Td. Havre. Af og til bagte Bønderne Brød til Flaaden, og til deres Pligtarbejde hørte det ogsaa at køre Tømmer fra Skoven til Sundby Færgbro, som Lensmanden skulde holde med »stærke Stolper og Planker, vel tilslagne og tilnaglet«.

Daarlige Driftsformer, forskellige Kvægpestsygdomme o. l. nedsatte imidlertid Skatteevnen stærkt, og ikke sjældent maatte Landgilden helt eftergives paa Grund af Misvækst. Dertil kom Sandflugt i Over Draaby og Tørslev, hvor Afgif-

ten maatte nedsættes for de Gaarde, hvis Jord var ødelagt af Sand.

For at skaffe Kronen faste Indtægter prøvede Christian IV forskellige af de almindelige Former for Forlening. En Tid var Abrahamstrup givet som Afgiftslen; men omkring 1596 blev det Regnskabslen og samtidig lagt ind under Frede-

Audienssalen paa Jægerspris.

riksborg. Senere — i 1634 — blev Hovedgaarden bortforpagtet, saaledes at Forpagteren skulde indkræve Skatter, frede Skovene og i det hele holde Bønderne »ved Lov, Skel og Ret«.

Aaret før Forpagtingens Indtræden havde Abrahamstrups Bønder faaet et interessant Tilbud, der dog maaske nok især viser nogen Sandhed i et af den Tids Mundheld: »Riget fattes Penge« (R. F. P.). Lensmanden Frederik Urne, der bl. a. er kendt for at have skænket Altertavle og Prædikestol til Draaby Kirke, sammenkaldte en Dag Bønderne og gav dem paa Kongens Vegne det Tilbud, at de kunde faa Frihed for Hoveri undtagen i Høhøsten, mod at de betalte en fast aarlig Afgift. Men gammel Vane og begrundet Mistro til Tilbudet fik dem til at afslaa det.

Ved Enevældens Indførelse laa der 16 øde Gaarde i Lenet, og kun tre Bønder under Abrahamstrup kunde svare Formueskat. Men saa kom der en pludselig Fremgang, idet Godset fik en ny, dygtig Ejer i Overjægermester Hahn. »Den unge, kraftige, rødblissede Overjægermester med de fyldige Læber og det tilfredse Smil« forstod at indynde sig hos Christian V i en saadan Grad, at han altid hos ham fik sine Ønsker opfyldt. Da han saaledes blev opmærksom paa Abrahamstrup, tilbød han den jagtlystne Majestæt at omdanne Godset til en Jægergaard, hvor der i Jagttiden altid skulde være Værelser til Raadighed for Kongen og Staldrum og Foder til hans Heste og Hunde. Kongen tog imod Tilbudet, og i 1673 overtog Hahn Abrahamstrup Hovedgaard m. v. for 6000 Daler, og saa lod Kongen endda Skove, Mølle og Sundby Færgе følge med i Tilgift.

Der kom nu en streng Tid for de hoveripligtige; for Hahn var alle Vegne paa Færde for at udnytte og forbedre sit Gods. Der blev gravet Grøfter, ryddet Skov, anlagt Fiskedamme og Haver og bygget Lader, Stalde og Mejeri til 150 Køer.

Ude i Skoven Nord for Jægerspris havde han et stort Nybyggeranlæg i Gang, idet han lod bygge 24 Bøndergaarde og en mindre Ladegaard. Dette Foretagende lykkedes dog ikke helt, og kort efter Hahns Tid maatte Ladegaarden nedlægges. Men endnu paaviser man ved »Hovnæsplantagen« den Plads, hvor Hovbønderne samledes, før de blev sat i Arbejde af Ridefogeden.

Det var paa denne Tid, at Navneskiftet fra Abrahamstrup til Jægerspris fandt Sted. To Aar efter købte Kongen hele Herligheden tilbage for et Beløb, der var ca. 10 Gange saa stort som Købesummen. Aaret derefter døde Hahn. Hans Egenkærlighed og Hensynsløshed efterlod ham et daarligt Eftermæle, og selv om han søgte at forbedre dette ved at skænke en sølvforgylt Alterkalk og et Sølvdaabsfad til Draaby Kirke, forandrede det dog ikke Folks Mening om ham. Sagnet om »Ridder Hahne«, den vilde Jæger, der ikke fik Fred i Graven, lever endnu og viser den jævne Mands Følelser over for den snedige Hofmand og Godsejer.

Nu forblev Jægerspris i Kongefamiliens Eje, lige til den nuværende Stiftelse blev oprettet. Den førnævnte Prins Carl, Frederik IV's Broder, havde det fra 1703 til 1729. Han opholdt sig ganske vist mest paa Vemmetofte; men han interesserede sig meget for Stedet her. Foruden at udvide Slottet byggede han i 1721 Sideskibet til Draaby Kirke, og han oprettede Skoler i Landerslev og Gerlev. Indtil da havde Gerlev-Draaby Kommune kun haft Krabbedam Skole, som nok ogsaa skyldte ham sin Tilblivelse. Prinsen stillede kun smaa Fordringer til Lærere og Elever. Læreren skulde kunne læse »med rent dansk Tungemaal«, og Eleverne skulde især undervises i Religion og kun de flinkeste lære lidt Læsning og Skrivning. Prins Carl var ikke Tilhænger af Ris »at ave Børn med i Skoler og i Huse«. Lærerne skulde omgaas Børnene »kristeligen, traktere dem lempelig, fornuftig og med Kærlighed«.

Hver Uge sendte Prinsen en Vogn fra Vemmetofte til Jægerspris for at afhente Vildt til Hofholdningen, og een Gang om Aaret havde han Ret til at lade udskrive 69 Hovbønder med Vogne til Befordring af sig og sit Følge mellem de to Godser.

Medens Frederik V og Dronning Louise ejede Jægerspris Gods, blev der udlagt og bygget 14 nye Gaarde Nord for Slottet. De kom til at ligge paa de ryddede Marker Vest for Landevejen til Kulhus.

I 1773 blev Jægerspris overdraget til Arveprins Frederik. Han havde været en ivrig Modstander af Struensees Ideer; men han vilde dog gerne forbedre Bøndernes Kaar, og han opmuntrede Forsøg med Biavl og Faareavl og uddelte Sølvpræmier for Husflid o. l. For at gøre Soldatertjenesten mere tillokkende lod han bygge Soldaterboliger med et mindre Jordareal til. Beboerne af disse skulde gøre Tjeneste i Krig som Soldater, og i Fredstid skulde de ernære sig som Haandværkere eller lignende. Bønder, der fik Paalæg om at dyrke deres Jord, skulde til Gengæld være fri for Værnepligt. Arveprinsen interesserede sig meget for Historie. Han lod »Monses Høj« udgrave og gav den Navnet »Julianehøj« efter sin Moder. De 55 Monumenter, som staar i Slotshaven og i Slots-

hegnet, er ogsaa rejst paa hans Befaling. I Færgelunden byggede han det ejendommelige Lysthus, som fremdeles er bevaaret og er kendt under Navn af »Svejtserhuset«.

I 1854 købte Frederik VII Slottet med Gods og Skove for 600.000 Rigsdaler. Tyve Aar i Forvejen havde han opholdt sig her som forvist fra Hoffet. Han havde dengang faaet Interesse for Egnen, bl. a. paa Grund af de mange Oldtidshøje, hvoraf han havde udgravet flere i Færgelunden og Kohaven.

Jægerspris Skove.

Under Jægerspris Gods hører et Skovareal paa ca. 1600 ha Land. Det er Resterne af den gamle Hornsved Skov, som i Oldtiden bredte sig over hele Herredet. Denne Skov har sit særlige Præg derved, at Terrænforhold og Plantevækst stadig veksler. Smukke Bakker, idylliske Skovmoser og vide Engdrag hører med til de stadig skiftende Billeder, der ruller sig op for den, der drager ind gennem Skoven. Spredt i denne staar ældgamle, knudrede Egetræer. De mest kendte er de saakaldte tusindaarige Ege, Kongeegen, Storkeegen og Snoegen.

Disse gamle Eges Livskraft og Kæmpevækst skyldes maaske, at de er opstaaet ved en Krydsning mellem Vinteregen og Sommeregen, der indvandrede her til Landet i en fjern Fortid. Det er antagelig deres Pladser ude i Moradser (hævet Havbund og Mose), der har reddet dem fra Øksen. Det kan ogsaa tænkes, at det har været hellige Træer, som af den Grund har været fredlyst.

Mange smukke Hængebøge hører ogsaa med til denne Skovs Ejendommeligheder. Den største og ældste staar i Fasangaardens Have. Den menes at være op mod 300 Aar gammel. Dens mærkelige Form er sikkert fremkommet ved Kunst og heldige Vækstbetingelser i Forening.

Skovbundsfloraen er rig paa Arter, og man træffer flere sjældne Planter, f. Eks. Naalebæger, der findes i Færgelunden.

Jægersprisskovene gemmer mange interessante Oldtidsminder. Fra Mulleruptiden kendes vistnok ingen Kulturlag

her; men om Køkkenmøddingernes Tid er der mange Vidnesbyrd, især i Færgelunden. Langs den gamle Strandlinie, der ligger et Stykke inden for den nuværende Strandbred, ligger disse tusindaarige Minder og beretter om vore Forfædres Liv og Færd paa denne Egn. Brudte Knogler af større Dyr og Skaller af Østers, Blaamusling, Tæppemusling, Strandsnegl, Dværgkonk o. l. fortæller om deres vigtigste Næringsmidler, og ildskørnede Sten og Potteskaar vidner om, at de har kendt Ildens Brug. Mest kendt er to Gravhøje i Slotshegnet, »Jættestuen« og »Julianehøj«. De menes at være ca. 4000 Aar gamle.

I Skoven her er ogsaa bevaret en Række ældgamle Stednavne, hvis Oprindelse ligger langt tilbage i Tiden, f. Eks. Arnæs (Ar = Asp), Maglehøj (magle = stor), Øllemose (Ulvemose), Ørnkulsvej, Tranedyse, Fremvadsvej, Mæremose (Mær = Hoppe), Vimose (Vi = hedensk Helligdom) o. s. v.

Den store Skov med de tætte Tykninger og mange bundløse Moser har givet gode Skjulesteder for Vildtet, og det maa der tidligere have været rigeligt af; thi paa en af Christian IV's Jagter blev der bl. a. nedlagt 35 Hjorte.

Krybskytteri er altid blevet dømt meget strengt. Lensmanden havde Ordre til at lade en Krybskyttes Øjne stikke ud og Christian IV befalede sin Skovrider, at hvis han traf nogen »med lange Rør«, skulde han »søge at blive dem mægtig« og skyde »et Lod i dem«.

Gennem en lang Aarrække var Skoven her en Slags Svinesti for hele Herredet. I 1660 var der saaledes 2800 Svin »paa Olden«. Betalingen herfor laa omkring 6 Skilling for hvert »gammelt Svin«.

For samme Pris kunde man dengang faa et Læs Brænde, men sædvanligvis betalte man ikke med rede Penge. Man byttede i Stedet for. I 1599 modtog man paa Abrahamstrup for »Skovkjøb« 763 Td. Havre, 2 Gæs, 262 Faar og Lam, 262 Par Høns og 6½ Daler. Veje og Køretøjer maa dengang have været i en daarlig Stand; for man beregnede et Brændelæs til en halv Snes Stykker Træ, ca. 2 Meter lange og ca. 25 cm tykke. Da Frederiksborg blev bygget, blev der leveret

Sten fra Teglværket ved Abrahamstrup; men Hovbønderne herfra kunde kun køre 60 Sten paa hvert Læs.

Kong Frederik VII's Stiftelse.

Før Frederik VII's Død var Jægerspris Gods blevet overdraget til hans Gemalinde, Grevinde Danner. Baade hun og Kongen havde altid været glade for at opholde sig her. Det er derfor forstaaeligt, at hun fik Lyst til at sætte sig selv og den afdøde Konge et Minde, der under en smuk Form kunde bevare deres Navne for Eftertiden. Desuden vilde hun vel gerne foretage en Handling, der kunde bidrage sit til at mildne det danske Folks Dom over hendes Liv.

I 1873/74 overdrog hun Godset til den Stiftelse, der siden da har været Hjem for mange Hundrede Pigebørn.

Litteratur:

C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i ældre og nyere Tid. Kbh. 1855—56.

Knud Fabricius: Et Storgods' Historie. (Fra Frederiksborg Amt 1929).

HØRS HOLM

Af *H. C. Rosted.*

Sagnet fortæller, at Christian VI's Dronning, Sophie Magdalene, byggede det pragtfulde Hirschholm Slot midt i en Mose, hvor hendes Ægtefælle havde nedlagt en stor Kronhjørt. Sagnet gør hende imidlertid Uret. Hun havde ikke Ansvaret for Valget af Byggepladsen. Hendes Slot betegnede blot Afslutningen af en lang Udvikling; det var den sidste Kongebolig paa den gamle Slotsholm.

Hvor hun opførte det store og smukke Hirschholm Slot, knejsede allerede i Middelalderen en stærk Adelsborg, bygget af røde Teglsten. Ved en Udgravning, som Nationalmuseet foretog i Efteraaret 1941, lykkedes det at paavise Borgens Beliggenhed. Den har ligget paa en Bakke, hvor senere Hørsholm Kirke er opført. Paa den sydlige Side var Borgen omsluttet af en bred, dyb Voldgrav, der til begge Sider førte ud i Mosen.

Den gamle Borg, der kaldtes Hørningsholm, var vistnok bygget af Erik Menveds Drost, Jon Litle. Han var af Hvidernes Slægt. Absalon var hans Moders Fætter. Og gennem sin Moder arvede han i 1248 Hørningsholm, hvor han lod opføre sin Borg. Paa den udaandede han i 1307. I Aarene mellem 1248 og 1307 spillede han en afgørende Rolle i Danmarks Historie.

Han levede i en af de mest bevægede Perioder i vort Lands Historie. I Tiden efter Christoffer I's Død udmarvedes Landet i Striden mellem Kirken og den verdslige Magt; de forskellige Medlemmer af Kongeslægten kæmpede indbyrdes om Tronen, Sveriges og Norges Konger gjorde Arvekrav gældende i Danmark, og vort Land oversvømmedes af Erobrere Syd fra. I denne Tid, da Landets lille Konge og hans Moder, Enkedronning Margrethe, holdtes i Fangenskab, traadte Jon

Litle frem som den førende Statsmand i Danmark. Han handlede med Dygtighed og Kraft, saa at Kongemagten styrkedes, og Landet bevarede. Efter Mordet i Finderup Lade traadte han atter frem, og som han havde mæglet i Striden mellem Kongen og Ærkebisen, Jakob Erlandsen, gjorde han det ogsaa, da den unge Erik Menved fik en bitter Modstander i Ærkebisen Jens Grand. I 1302, da Jon Litle var en gammel Mand, rejste han til Rom for at faa hævet det Interdikt, som Striden med Jens Grand havde paaført Landet.

Jon Litle var saaledes en virksom Statsmand, men alle Vidnesbyrd gaar ud paa, at han ikke lod sig bruge til andet, end hvad der tjente Fædrelandets Uafhængighed og Bestaan i de svære Tider, hvor alle vilde Herre være.

Mægtige Riddere havde efter Jon Litle det gamle Hørningsholm, indtil Kong Olufs Hofmester, Bent Bjug, 1391 afstod Borg og Gods til Dronning Margrethe. Fra nu af hørte Hørningsholm eller Hørsholm, som det senere kaldes, som Fadeburslen under Københavns Slot. Senere blev det et selvstændigt Len med Frederik II's Jægermester von Pappenheim som Lensmand, og ved hans Afgang blev Lenet henlagt under Kronborg Len.

Frederik II kom ofte til Hørsholm. Det var Jagtens Glæder, som gjorde Egnen tillokkende for ham. Han fandt imidlertid den gamle Borg ubekvem og lod den nedrive 1579. Voldgraven blev tilkastet, og ved en Opfyldning blev Borgholmens Omraade betydeligt forøget. Paa Tomten opførte han et Slot med fem Taarne, det saakaldte »Hvide Hus«, en Bindingsværksbygning, der oprindeligt havde staaet paa Gotland og derfra var ført til Halsnæs. Desuden rejste Kongen en anden Bygning, det »Røde Hus«, en smuk Renæssancebygning med svungne Gavle.

Som Barn opholdt Christian IV sig flere Gange paa Hørsholm, og hans Søn, den udvalgte Prins Christian, blev en Tid opdraget her, hvor han havde den senere saa kendte Ole Vind som Kammertjener. Ogsaa Leonora Christine og hendes Søstre boede i lang Tid paa Hørsholm Slot. Da Leonora Christine ægtede Corfits Ulfeldt, overlod Christian

IV dem Godset paa Livstid, men da Ulfeldt 1651 flygtede ud af Landet, blev hans Len taget fra ham, og Frederik III overdrog derefter Hørsholm til sin Dronning, Sophie Amalie. Hun kaldte det Hirschholm, og dette Navn knyttedes til Stedet i de følgende 200 Aar. Dronning Sophie Amalie antog Sønderjyden Lorentz Tuxen som Foged paa sit Gods. Det var ham, der kom til at spille en fremtrædende Rolle under Svenskekrigene 1657—1660.

Han var en af Hovedmændene i den S sammensværgelse, der gik ud paa at erobre Kronborg tilbage fra Svenskerne, og det var ligeledes ham, som i god Tid underrettede den belejrede Hovedstad om det store Stormangreb, der skulde finde Sted Natten mellem den 10. og 11. Februar 1659.

Efter Dronning Sophie Amalies Død overtog hendes Søn, Christian V, Hirschholm og benyttede Slottet som Jagtslot. Hans Søn, Frederik IV, skænkede det til sin Dronning Louise, der jævnlig søgte ud til Hirschholm for at finde Trøst for sine ægteskabelige Sorger.

Under Dronning Louise blev der foretaget forskellige store Byggearbejder. Saaledes opførte hun 1713 den store, smukke Lade, der den Dag i Dag bærer de kongelige Navnetræk paa begge Gavle. Hun havde fattet Planen til en fuldstændig Ombygning af Slottet, og kort før sin Død 1720 lod hun det hvide Hus nedrive. Det blev dog ikke hende, der kom til at bygge det ny Hirschholm. Godset gik i Arv til hendes Søn, Kronprins Christian, som 1721 hjemførte den tyske Prinsesse Sophie Magdalene som sin Brud. Kronprinsen fuldførte først forskellige Ombygninger og lod opføre to store Fløje til det røde Hus, der ligeledes blev ombygget, saa det fik Udseende af en Barokbygning.

Det unge Fyrstepar var dog langt fra tilfreds med de Resultater, der var opnaaet, og efter at det paa en Rejse til Tyskland 1728 havde haft Lejlighed til at beundre nogle af de pragtfulde Slotte, man der havde opført, bl. a. i Dresden, blev det besluttet straks efter Hjemkomsten at lade bygge en hel ny Bygning i Tidens Smag.

Med Undtagelse af det røde Hus blev alle de Bygninger,

der kort forinden var opført, atter revet ned, og man byggede en ny Hovedbygning, der bl. a. rummede en stor Sal, man kunde anvende ved festlige Lejligheder.

Da Christian VI 1730 blev Konge, skænkede han sin Dronning Hirschholm, som de begge var kommet til at elske saa højt. Hun fandt Slottet for ringe til at være Kongebolig og besluttede at opføre et Slot, der skulde være det smukkeste i Landet. En ung Arkitekt, Lauritz de Thurah, blev Dronningens Bygmester. Han fik først Befaling til at gøre Hovedbygningen større, og han løste den vanskelige Opgave ved at føje en Pavillon til hver Ende af den.

Det røde Hus havde hidtil staaet paa en Bakke bag den nye Bygning, men da de to Bygninger slet ikke passede sammen, og det røde Hus desuden tog Udsigten fra det nye Palæ, blev det gamle Hus revet ned. Den nye Bygning skulde efter Dronningens Ønske forandres og forøges, for »at den med Rette kunde svare til sin Opbyggers Højhed og Majestæt«, skriver Thurah.

Alt blev sat ind paa at naa dette ophøjede Maal, og Arbejdet blev udført i forbavsende kort Tid. To Aar efter stod Slottet færdigt, og ved en straalende Fest blev det taget i Brug af den kongelige Familie i Foraaret 1739.

Da saa man ligge, omgivet af Vande, et pragtfuldt Slot med højt ragende Taarn. Lindealléer var plantede paa Dæmninger, som førte ud dertil. Langs Vandenes ydre Side mod Øst, hvor Boliger for Hoffets Embedsmænd og Staldene var anbragt, løb Kastaniealléer, som fortsattes mod Nord og Vest og dær dannede Grænse for en mægtig Have i den franske Stil med klippede Busketter og Labyrinter, Fontæner, Kaskader og Grotter, Lysthuse og et lille Teater i fri Luft.

Gennem Taarnporten kom man ind i den store Slotsgaard, hvor Vandet sprudlede fra en skøn Fontæne, baaret af fire Marmorløver. I Hovedbygningen fandtes en stor Sal. Gulvet var her dækket med sorte og hvide Marmorfliser. I Midten var en Fontæne, som gav en Straale fra sig i 6—7 Meters Højde. Vandets evindelige Plasken i det store Kobberbassin lød ganske ejendommeligt i den store Sal. I 12 Nicher stod

forgyldte Statuer, symboliserende forskellige menneskelige Dyder som Trofasthed, Tapperhed, o. s. v., og under dem saa man forgyldte Ørne, fra hvis Næb der strømmede Vand ud i Marmorbassiner. Paa Væggene hang store Malerier, og rundt om i første Sals Højde løb et Galleri, udsmykket med Billeder, forgyldte Vaser og Statuer.

Hirschholm Slot. Efter Kobberstik.

En Udsmykning som den, der fandtes paa Hirschholm Slot, er aldrig set i noget Slot i Norden. Det skønneste Værelse var maaske det kongelige Audiensgemak. Her var de høje Paneler af sjældent Træ, alle Lister var overdraget med ægte Sølv, Rammestykkerne var indlagt med Perlemor, Sølv, Ibenholt og andre Arter sjældent Træ af forskellig Farve, Dør-laasene var af massivt Sølv. Væggene var udstyret med Piller, hvis Kapitæler var af Sølv, Skafterne af Spejlglas, indfattet i Sølv. Imellem Pillerne var der indlagt Arbejde af Sølv, Perlemor, slebne Krystaller o. s. v. I mange af Værelserne var Væggene dækkede med smukke og straalende Gobeliner. Desværre er de alle gaet tabt paa en enkelt Undtagelse nær. Det eneste bevarede Gobelin er for en Del Aar siden tilbage-

købt af den danske Stat og er nu ophængt paa Christiansborg Slot.

Hirschholm Slot havde ialt 250 Værelser. I den sydøstlige Pavillon var der indrettet et smukt Kapel, hvor ogsaa Egnens Beboere kunde overvære Gudstjenesten. Her blev der som Regel prædikeret paa Dansk, det havde Dronningen udtrykkelig forlangt.

Dronning Sophie Magdalene var dog ikke endnu helt tilfreds med sit Slot. Fire Gange blev der bygget om paa det, det blev gjort højere, og der indrettedes flere Værelser.

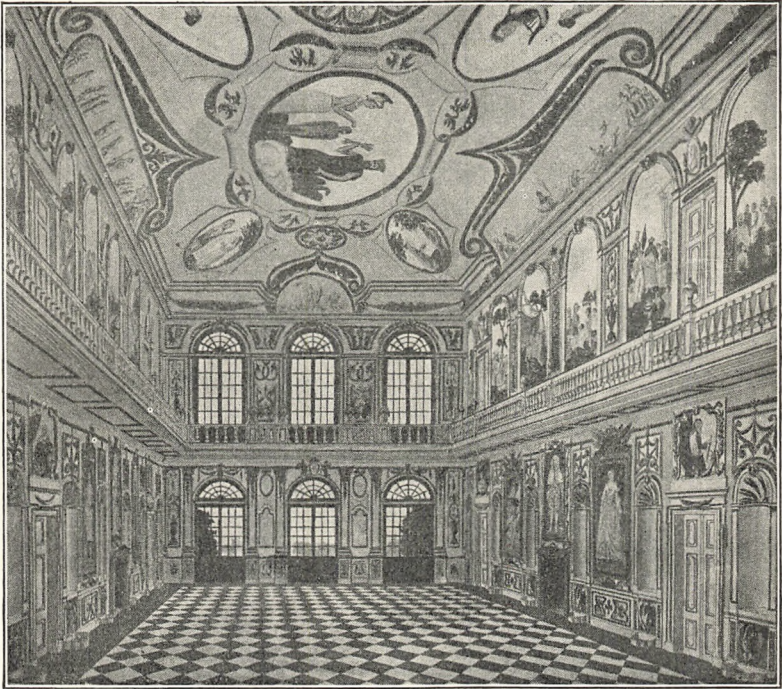
Da Dronning Sophie Magdalene besluttede sig til at opføre det ny Hirschholm, fattede hun samtidig den Plan at anlægge en Købstad ved Slottet. Hun lod derfor udarbejde en Byplan for at skabe en naturlig Forbindelse mellem Slottet og Købstaden. Den 27. November 1739 efterkom Kongen Dronningens Ønske og ophøjede den lille By til Købstad, og indtil 1867 beholdt Byen visse Købstadsrettigheder.

Hver Sommer drog Hoffet ud til Hirschholm, og Kongeparret tilbragte her nogle af deres lykkeligste Dage. Ved Rungsted lod Dronningen bygge et lille Lystslot, Sophienberg. Det var Hofbygmester Nic. Eigtved, der forestod dets Opførelse, og den geniale Arkitekt skabte her et herligt Bygningsværk. Det laa paa en Bakke umiddelbart ud til Sundet, og herfra kunde Kongeparret nyde Synet af de mange Skibe, der daglig passerede forbi. Der var dengang en ganske anderledes livlig Sejlads i Øresund end i vor Tid. Nu haster enlige Dampere gennem Sundet med en lang Røghale efter sig. Men dengang kom de store Fuldriggere krydsende i Flok og Følge. Det var et stolt Syn. Undertiden kom der over hundrede Skibe paa en Gang. Tit og ofte holdt den danske Krigsflaade Øvelser ud for Sophienberg, hvorfra Kongefamilien med Interesse fulgte Skibenes Bevægelser.

I Sommeren 1746 blev Kongen syg paa Hirschholm. Da han en Dag skulde ud paa en Ridetur, mærkede han, at Kræfterne svigtede ham. Han gik ud i Slotshaven; med et sorgfyldt Blik saa han ud over den dejlige Park, der laa badet i Sollyset. »Denne Have ser jeg aldrig mere,« udrød han, og hans

Kammertjener ledte ham ind. Han gik til Sengs, og faa Dage efter døde han ud paa Natten d. 6. August.

En storstilet Sørgehøjtidelighed fandt Sted i den store Sal, og ved Midnatstid d. 16. September 1746 førtes Kongens Lig

Den store Sal paa Hirschholm Slot.

til København, hvor Kisten blev henstillet i Slotskirken, indtil Bisættelsen fandt Sted fra Roskilde Domkirke.

Dronning Sophie Magdalene blev som Enkedronning boende paa Hirschholm. Administrationen af Godset voldte hende imidlertid mange Bekymringer. De forarmede Bønder kunde nemlig ikke svare deres Afgifter. Dronningen kaldte da sin Fætter, den tyske Grev Christian Günther af Stolberg, til sig som sin Overhofmester. Han var en overordentlig dygtig og forstaaende Mand. Paa sit Gods i Holsten havde han indført

betydelige Reformer til Gavn for sine Bønder, og han forstod ogsaa, hvorledes han skulde hjælpe de hirschholmske Bønder. Han gav nemlig Dronningen det Raad, at hun skulde overlade Bønderne deres Fæstegaarde til Selveje og samtidig afskaffe

Stolbergsmonumentet i Hørsholm.

Hoveriet. Det taler i høj Grad til Dronningens Fordel, at hun fulgte dette Raad, og lige saa meget taler det til hendes Ære, at hun paa en storsindet Maade hædrede sin Raadgiver ved at rejse en Støtte til Minde om Begivenheden.

De Reformer, Sophie Magdalene indledte paa Hirschholm Gods, fik historisk Betydning. De viste, at det var muligt at hjælpe Bonden, og de blev efterlignet rundt om i Landet og blev Indledningen til de store Landbrugsreformer 1788.

Faa Maaneder efter Dronning Sophie Magdalenes Død 1770 tog den unge Konge, Christian VII, og hans Dronning, Caroline Mathilde, Hirschholm i Besiddelse. Det før saa stille Slot blev nu Skuepladsen for et Hofliv, der vakte den dybeste Forargelse. I de to Somre 1770 og 1771, da Struensee stod ved Magten, levede Hoffet her et straalende Sommerliv med alle Forlystelser. Sent paa Aaret 1771 flyttede Kongefamilien tilbage til Hovedstaden. Faa Uger efter blev Struensee en Morgen efter et Maskebal paa Christiansborg lagt i Lænker, og Dronningen blev fængslet.

Slottet stod tomt. Hoffet kom her aldrig mere. Det var, som man skyede dette Sted. Det forfaldt mere og mere. Den prægtige Have groede til, og til sidst blev den udlagt til Planteskole. I 1810 bifaldt Frederik VI en Kommissionsindstilling om at nedbryde Slottet. Det var Arkitekt C. F. Hansen, der havde Ansvaret herfor. Slottets Nedbrydning skulde tjene til at fremme nogle Opgaver, han var udset til at løse, idet Materialerne kunde anvendes til Opførelsen af Christiansborg Slot og Raad- og Domhuset i København.

Alt blev lagt øde, og Frederik VI lod C. F. Hansen bygge en Kirke midt i den gamle Slotsgaard, »som et Kors paa en Grav«, skriver Digteren Henrik Hertz. Maaske vilde dette have forsonet den gamle, fromme Dronning Sophie Magdalene med den Skæbne, hendes pragtfulde Slot fik.

Litteratur:

C. Christensen: Hørsholms Historie 1305—1875. Kbh. 1879.

C. Behrend: Et Besøg paa Hirschholm Slot i Aaret 1797. (Fra Frederiksborg Amt 1908).

FREDENSBORG I CHRISTIAN IX's TID

Af *M. Sørensen.*

Omtrent midt imellem sine to større og ældre Brødre, Kronborg og Frederiksborg, ligger Fredensborg Slot, den tredje prægtige Juvel i den Krone, som Kongemagten, i gamle Dage det fortættede Udtryk for dansk Kunnen, har afsat i Nord-sjælland. Disse tre Søskende er i enhver Henseende saare forskellige. Allerede Navnene røber for det musikalske Øre en Forskel i Stemningen: Kronborg, en Tone af Alvor og Værdighed, lidt kølig og fornem; Frederiksborg, djærv, energisk, lidt paagaende; Fredensborg, blidt som Sommervindens sagte Sus i Parkens Linde, fredeligt som selve den Natur, hvori det ligger. Men ogsaa paa anden Maade har hver sit Særpræg. Kronborg fremtræder som en Forpost med sit graa, vejrbidte Ansigt for at holde Vagt ved den blaa Alfarvej, som gennem Aarhundreder har været Danskens Vej mod det fremmede. Skønne er Sjællands Kyster, dobbelt forskønnede af Kronborg, saa Indsejlingen gennem Sundet af befarne regnes blandt de skønneste i Verden. Frederiksborg røber ved sin stolte Rejsning, sin svulmende Udsmykning og sine røde Mure baade den kraftfulde, daadrige Bygmester og den hele blodrige, djærve Tid, hvori det blev til, en Tid, hvor man levede — og ydede — til det yderste. I Modsætning hertil ligger Fredensborg dulgt i sin Krans af Bøg og Lind, enkel i sine Linier, altid i sin Dragt hvidere end hvidt, altid hviskende tyst om sine Minder, altid stemmende Sindet til Stilhed og rene Tanker; en ædel, hvid Perle i sin grønne Indfatning. Slottet har da ogsaa i sin tohundredaarige Tilværelse kun været Skueplads for fredelige Begivenheder; herud søgte den enevældige Monark, naar han trængte til Ro og Hvile, og hertil søgte gennem det 19. Aarhundredes sidste Halvdel mange af Europas Herskere med samme Bevæggrund. Det er

om Stemninger og Begivenheder i disse Aar, vi i det følgende vil samle os. —

Forinden vi gaar ind paa at omtale Begivenheder, skal der gøres ganske kort Rede for Slottets Bygningshistorie.

Kong Frederik IV, som i Reglen boede paa Frederiksborg Slot om Sommeren, foretog ofte Smaaudflugter til Esrumsøens skønne, skovrige Egn, dels for at finde Hvile, dels for at gaa paa Jagt. Kongen fik derigennem Lyst til at faa fastere Tilknnytning til Egnen, og i 1719 paabegyndtes Opførelsen af et »lidet Jagtslot«. Dette første Fredensborg, som kun omfattede Midterpartiet af det nuværende Slot, fik sit Navn paa Kongens Fødselsdag den 11. Oktober 1722 under en Hoffest. Navnet hentyder efter en samtidig Poets Tolkning til »Frederik« og til den Fred, der lige var sluttet efter den store nordiske Krig, en Fred, der danner Slutningen paa den sidste større Fejde mellem nordiske Brødefolk.

Slottet opførtes med Hofbygmester Krieger som Arkitekt i den saakaldte italienske Stil, som — 100 Aar efter at den i Italien havde været i største Yndest — gennem den berømte svenske Arkitekt Tessin lige var kommet til Norden, og som foruden paa Fredensborg ogsaa ses i Stockholm Slot og Frederiksberg Slot. Det ejendommelige ved denne Stil er de rolige, jævne Flader uden Søjler eller anden overflødig Udsmykning, som Billedet af Slottet viser. Mindre i Christian VI's Tid, men desto mere under Frederik V skete der store Udvidelser, og det er interessant at lægge Mærke til, hvorledes Arkitekterne Thura og Eigtved, trods det, at en anden Bygningsstil — Rokokoen —, der netop ynder stærkt udsmykkede Flader med Søjler og Buer, var kommet paa Mode, med Ærbødighed for det ældre og med sikker Smag føjede de fire anselige Hjørner til Kuppelbygningen. Kun Vinduernes noget mindre Afstand og den brudte Linie i Taget, som forøvrigt var ganske efter Tidens Smag og ogsaa virker tiltalende paa mange Mennesker i vore Dage, røber, at Slottet er opført i flere Perioder.

Efter Frederik V's Død i 1766 fik Enkedronning Juliane Marie Slottet overdraget og beboede det til sin Død i 1796. I 1770erne fik Slottet under Ledelse af den berømte Arkitekt,

Professor Harsdorff atter væsentlige Tilføjelser, ligesom flere Enkeltheder ændredes i Overensstemmelse med Harsdorffs Smag — den strengeste Respekt for den rene Linie, som den findes i Oldtidens Grækenland, og som derfor ogsaa kaldes den klassiske Stil eller Klassicismen.

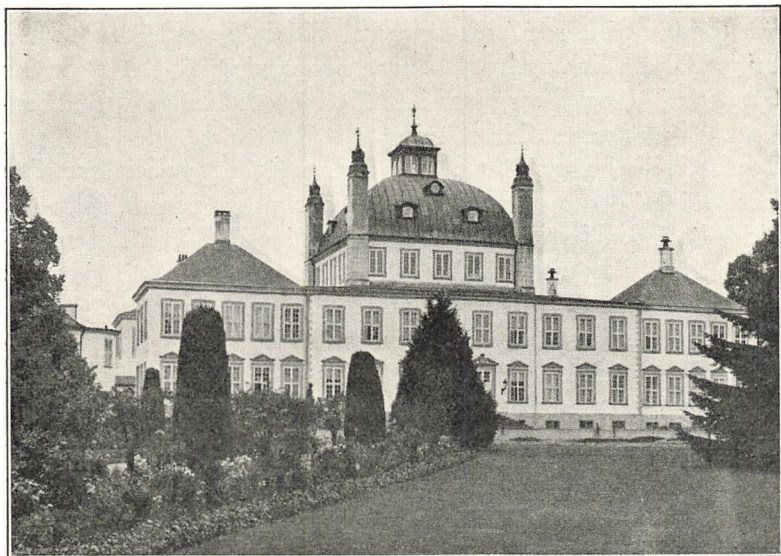
Interessant er Kapitlet om Skorstenene. De var først anbragt ude i Taget, men paa Grund af Kuplens Højde slog Vinden ned og gav Røg i Gemakkerne. Efter mange Besværligheder fik Thura den Tanke at flytte Skorstenene helt ind til Kuplen, forhøje og udsmykke dem, saa at de i Stedet for at vansire tværtimod kom til at give et væsentligt Bidrag til Fredensborgs karakteristiske Profil. Men prøv at lægge Mærke til Røghætterne! Her har Arkitekten maattet give efter for Tidens Smag og gøre den før nævnte Rokoko en Indrømmelse, hvorved disse slanke Spir egentlig bliver fremmede Gæster i Slottets hele øvrige Stil. Sikkert bemærker dog kun de færreste Øjne dette lille Brud paa »god Orden«.

Parken, der med sine 85 ha er Danmarks største, har gennem 200 Aar været Genstand for flere Forandringer og Udvidelser. Navnlig har Jardin, en fransk Arkitekt, som indkaldtes af Kong Frederik V, paa afgørende Maade bidraget til at give Parken sit nuværende skønne Præg, bistaet af store Kunstnere, hvor især Billedhuggeren Wiedewelt maa nævnes med de store Monumenter »Danmark« og »Norge«. I den vestlige Del, ned mod Søen, ligger »Nordmandsdalen«, enestaaende i sin Art vistnok i hele Verden. Den har følgende morsomme Oprindelse: En djærv Nordmand fra Bergen, Postkører Garnaas, kom undertiden til Danmark og medførte under et af disse Besøg nogle morsomme Smaafigurer, der forestillede norske Bønder, Fiskere, o. s. v. snittede i Træ. Disse kom Kongen for Øje, og han fandt saa stort Behag i Figurerne, at han befalede sin Billedhugger, J. Grund, at udføre dem i Sandsten til Opstilling i Slotsparken. Saaledes fremkom de 69 Monumenter, som den Dag i Dag staar paa Terrasserne omkring Nordmandsdalen og hører til de Seværdigheder, som enhver fremmed skal have med under et Fredensborgbesøg.

Med den ydre Vækst fulgte en lige saa frugtbar indre, idet

Aarhundredets berømteste Malere og Stukkatorer deltog i Udsmykningen af Salene og Gemakkerne, og Øjet faar den Dag i Dag overalt de bedste Indtryk af kunstnerisk Skønhed.

Fra det 19' Aarhundredes Begyndelse laa Slottet forladt; Frederik VI havde for mange bitre Barndoms minder herfra. Følgen var, at det forfaldt mere og mere, brugtes endog til

Fredensborg Slot set fra Parken.

Opbevaring af Korn o. s. v. — Naar Fredensborg i det hele taget endnu er til og ikke gennem 65 Aars Forsømmelse og manglende Forstaaelse af de store kunstneriske Værdier gik helt til Grunde, skyldes dette en i sig selv ulykkelig Begivenhed, nemlig Frederiksborg Slots Brand Natten mellem den 17. og 18. December 1859. Herved blev nemlig Kongen husvild, og man maatte da i Hast udbedre de værste Skader paa Fredensborg Slot, saa det kunde give Husly for Hoffet. Paa den Maade kom Kong Frederik VII til at residere her nogle faa Aar; han modtog blandt andet de norske og svenske Studenter og senere den svenske Konge under Skandinavismens Banner paa Fredensborg 1862. —

Allerede den første Sommer efter Tronbestigelsen — Sommeren 1864 — residerede Kong Christian IX med sin Familie paa Fredensborg Slot. Den kongelige Familie omfattede da foruden Kongen og Dronningen deres seks Børn: Kronprins Frederik, 21 Aar, Prinsesse Alexandra, 20 Aar, Kong Georg, 19 Aar, Prinsesse Dagmar, 17 Aar, Prinsesse Thyra, 11 Aar, og Prins Valdemar, 6 Aar. To af Børnene var allerede fløjet fra Reden, Prinsesse Alexandra var i 1863 blevet formælet med Prins Albert Edward af Wales, Tronarving til det engelske Verdensrige, og Georg var i 1863 valgt til Konge i Grækenland. I nærmeste Tilknytning til Hoffet levede Kongens Brødre Vilhelm og Hans. Som Aarene gik, øgedes Familien med Svigerbørn og Børnebørn, og vi skal nu paa de følgende Sider høre om, hvorledes denne kongelige Familie i det smukkeste Samliv og under voksende Opmærksomhed, til sidst fra det halve Europa, tilbragte Somrene paa Fredensborg. —

En af de mest betydningsfulde Begivenheder indtraf allerede i Sommeren 1866, nemlig Prinsesse Dagens Forlovelse med Storfyrsttronfølgeren Alexander af Rusland. Vi giver her Ordet til »den gamle Kammerherre«, som i sin Dagbog fortæller om Dagens Oplevelser, hvori han selv som ung Kammerjunker ved Hoffet deltog. —

»Fredensborg Slot d. 23/6 - 1866 Midnat.

Denne Dag blev en Mærkedag for to hele Nationer. — Alle paa Slottet var tidlig paa Benene, og Morgenstunden gik hen som sædvanlig med Spadsereture i Parken, Smaaudflugter paa Søen o. s. v. — Klokkeren 12 samledes de kongelige Herskaber til Frokost med Hoffets Damer og Herrer. Et Rygte fløj fra Mund til Mund, og alles Blikke hvilede paa Prinsesse Dagmar og den russiske Storfyrsttronfølger. — Maaltidet var endt, og det forkyndtes, at en Køretur til Julebækshuset var besluttet. Klokkeren var et, og Ekvipagerne rullede frem; de røde Kuske sad stive og strunke paa Bukkene. Det store Selskab — ialt 33 Mennesker — steg til Vogns, og de statelige Ekvipager rullede nordpaa mellem frodigt bugnende Marker og gennem junifriske Skove. Alle i Toget var i ypperligt Humør; de kongelige Herskabers Lune forplantede sig til

Følget. Hvor blev der leet og spøgt undervejs. Og hvor hel­dige var ikke de Smaafyre, der nu og da aabnede et Led for Vogntoget og overøstes med Drikkeskillinger, hvoraf nogle var baade store og vægtige. Omsider svingede Vognene gen­nem tætte Skyer af Vejstøv, for hvilket Damerne leende dæk­kede sig bag deres Parasoller, ud paa Kørevejen langs Stran­den. Søen laa udspændt som et stramt, blaat Klæde; Sundets Bølger glitrede i Strømme af Sollys; den svenske Kyst laa skarpt og tydeligt i Dagen med Kullens langstrakte Rygning som en blaasort Tordensky over Vandet. Omsider var Maalet naaet. Man steg af Vognene ved det lille Skovløberhus. Stor­fyrsttronfølgeren bød galant Prinsesse Dagmar sin Arm og anførte munter og leende det glade Selskab op mod Brinkerne for at nyde Udsigten. Dronning Louise stod midt i Kredsen og lod Blikket glide rundt over det dejlige Landskab. Saa rakte hun stille Haanden til Prinsesse Dagmar og knugede hendes højre, medens hendes Øjne dybt og indtrængende søgte den unge Prinsesses med et Blik, der tydeligt sagde: »Hvor fjernt du end færdes, hvor langt du end drager fra din Mors Arm, glem dog ikke, at her stod din Vugge ved denne underskønne Kyst.« Ved Middagen, som var medbragt og anrettedes i det grønne, rejste sig saa Hans Majestæt Kongen og deklarerede Forlovelsen i hjertelige, bevægede Ord. Vinen blinkede i Glassene, inderlige og velmente var de mange Lyk­ønskninger, der lød i den stille Aftenluft. Hjemad til Fredens­borg kørte man saa paany gennem de lyse Skove, mens Aften­røden endnu kastede sin Glans over Land og Sø. —

Den 9. November samme Aar stod Brylluppet i St. Peters­borg under den største Pragtudfoldelse. Kronprinsen deltog paa Danmarks Vegne i Festligheden. —

I Sommeren 1867 ankom Hoffet til Fredensborg d. 1. Juni. Den lille, venlige By viste som sædvanlig de høje Herskaber sin bedste Hyldest, paa Banegaarden udbragte Amtmanden, Grev Schulin, et Leve for Majestæterne. Kong Georg og Stor­fyrstinde Dagmar var i Følget, og om Aftenen bragtes der de kongelige Gæster et Fakkeltog som en ægte, dansk Sommer­hilsen. Festligheden fortsattes ved Esrum Sø, hvor Dansen gik

saa let gennem Lunden. Fredensborgs lysklædte Ungdom lod sig byde op til Dans af de fyrstelige Herrer, medens det susede i Lindenes Kroner; fra den nære Sø lød Smaabølgernes Klukken, inde fra Parken blandede Fuglesangen sig med Musikens Toner. Set paa Afstand, hvor Kongen og Dronningen overværede Festen, tog det hele Skue sig helt feagtigt ud i Aftenskumringen. —

I Juli Maaned modtog Fredensborg en ny Gæst: Storfyrstinde Olga af Rusland som Kong Georgs vordende Gemalinde. —

En skøn Foraarsdag i 1870 blev Prinsesse Thyra konfirmeret i Fredensborg Slotskirke. —

Nogle Dage senere gæstede den svenske Konge, Karl XV, Hoffet for at hilse paa sin Datter, Kronprinsesse Louise, der Aaret før var blevet formælet med Kronprins Frederik.

En anden Begivenhed overlades det atter Dagbogen at fortælle. —

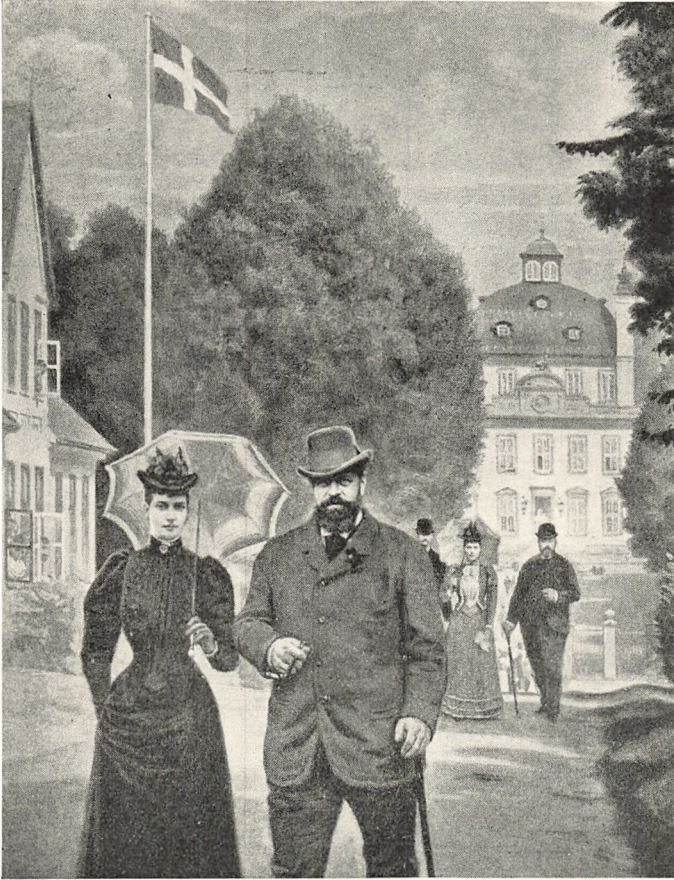
Fredensborg, d. 17/6—1870.

Feststemning og Fryd! Prinsesse Dagmar — hvad jeg skulde sige — Storfyrstinde Maria Feodorowna er atter Fredensborgs Gæst. Klokkeren 1 kom der fra Dragør Telegram, at den russiske Damper »Standart« var i Sigte og vilde opankre ved Humlebæk Klokkeren 3. Nu blev der Travlhed. Rask spændtes der for Vognene, rask rullede de til Humlebæk med hendes Majestæt Dronningen og Kronprinsessen med Følge for at hente Gæsterne. Storfyrstinden har sin lille Søn, Nicolaus med. Stor er Glæden ved vor elskede Kongedatters Besøg, og den lille Storfyrste forkæles af alle. Hvad aner vel det spæde Barn, der nu sover trygt, om de Skæbner, der som alvorlige Norner staar Vagt ved hans Vugge. Maaske er hans Drømmes lykkelige Rige ikke mindre broget end hint Kejserdømme, der spænder fra Østersøen til Stillehavets Kyster. Sov sødt, du lille sorgløse Barn, og glæd dig, saa længe du trygt og ubekymret har Lov at drømme i din Vugge.«

Ejendommelige Ord at læse for os, der lever nu og har oplevet Tiderne siden da.

Dagbogen fortæller nu, hvorledes Gæsterne kommer og

Tre vordende Monarker paa Spadseretur i Fredensborg.
 I Forgrunden Storfyrsttronfølgeren med sin Gemalinde Maria Feodorowna.
 I Baggrunden fra højre Prinsen af Wales, hans Gemalinde Alexandra
 samt Kronprins Frederik (VIII).

gaar. Nu er det Prinsen af Wales med Gemalinde, saa Deres Majestæter Kongen og Dronningen af Sverige, nu Kong Georg, som paa en Køretur til Grib Sø en Sommeraften lærer Hoffets Damer at slaa Smut; i 1873 Kronprins Friederich af Tyskland, en høj og statelig Herre med et mægtigt, blondt og bølgende Fuldskæg — »den elskværdigste og venneseleste Herre i Hoffets Sale«, endelig Storfyrsttronfølgeren Alexan-

der, som »gaar sine lange Spadsereture, ofte alene, i Fredensborgs dejlige Omegn. Han kender snart Skovene heromkring, som han var barnefødt paa Stedet. Og besynderligt er det, som han kan tale med høje og lave, Egnens Bønder og Hoffets Folk. Han kan allerede mange danske Ord, som han bruger perfekt. Og hvor han kommer frem, lyser glade Smil hans eget aabne, ærlige Ansigt i Møde.« —

Den 16/12 1874 konfirmeredes Prins Valdemar i Slotskirken. Den højtidelige Handling foretoges af Biskop Martensen. En af Deltagerne fremsætter sit Indtryk af den unge Prins saaledes: »Prins Valdemar rejste sig, slank og høj, fra sin Plads. Han besvarede Biskoppens Spørgsmaal frejdigt og sikkert. Med Stolthed hvilede Kongens Faderblik paa den raske Søn, i hvem man let sporer den vordende Søofficer. Djærvt og frit fører han sig, som vore Søgutter har for Skik. Han taler jævnt og frit, gør ikke mange sirlige Ord og lægger heller ikke Vægt derpaa.« —

Ogsaa Julen fejredes gentagne Gange paa Fredensborg. Saaledes hedder det om Julen 1874: »Med vanlig Fred og mild Glæde er Julen draget ind paa Fredensborg Slot. Hele Dagen har Smaafolk trængtes om Slottet, og saa mange, der mødte, fik Julemad i det ny Marketenderi, ligesom Børnene paa Asylet om Eftermiddagen bispistes og havde Juletræ. Om Aftenen Klokkeren 9 havde Hoffet sit eget Juletræ, der var tændt i Havesalen. — Juledag var der Klokkeren 4 om Eftermiddagen i Kuppelsalen rejst et mægtigt Juletræ for omtrent 100 fattige Børn fra Fredensborg og Omegn. Festligt skinnede Lysene og spejlede sig i glade Barneøjne. Julesangen lød fra de mange Barnestruber:

Et Barn er født — — — —

Da Sangen var til Ende, gik de høje Herskaber selv omkring og uddelte Gaver. Større Glæde kender hverken Kongen eller Dronningen — — — —«

Det fornemmes tydeligt gennem den flere Gange nævnte Dagbog, at Storfyrsttronfølgeren rigtig har bragt Humør med sig og rigtig har evnet at smitte sine Omgivelser. Der fortælles

ideligt om Jagtture, Fisketure og Spadsereture, hvori Hoffets efterhaanden talrige Børneflokk var hyppige og jublende Led-sagere.

I Efteraaret 1878 indtraf en ny Begivenhed i Hoffets Liv, idet Prinsesse Thyra da blev forlovet med Hertug Ernst August af Cumberland. Hertugen ankom til Fredensborg den 15/11. Den høje Gæst fandt sig snart til Rette paa Slottet og blev gennem lange Spadsereture hurtigt fortrolig med Egnens smukke Natur. Som bekendt mente Hertugen — gennem hele sit Liv — at have Krav paa en tysk Kongekrone og stod af den Grund paa spændt Fod med tyske Regeringskredse, hvis Førerskikkelse dengang var Bismarck. Dagbogen fortæller: »En Dag var Hertugen paa Spadseretur i Parken og kom forbi »Kildekonen«, som altid var paa sin Post ved Kilden i Nærheden af Kongebroen. Hertugen bad om et Glas Vand, men Madam Johansen vilde ogsaa endelig have Hertugen til at smage paa hendes søde Sager. Hertugen tog da et stort, hvidt Pebermyntebolsje med røde Striber, bed et Stykke heraf og spurgte sin Ledsager: »Hvad kalder man disse drabelige Bolsjer?« Lidt forlegen svarede denne, at man plejede at kalde dem Bismarcksklumper. »Naa,« bemærkede Hertugen smilende, »ja, den Karl tager man ikke i en Mundfuld.« Hvor-paa Hertugen gav Kildekonen en Guldmønt og gik videre.«

Hertugens Bryllup med Prinsesse Thyra fandt Sted den 21/12 1878. —

I 1881 blev den russiske Kejser Alexander II myrdet paa Gaden i St. Petersburg, og Storfyrsttronfølgeren besteg Tro-nen som Kejser Alexander III. Den Hengivenhed over for Fre-densborg og Livet her, som saa varmt havde givet sig til Kende, øgedes snarere nu, og Selvherskeren over alle Russere har rigtig nydt det at være fri for alle tunge Pligter og fri for Frygt. Munterheden omkring Kejseren synes ogsaa at tage til. Hør, hvad Dagbogen siger: »Al den megen fyrstelige Ung-dom, der her er samlet, slaar Gækken løs af Hjertens Grund. Her er et Solskin og en Latter i alle Kroge som af en Sværm kvidrende Fugle, og Føreren for alt dette er ingen ringere end Kejseren af Rusland. Hvor han er til Stede, kan man være

sikker paa, at Børnene flokkes som viltet Krat om en kæmpestor Eg. De smaa Fyre er ikke Spor bange for hans russiske Majestæt, de rider Ranke paa hans Knæ og gør hundrede Spilopper med deres kejserlige Legekammerat. Hver Morgen gaar Czaren en Tur ledsaget af Børneflokket, altid ned ad Skipperalleen og hele Parken rundt, ofte med Afstikkere ind til Petersen, som bor ved Skipperhuset og er lige saa stor og skulderbred som Kejseren, ofte med Løbeture ud over Markerne, hvor Morskaben bare bliver endnu større, om en af de smaa dumper i Grøften og faar vaade Fødder. Senere paa Dagen morer man sig med at køre i en lille Vogn forspændt med to Æsler. Naar Kejseren kommer op at køre, slaar Knald med Pisken, og de arme Æsler med største Møje haler og slider, vil Jubelen ingen Ende tage.«

Fra September 1883 fortælles om en Nøddetur, hvor de kongelige Herskaber i Grønholt Hegn havde en særdeles rig Nøddehøst. Man skulde smage paa Nødderne, men havde — o Ve! — glemt Nøddeknækkeren. Kong Georg viste sig da at være mageløs til at knække Nødder, dels i Skovfogdens Dørsprække, dels med Tænderne. »Man glemmer aldrig, hvad man har lært i sin Ungdom,« erklærede han leende. —

Tre Dage efter havde Slottet Besøg af en anden »Nøddeknækker«, den engelske Førsteminister Sir William Gladstone. »I Sandhed — Mr. Gladstone spiste, som en Statsmand bør spise — som om selve den europæiske Ligevægt sad og balancerede paa Enden af hans Kniv og Gaffel. Og ikke en Mine fortrak sig, trods al Elskværdighed, i hans ubevægelige Læderansigt, naar han udbragte en Skaal. Saadan ser man altsaa ud, naar man er Fører for hendes britiske Majestæts Regering. Morsom er han ikke — — — —«

I Sommeren 1885 kom et nyt Ansigt til i den talrige Kreds af Familie og Gæster, idet Prinsesse Marie af Orléans drog ind paa Slottet som det danske Kongehus' yngste Svigerdatter. Der var stor Glæde over Forbindelsen mellem Prins Valdemar og den elegante, aandrige franske Fyrstedatter, som meget hurtigt følte sig hjemme og blev en af de ivrigste Deltagere i de muntre Morgenture. »I Sandhed,« sagde Kejseren en Dag

til Prins Valdemar, »kan du prise dit Slægtskab med de gamle normanniske Søfarere, der saa ofte hjemførte fagert Bytte.«
 »Fri os, o Gud, fra Normannernes Raseri,« lød det fra den altid slagfærdige Prinsesse. —

Blandt de mange hyggelige og muntre Oplevelser under dette Prinsessens første Ophold skal nævnes et Besøg paa Markedet ved »Store Kro«. Her anførte Kejseren hele den fyrstelige Ungdom, og man gik grundigt til Værks, smagte Kristiansfelder Honningkager, besaa en umaadelig tyk Dreng

Czaren paa Køretur med de kongelige Børn.

og hjemsøgte til sidst Karrusellen. Da man omsider var træt af alt dette, kom Karruselejeren og udbad sig allernaadigst Tilladelse til i Fremtiden at kalde sin Karrusel: »Kejserkarrusellen«. Kejseren gav smilende sit Samtykke. —

Prins Valdemars og Prinsesse Maries Bryllup fandt Sted i Brudens Fædreland den 22/10 1885. —

Ved de nygiftes Ankomst til Fredensborg den 8/12 var hele Byen paa Benene. En smuk Æresport var rejst ved Jernbanehotellet, hvor Vaabenbrødrene var samlede; om Aftenen var hele Byen illumineret, ogsaa Gardens Æresport ved Indkørslen til Slottet. Omkring i Slotsgaarden afbrændte Gardisterne Blaalys, da de kongelige kørte ud fra Slottet igennem Byen. »Lys overalt — Lys over Prinsessens Vej til det høje Nord«.

Den 7. September 1887 fejredes Dronning Louises 70 Aars Fødselsdag under den største Opmærksomhed fra alle Sider. Allerede Aftenen før bragte halvtredie Hundrede Smaapiger

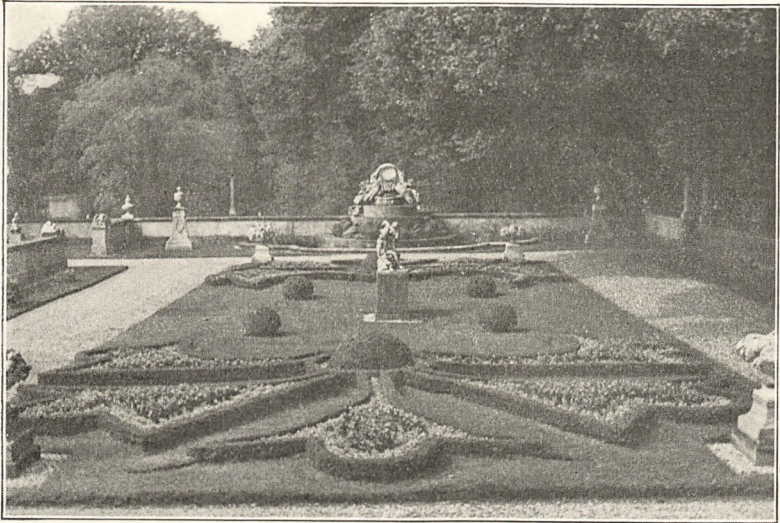
og Drengene fra Fredensborg hendes Majestæt en hjertelig Hyldest med Flag, orientalske Lamper og Festsange. Fra den tidlige Morgenstund var Fredensborg By smykket med engelske, russiske, græske og danske Flag, Garden havde rejst Æresport, og Gardens Musikkorps spillede. Dronningen modtog Lykønskninger og Gaver af hele den kejserlige og kongelige Familie, og senere paa Dagen modtoges i Kuppelsalen Deputationer fra alle Landets Egne. Særlig maa nævnes en Kæmpe-deputation af over 2000 Kvinder fra Frederiksborg Amt. Først overrakte dens Ordførere en Adresse med over 4500 Underskrifter, og derefter blev alle Deltagerne ført ind i Kuppelsalen, hvor samtlige Medlemmer af Kongefamilien var til Stede og underholdt sig med Forsamlingen. I Taflet deltog foruden samtlige Herskaber ogsaa to siamesiske Prinser og Ordførerne for Deputationerne fra mange af Landets Byer. Om Aftenen var Byen naturligvis illumineret, og et Fakkeltog bragte med to Musikkorps i Spidsen og under Sang og Klang Dronningen sin Hyldest. Dagen sluttede med munter Dans baade paa Slottet og rundt om i Byen.

Mens Aarene randt, fortsattes det muntre og hyggelige Liv i Somrene paa Fredensborg. Ny Generation voksede op; vor egen Prins Christian med Søskende, de græske Prinser, Storfyrsttronfølgeren af Rusland med Søskende, engelske Prinser og Prinsesser, Hertuginde Thyras Børn o. s. v. fyldte Salene. Men en stor Sorg ramte Hoffet ved Kejser Alexanders tidlige Død i 1894; og da ogsaa den elskelige Dronning Louise døde i 1898 samtidig med, at Kong Christian overskred 80aars Alderen, antog Livet mere stilfærdige Former. Vi vil derfor slutte. Hvad der kunde være at berette om Drøftelser af alvorlig, ja skæbnesvanger Betydning for Europa, er med Føje udeladt her og overlades til Historietimen. —

Efter at vi nu har færdedes i og om Kongens Sale, vil det være forfriskende at komme med paa en Spadseretur og opleve, hvordan den lille By saa ud, som lidt efter lidt var vokset op omkring Slottet. Samtidig er vi maaske saa heldige at træffe nogle af dens Beboere. Her giver vi Ordet til en Gæst, der har berettet om sin Vandring gennem By og Egn. »Jeg var

en skøn Sommermorgen kommet til Residensstaden og glædede mig overmaade til at se og opleve Stemninger fra den lille By, det store Slot og den saa højt priste Natur i Skov, i Park og ved Sø. Hvor traf det sig heldigt, at den elskværdige Stationsforstander tilbød at ledsage mig og fortælle mig et og andet. Næppe er vi paa vor Færd kommet hundrede Skridt,

Marmorhaven ved Fredensborg Slot.

før jeg ser et Skilt med den famøse Paategning: »Al Færdsel paa Jorden er forbudt«. »Ja, bliv nu ikke bange,« siger min Ledsager, »det er ikke saa slemt ment, men hele Firkanten her mellem Stationsvejen og Landevejen mod Helsingør kaldes vi »Jorden«, og Konsulen, »Jorden«s Ejer, vil altsaa have Folk til at gaa udenom.« Det lettede. »Naa, der har vi Kringledorthe,« siger Stationsforstanderen, idet han peger paa en halt, ældre Kone. »De skal lige høre en munter Historie. Kronprinsen, som saa ofte færdes imellem os og gerne giver sig i Passiar, spørger en Dag Dorthe, hvordan hun har det. »Jo Tak, Hr. Kronprins, det gaar saadan op og ned, op og ned.« Hendes Halten henad Vejen bekræftede tydeligt hendes Ord.

Hun har for Resten en slem Konkurrent i Ole Sødekage, da han ogsaa handler med Brød.« — »Det er nogle pudsige Navne, man har herude, og Personerne svarer nok hertil,« bemærker jeg. — Imidlertid er vi kommet ind i de eneste Par Gader, Byen har, og maa færdes nogenlunde forsigtigt, da Brolægningen er ujævn og toppet. Til en forundret Bemærkning herom svarer min Ledsager opmuntrende: »Ja, her er jo en Risiko, men det bliver dog værre, naar vi om lidt skal igennem Benbrækkerstræde.« Fortovene eller rettere Manglen af disse vanskeliggør Færdselen langs Husene, som derfor faar en kraftig Bræmme af uhæmmet Plantevækst. Nogle af Husene er anselige, andre bitterlig smaa og arme. »I Slottets tidligste Tid har der blandt de Standspersoner, som var knyttet til Hoffet, været enkelte, der fik Lov at bygge i Rydninger i Skoven; efterhaanden er saa »Smaafolk« — Arbejdsfolk paa Slottet, Forretningsfolk o. s. v. — kommet til, og paa den Maade bliver Gadebilledet saa broget.« — »Det var dog en snurrig Række Smaahuse der paa Skrænten, man gaar lige ind ad Fordøren, men har fra Køkkendøren langt ned til Jorden,« siger jeg. »Ja, men til Gengæld har de fra deres Køkkener en meget fin Udsigt over Langedam; om de giver sig Tid til at nyde den, er maaske tvivlsomt, i hvert Fald kaldes Husene for »Sladrerækken«. Men,« siger min Ledsager pludselig og peger i Retning af »Store Kro«, »ser De de to ældre, værdige Her- rer, der er ude at spadser, det er Professor N. W. Gade og Balletmester Bournonville. Vi har forøvrigt flere at prale med. Vor store Digter Paludan-Müller vil De kun møde, hvis De besøger Parkens stille Gange; der kan De se ham vandre i sine egne Tanker med Paraply og ledsaget af sin lille omsorgsfulde Kone. Holger Drachmann bor her jo ogsaa. Før havde vi Michael Wiehe, jeg kan vise Dem Huset, hvor han levede og drømte sine Roller med Fru Heiberg; hendes Fjende fra Teatret, den flotte Heltefremstiller N. P. Nielsen boede lidt udenfor« — — — — vi afbrødes her af et farligt Spektakel, Hundeglam og høje Raab, medens vi saa Damer skyndsomst forsvinde ind ad Dørene med deres Mopper. Overrasket vendte jeg sig om og saa en statelig Mand til Hest, blæsende

en munter Melodi paa sit Jagthorn og efterfulgt af tyve-tredive Jagthunde; sidst kom en Dreng med en ordentlig Pisk, hvorefter han fremtryllede mægtige Knald. »Det er den kongelige Meute — alle Kongens Jagthunde; de er her om Sommeren, og hvis De kunde komme her paa Besøg i Efteraaret, naar hele Koblet skal til Tisvilde Hegn, kunde De faa en munter Køretur. Naar Eskildsen er ude at røre Hundene, har vi, som De hører, lidt Liv i Gaderne; ellers er her stille og meget fredeligt; ja, Stilheden afbrydes naturligvis ofte af de kongelige Vogne, som med de røde Kuske og de højfornemme, fyrstelige Personer bringer alle til Vinduerne.« — — — Jeg takker min Ledsager for godt Selskab, vandrer alene videre og hengiver mig ret til Stemningen paa dette Sted, som i samme Grad virker dragende ved sin herlige, sjællandske Natur med Skov og Sø, sin tungsindige Park og sit skønne Slot. Man føler Digterens Længsel, naar han siger: »Drag, Fredensborg, mig til dit Bryst!«

Idet vi tager Afsked med vor Vandringsmand fra Turen for 70 Aar siden og et Øjeblik dvæler ved Nutiden, skal der herom kun gøres nogle faa Bemærkninger. —

Vort hvide Slot lever sin Historie videre. Det danner stadig Rammen om en Del af vort Kongepars Liv og Færden, det yder stadig Husly for fornemme, udenlandske Gæster og kongelige Familiefester, dog under mere dæmpede Former — i bedste Pagt med sin egen stilfærdige Stemning. Byen har ogsaa indtil vore Dage været Hjemsted for kendte Mænd. Saaledes har blandt andre kgl. Skuespiller Olaf Poulsen gennem en Aarrække været det straalende Midtpunkt i en Kunstnerkreds. I Øjeblikket knyttes Navnet Professor Vilhelm Andersen til vor By, i en bevæget Tid den elskeligste Repræsentant for det allerbedste i dansk Sindelag og Væremaade.

Byen er vokset, vokser stadig og har nu alt i alt samme Præg som enhver anden nordsjællandsk Villaby. Man skal vel nu om Dage være mere lydhør for at mærke den særegne Tone fra det Danmark, der levede her gennem Tiderne i Lyst og Nød; men alligevel bør ingen og navnlig ingen af os, som bor i dette minderige og skønne Amt, det eneste i vort Land,

der har Navn efter et kongeligt Slot, forsømme at gæste Fredensborg. Ogsaa her kan det fornemmes, hvilke skønne Minder vort Fædreland rummer, og hvor godt det er at være dansk.

Litteratur:

Fr. Weilbach: Fredensborg Slot. Kbh. 1928.

V. Seeger: Fredensborg fra Oprindelsen til vore Dage. 1937.

Samme: Fredensborg under Kong Christian IX og Kong Frederik VIII. 1922.

Samme: Fredensborg Slotshaves gamle Anlæg og Monumenter. 1917.

Fredensborg. Det danske Kongehus og dets Slægt. 1895—98.

GAMLE NORDSJÆLLANDSKE INDUSTRIER

Af *H. C. Rosted.*

Ved den historiske Tids Begyndelse var Nordsjælland kun sparsomt befolket. Store uigennemtrængelige Skove dækkede det meste af Landet. Endnu paa Valdemarernes Tid var Skovarealet langt større end i vore Dage.

Forskellige Munkeordener slog sig i Tidens Løb ned i Nordsjælland og byggede deres Klostre mellem de vidtstrakte Skove. Disse Munke bragte den europæiske Kultur ind over vore Landegrænser, og deres Virksomhed kom i særlig Grad til at præge Byggekunsten. Rundt om i Landsbyerne hjalp de Beboerne med at forskønne og ombygge de gamle dystre Kampestenkirker, eller de byggede nye, skønne Kirker og lærte vore Forfædre at anvende Teglsten. Stenene blev som Regel brændt paa det Sted, hvor Bygningerne opførtes, og først paa et senere Tidspunkt begyndte man at opføre Teglværker.

Baade Hvidebrødrene (Karmeliterne) og Sortebrødrene (Dominikanerne) havde Teglgaarde og Teglovne i Nærheden af Helsingør og forsynede herfra Borgerne med Teglsten til deres Bygninger. Sortebrødrenes Teglgaard kan følges helt tilbage til 1441; den laa Syd for Byen, og Nord for laa Karmeliternes Tegllade og Teglgaard. Den blev 1530 overtaget af Byens Borgmester og kom senere paa Kongens Hænder. I Aaret 1552 gav Christian III saaledes sin Lensmand paa det gamle Krogen Slot Ordre til at lade brænde ikke mindre end otte Millioner Sten til Nybygningerne paa Københavns Slot.

I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede begyndte Teglværkernes Antal at stige her i Landet, og i Forbindelse hermed stod en stedse voksende Smag for Teglstensbygninger. Det

kunde tit være vanskeligt at skaffe de nødvendige Sten. Da Frederik II byggede Frederiksborg Slot, hentede man en Del Sten fra nedrevne Bygninger, bl. a. fra Asserbo og Æbelholt Klostre, og til Kronborg Slot hentede man mange Sten fra Søborg og Gurre, foruden at man købte Partier fra Holland.

Da Frederik IV's Dronning Louise havde planlagt nogle store Byggearbejder paa Hørsholm, opførte hun først et Teglværk i Nivaa og senere et andet i Karlebo, og herfra leveredes ikke blot alle de Sten, der brugtes til Slottene i Nordsjælland, f. Eks. Fredensborg og Hørsholm, men ogsaa til de mange kongelige Bygninger i København, bl. a. Christiansborg. Det var store Mængder Sten, der blev fremstillet, og det medførte forøgede Byrder for Bønderne. I Aaret 1702 maatte Bønderne saaledes køre 1800 Vognlæs Brænde alene til Nivaa Teglværk og desuden transportere ca. 700.000 Mursten til de kongelige Nybygninger i Nordsjælland og København. Naar hertil kom adskillig anden Kørsel, saa forstaar man Berettigelsen i de mange Klager, der lød over, at saavel Heste som Vogne blev ganske opslidt.

Mens det oprindelige Karlebo Teglværk forlængst er opført at eksistere, er Nivaa Teglværk stadig et livskraftigt Foretagende.

De mange Vandløb og Søer i Nordsjælland skabte Betingelser for Industri af forskellig Art. Der fandtes ganske vist Vindmøller allerede tidligt i Middelalderen, men Vandmøller var dog den almindeligste Form for Maleværk. Mange af de gamle Melmøller i Frederiksborg Amt blev Tid efter anden taget i Brug til anden Virksomhed. Det gjaldt især en Del Vandmøller paa Hørsholmegnen og i Hellebæk.

I Aaret 1704 lod Dronning Louise saaledes Donse Mølle indrette til et Krudtværk. Møllen var før den Tid en »Sqvattmølle«, der malede Mel, og hvis Kværn blev drevet af Vandet fra en Del Moser og Kilder i Kirkelte Skov.

Krudtværket blev drevet for Dronningens Regning af en dansk Krudtmester. Salpeter og Svovl fik man fra Tøjhuset i København, og det Krudt, man fremstillede, blev aftaget af Hæren. Det var jo netop Krigstid, og der var derfor Brug for

store Mængder Krudt. Det nye Værk paaførte Egnens Bønder fornyede Byrder, idet ogsaa denne Virksomhed skulde bruge store Mængder Brænde. Da Krigen var forbi, kneb det med at holde Virksomheden i Gang. I 1737 sprang Møllen i Luften, og Krudtmesteren mistede Livet. Et nyt Værk blev opført, men da det ikke kunde betale sig, solgte Dronning Sophie Magdalene det til den nye Krudtmester, der fik Eneleverancen til Flaaden.

I 1807 kom vort Land i Krig med England, og Værket fik nu den allerstørste Betydning for Regeringen, der satte sig i Besiddelse af det for at kunne faa fremstillet alt det Krudt, det overhovedet var muligt. Der blev opført en ny Krudtmølle, saa der nu var tre Krudtmøller ialt.

Efter Krigen fik Ejeren atter Raadighed over sit Krudtværk, og indtil 1884 leverede Værket Krudt til Flaaden og fremstillede ligeledes alt det Jagtkrudt, der blev brugt i Landet. Den daglige Produktion af Krudt var ca. 250 kg.

Det var imidlertid en Virksomhed, der var forbundet med stor Fare, og gentagne Gange fandt der da ogsaa Eksplosioner Sted, fra 1874 til 1891 ialt 7. Den frygtelige Katastrofe ramte Værket den 16. Maj 1882; den krævede flere Menneskeliv. Det var til sidst umuligt for Ejeren at faa Værket assureret, og da man fra Myndighedernes Side stillede strenge Krav med Hensyn til Sikkerhedsforanstaltninger, som det var umuligt for Ejeren at opfylde, maatte han opgive Virksomheden. I 1910 besluttede Regeringen at overtage Donse Krudtværk. Virksomheden blev nedlagt og overført til Hærens Krudtværk i Frederiksværk, der nu er vort Lands eneste Virksomhed af den Art.

Ogsaa ved en lille Aa, der fra Rude Skov løber til Furesø, blev der i sin Tid drevet industriel Virksomhed. Den kendte Biskop Hans Svane havde af Frederik III faaet Gaarden Ebberød som Belønning, fordi han havde støttet Kongen. Biskoppen var en meget initiativrig Mand, og han øjnede Muligheden for at udnytte Vandløbet paa sin Ejendom. En gammel Vandmølle, Skovrød Mølle, lod han indrette til Valkemølle, der skulde valke Klædet fra Børnehuset i København.

Børnehuset var oprindelig en Fattiggaard og Tvangsarbejdsanstalt, hvor man anbragte vanartede Børn og Tiggere og beskæftigede dem med Tilvirkning af Lærred eller Klæde. Dertil behøvede man Valkemøller, og en Tysker, Caspar Herbach, der paa Christian IV's Tid var kommet ind i Landet og var blevet Hofsnedker, anlagde en Valkemølle i Lyngby. Hans Valkemølle var imidlertid blevet ødelagt under Svenskekrigen, og Biskop Hans Svane forsøgte nu at lade sin Valkemølle udføre Arbejdet for Børnehuset. Caspar Herbach var dog mere om sig, og det lykkedes ham endog at faa Eneret paa Valkning af al Klæde, der blev fremstillet inden for en Afstand af 4 Mil fra København. Biskop Svane maatte derfor nedlægge sin Valkemølle, men han opgav dog ikke Forsøget paa at skabe en større industriel Virksomhed paa Ebberød. Han gav en Mand Ret til at drive Vaabenfabrikation paa en af sine Møller. Ogsaa denne Virksomhed blev opgivet, og Biskoppen indrettede nu et Stivelseværk ved Ebberød Sø, byggede to Kornmøller samt en Hestemølle, og desuden anlagde han et Krudtværk. Ved en voldsom Eksplosion 1707 blev Krudtværket ødelagt, og kun en Stampemølle, der hørte til Værket, blev skaanet. Den fortsatte som Kornmølle under Navnet Nobis Mølle, men brændte for ca. 100 Aar siden og blev derefter flyttet nærmere mod Birkerød, hvor der den Dag i Dag drives en betydelig Møllevirksomhed.

De største industrielle Virksomheder paa Hørsholmengen kom dog til at ligge ved Usserød Aa, der fra Sjælsø løber mod Nordøst og forener sig med Nivaa, inden denne løber ud i Øresund.

Allerede under Christian VI var der Planer om at oprette en Klædefabrik ved Usserød Aa, men Fabrikken blev først til Virkelighed i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Der laa dengang to meget gamle Vandmøller ved Usserød Aa, nemlig Nive Mølle, der ikke blot var Melmølle, men ogsaa stampede Vadmél, samt Usserød Vandmølle. Denne Vandmølle laa ved den gamle Vej, der førte fra Hørsholm til Fredensborg. Møllen laa ved en Bro, og Mølleren var Forpagter af Passagepengene, der krævedes af dem, der passerede Broen, desuden

havde han Ret til Krohold. Da den nye Kongevej blev anlagt 1774, flyttedes Kroen hen til denne Vej og fik senere Navnet »Amsterdam Kro«.

I Aaret 1791 fik et Selskab Tilladelse til at anlægge en Klædefabrik i Usserød, det saakaldte »Gamle Værk«. Staten gav store Tilskud og støttede ligeledes, da Selskabet vilde udvide Virksomheden til ogsaa at omfatte en Gulvtæppefabrik. Fabrikken kunde imidlertid ikke klare sig, og det endte med, at Staten overtog den. Der blev ofret mange Penge paa en yderligere Udvidelse, og i 1809 blev Fabrikken en Kommisklædefabrik, d. v. s. en Klædefabrik, der fremstillede Klæde til Hæren.

Mellem »Gamle Værk« og Usserød Vandmølle havde et Interessentskab anlagt en anden Fabrik, »Ny Værk«, der skulde tilvirke Bomuldsvarer, Denne Fabrik fik ligeledes store Tilskud fra Staten. Da Værket var paa sit højeste, havde det 18 Karte- og Spindemaskiner samt 16 Væve og beskæftigede 131 Arbejdere. Men Fabrikken arbejdede stadig med Tab, skønt Regeringen ydede stor Hjælp. Den ydede ikke alene flere Laan, men betalte endog en engelsk Fabriksmesters Løn og gav Penge til Indkøb af Bomuld. Under Krigen med Englænderne standsede al Indførsel af Bomuld, og det endte da med, at Staten 1810 overtog Fabrikken for 80.000 Rd. og indrettede den ligesom »Gamle Værk« til Tilvirkning af Kommisklæde.

I Aaret 1799 havde en københavnsk Klædefabrikant anlagt et Maskinspinderi, Uldvaskeri og et Farveri ved Brønsholmsdal, hvor Donse Aa løber ud i Usserød Aa, omtrent en Kilometer fra Usserød. Han fik ligeledes rigelig Hjælp af Regeringen, og hans Varer var udmærkede, men heller ikke denne Virksomhed kunde betale sig. Man prøvede at udvide Virksomheden, saa der kunde fremstilles endnu flere Varer, men ogsaa dette Forsøg mislykkedes. Da Staten 1810 købte »Gamle Værk« og »Ny Værk«, erhvervede den ogsaa Brønsholmsdal Fabrik. Samtidig købte Staten ligeledes Usserød Vandmølle, der fra nu af fik Navnet »Stampen«. Møllerrettighederne overdrog man til en Mand, der opførte en ny Vandmølle mellem

»Gamle Værk« og Brønsholmdal og her indrettede en Olie-mølle. Den kunde dog ikke betale sig og blev senere omdannet til en Kornmølle, og som saadan drives den endnu.

Fra engelske Industriegne er der givet rystende Skildringer af smaa Børns Arbejde i Spindrierne i gamle Dage. Saaledes sendte Fattigvæsenet i London mange Børn, der var under offentlig Forsorg, ud til Bomuldsspindrierne. Mindre kendt er det, at noget lignende ogsaa har fundet Sted her i Landet. Der blev anvendt mange Børn paa Usserød og Brønsholmsdals Fabrikker. Af de 726 Personer, der var beskæftiget paa Værkerne 1814, var 200 Børn over og 154 under 12 Aar. Børnenes Anvendelse i Fabriksarbejdet var i det hele taget en nødvendig Betingelse for, at man overhovedet kunde holde Værkerne i Gang, hævdede man.

Det var naturligvis ikke muligt at faa de mange Børn, der skulde bruges, paa Egnen. Værkerne modtog derfor adskillige Fattigbørn saavel fra Københavns Fattigvæsen som fra andre Egne i Landet. Børnene blev anbragt hos Arbejderne, men da de ikke alle Steder blev lige godt behandlet af Plejeforældrene, lod Værkernes Bestyrelse opføre en særlig Bygning, det saakaldte »Plejehus«, med Plads til 80 Børn, hvor man paa tilbørlig Maade kunde sørge for deres Sundhed og Opdragelse.

Børnene havde en lang Arbejdsdag, og da man maatte sørge for, at de fik nogen Skolegang, blev der ved Fabrikken bygget en Skole, saa de hver Dag kunde faa nogle Timers Undervisning.

I de vanskelige Aar, der kom efter 1814, sygnede Virksomheden hen. Paa Stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg drøftede man flere Gange, om det ikke var bedre, at Staten solgte Usserød Klædefabrik og lod de private Klædefabrikker levere Klæde til Hæren. Man nøjedes dog med kun at afhænde Brønsholmsdal. Den store, smukke Hovedbygning, Egedal, der havde tjent som Bolig for Fabrikøren, blev solgt for sig. Selve Fabriksbygningen blev 1845 solgt til et Aktieselskab, der var dannet paa Foranledning af Frederiksborg Amts Landboforening, for at man her kunde indrette en Hørbered-

ningsanstalt. Denne Virksomhed gav heller intet Udbytte, og lige saa uheldig gik det, da tre Svenskere forsøgte at gøre Fabrikken til en Stivelsefabrik.

Det endte med, at de store Fabriksbygninger blev overtaget af de fire Kommuner Birkerød, Blovstrød, Hørsholm og Karlebo, der indrettede en Fattigforsørgelsesanstalt og Ar-

Klædefabrikken ved Usserød.

bejdsanstalt i Forening med et Opdragelseshjem for fattige, forældreløse og forladte Børn og et Asyl for uhelbredelige sindssvage og abnorme Mennesker.

De forskellige sociale Reformers har for længst gjort denne Institution overflødig, og de store Bygninger, der har ført en meget omskiftelig Tilværelse, er nu indrettet til et smukt Alderdomshjem for de fire Kommuner.

Mens de forskellige industrielle Virksomheder, der her er omtalt, laa i Nærheden af København, har der ogsaa været en interessant gammel Industrivirksomhed i Nærheden af Helsingør, hvor Frederik II og Christian IV gjorde Forsøg paa at udnytte Vandløbene ved Hellebæk. Christian IV vilde endog ved den Vandkraft, der fandtes her, drive et Jernværk, da man

paa den Tid troede, at man kunde finde Raamaterialet paa selve Stedet.

Der var nemlig mange, der dengang mente, at Egnen her var metalholdig, og Christian IV gav for ramme Alvor en Mand Befaling til at bygge en Smeltemølle og at forarbejde den Malm, som skulde findes der.

Forsøget var alvorligt ment, men naturligvis maatte man hurtigt opgive det, og 1603 gav Kongen Befaling til at forandre Smeltemøllen til en Kobbermølle.

Den betydeligste Virksomhed i Hellebæk var dog Hammermøllen, en stor Grovsmedie, der vistnok var anlagt 1598. Det var tyske Mestre, der ledede Arbejdet, og en af dem var Casper Fincke. Det var ham, der smedede det pragtfulde Jerngitter foran Christian IV's Kapel i Roskilde Domkirke. Paa Fodrammen af dette Arbejde har han selv sat følgende Indskrift:

Casper Fincke bin ich genant
Dieser Arbeit bin ich bekant.

Skønt det saaledes var særdeles dygtige Folk, Christian IV havde i Arbejde, maatte man alligevel opgive Driften af Hammermøllen.

Det var heller ikke gaaet tilfredsstillende med Kobbermøllen; en Tid lang var Driften endog helt indstillet. I 1656 kom den dog atter i Drift, idet den blev overdraget en meget dygtig Kobbersmed, Henrik Ehm fra København. Han tog straks fat paa at forbedre Vandforholdene i de omliggende Damme, men nu indtraf en Ulykke, der for en Tid standsede Virksomheden, idet Svenskerne besatte Landet.

Da Kronborg den 6. September 1658 faldt i Svenskernes Hænder, hærgede de skaanselsløst Egnen, og baade Kobbermøllen og Hammermøllen blev haardt medtaget. Efter Krigens Slutning blev Værkerne atter istandsat, og nu skulde der ikke alene være Hammersmedie, men ogsaa Geværfabrik. I den Anledning blev der indkaldt en Mængde tyske Arbejdere, og ialt var der knyttet ca. 400 Arbejdere til Virksomheden.

Der var dog mange Vanskeligheder i Begyndelsen, og først

da Regimentskvartermester Stephan Hansen blev Ejer af Hammermøllen, kom der Liv i det store Foretagende. I 1765 ønskede Staten imidlertid atter selv at overtage Geværfabrikken og tilbagekøbte Hammermøllen for ikke mindre end 120.000 Rdl. Men næppe 2 Aar efter blev der udstedt en kongelig Resolution, hvorefter Hammermøllen som Gave blev overdraget

Bøssemagergaden, Hellebæk.

den kendte Forretningsmand, Generalkrigskommissær J. Fr. Classen. En saadan Rundhaandethed med Statens Midler faldt dog mange for Brystet, og det endte med, at J. Fr. Classen maatte opgive ethvert Krav paa Hammermøllen, som derefter i Aaret 1768 blev overdraget Baron H. C. Schimmelmann for 70.000 Rdl. Det var altsaa ikke nogen god Forretning, Staten havde gjort. Hvad den 1765 gav 120.000 Rdl. for, solgte den tre Aar efter for 70.000 Rdl. Hammermøllen var imidlertid kommet paa faste Hænder, og Baron H. C. Schimmelmann var en ualmindelig dygtig Forretningsmand. Det viste han ogsaa i sin Ledelse af Hammermøllen. Der kom Orden og Fasthed i

Fabrikkens Administration, og de Ordre, som kom fra Staten, blev leveret til den fastsatte Tid. Samtidig skiftede Fabrikken Navn; den kaldtes fra nu af Kronborg Geværfabrik.

Heinrich Carl Schimmelmann.

Baron Schimmelmann havde ogsaa mange Vanskeligheder at kæmpe mod, og især voldte Arbejderspørgsmaalet ham Bryderier. Han ordnede denne Sag ved at indkalde flere Hundrede franske Arbejdere; herved opstod den ejendommelige Blanding i Hellebæk af tyske og franske Navne.

I en lang Aarrække havde Kronborg Geværfabrik rolige Arbejdsforhold. Saa indtraf den store Omvæltning. Krigen

1864 havde nemlig vist store Mangler ved de danske Geværer. Der var desuden sket betydelige Opfindelser, som krævede nye Geværtyper. Den private Fabrik stod tøvende over for Hærens Fordringer om Anskaffelse af nye Maskiner, for at dens Geværer stadig kunde være tidssvarende. Det endte derfor med, at Staten selv vilde tage sig af Geværfabrikationen, og 1870 blev der truffet en Overenskomst herom med Kronborg Geværfabrik, som derefter blev nedlagt. Hammermøllen blev solgt til Jægermester J. Saxtorph, der atter afstod den til et Aktieselskab, Hellebæk Klæde- og Tæppefabrik, der paabegyndte Arbejdet 1874.

Vor Tids Storindustri holder sig fortrinsvis til Byerne. Nordsjælland er derved blevet forskaanet for de mange rygende Fabriksskorstene, men ejendommeligt er det, at netop nogle af de Egne i Nordsjælland, som regnes blandt de smukkeste i vort Land, er præget af Minderne om Fortidens betydeligste industrielle Virksomheder.

Litteratur:

Fra Arkiv og Museum II.

Trap: Danmark II.

Troels Lund: Dagligt Liv i Norden. III.

C. Christensen: Hørsholms Historie 1305—1875. Kbh. 1879.

Eiler Nystrøm: Lyngby i Fortid og Nutid. Kbh. 1934.

Fra Frederiksborg Amt 1924 og 1929.

OM LANDBOFORHOLD OG BONDE- REFORMER I NORDSJÆLLAND

Af *Jørgen Paulsen.*

Naar vi i det følgende skal høre om Gennemførelsen af de store Bondereformer her i vor Hjemstavn, vil det vist være et godt Udgangspunkt først at faa lidt nærmere at vide om, hvorledes Landboforholdene var før den saakaldte Reformperiode, Tiden fra omkring 1750 til 1800.

Vi kender alle vor store Digter Ludvig Holbergs mageløse Komædie »Jeppe paa Bjerget«. Enhver, der har set den blive spillet af dygtige Skuespillere, vil nok aldrig i sit Liv kunne glemme det Billede, der her er givet af en stakkels, forkuet Bonde. Jeppe er ganske vist en komisk Figur, som vi kan more os over af hele vort Hjerter, men i al sin Usselhed forekommer han alligevel saa virkelighedstro, at vort Indtryk af hans tragiske Kaar ikke udslettes, fordi vi gør os lystige over ham. Tværtimod faar vi Medfølelse med ham. Saadan skal det ogsaa helst være. Det var netop en saadan Medfølelse, der fik Reformtidens Mennesker til at virke for bedre og mere menneskeværdige Forhold for Bønderne.

Nu var selvfølgelig ikke alle Danmarks Bønder paa den Tid saa forkuede som Holbergs Jeppe. Og mange, der efter Bondereformernes Virkeliggørelse gav sig til at skildre Forholdene før i Tiden, har nok ogsaa været for tilbøjelige til at gøre Billedet mørkere, end det virkelig var. Men alligevel kan vi hurtigt blive enige om, at gode var Tilstandene langtfra. Tænk blot paa, at ved Aar 1760 var henved 60 % af Danmarks Jord i Adelsmænds Hænder, 15—20 % var Krongods, og ligesaa meget ejedes af borgerlige Godsejere. Bønderne selv havde derimod kun Raadighed over et Par Procent. En ikke ringe Del af Jorden blev drevet direkte under Hovedgaardene eller Herregaardene, som vi kalder dem; det betalte sig bedst, og

derfor var det ikke ualmindeligt, at Herremænd, hvor de kunde komme af Sted med det, ligefrem nedlagde Bøndergaarde, ja, undertiden hele Landsbyer, for at faa saa megen Jord som muligt lagt ind til deres Herregaardsmark. Ganske vist var det dog, dengang som nu, Bønder, der dyrkede Hovedparten af Danmarks Jord, men der var det kedelige ved det, at disse Bønder kun for et lille Faatals Vedkommende selv ejede deres Gaarde. Langt de fleste af dem var Fæstebønder, der drev Jorden for andre, for Kronen eller for adelige eller borgerlige Godsejere. Ved Overtagelsen af en Fæstegaard maatte de betale en fast Sum, som kaldtes *Indfæstning*. Hvert Aar skulde de for Brugen af Jorden yde en Afgift, der hed *Landgilde*. Desuden skulde de til Kirken udrede *Tiende*, en Tiendedel af Høstudbyttet, som blev taget »i Kærven«, d. v. s. mens Kornet endnu stod i Hobe paa Marken. Allerværst var dog *Hoveriet*. Saadan kaldtes Fæstebønders Pligt til at udføre Arbejde paa Hovedgaardene. Selv om det kun var en Trediedel af Bønderne, der boede saa nær ved en Herregaard, at de kunde komme til at gøre Hovarbejde, var det dog en saa meget større Byrde for dem, som der ikke var faste Regler for, hvor mange Dages Tjeneste Godsejerne kunde forlange af dem. Netop i Tiden lige før Reformerne var Hoveriet blevet udvidet meget, dels fordi der var Mangel paa Arbejdskraft paa Landet, dels fordi det jo var en meget billig Maade for en Godsejer at faa Arbejdet udført paa. Det var slet ikke ualmindeligt, at der krævedes helt op til 200 Arbejdsdage om Aaret, og det siger sig selv, at under saadanne Forhold maatte det være svært for en Bonde at faa passet sin egen Bedrift blot nogenlunde ordentligt. Foruden det egentlige Hovarbejde maatte Bønderne som Regel ogsaa udføre mange forskellige Kørsler for Godsejerne. Hele dette Forhold blev endnu værre derved, at Behandlingen af Bønderne under Udførelsen af denne Hovtjeneste undertiden var meget nedværdigende. Godsejeren havde nemlig som Husbond Ret til at øve *Hustugt* over for sine undergivne. Hans Forvaltere kunde tildele legemlige Straffe, hvis de fandt det for godt, og der fortælles mange Eksempler paa, hvor løst Pисken kunde sidde i Haan-

den paa saadan en Ridefoged. Endog saa brutale Straffemidler som Træhest og Halsjern blev af og til bragt i Anvendelse.

Det er ikke til at undres over, at Bønderne kun arbejdede med stor Ulyst for deres Herskaber, og at de let kom til at føle Livet surt. Mange af dem blev dovne og sløve, og Drikfældighed blev en ikke ukendt Last. »Hellere sove sig arm, end slide sig arm«, var den Moral, man fandt det lettest at leve efter.

Som en Byrde følte endelig *Værnepligten*, der hvilede alene paa Bondestanden, medens det var Herremændene, der havde Ansvaret for, at der var Karle nok til Rekrutter. Selv om Soldatertjenesten var kortvarig, var den meget forhadet af Bønderne paa Grund af den Haardhed, Befalingsmændene udviste. Det skete ofte, at unge Karle for at slippe for Militærtjeneste, Hoveri og en udsigtsløs Fremtid stak af fra Godserne. Det var en af Grundene til, at Kong Christian VI 1733 havde indført *Stavnsbaandet*, hvorefter ingen Bonde mellem 14 og 36 Aar (senere 4 og 40 Aar) maatte flytte fra det Sted, hvor han var født. Denne Bestemmelse sikrede samtidig Godsejerne deres billige Arbejdskraft og gjorde deres Magt over Bønderne næsten saa fuldkommen, som den kunde blive.

Saadan, som det her er skildret, var Tilstandene dog nærmest kun paa Sjælland og Lolland-Falster; i Jylland og paa Fyn var Bøndernes Kaar i Almindelighed noget bedre. Hvad der derimod var nogenlunde ens for hele Landet, var den Driftsform, under hvilken Bondejorden blev dyrket. Fra gammel Tid laa Gaardene i tæt sammenbyggede Landsbyer; omkring dem strakte sig de dyrkede Bymarker og uden for dem igen de uopdyrkede Overdrev med stenede Jorder og fugtige Lavninger, ofte bevoksede med Smaakrat og spredte Træer. Selve Bymarken var delt i tre Vange, der skiftevis tilsaedes med Vaarsæd, Vintersæd og laa hen som Græsmark (»*Trevangsbrug*«). Hver af Vangene var inddelt i mange Agerskifter (»*Aase*«) efter Jordens Godhed, og inden for disse havde hver Bonde i Landsbyen sin som oftest smalle Strimmel Jord. En saadan Jordfordeling forudsatte *Fællesskab* i alt Arbejde;

Pløjningen og Høsten inden for hvert Agerskifte maatte ske paa samme Tid, og Bønderne maatte i Forvejen være enige derom. Paa den Maade blev hver Landsby som en lille Republik, hvis Bønder ved hvert nyt Arbejde samledes for at træffe Aftale om dets Begyndelse og Forløb. Et saadant Fællesskab havde naturligvis sine smukke Sider og kunde vel udvikle et vist Samfundssind, maaske ogsaa opdrage til et vist Selvstyre, men desværre var Skyggesiderne de mest fremtrædende. Det var et altfor tungt Apparat, som hæmmede ethvert Fremskridt. De faa driftige Bønder kunde sjældent vinde Overhaand over de langt flere forsigtige. Derfor foregik Dyrkningen af Markerne under Fællesskabet efter helt forældede Metoder, som det næsten var umuligt at faa gjort op med.

Til det, der hidtil er fortalt om Landboforholdene i Almindelighed, kan der nu føjes en Del Træk, som var særprægede for *Nordsjælland*. Vigtigst var, at Ejendomsfordelingen her i Frederiksborg Amt var forskellig fra alle andre Egne af Landet. Fra gammel Tid havde Kongerne af Hensyn til Jagten i de udstrakte nordsjællandske Skove, der laa saa bekvemt nær ved Residensstaden, bestræbt sig for at lægge al Jorden ind under Kronen. Disse Bestræbelser var lykkedes i den Grad, at der henimod Aar 1700 ikke fandtes en eneste Selvejrbonde i hele Frederiksborg Amt og overhovedet kun faa andre, der ejede Jord her ud over Kongen. Dette vil fremgaa af en Oversigt over Ejendomsfordelingen, som den var i 1682. Den ser saadan ud:

Krongods:	775	Gaarde	—	301	Huse*	—	6376,68	Td.	Hk.
Præstegaarde:	13	»	—	0	»	—	} 231,06	»	»
Anneksgaarde:	6	»	—	0	»	—			
Kirkegods:	11	»	—	25	»	—			
Universitetet:	0	»	—	10	»	—	0	»	»
Adelen:	5	»	—	0	»	—	41,41	»	»
Borgerlige:	31	»	—	7	»	—	316,12	»	»
Selvejrbønder:	0	»	—	0	»	—	0	»	»

Ialt: 841 Gaarde — 343 Huse 6965,27 Td. Hk.

*) d. v. s. Husmænd med eller uden Jord.

Altsaa langt den overvejende Del af de nordsjællandske Bønder var Kronens Fæstere. I Almindelighed var Kongerne ikke de værste til at udpine og plage deres undergivne. Af mange kongelige Forordninger kan vi se, at de har forsøgt at skaane deres egne Bønder og ofte har holdt Haanden over dem. Men her i Nordsjælland var der nu alligevel en hel Del Ubehageligheder forbundet med at være Kongens Fæstebonde. Der skulde være gode Jagtmuligheder, og derfor blev der taget mest muligt Hensyn til Skovenes mange Dyr; det var jo ikke til Gavn for Bøndernes Marker og Haver. Naar de mange store og smaa Slotte blev bygget her, og naar Kongefamiliens Medlemmer hver Sommer med deres store Hofstab samt talrige Gæster tog Ophold paa Slottene, blev ogsaa dette til meget Besvær for Bønderne. De maatte ved Siden af deres almindelige Arbejdsydelser køre endeløse Læs Sten, Tømmer, Kalk m. m. til Opførelsen af eller Restaureringsarbejder paa Slottene (f. Eks. Kronborg, Frederiksborg, Fredensborg og Hørsholm). De maatte i Sommerens travle Tid Gang efter Gang stille Vogne til Raadighed til Kørsler for Hoffet, hvad enten det nu gjaldt at transportere de store Bagager, som hørte til, eller Fødemidler til Dyr og Mennesker. For at nævne et enkelt Eksempel: Da Enkedronning Juliane Marie i Sommeren 1782 tog Ophold paa Fredensborg, skulde der ikke mindre end 144 Spand Heste til at befordre hendes Bagage. Saa mange kunde de nordsjællandske Bønder nu ikke fremskaffe, saa det blev nødvendigt for Hoffoureren at leje en Del Køretøjer andre Steder, bl. a. i Københavns Amt.

Hovtjenesten paa de store Krongaarde var heller ikke saa særlig lemfældig, som det fremgaar af Skildringer fra to af dem, nemlig Jægerspris og Hørsholm. Til det store Stutteri paa Frederiksborg med de Hundreder af Heste brugtes der Masser af Hø til Vinterfoder. Derfor krævede det saakaldte »Høhoveri« mange Bønders Arbejde Sommeren igennem.

Naar Kaarene trods alt alligevel følte lettere her end mange andre Steder i Landet, skyldtes det sikkert for en Del, at Hustugten var mildere. Alene det, at saa godt som alle Bønder havde samme Herskab, og det oven i Købet »Landets

milde Fader«, som Kongen ofte kaldtes, stillede dem bedre end mange af deres Standsfæller, der i andre Egne tit var undergivet tilfældige Herremænds sære Luner. Det samme Forhold, som her er nævnt, blev af Betydning, da Tankerne om Landboreformerne kort efter Midten af det 18. Aarhundrede skulde føres ud i Livet. Her i Frederiksborg Amt var man fri for de indviklede Ejerforhold, der raadede de fleste andre Steder, hvor Bøndergaardene i en enkelt Landsby kunde henhøre under en hel Række forskellige Besiddere. Derfor vilde et Forsøg med Reformen, om det end kom til at falde uheldigt ud, ikke komme til at skade nogen privat Herremand; det maatte man tage Hensyn til, saadan som Samfundsforholdene var. Endelig var det jo nærliggende, naar Kongen (d. v. s. Staten) tænkte paa at reformere, at han da begyndte paa sit eget Gods. Og i den Henseende var, som vi har set, ingen Del af Landet mere kongelig end Nordsjælland.

Fra omkring 1750 var der ude i Verden indtraadt en Stigning i Priserne paa Landbrugsprodukter, hvilket ogsaa fik Betydning for Landbruget og Reformvirksomheden herhjemme. Det fremkaldte nemlig et Ønske om at sætte Produktionen i Vejret. For at opnaa dette paa Bøndergodset vilde det være nødvendigt at forbedre Driftsforholdene, og dette var kun muligt, hvis der gennemførtes visse Reformen, især Afskaffelse af Fællesskabet.

Paa samme Tid var der iblandt Kongens Raadgivere og Embedsmændene en Række fremskridtsvenlige Folk, som udarbejdede og fremsatte Forslag om Planer til en Bedring af Landboforholdene. Det var endnu mest de rent praktiske Driftsforbedringer, man havde Øjnene aabne for, endnu ikke saa meget en Ændring i Bøndernes hele Stilling i Samfundet. Paa denne Linie stod bl. a. Kong Frederik V's indflydelsesrige Overhofmarskal, *Greve Adam Gottlob Moltke* (1710—92). Paa hans Opfordring begyndte man i forskellige Tidsskrifter at drøfte, hvad der kunde gøres. Denne Drøftelse blev snart fulgt af praktiske Reformforsøg paa visse mere eller mindre private Godser. Staten som saadan forholdt sig endnu afventende.

Det første Sted, hvor der blev taget fat, var i *Hørsholm* Distrikt, dengang et selvstændigt nordsjællandsk Amt, der omfattede Sognene Birkerød, Bloustrød, Karlebo og Hørsholm. Jorden her hørte under Hørsholm Slot og Hovedgaard. Dette Gods var i 1731 af Kong Christian VI blevet skænket til *Dronning Sophie Magdalene* (1700—70), for at dets Indtægter kunde hjælpe med til at underholde hende. Hun var som Dronning en dyr Dame. Som bekendt lod hun opføre det prægtige nye Hørsholm Slot, af hvilket der efter Nedbrydningen i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede intet er bevaret til vore Dage. Det var beliggende paa en Holm i den idylliske Slotssø, der hvor nu den senere opførte, meget enkle Kirke ligger. Dette Byggearbejde var et Foretagende, som kostede uhyre mange Penge. Ogsaa paa andre Punkter var hun meget pragtelskende og fordringsfuld, saa hendes Underhold krævede store Pengebeløb.

Det var hende selvfølgelig meget ubehageligt at se, at hendes Gods Aar efter Aar gav Underskud i Stedet for at bære nogle af hendes Udgifter. Hun kunde heller ikke undgaa at bemærke den Armod, der herskede blandt Godsets Bønder; det var jo den, der bar Hovedskylden for, at det gik saa daarligt. Hun havde derfor allerede 1736 paalagt sin Amtsforvalter at finde Rede paa Skavankerne og udtale sig om, hvorledes der kunde raades Bod paa dem. Hans lange Betænkning er et meget interessant Dokument, som paa en klar Maade belyser Forholdene. Heri fremhævede han bl. a., at Hoveriet var blevet forøget ud over alle rimelige Grænser, at Bønderne skulde svare altfor store Afgifter i Forhold til deres Indtægter, som man oven i Købet havde beskaaret paa forskellige Maader. Desuden anførte han nogle Træk, der ligesom bringer os Bønderne selv nærmere ind paa Livet. Han klager f. Eks. over »den onde og fordærvelige Vane med Drik og Tobaksmøgen« og over de mange Kroer paa Landet; særlig Karlebo Kro havde han et godt Øje til! Med Hensyn til Tobaksrygningen er hans Ord disse: »Tobaksmøgningen er ikke lettelig at udrydde, efterdi den har fæstet Rødder i de unge og i de gamle, da man kan daglig se, at Børnene, om

jeg saa skal melde, oplækkes med Tobakspiben i Munden, i hvilken Lyst Kvindfolk tillige begynder at tiltage.« Det lyder næsten som en helt moderne Klage, hvilket hans Udtalelser om Tjenestefolks Umedgørlighed ogsaa gør: »De bliver for det første saa delikate, at de vil foreskrive deres Husbond, hvad Spise de vil have, og saa sarte, at de ikke taaler nogen Irettesættelse eller Revselse, men er rejsefærdige, saa snart noget saadant møder dem.« Amtsforvalterens Indberetning mundede ud i Forslag om fremtidig at bortfæste Gaardene under Godset uden Hoveri, at tilstaa en almindelig Nedsættelse af Landgilden, at fritage Bønderne for en Række Byrder, som Skovning og Materialkørsel, at hjælpe dem paa forskellige Maa- de, f. Eks. med mere Brænde og Skovningsaffald, samt endelig at indskrænke Antallet af Kroer og forbyde mindrearege al Tobaksrygning. De gode Forslag blev desværre begravet i et Par Kommissioner, som skulde gennemgaa dem nærmere, og der kom næsten intet ud af dem.

Det var først, da Sophie Magdalene, der 1746 var blevet Enkedronning, tog den fra Tyskland indvandrede *Greve Christian Günther Stolberg* (1714—65) i sin Tjeneste som Overhofmester, at der kom Fart i Reformvirksomheden paa Hørsholm Gods. Naar Talen er om Bondereformerne i Danmark, fortjener denne Mands Navn at blive husket og da ganske særligt af os her i Nordsjælland. Som Amtmand i Segeberg i Holsten havde han købt et Gods, hvor han paa alle mulige Maader havde bedret sine Fæstebønders Kaar. Han var en udpræget retsindig Mand med en alvorlig kristen Indstilling. Som Overhofmester begyndte han straks med at indskrænke Enkedronningens dyre Hofholdning, hvorved der sparedes mange Penge. Og hans Virksomhed faldt i god Jordbund hos Sophie Magdalene. Hun lod sig villigt lede af sin Raadgivers gode Raad. De gik nu ud paa at foretage en Udstykning af Hovedgaarden, at afskaffe Hoveriet, afløse Tienden med et Pengevederlag og indføre Arvefæste. Disse Forslag betegner et meget vigtigt Program for Bondereformer. De greb fat om væsentlige Skader ved den gamle Tilstand. Og det gode ved Forslagene var, at de i Aarene 1759—61 førtes ud i Livet.

Dette storslaaede Reformforsøg paa Hørsholm Gods var det første i sin Art i Danmark, og det vakte selvfølgelig stor Opsigt, navnlig fordi det hurtigt viste sig, at Forsøget faldt ud til Fordel for begge Parter, baade Godsets Besidder og Bønderne. Allerede Aaret efter Hoveriets Ophævelse kunde de gode Virkninger ses paa Godsets Regnskab, og Amtsforvalteren kunde skrive det betegnende Udbrud: »En herlig og god Afregning har jeg til dette Aars Udgang haft med Amtets Bønder . . . .«

Sophie Magdalene viste sin Taknemlighed mod Grev Stolberg ved 1766 at rejse ham en Mindestøtte i Hørsholm. (Se S. 178). Øverst paa Monumentet ses et sønderbrudt Aag, der under Overflødhedshorn og nederst følgende Indskrift:

•   TIL EVIG IHUKOMMELSE
AF EN PRISELIG INDRETNING
EFTER
HENDES KONGELIGE MAJESTÆTS
SOPHIA MAGDALENAS
BEFALING
DA
PAA DET VISE RAAD AF
HERR CHRISTIAN GÜNTHER, GREVE AF STOLBERG,
HENDES OBERHOFMESTER
ALLE UNDERSAATTER I HIRSCHHOLMS AMT
BEFRIEDES AF HOVERI
FÆSTEGAARDE FORVANDLEDES TIL EIENDOMME.

Mindestøtten blev, fordi den efterhaanden var blevet en Del medtaget, 1895 fornyet i nøjagtig samme Skikkelse som den oprindelige. Naar vi nu kommer til Hørsholm, bør vi dvæle et Øjeblik foran Stenen. Det er den Maade, hvorpaa vi kan hædre Mindet om den Mand, der rent praktisk begyndte Bondereformerne i Danmark.

Eksemplet fra Hørsholm kom snart til at bære Frugt andre Steder. Grev Stolberg var personlig Ven med adskillige af de fremsynede og formaaende Mænd, som netop i disse Aar optoges af Tankerne om at skabe et nyt Danmark.

Han deltog ofte i Sammenkomster i Huset hos den store Statsmand *Greve Johan Hartvig Ernst Bernstorff* (1712—72).

To af hans Døtre blev efter hinanden gift med dennes Brodersøn, *Greve Andreas Peter Bernstorff* (1735—97). Ogsaa til den Reventlowske Familie havde han nær Tilknytning; hans ældste Søn blev senere gift med en Søster til de to berømte Brødre, *Greverne Christian Ditlev* (1748—1827) og *Johan Ludvig*

Greve Christian Günther Stolberg
(1714—65).

Enkedronning Sophie Magdalenes Overhofmester paa Hørsholm.

Reventlow (1741—1801). Inden for denne Kreds har man utvivlsomt med megen Iver drøftet de heldigt gennemførte Reformere paa Hørsholm. Det varede kun kort Tid, inden A. P. Bernstorff tilraadede sin Farbroder at indføre lignende gode Foranstaltninger paa hans Gods *Bernstorff*, under hvilket bl. a. laa Bønderne i Ordrup, Gentofte og Vangede. Denne følte sig stærkt grebet af den Usselhed, der herskede blandt Bønderne her, og det var ikke vanskeligt at overtale ham til at gøre et Forsøg. Reformerne paa Bernstorff blev under Ledelse af en dygtig Godsinspektør ogsaa heldigt gennemført i Aarene 1764—66. Man nøjedes her ikke med det, der var

sket paa Hørsholm, men gik et betydeligt Skridt videre ved tillige at ophæve Fællesskabet. Der udsattes Præmier til de Bønder, som vilde flytte ud, og det lykkedes efterhaanden ogsaa at faa dem til at gøre det. Tilstanden paa Bernstorff Gods blev snart et lysende Forbillede for hele Landet. Det viste sig nemlig ogsaa her, at under de friere og mere selvstændige Kaar vaagnede Bønderne ligesom op til nyt Liv.

De to nordsjællandske Forsøg paa Reformer rejste inden længe Spørgsmaalet om Betimeligheden af en almindelig Reformlovgivning for hele Landet. Men Sagen kom ikke straks i den bedste Gænge. Med Kong Christian VII's Tronbestigelse i 1766 indlededes nemlig en politisk set meget urolig Periode, som ikke kunde være heldig for en saa indgribende Landbolovgivning, hvis vigtigste Forudsætning maatte være en rolig og støt Politik. Særlig Struensees kortvarige Magtperiode, Tiden fra 1770 til 1772, blev, ogsaa hvad Landboreformerne angaar, et altfor brat Brud med Fortiden. Under Høegh-Guldbergs Styre derefter, 1772—84, vendte man i Hovedsagen igen tilbage til de gamle Tilstande. Selv en saa vigtig Foranstaltning fra Struenseetiden som Forordningen om, at Hoveriet skulde nøje fastsættes, blev ikke opretholdt. Høegh-Guldbergs Syn paa denne Sag er tilstrækkelig klart udtrykt i hans Udtalelse: »Bondens Aag kan ikke afkastes, uden at Staten i alle sine Grundvolde skal bæve.« Og dog maa det ikke glemmes, at netop fra disse Aar stammer en af de vigtigste af Reformerne, nemlig Loven fra 1781 om Udskiftning, ved hvilken enhver Jordejer fik Ret til at faa sine Marker udskiftet, og Staten stillede Pengemidler til Raadighed for Gennemførelse af Udflytninger af Gaardene. I Virkeligheden betegner denne Lov Indledningen til den store Reformperiode. Hvad der forud var sket, var jo mest private Foranstaltninger, som Kongens Regering ikke havde direkte Del i.

Men det var dog først med Regeringsskiftet i 1784, at Begivenhederne tog Fart. Da *Kronprins Frederik* (1768—1839) ved den Lejlighed stillede sig i Spidsen for Statens Styrelse under Faderens Sindssygdom, begyndte den egentlige Reform-

tid. Han bærer selv en stor Del af Æren for Reformernes Gennemførelse. Han var personlig grebet af Medfølelse med Bøndernes usle Kaar, og han støttede trofast sine reformvenlige Ministre, naar de mødte Modstand. De to store Navne i Regeringen var som bekendt *Chr. D. Reventlow* og *A. P. Bern-*

Greve Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748—1827)
Gehejmestatsminister.

Kopi efter Maleri af Hans Hansen fra ca. 1805 (Frederiksborg).

storff. Den drivende Kraft i det daglige Arbejde blev snart den norskfødte *Chr. Colbjørnsen*. Det, man nu sigtede hen imod, var ikke blot praktiske Reformers, men ogsaa en fuldstændig Ændring af Bondens hele Stilling i Samfundet.

Straks fra 1784 fulgte Begivenhederne Slag i Slag. *Frederiksborg Amt* blev nu *Statens store Forsøgsmark*. Her, hvor Kronen saa at sige var den eneste Godsejer, lod Planerne sig lettest virkeliggøre. Her kunde Forsøgene ske uden at gribe ind i enkelte Godsejeres økonomiske Forhold. Den 3. November 1784 nedsattes en Kommission, den saakaldte »lille

Landbokkommission«, med den Opgave at forbedre Bøndernes Tilstand paa Krongodset i de daværende Frederiksborg og Kronborg Amter. Kommissionens Formand blev Amtmand i Frederiksborg, *Heinrich von Levetzau* (1734—1820). Han var en med Hensyn til Udskiftningssspørgsmaal erfaren Mand, og han fik nu Lejlighed til ogsaa at vise sig i Besiddelse af sjældne Evner til at forhandle med Bønderne. Naar det kneb, forstod han altid at faa Sagen til at glide. Andre Medlemmer var de to berømte Brødre Reventlow, samt Etatsraad *Vilhelm August Hansen*, der, som Ejer af Godset Frydendal ved Holbæk, netop havde gennemført de Forbedringer, som Kommissionen skulde forsøge i Frederiksborg og Kronborg Amter.

Arbejdet skred hurtigt frem. I Løbet af tre Maaneder havde man udarbejdet en Plan, som Regeringen godkendte. Det første, man herefter gik i Lag med, var en Udskiftning af Jorderne, saaledes at hver Bondegaard saavidt muligt fik sit Jordtilliggende samlet i eet Stykke. Paa den Maade kunde Fællesskabet, som hidtil havde slaaet Bom for alle Fremskridt i Driften, ophæves. Men det første, der maatte ske, var jo en nøje Opmaaling og Vurdering af Jorden, og det var selvfølgelig et baade stort og møjsommeligt Arbejde. Dog alle Vanskelighederne blev overvundet. I 1789 var man naaet saa vidt, at Jorden var udskiftet i 113 Landsbyer, og Aaret efter var man færdig. Udskiftningen førte med sig, at mange Gaarde og Huse maatte flyttes ud fra Landsbyerne til de fjerntliggende Marker, og det mødte naturligvis ofte Uvilje hos de Bønder og Husmænd, det gik ud over. Men ogsaa dette Besvær kom man forbavsende godt over. I 1790 var ikke mindre end 423 Gaarde og 257 Huse i Nordsjælland udflyttede. Dermed var Landskabet stærkt paa Vej til at skifte Karakter. Smaaskovene og de spredte Træer paa Overdrevene forsvandt, Kornagre og Græsmarker afløste de stenede Jorder, Gaarde og Huse rejste sig rundt omkring i det aabne Land. Vil man have et Indtryk af en Udflyttergaard, kan man endnu adskillige Steder i Nordsjælland møde saadanne paa deres Plads. Men man kan ogsaa aflægge et Besøg paa Nordsjællandsk Folkemuseum paa Jægerbakken i Hillerød. Her

ligger en lille Gaard, der i Udskiftningstiden blev bygget ude i Lavø ved Helsingø. Den blev for en Snes Aar siden flyttet ind til Byen for at tjene som Museum. Husets Byggesmaaede med de tre Længer og et solidt Plankeværk, der lukker for Gaardspladsen, er typisk for vor Egn.

Heinrich von Levetzau (1734—1820).

Amtmand i Frederiksborg Amt; Formand for „den lille Landbokommission“.
Malet af C. Raft 1770.

Udskiftningen maa betragtes som det vigtigste praktiske Resultat af den lille Landbokommissions Arbejde. Men den havde jo mange andre Opgaver, som ogsaa blev løst. Baaede Hoveriet og Tienden blev afløst med Pengevederlag. Herefter kom Bøndernes Arbejde udelukkende dem selv til gode, og det gav mere Lyst til at bestille noget. Nu kunde de køre deres Sæd i Hus, naar den var tjenlig dertil, uden at de behøvede at vente paa Tiendetageren. Endvidere udfoldede Kommissionen Bestræbelser for at udbrede Kendskabet til

bedre Sædskifte og f. Eks. til Kartoffelavl, som megen Jord i Nordsjælland egner sig fortrinligt til, samt til Staldfodring. Samtidig sørgede man for at skaffe den opvoksende Slægt en bedre Undervisning. I Aarene 1784—90 blev der saaledes i Frederiksborg og Kronborg Amter opført ikke færre end 35 nye Skoler.

Den sidste store Opgave, lige som Kronen paa hele Værket, var at faa indført *Selveje* eller *Arvefæste*, hvorved det kunde sikres, at Bøndernes Arbejde ogsaa kom deres egne Efterkommere til gode. Hidtil havde Fæstebonden kunnet sættes fra sin Gaard, hvis Godsejeren ønskede det, og ved Dødsfald var det ikke ualmindeligt, at en helt ny Mand uden for Familien indsattes paa en Fæstegaard, som den afdøde havde anvendt megen Flid paa at drive frem. Derfor bestemtes det fra 1786, at Arvefæstesköder vilde kunne udstedes til en Bonde, naar 1) Gaardens Hovedlod var indhegnet, 2) Gaarden, hvis den var udflyttet, var fuldstændig opbygget, eller, hvis den var forblevet i Landsbyen, var vel vedligeholdt, 3) der var fornøden Besætning og Inventar paa Gaarden og 4) der ikke var Skatte- eller Afgiftsrestancer.

I Overensstemmelse med disse Betingelser kunde de første Arvefæstesköder den 15. August 1788 uddeles til 15 Bønder fra Frederiksborg og Kronborg Amter. Det skete ved en Højtidelighed paa Frederiksborg Slot, ved hvilken Grev Christian Ditlev Reventlow personlig overrakte Bønderne Dokumenterne. Han holdt ved den Lejlighed en Tale, som er et glimrende Udtryk for hans lyse Haab til og Tro paa en god Fremtid for Danmark. Hør blot, hvad han bl. a. udtalte: »Jeg ser den lykkelige Dag i Møde, i hvilken man ved Bøndernes Undervisning i alle Skoler vil anse Forstandens og Hjertets Dannelse for vigtigere end Udenadslæsningen; den Tid, i hvilken man vel i Skolerne vil anse Undervisningen i Religion for den vigtigste, men ikke derfor betage Børnene deres Tid til at erhverve den Kundskab, som de behøver for at blive nyttigere og lykkeligere Mennesker i deres Kald. Jeg ser den Tid i Møde, i hvilken Udmarkerne vil ligne de velgødede Tofter, de sure Enge og Moser forvandlede til fede Haardbundsenge,

unyttig Krat være bortryddet, nyttig Skov og Underskov omhyggelig fredet, alt skadeligt Vand afgravet, alle Kampesten brugte til varig Indhegning med Stengærder; den Tid, i hvilken de udskiftede Bøndergaarde alle omgives med Kaal-

„Det gamle Husmandssted“ paa Jægerbakken i Hillerød.
Nordsjællandsk Folkemuseum.

Urte- og Blomsterhaver, med Pile og andre nyttige Træer; den Tid, i hvilken Kløvers, Kartofflers og nyttige Roers Dyrkning ikke er nogen Sjældenhed, i hvilken Tjenestekarlen vil sætte en Ære i at være den skrappeste Arbejder og Bonden i at være den bedste Husbonde; den Tid, i hvilken Bonde og Husmand vil være lige fornøjede med deres Stilling, ikke misunde hinanden, men som Venner ved gensidige Tjenester befordre den ene den andens Fordel; den Tid, i hvilken ingen fattig vil blive uhjulpen, og ingen arbejdsføre Tiggere vil

taales at omvandre; den Tid, i hvilken Spinderokken, Væven og anden huslig Vindskibelighed vil fylde de nu ledige Vinterdage.« — Og senere i Talen hedder det: »Vi har alle med samlede Kræfter arbejdet frem til at opfylde Kongens Befaling, Kronprinsens, Bondestandens sandeste Talsmands ind-

Si Christian den Syvende,
af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Benders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken og Oldenborg; gjøre bitterligt: At Vi af særdeles Kongelig Naade herved ganske og aldeles skide og afhænde fra Os og Vore Kongelige Arve-Successorer, til den hæderlige Bondemand *Ole Pedersen* og hans Arvinger, den under Friderichsborg-Amt beliggende, og hidtil af *hannem selv* i Fæste havde Gaard i *Schiæringe* Sogn og *Schiæringe* Bne, *Flue*, *dele gaard* kaldet, af Hartkorn Ager og Eng 1 Tønder,

Indledningen til et Arvefæsteskoede fra 1791.

derlige Ønske. Bønderne har med usædvanlig Flid og Mod indhegnet deres Lodder, opryddet Stene og Krat og afgravet det skadelige Vand. Guds Velsignelse har vi sporet i alle Foretagender, og han vil vist gøre disse Bønder til Eksempel for Danmark, som deres Brødre vil følge og gøre den i fordums Tid miskendte Bondestand til et arbejdsomt, lykkeligt og kægt Folk, af hvis Velstand alle de andre Stænders vil tage deres Udspring, og paa hvis Troskab og Mod Kongen kan lide som paa det sikreste Værn.« Saadan taler kun en

Mand, der føler en rig Lykke ved den Gerning, der er betroet ham.

Fremmest af alle Danmarks Bønder staar Nordsjællænderne i Taknemlighedsgæld til Greve Chr. D. Reventlow. Et smukt Udtryk for dette var det, at der paa Hundredaarsdagen for den store Mærkedag, nemlig den 15. August 1888, blev afsløret en Mindestøtte for ham i Frederiksborg Slots- have. Dette Monument er vor private Frihedsstøtte her i Frederiksborg Amt, og det fortjener at kendes af ethvert nordsjællandsk Barn. Paa Mindestøttens Forside er anbragt en Portrætmedaillon med Navneomskrift og Aarstallene 1788—1888.

Paa Stenens Bagside staar:

STATSMINISTER
CHRISTIAN DITLEV FREDERIK
GREVE AF REVENTLOW
GJENNEMFØRTE
STØTTET AF HØJSINDEDE FÆLLER
BONDESTANDENS FRIGJØRELSE
FOR STAVNSBAANDET
1788

Paa Foden læses Versene:

VI VIL SKRIVE I SAND
HVAD DE GAMLE LED
MEN I STEN HANS NAVN
SOM FOR FRIHED STRED.

FRIHEDSTRÆETS UNGE STAMME
GAV HAN KRAFTIG ROD
SAND OPLYSNINGES DYBE KILDE
GROV HAN VED DETS FOD.

Foran Mindestøttens Fod staar en Bronzefigur af en Genius, forestillende Friheden, med Oplysningens Fakkelt højt løftet i den ene Haand og et sønderbrudt Aag liggende ved Fødderne.

Alt mens den lille Landbokommissions Arbejde skred

frem i Nordsjælland, udvikledes den almindelige Reformlov-
givning for hele Landet Skridt for Skridt; den høstede utvivl-
somt megen Gavn af Fremskridtsforsøgene her i vor Egn. 1786

Reventlow-Støtten i Frederiksborg Slotshave.
Udført af Billedhugger Axel Pacht 1888.

nedattes den »store Landbokommission« med Chr. Ditlev
Reventlow som Formand og Chr. Colbjørnsen som Sekretær.
1787 kom Loven om Fæstebondens Retsstilling, der stillede
Bønderne lige med Landets øvrige Borgere. Og 1788 fulgte
saa den berømteste af alle Lovene, den om Stavnsbaandets

Ophævelse. Bønderne var nu ikke længere lænket til Godserne, og Godsejerne, der med disse Forordninger mistede deres Hold paa Bønderne, viste sig snart villige til at fastsætte Hoveriet ved Overenskomst og i mange Tilfælde ogsaa til at sælge Fæstegaardene. Skridt for Skridt afløstes den gamle Samfundstilstand af nye og friere Forhold. Landet kom ind i en frodig Udvikling, og der opstod nu hos Bondestanden en Driftighed og Virkelyst, som man ikke havde kendt til tidligere. Paa eet Punkt blev Reformerne ganske vist ikke ført til Bunds. Det var med Hensyn til Husmændene og Landarbejderne. At forbedre Kaarene for dem var forbeholdt en senere Tid.

Imidlertid var det, der skete, et saa afgørende Brud med Fortiden, at det godt kan betegnes som en Revolution. Det tjener til Ære for den daværende Statsform, Enevælden, at den formaaede at tilpasse sig Udviklingen, saaledes at denne Revolution, som det for Resten er gammel Skik her i vort Land, kunde ske paa fredelig Vis.

Og det bør ikke glemmes, allermindst af os, der bor her i denne skønne Egn, at det var Nordsjælland, der leverede saa afgørende Bidrag til Landboreformernes heldige Gennemførelse og dermed til Oprindelsen af en lykkeligere Tid for Danmark.

Litteratur:

Schultz' Danmarkshistorie III og IV Bd. (Kbh. 1942)

Peter Ilsoe: Nordens Historie (Kbh. 1940)

C. Christensen: Hørsholms Historie (Kbh. 1879)

H. Rosendal: Bondefrigørelsen i Nordsjælland. Fra Frederiksborg Amt 1911.

Johs. F. Christensen: Fra Udskiftningen i Nordsjælland. Fra Frederiksborg Amt 1912.

Anders Uhrskov: Fra Landbrugets Verden. Fra Frederiksborg Amt 1938.

V. Hermansen: Klostre og Domæner. Fra Frederiksborg Amt 1939, II.

DAGLIGT LIV PAA LANDET

Af Anders Uhrskov.

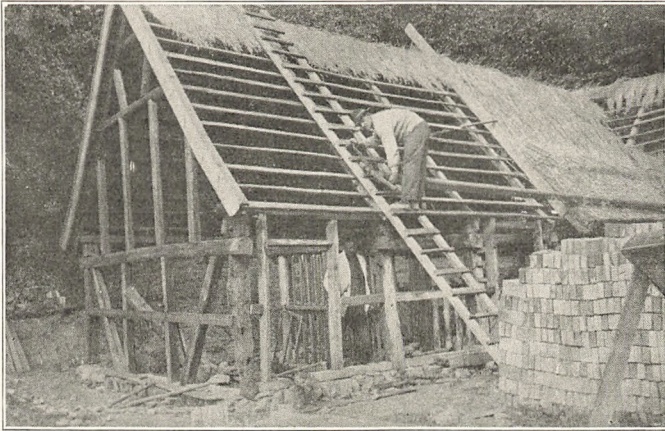
Sidst i det 18. Aarhundrede — altsaa for omkring 150 Aar siden — blev Landsbyjorderne udskiftet, og et stort Antal Gaarde og Huse blev fra Landsbyerne flyttet ud paa Markerne. Der var derfor i hine Aar et meget stort Byggeri rundt omkring i Nordsjælland, men Husene saa dengang helt anderledes ud end dem, man bygger nu. Da baade Gaardmænd og Husmænd var meget fattige, maatte de spare det mest mulige paa Pengene. Det skete derved, at man gjorde saa meget som muligt af Arbejdet selv, og hvis man paa en Gaard havde Brug for en Husmands Hjælp, betalte man for en stor Del med Gentjenester eller med Gaardens Produkter. Desuden fik han altid Kosten paa Gaarden, mens Arbejdet stod paa.

Bygningerne paa Landet var dengang saa godt som altid opført af Bindingsværk. Tømmeret fik man i Skoven, og næsten alle Gaardmænd og Husmand havde dengang Øvelse i at arbejde i Træ, ligesom der de fleste Steder fandtes et Huggehus med Økse, Sav og Hammer. Savværker eksisterede ikke, saa man maatte selv save Kævlerne ud til Bjælker, Planke og Brædder. Det var et Arbejde, der nok skulde bringe den dovne Sved ud. Hvis Gaardmanden eller Bonden, som han ofte blev kaldt, ikke selv kunde overkomme at hugge Tømmeret til, fik han en Hugger til Hjælp, det var en af Sognets Husmænd, som var baade Tømrer, Snedker og Hjulmand paa een Gang.

Tømmeret blev nu hugget til til Stolper, Bjælker og Spær. Dernæst blev Bindingsværket samlet og rejst, og derpaa blev Husene tækket med Rør fra Moser og Kær samt Langhalm, d. v. s. renstraet Rughalm. Arbejdsdagen var lang, men til Gengæld krydrede man Tilværelsen med Løjer og Morskab, og kræsen med Midlerne var man ikke. Naar Tækningen var

ved at være færdig, kunde man kalde paa Tjenestedrengen: »Hør, Dreng, kan du løbe hen til Naboen og hente en *Tagsaks*, ellers kan vi ikke faa *Tagskægget* klippet.« Var Drengen godtroende nok, benede han af, men blev en Skuffelse rigere, for der er slet ikke noget, der hedder *Tagsaks*. Man var i det hele slem til at holde Børn for Nar i gammel Tid. Naar man kørte Gødning ud og var ved at være færdig, var

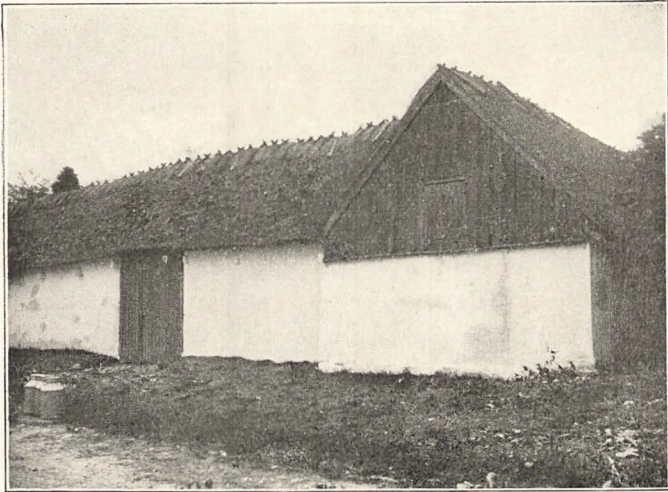
Bindingsværket er rejst, Huset tækkes.
(Det gamle Husmandssted paa Jægerbakken i Hillerød.)

det en kendt Spas at sende en Dreng hen til en anden Gaard for at laane en *Møddingskraber* — en Genstand, der heller ikke eksisterede — og nu kunde det ske, at man gav Drengen en Sæk tunge Sten at slæbe paa, og naar han kom hjem, blev han udlet oven i Købet.

Naar Taget var lagt, skulde Bindingsværkets Mellemlum fyldes ud med æltet Ler. Mændene kørte Leret hjem fra Marken, æltede det, saa det blev til et jævnt Pløre, og nu var det Kvindernes Sag at klaske det vaade Ler ind i Tavlene. Paa den Maade opstod de klinede Vægge, som blev kalket hvide, naar de var nogenlunde tørre. Holdbare var disse Vægge ikke, og især kunde stærke Regnbyger let beskadige dem. Derfor var det af stor Vigtighed, at Murene var lave, og at *Tagskægget* hang godt ud over dem. Alligevel skulde de repara-

res en Gang om Aaret og bagefter kalkes. Det skete gerne til Pinse.

At bygge en Gaard var dengang et langvarigt og haardt Arbejde, men det skabte et vist Fællesskab mellem Gaardens Folk og dem, der hjalp til. Det var, ligesom de allesammen fik en vis Ejendomsret til den Gaard. Desuden oplevede man

Gaard i Sjælsmark, Bloustrød Sogn.
Der var som oftest ingen Vinduer i Udhusene.

sig ved et Klinegilde og et Par ekstra Snapse nu og da, og Spas og Løjer var man meget for i hine Tider. Ordsprog og ejendommelige Talemaader var der mange af. Naar den lange Arbejdsdag var til Ende, kunde Husmanden eller Karlen forfriske sig ved Udtrykket: »Saa gik den Dag med Magelighed — naar Arbejdet regnes fra!« Eller naar man kom til Sæde ved Nadverbordet, kunde det bøde lidt paa Trætheden spøgefuldt at gentage det gamle Ord: »Det er godt at komme til at sidde ned, naar man har ligget hele Dagen!«

Stuehuset ejede kun faa Bekvemmeligheder. Det samme Værelse var baade Dagligstue, Spisestue og Soveværelse. Maaske der endda laa et Par Gæs i Gaasebænken og rugede samtidig med, at de morede sig med at nappe dem i Benene,

der formastede sig til at sætte sig paa deres Bænk og derved tog Udsigten fra dem.

Der var meget koldt i Stuen om Vinteren. Bilæggerovnen kunde ikke reguleres, og Kulden trængte let igennem de tynde klinede Vægge. Det lignede noget at anbringe Panel over Bænkene. Panel og Omhængsseng var malet med stærke Farver. Bondens Stue var som hans Kvindes Dragt farverig,

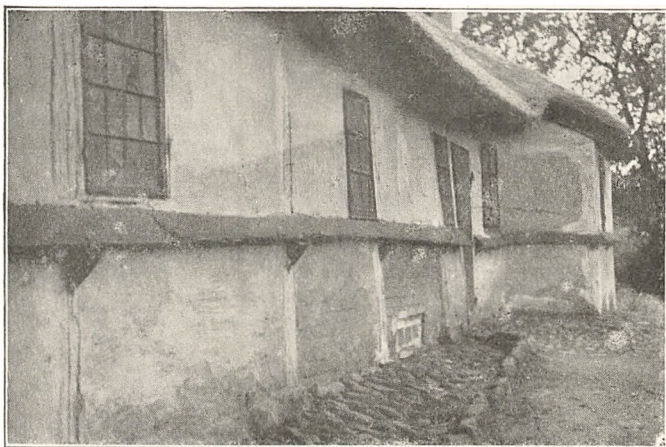
Risbjerggaard, Kyndby Sogn, set fra Gaden.

men stilfuld og smuk. Stuehusene var kun 5—6 Meter brede og Stuen havde derfor Ydervæg til begge Sider, hvad der ikke gjorde den varmere. Man havde dengang aaben Skorsten, d. v. s. Husmoderen stod ved et Ildsted lige under Skorstenspiiben og lavede Mad. Det gav meget Træk, og Gigten plagede mange Kvinder slemt. At der i Stuen var Lergulv og i Skorstenen Stenbro, gjorde ikke Kulden mindre følelig.

Disse lerklinede Huse var kolde, utætte og fugtige. Efter som Tiden gik, søgte man at gøre dem noget mere solide. Man erstattede Lerklinkningen med et Murværk af raa eller lufttørrede Sten, som man selv lavede. Det kostede altsaa ikke andet end Arbejdet. Senere hen i forrige Aarhundrede murede man Tavlene op med brændte Sten, som man købte paa Teglværkerne, men de kostede jo Penge. I 1870'erne kom der bedre

Tider, d. v. s. Bønderne tjente flere Penge, og da fik mange Landmænd Raad til at erstatte deres Bindingsværkshuse, der ogsaa var brandfarlige, med grundmurede Bygninger. Rundt omkring i Nordsjælland findes der fra den Tid mange grundmurede Gaarde og Huse, men i hvert Sogn er der endnu adskillige Bindingsværkshuse tilbage.

Vi vender tilbage til Tiden for 100—150 Aar siden. Arbej-

Elmegaard, Vejleby, Vellerup Sogn, Stuehuset set fra Haven. I Forgrunden et blyindfattet Vindue, i Baggrunden en tidligere Bagerovn af Bindingsværk. (I Almindelighed var Bagerovnen oval og uden Bindingsværk.)

det var strengt og Arbejdsdagen lang. Maskiner kendte man ikke, og Redskaberne var ofte tunge og klodsede. Manden saaede sit Korn med Haanden, han høstede det med Le og tærskede det i de lange Vinterdage med Plejl. Ikke mindst det sidste var strengt og ensformigt, kun oplivet af den Rytme, som de taktfaste Plejlslag gav i Logulvet.

Var Mandens Arbejde strengt, var Kvindernes det ikke mindre. Hun bagte, bryggede og slagtede. Hun gennemførte med pinlig Nøjagtighed alle de Arbejder, der skulde til, for at Hør og Uld kunde blive omdannet til smukke og varme Klæder. Da man i hine Tider havde saa faa Penge mellem Hænderne, gjaldt det om at tilvirke saa meget som muligt selv, og

det, man skulde spise eller klæde sig i, stammede, saa vidt det overhovedet var muligt, fra egne Produkter. Men et stort og mangfoldigt Arbejde krævede det, og saavel Piger som Drengene blev i Landsbyhjemmene holdt til Arbejde i en Grad, som man ikke kender det nu om Stunder. For at en ung Pige kunde blive en dygtig og økonomisk Husmoder, maatte hun lære

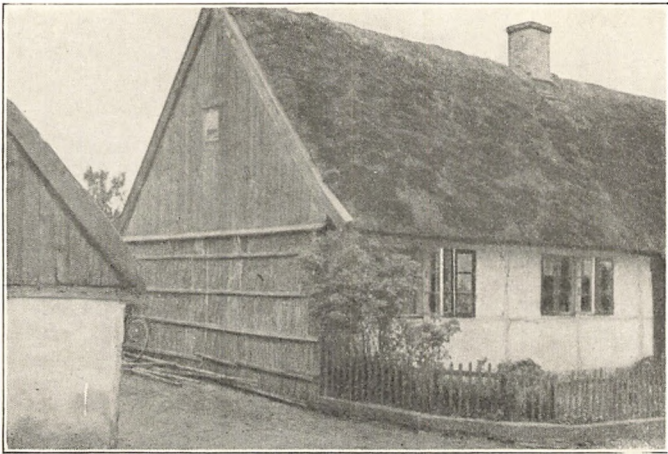
Stuehus ved Frerslev Hegn. Udbygningen i Forgrunden kaldes Korsstue.

mangfoldige Ting. Brødet bagte man selv. Rugen avlede man paa Marken, og naar den var tærsket og rensset, kørte man en Sæk Rug til Mølle og fik den malet. Det medførte ingen konstante Udgifter, idet Mølleren toldede af Sækken, d. v. s. han tog med et Toldkar saa og saa meget og fik sin Betaling derigennem.

Af Rugen fik man Rugmel og Sigtemel, og nu kom Husmoderens Arbejde. Der skulde lægges Dejg, og Bagerovnen skulde opvarmes. Den var bygget som en stor Pukkel ud fra det Rum, som kaldtes »Skorstenen«, hvor man lavede Mad, og hvorfra man fyrede i Bilæggerovnen i Stuen og under Bryggerkedlen og Maltkøllen, der fandtes i Stegerset til modsat Side. Et mindre Landbohjem, som det saa ud paa Stavns-

baandstiden, findes paa Jægerbakken i Hillerød (Nordsjællandsk Folkemuseums gamle Husmandssted). Krævede det megen Erfaring at ælte Dejgen og slaa Brødene op, var det af ikke mindre Vigtighed at kunne se, naar Ovnene var varmek nok, saa Brødene hverken fik for megen eller for lidt Varme.

Foruden Rug var Byg et vigtigt Næringsmiddel. Af Byg fik man paa Møllen Byggryn og Bygmel. Grynene blev brugt

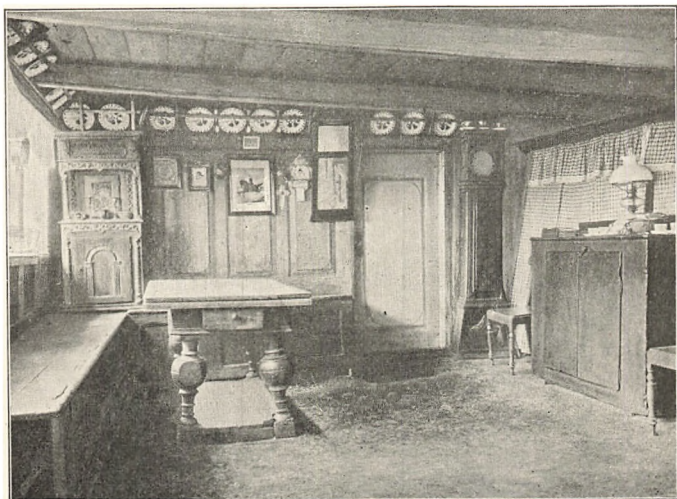
Hus i Vejleby, Vellerup Sogn. Gavlmuren er beklædt med Halm.

til Grød. Bygmelet anvendtes til Melgrød og Æbleskiver. Disse betragtedes som en Herreret og blev bagt i store Mængder til Juleaften og Nytaarsaften. Naar man Juleaften havde faaet et Fad Æbleskiver paa Bordet, spillede man ofte Kort om dem. Efter som Spillet gik, vandrede Æbleskiverne fra Haand til Haand. Det fortælles, at der paa en Gaard var en Kone, der var saa dreven til at spille Kort, at hun vandt alle sine Æbleskiver tilbage igen, og da Nytaarsaften kom, delte hun de samme Æbleskiver ud paany.

Til Maden hørte ogsaa Sulet og Sildene. Sulet fik man af Grisen, som man selv fedede og slagtede til Mikkelsdag eller Jul. Der var gerne en Mand i Landsbyen, som kunde slagte Grisen, men alt det øvrige store Arbejde med at lave Blodpølse, Medisterpølse, Rullepølse, salte Flasket ned o. s. v. var

Husmoderens Sag. Den Dag, Grisen skulde slagtes, begyndte man meget tidligt, og der gik en lang Dag, inden man var nogenlunde færdig. Anstrengelsen belønnedes med et Pøsegilde, hvor den dampende nykogte Blodpølse stod paa Bordet og for Mændenes Vedkommende blev skyllet ned med et Par gode, velvoksne Snapse.

Gammel Stue i Alme, Græsted Sogn.

Sildene, som saltedes ned i store Mængder, købte man af en Fiskemand, der hentede dem i Læssevis i Fiskerlejerne og kørte ind i Landet og solgte dem. Kogt saltet Sild med Rugbrød til var sædvanlig Ret til Davre.

Fersk Kød, som man køber det nu, fik man saa godt som aldrig, medmindre man da i Efteraarstiden slagtede et Faar eller to.

Smør og Ost lavede man selv. Andelsmejerier fandtes ikke dengang. Naar Mælken var malket og blevet kold, skummede man den. Efter at man havde faaet samlet en passende Mængde Fløde sammen, kærnedede man den, men det var et strengt Arbejde, og da Renligheden ikke var stor i hine Tider, kunde det nu og da vare længe, inden man fik Smør. Naar et saadant

Uheld indtraf, mente man tidt, at det var en ond Kvinde — en Heks — som havde set med onde Øjne paa Fløden og derved hindret den i at blive til Smør. Hvad man ikke selv brugte af Smørret, solgte man til Købmanden i Byen.

Kone spinder Hør.

Ogsaa Øllet skyldtes i væsentlig Grad egen Tilvirkning. Malt fik man af Byg. Det blev hældt op i et Kar, hvori der kom Vand. Nu spirede Byggen, og naar den var groet tilstrækkeligt, blev den lagt op paa Maltkøllen og tørret, hvorefter man maledede den paa Maltkværnen, som man havde staaende i de fleste lidt større Hjem. Dermed var Maltet bragt til Veje. Humlen avlede man selv, eller man købte den f. Eks. paa Novembermarked i Hillerød, hvor fynske Humlekræmmere

sammen med mange andre Handelsmænd falbød deres Varer. Ogsaa Brygningen krævede megen Øvelse, for at Øllet skulde blive velmagende og holdbart.

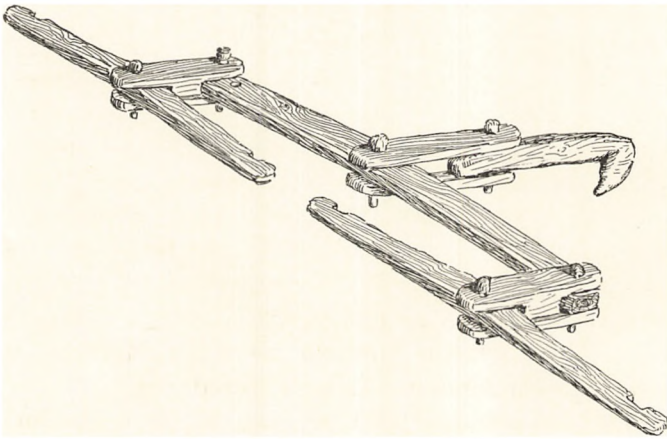
Klæder, Linned og Sengetøj skulde ogsaa laves og ikke

Hjem fra Malkning. Konen bærer Mælkespanden paa Hovedet og strikker samtidig.

blot til daglig Brug, men ogsaa som Udstyr til de opvoksende Døtre og Sønner. Paa Marken avlede man Hør, hvoraf der forfærdigedes Hørlærred — og det noget grovere Blaarlærred — til Skjorter, Særke, Lagner og Duge. Af Faarene fik man Uld, der brugtes til Strømper, Vadmelstøj og andet godt. Alt dette medførte en Mængde Arbejde, hvoraf det ikke krævede mindst Færdighed og Udholdenhed at faa Hørren og Ulden spundet.

Naar det almindelige Dagværk var gjort, satte Husmoderen og hendes Piger sig om Vinteraftenen til at spinde til Sengetid. Husmoderens Arbejde oplivedes af Forventningen om de gode Klæder, der skulde komme ud af det hele, men den unge Pige saa ret naturligt anderledes paa Sagen. Hendes Hu stod til noget helt andet end til der at sidde og glatte Traad Time efter Time og Aften efter Aften. Hendes Stem-

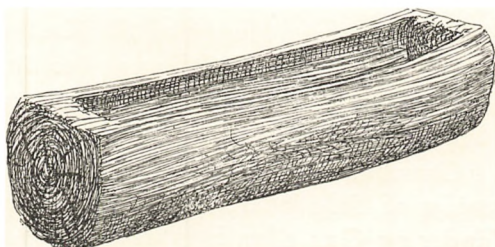

Hammelstøj, hjemmelavet og udelukkende af Træ.

ning gav sig Udtryk i Spinderokkens Tale. Om Mandagen gik den saa langsomt, saa langsomt og sagde ligesom sagte: »Jeg — har — hele — Ugen — for — mig. Jeg — har — hele — Ugen — for — mig.« Men om Fredagen var den i bedre Humør. Dagen efter var det Lørdag, og Lørdag Aften var fri. Derfor kørte den stærkt og sagde: »I Morgen er 'et Lørd'! I Morgen er 'et Lørd'!«

Man støbte selv sine Lys, hvis man da var kommet saa vidt, at man havde erstattet Tranlampen med de blafrende Tællelys. I Huggehuset forarbejdede Mandfolkene de Trælysestager, Lysene skulde anbringes i. Sammesteds lavede man Tøjrestager, Skovle, Grebe og mange andre Redskaber, der helt eller delvis var af Træ. Brændevin brændte man ogsaa, selv længe efter at det var blevet forbudt.

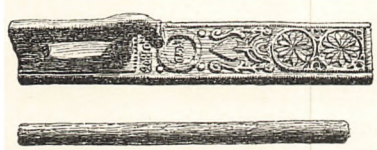
Man sparede paa Tingene, og man sparede paa Tiden. Et Eksempel paa, hvorledes man tog Tiden i Agt, har man i følgende: Naar Husmandskonen efter at have malket sin Ko gik hjem fra Marken med Mælken, skul-

Sædetrug, lavet af en udhulet Træstamme. Sædemanden bar den ved Hjælp af en Rem over Skulderen. Senere anvendte man et Sædeløb, bundet af Rughalm. Det var baade bekvemmere og lettere at bære. Dernæst gik man over til at saa af en Sæk, og endelig kom Saamaskinen.

de Bindehosen samtidig passes. For at dette kunde lade sig gøre, bar hun Mælkespanden paa Hovedet, idet den hvilede paa en af brogede Klude udsyet Mælkekrans. Garnnøglen var fastgjort i Bæltekrogen, en Messingindretning, der sad i Bæltet og var forsynet med kejtede Sirater samt Forbogstaver og Aarstal — aabenbart en Kærlighedsgave, modtaget i Ungdommens Vaar. Paa den Maade kunde Konen bære Mælken hjem og samtidig øge Bindehosens Længde betydeligt.

De mindre Landbrugere — Husmændene — maatte for at kunne eksistere skaffe sig en væsentlig Indtægt udover det, deres Landbrug gav. Mange af dem gik i Dagleje paa Bøndergaardene. Bonden pløjede og harvede Husmandens Lod, og som Vederlag herfor ydede Husmanden og hans Kone et vist Antal Dages Arbejde i Sommer og Høst. Ellers var Daglønnen om Sommeren 50 Øre om Dagen og Kosten, og om Vinteren tærskede Husmanden paa Akkord for Bonden, saaledes at han f. Eks. fik hver 21. Tønde selv. Dette kaldtes at tærske til Punds. »De task Bonden for Føden,« som Folkevittigheden ændrede det til. Sin egen Sæd maatte Husmanden tærske om Aftenen og om Søndagen.

Mangletøj. Brugtes i Stedet for Rulle.

Andre Husmænd drev et Haandværk ved Siden af deres Landbrug. Skrædderen,

Sadelmageren og Huggeren fik Kosten paa Gaardene, mens han arbejdede der. Endelig var der Smeden, som i væsentlig Grad fik sin Løn i Naturalier. Det samme gjaldt Væveren. I mange Hjem vævede man iøvrigt selv.

Gaardmændenes og Afbyggernes Indtægter bestod væsentlig af Salg af Korn, Smør, hjemmeslagtede Svin, Æg, Ænder og Gæs eller, hvis de havde godt Tørveskær, Salg af Tørv. Boede de nær Skoven, sved de maaske Kul, som de solgte i Byerne. Korn, Fedevare m. m. solgtes oftest paa Torvet i Helsingør eller Hillerød. For at torve godt gjaldt det om at være der i god Tid. Mange havde et Par Mil eller mere til Købstaden, saa man maatte tidligt hjemmefra. Og naar Bonden var paa Vognen, fik Hestene Lov at strække ud. Det var der iøvrigt flere Grunde til. Mange skulde gennem Skov, og helt sikre var de Veje ikke, naar man kom hjem med Penge paa Lommen, og Mørket var faldet paa.

Naar Bonden var naaet ind til Byen, blev han standset ved *Acciseboden*, hvor man skulde betale *Accise*, en Toldskat, der indtil 1850 opkrævedes af de Produkter, Landmanden førte ind til Byen. Holdt der en halv Snes Vogne, kunde det sinke meget. Bonden og Sisebetjenten havde ganske modsatte Interesser. Resultatet blev en Række Drillerier og Snyderier med tilhørende Skænderier. Inde i et Læs Hø kunde der være gemt en Sæk Sæd eller et Par Sider Flæsk. Sisebetjenten jog derfor lange Søgere gennem Læsset for at fornemme, om der var fastere Ting derinde. Øgedes hans Mistanke, eller han var i mindre godt Lune, kunde han kommandere Manden til at læsse det hele af, for at Sagen kunde blive tilbørlig undersøgt. Det var nu ikke uden Grund, han var mistænksom, for kunde man tage ham ved Næsen, gjorde man det. Havde man f. Eks. en Hare med til Torvs, var det jo langt det fordelagtigste at slippe for at betale Afgift af den. Den kunde gemmes inden i en Sæk Sæd, eller endnu bedre

Kærne.

— den kunde bindes fast inden under Konens mange og tunge Skørter. Paa den Maade skal mere end en Morten være kommet uførtoldet til Torvs.

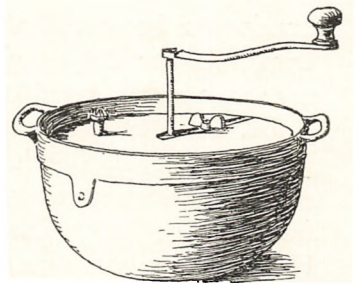
Naar Tolden endelig var betalt, skyndte man sig ind i Byen. I Hille-rød kunde det rummelige Torv paa saadanne Dage være saa fyldt med Køretøjer, at de holdt langt ned i

Slotsgade. Her solgte saa Bønderne deres Sæd til Købmanden og deres Fødevarer til Prangerne. Bagefter holdt de ind i deres sædvanlige Købmandsgaard og gjorde deres Indkøb af Kaffe, Sukker, Brændevin m. m. Naar en Købmand og en Bonde i hine Tider handlede med hinanden, sagde Købmanden du til Bonden, men fik selvfølgelig De igen. Saadan var Forholdet mellem Almuen paa den ene Side og Embedsmanden og Borgerskab paa den anden.

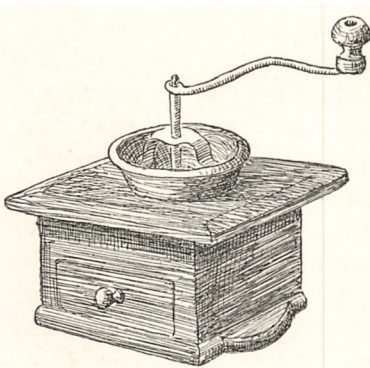
I hine Tider var der Amtstue i Esrum, og her betalte Landmændene Skat. En Mand har med sin Bedstefar som Kilde fortalt mig, at det paa Amtstuen kunde hænde, at en Bonde, naar han ikke havde aftalte Penge, fik en paa Siden af Hovedet af en af Kontorfolkene. Bedstefaderen var der ingen, der rørte. Han var nemlig en meget stærk Mand, saa stærk, at

han kunde staa i et Skæppemaal og løfte en Tønde Strandsand paa sig, og det var der nu ikke mange, der kunde, selv i hine Tider, da det betød mere end nu, om man havde gode Kræfter. Adskillige Mellemværender blev nemlig ordnet med Næverne. Det at have gode Kræfter skabte en tilsvarende Respekt.

Nogen direkte Protest vovede man næppe at fremkomme med over for Embedsmændene, men

Kaffebrænder.

Kaffekværn.

kunde man komme til at drille dem eller faa dem til at holde Lyset, da var det en god Oplevelse at have at tage frem, naar man en Dag sad og fik en Kaffe-puns sammen med en Nabo. En lille Historie fra Torvelivet i Helsingør skal jeg lige fortælle. En Bondemand havde, da han holdt uden for en Købmandsforretning, forsømt at spænde den ene Skagle fra og fik derfor en Tilsigelse om at møde paa Politikontoret. Han mødte ogsaa, men nægtede at have gjort noget ulovligt. Ja, det kunde ikke nytte, sagde Fuldmægtigen, for han havde selv noteret ham. »Næ-j,« sagde Manden, »det kan ikke passe, for Fuldmægtigen kender jeg, og det er jo en pæn Mand, men ham, der skrev mig, det var en ren Sjo-ver.« Ja, det kunde ikke nytte, det var 2 Kroner i Mulkt. »Naa, ja,« sagde Manden og begyndte at rode i Vestelommen, der var fuld af Enører. Af dem tog han een op og lagde den paa Pul-ten. »Det var een Øre . . .« og han tog en til — »det var ogsaa een Øre og een og een er to . . .« — »Ja, De maa skynde Dem,« sagde Fuldmægtigen, »jeg har travlt.« — »Ja, jeg er en gammel Mand og maa se mig for, hvad Penge jeg giver ud. Det var een, og det var to . . .« saa tog han atter en Enøre op — »det var ogsaa een, og det var tre . . .« Men til sidst tabte Fuldmægtigen Taalmodigheden og jog ham ud, saa Manden slap for at betale.

En stor Del af de Varer, den nordsjællandske Bonde havde at afsætte, blev kørt til København og solgt der. Det gjaldt navnlig Tørv og Trækul, men ogsaa Sæd, Flæsk, Ænder og Gæs. En gammel Bonde fra Tjæreby ved Hillerød har fortalt mig, hvorledes han kørte til København for at torve saa sent som i 1890erne. De var to Mænd, der lagde sammen om at køre ind med to, tre Grise og en Del Ænder. Han fortæller herom: Vi kørte hjemmefra Kl. 10 om Aftenen, og da vi kom til Bloustrød Kro, skulde vi ind at hvile os lidt. Det var Fredag før Jul, og der var fuld af Folk, som ogsaa skulde torve. De sad paa Bænke, og de laa paa Gulvet. Nogle skulde ind med Juletræer. Der holdt hele Læs udenfor. Vi fik os en Bid Brød og lænede os tilbage og sov. Kl. 2 blev der Røre derude, og vi kom saa atter paa Vognen. Da vi naaede *Geels*

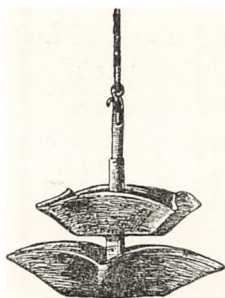
Bakke, var der saa lang en Række Vogne, at den naede helt op til Toppen. Vi havde ikke stort Læs, men vi maatte skrue os op ad Bakken for at komme omkring dem. Vi kørte saa ind til Vibenshus og fik en Kop Kaffe, mens Hestene fik et lille Foder. Da vi kom ind ad Byen til — det var i Lysningen

Malkværn.

mellem syv og otte — havde vi straks Flæskesjoverne, som vilde bære, naar vi havde solgt. Man kunde daarlig faa solgt og vejet, før han nappede Grisen og løb med den.

Disse Københavnsture, som for Kulsviernes og Tørvebøndernes Vedkommende blev foretaget mange Gange om Aaret, var baade langvarige og anstrengende. Men de gav Anledning til, at man traf sammen med Venner og Bekendte. Ofte blev der drukket tæt, og paa Hjemvejen kørte man om Kap med de tomme Vogne, saa det peb i Træakslerne. I Kroerne bede-

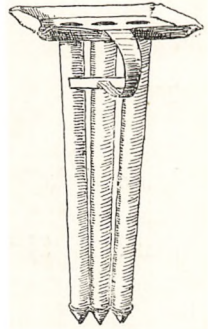
Tranlampe.

de man, og det gik ofte vildt til. Kulsvierne var raske Folk, og et Slagsmaal gik de ikke af Vejen for. Engang da de bedede i Rundersdal Kro, kom der, fortæller en Mand mig, en Kulsvier ind — svirende var han, det var han forøvrigt altid — han havde faaet Kullene godt betalt og havde en Lærredspose fuld af Sølvpenge. Der stod nogle Folk ude i Rejsestalden og talte om, at de ikke kunde faa Pengene til at slaa til. Saa

kom Kulsvieren. »Hvad er det, I siger? Kan Pengene ikke slaa til?« Det er, som han kunde bande, Løgn, og saa hev han Posen op af Inderlommen og slog Staldkarlen lige i Panden, saa han daanede. Men Posen revnede, og Pengene trillede til alle Sider. Der var mange om at samle op, og han fik dem ikke alle sammen selv, for der var ingen, der kunde lide ham.

Kunde en Kulsvier køre uden om en anden — køre omkring ham, som det hed — var det en yndet Spas, og var det en Tørvebonde, der forsigtigt sneglede sig af Sted, var det en særlig Morskab, om man kunde faa Held til at køre ham i Grøften med samt hans Tørv. Men Kulsvierne fandt det ikke nær saa interessant, naar andre forsøgte at køre uden om dem. Herom har jeg hørt følgende Historie. I den Tid Frederik VII boede paa Frederiksborg Slot, og det gjorde han til Branden 1859, blev kgl. Kammersanger Christian Hansen undertiden tilsagt til at komme til Hillerød for at synge for Majestæten. Efter en saadan Begivenhed traf Christian Hansen engang en velhavende Mand, der var kørende i egen Landauer og netop skulde ind til København. Han tilbød Kammersangeren Plads i Vognen, og de kørte af Sted. Et Stykke inde i Skoven naaede de to Kulsviere, der havde stort Læs og derfor kørte med jævn Fart. Kusken paa Landaueren, der havde et Par raske Heste for, vilde køre udenom, men Kulsvierne kørte bestandig i Zig-zag, saa det ikke var muligt at komme forbi. Endelig saa det da ud til, at det skulde lykkes. »Kør til, Per!« raabte Manden i Landaueren, og Per skulde lige til at stryge udenom, da de to Bønder sprang af Vognen

og greb Hesten i Hovedtøjet. Det var dog mere, end man kunde finde sig i. Vognens Ejer og Kammersanger Christian Hansen, der iøvrigt selv var af Kulsvieræt og en stor og kraftig Mand tillige, sprang ud af Vognen og gennempryglede de to Bønder. Og saa kørte de af Sted mod Byen, alt hvad Hestene kunde springe. Men inde ved Lyngby stod de to Herrer af Vognen, drejede ind ad en Sidevej og gik det sidste Stykke Vej til Fods, mens Per kørte videre med den tomme Landauer. Det viste sig at være meget hensigtsmæssigt, for kort Tid efter blev Vognen indhentet og omringet af en halv Snes yngre og ældre Kulsviere, der havde spændt Hestene fra Vognen og nu oven paa Seletøjet kom jagende i Galop med Knipler i Hænderne. Kusken gjorde de ikke noget, men havde de to Herrer været der, var det jo nok ikke gaaet dem saa godt.

Lyseform,
hvori man støbte
Tællelys.

At Nordsjællænderne under deres Ophold i Kroerne undertiden blev en Del forsinket paa Hjemvejen, kan ikke undre. Saaledes kom en Hønskræmmer engang i et godt Lag i Ballerup Kro, og da han kom hjem, vilde Konen have at vide, hvorfor det havde varet saa længe. »Jo,« sagde Manden, »Kongen var i Ballerup, og jeg skulde blive at se ham.« Havde Konen faaet Klarhed over, at det var Klør Konge, det drejede sig om, havde hun maaske haft en anden Mening om Sagen.

Lystage til
at hænge paa
Væggen.

I Slutningen af det 18. Aarhundrede anlagde man forskellige Steder i Landet nogle store og kostbare Landeveje. For at faa en Del af Udgifterne ind igen anbragte man visse Steder en Bom tværs over Landevejen, og for at komme derigennem skulde kørende og ridende samt de, der kom drivende med Kvæg, betale en Afgift, der benævntes Bompengge. Med Bompengge var det som med Accisen. Kunde man ved et eller andet Kneb redde sig uden om Betalingen, var det baade en Fordel

og en Fornøjelse. Men iøvrigt kunde et spøgefuldt Indfald ogsaa være oplivende. Saadan var der et Sted her i Amtet en Slagter, som havde mange Kunster i sit Hoved. Da han en Dag kom hjem fra København, fortalte han Naboerne, at det havde været en farlig Historie med den Københavnstur. Han kunde ikke komme igennem Geels Skov for Spyfluer. Da Tilhørerne saa noget tvivlende ud, forklarede han: »Jo, Bommanden i Skoven forlangte Penge for at lade mig slippe gennem Bommen, han vilde ikke lade sig nøje med Spyfluer!«

En Dag kom Slagteren ind til Smeden, hvor man bød ham en Bid Brød. Da han vilde skære sig en Skive Ost, sagde han til Smedekonen: »Maa jeg skære af Osten, hvor jeg vil?« — »Ja, saamænd maa du saa,« svarede hun. »Mange Tak,« svarede Slagteren, »saa tror jeg, at jeg vil skære af den hjemme.« Og dermed puttede han Osten i sin Lomme og gik sin Vej.

Nordsjællænderne er den Dag i Dag kendt for deres smukke og raske Heste. At være godt kørende var ogsaa i gamle Dage en Æressag for Bonden. Det var ligeledes hans Kones Interesse. I alt Fald var der engang en Kone i den sydlige Del af Amtet, der gav sit Livssyn Udtryk i følgende Ord: »Gode Heste og Penge paa Lommen det er jo det, vi lever for!«

Havde Købstadturene deres oplivende Sider, var de dog ogsaa anstrengende og om Vinteren bitterlig kolde. Uldent Undertøj kendte man intet til, og ofte havde man heller ikke Overfrakke.

Livet var dog ikke lutter Slid og Slæb. Trangen til Fest og Glæde fandtes hos Mennesker dengang som nu. Den tilfredsstillendes navnlig ved Fester og Højtider. Til Mikkelsgildet, som Høstgildet kaldtes, var Husmanden og hans Familie samt de andre, der havde hjulpet til i Høsten, indbudt. Man fik det, man kunde spise og drikke, og Stemningen var god. Om Vinteren var Fastelavn en Tid, hvor Gækken blev slaaet løs. Da en Præst spurgte Børnene, hvilken Dag der var den helligste i hele Aaret, svarede en af Drengene uden Betænkning: »Fastelavnsmandag!« Og da Præsten spurgte hvorfor, svarede han: »For den Dag skal vi hverken i Kirke eller i Skole.«

Af Højtiderne var Julen den, man saa hen til med størst Forventning. Et gammelt Ord karakteriserede de tre Højtider saaledes: Den fede Jul, den magre Paaske og den sultne Pinse. Til Jul og til Gilderne fik man Sigtebrød, den øvrige Del af Aaret maatte man nøjes med Rugbrød. Godgørenheden var stor op mod Jul. Gaardens Husmænd og Folkene fik et Sigte-

Ung Pige fra Horns Herred i Folkedragt. Hun har et Sølvhovedvandsæg i Haanden.

brød hver i Julerente. Klokkeren, Præsten og Læreren blev undertiden ogsaa betænkt. Smaafolk med Tilknytning til Gaarden fik nogle Pund Byggryn og en Kande Mælk, stundom ogsaa en halv Klipfisk. Desuden kom der mange Tiggere: »Kunde jeg ikke bede om lidt til Helligaften i Guds Navn?« Der var Gaarde, hvor der kom op til en halv Snes Tiggere daglig, og de fik alle. Hyrdedrengen, der havde tjent paa Gaarden om Sommeren, var indbudt til Juleaften, der fejredes med svære Maaltider, Salmesang og Kortspil om Æbleskiver. Julemorgen hilste man hinanden med Ordene: »Glædelig Jul, Helsen og Sundhed og alt, hvad som kært er!«

Julen er i det hele et levende Udtryk for den Samhørig-
hed, der var mellem Gaarden og dem, der ved Arbejde eller
paa anden Maade havde Tilknytning til den. Der var ogsaa
en Følelse af Forpligtelse over for de fattige, der med Staven
i Haanden og Posen paa Nakken maatte vandre Sognet rundt
for at tigge til Føden. Fattigforsørgelsen var i hine Tider elen-
dig i Sammenligning med vore Dage. Fællesskabsfølelsen var
til Gengæld større. Men Sandheden er den, at naar man ikke
evnede at arbejde, eller hvis man gik fra Ejendommen, saa var
der ofte ikke anden Udvej end Staven og Posen. Og — for-
tæller en ældre Mand mig — saa blev de gamle let tilbøjelige
til at søge Trøst i Flasken, og naar denne Trøst ikke længere
forslog, endte det nu og da med, at de tog Livet af sig.

Levevilkaarene var i hine Tider haarde for alle. At disse
Forhold skabte et barskt Livssyn, er ganske naturligt. Naar
en Søn eller Datter havde naaet den giftefærdige Alder, fik de
langt fra altid Lov til selv at bestemme, hvem de skulde giftes
med. Navnlig gjaldt det Gaardmandsbørnene. Forældrene af-
gjorde Sagen, efter at der »var tinget om Medgift«. Navnlig
var Forældrene ivrige efter at faa Datteren gift. Det havde sin
Grund i de meget vanskelige Forhold, Tiden bød den ældre
ugifte Kvinde. Der var i hine Tider ingen Stillinger for Kvin-
der, hverken i Skoler, Forretninger e. l. Den ugifte Pige kunde
blive Tjenestepige, og naar hun blev for gammel til det,
maatte hun spise Naadsensbrød hos en gift Søster eller Broder.
Det var den sidste Udvej for den ugifte Kvinde, og den var
ikke misundelsesværdig.

I Aarene 1818 til 1828 var der Landbrugskrise her i Lan-
det og det i en hel anden Stil, end man har kendt det i vore
Dage. Tvangsauktioner blev der holdt paa Herregaarde og i
Præstehjem. Mangfoldige Gaardmænd maatte gaa fra Hus og
Hjem og havde saa ikke anden Udvej end at gaa rundt og
tigge. Saadanne haarde Tider bundfældede sig i Bøndernes
Sind og skabte en dybtgaaende Angst for Brødet. Naar Bøn-
derne derfor med Haardhed satte deres Vilje igennem med
Hensyn til deres Børns Giftermaal, var det ikke begrundet i
idel Ondskab. Men de havde set, hvad Armod var. Angsten

for, at deres Børn skulde synke ned i dens Dyb, overmandede alle andre Følelser. Alt andet — kun ikke dette.

At et saadant Livssyn medførte bitre Kampe mellem gamle og unge, siger sig selv. Det medførte ogsaa Tragedier, som da man paa en Gaard ved et Dobbeltbryllup kort før Kirkefærden fandt den ene Brudgom hængt nede i Loen. Men Gildet blev holdt, og Dansen gik, som Sædvane var. Sorgen har ikke været mindre af den Grund, men Skik skulde følges og Skandale undgaas. Endelig har Bondens Skæbnetro vel ogsaa spillet nogen Rolle.

Bryllupperne var ofte store. Gæsterne blev gennem en Bedemand indbudt til at møde »med Kniv og Skeer og i de bedste Kle'er.« Gafler kendtes ikke, man maatte bruge Fingrene. Forud for Gildet — det gjaldt baade Bryllup og Begravelse — blev der fra de indbudte, der boede nærmest, bragt Mælk og Smør til Gildesgaarden. Naar Gæsterne kom, blev de i Forstuen budt Velkommen med en Skænk — Mændene med Brændevin, Kvinderne med Ekstrakt, en Art Punch — og efter en solid Frokost kørte man til Kirke. Der kunde være baade tyve, tredive og fyrrer Vogne i Følge. Vogntoget kaldtes Stadsen. Foran Vognene var der to eller flere Forridere. De to første red langt forude. Der kunde nemlig ved Vejen eller ved Kirkedøren være anbragt Ting, som gerne skulde fjernes, inden Brudetoget naaede frem. Var en Mand mistænkt for at have hentet lidt rigeligt Brænde i Skoven, kunde der være anbragt et Stykke Favnebrænde. Man var i det hele ikke kræsen i Midlerne, naar man vilde nogen til Livs.

Efter Vielsen kørte Stadsen tilbage til Gildesgaarden, ofte under Bøssesalut fra venligsindede Beboere. Gildesmaden bestod ved Bryllupper og andre Gilder for hundrede Aar siden af Risengrød og Klipfisk. Dertil kom rigeligt med Snapse — Fisken skulde jo svømme. Musikanterne spillede over Borde. Bagefter dansede man eller spillede Kort.

Foruden de mange indbudte kom der ofte en Del Fattigfolk, dels fra Sognet og dels længere borte fra. De blev beværtet med Mad og Drikke ude i Loen.

Skilsmisse kendte man ikke til blandt Bønderne. De saa

saaledes paa det, at naar et Par Mennesker var blevet gifte, var det deres simple Pligt at holde ud med hinanden til deres Dages Ende. Pligtfølelsen var i det hele taget stærk i hine Tider.

Naar et Barn var blevet født, skulde der brænde Lys om Natten, indtil Barnet havde været i Kirke, hvad der ofte fandt Sted den følgende Søndag. Ellers kunde Barnet blive forbyttet, men naar det først var døbt, havde Troldtøjet ingen Magt over det.

Bonden var meget religiøs, men hans Religiøsitet var stærkt hedensk farvet. En af dens Grundbestanddele var Angst. Han troede paa Nisser og Ellefolk, Trolde, Varulve, Gengangere og deslige. Angsten gav hans Fantasi Vinger, og hans Fantasi i Forbindelse med hans digteriske Evner skabte en Rigdom af Folkesagn.

Folketroen — eller Overtroen, som man ogsaa kalder den — var baaret af den Livets Usikkerhed, som hine Tidens Forhold i særlig Grad frembød. Man kan i det hele taget sige, at Overtroen til enhver Tid staar i nøje Forbindelse med den Livets Usikkerhed, som de tilstedeværende Forhold frembringer. Den økonomiske og helbredsmæssige Usikkerhed var for hundrede Aar siden meget større end nu, derfor var Overtroen ogsaa stærkere. Det gjaldt frem for alt om at afvende onde Aanders Anslag. En lille Dreng, der var i Kirke 1879, havde i sit Svøb paa Brystet gemt et helligt Blad — en Stump af Balles Lærebog — en Femogtyveøre og en lille Smule Brød. Det hellige Blad skulde beskytte mod Troldskab. For Femogtyveøren skulde den første Bog til Drengen købes, saa blev han ikke tungnem, og Brødet skulde betyde, at han ikke vilde komme til at savne Føden.

Bryllup, Fødsel og Begravelse er Livets store Trehed. Begravelsen blev der lagt megen Vægt paa. Den afdøde havde sit Jordetøj liggende, undertiden ogsaa Kisten staaende. Naar Liget var klædt og lagt i Kiste, blev der lagt Staal — en oplukket Saks — og et Kors, flettet af Straa, paa det, og ved Begravelsen blev forskellige andre Ceremonier foretaget, alt sammen for at hindre den døde i at gaa igen. Til Gildet fik

de Risengrød og Klipfisk med hjemmelavet Sennep til. Der blev ikke sparet paa Brændevin og det hjemmebryggede Øl. Ogsaa ved denne Lejlighed fik Fattigfolk deres. En af mine Hjemmelmænd fortæller herom følgende: Mens de spiste, samlede der sig uden for Porten et halvt Hundrede fattige gamle Mænd, Koner og Børn, hver med sin Træske, og ventede paa, at de spisende skulde blive færdige, for saa fik de saa megen Risengrød, de kunde spise, og et Stykke Sigtebrød og et Stykke Fisk med hjem.

Blev man syg, søgte man en klog Mand eller en klog Kone — sjældent en Læge. Dette var jo ogsaa noget kostbart. Det syntes i hvert Fald Pinde-Mads, der aldrig havde fejlet noget, før han kom til at sidde fast i en Snedrive, hvad der skaffede ham en Forkølelse, han ikke kunde blive af med. En Dag, han var i Byen, gik han ind til en Læge og spurgte, om han kunde kurere ham. Det mente Lægen da nok, han kunde. Hvor meget det skulde koste. »Ja, en Daler kan vel passe for det,« svarede Lægen. »Nej, nej,« ivrede Pinde-Mads, »jeg er ikke saa meget syg. Jeg er kun syg for en otte-tolv Skilling!«

Nu maa vi slutte denne Skildring af Livet i den nordsjællandske Landsby i gamle Dage, og det kan passende ske ved at anføre et Vers, der i en gammel Gaard stod malet over Døren. Det lyder saaledes:

»Gaa ud og ind med Fred,
Gud hjælpe dig og dine.
Her fik jeg Hus og Hjem
og Brød for mig og mine.«

Litteratur:

- Anders Uhrskov*: Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tid paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger. Kbh. 1918.
Anders Uhrskov: Nordsjællandsk Folkeliv, Bd. 1—5. Kbh. 1921—24.
 — Det gamle Husmandssted. Hillerød 1925.
 — Fra Stavnsbaand til vore Dage. Bd. 1—3. Kbh. 1938—40.
 De afbildede Redskaber findes alle paa Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød.

FISKERIET

Af *H. C. Terslin.*

Fiskeriet er et af vort Folks ældste Erhverv og er ogsaa i Nordsjælland kendt fra ældre Stenalder, mens Landbruget først i yngre Stenalder blev Hovederhvervet og har været det siden.

I Middelalderen drev man stort Sildefiskeri i Øresund; men der fandtes ingen egentlig Fiskerstand. Naar Sildestimerne viste sig om Høsten, strømmede Bønder og Købstadfolk til Kysten, ofte langvejs fra, for at gaa paa Sildefangst, og de opslog Boder ved Stranden, hvorfra de nedsaltede Silden, og der herskede Liv og Røre i den korte Sildetid; men naar denne var omme, drog alle hjem til deres egentlige Dont, og Stranden laa atter øde hen. Kun Kystbønderne drev lidt Fiskeri som Bierhverv den øvrige Del af Aaret.

Men efterhaanden blev nogle af de fremmede boende ved Stranden, og de og nogle Kystbønder slog sig ned i Smaasamfund paa passende Steder, grundede Fiskerlejerne og levede helt eller delvis af Fiskeri. De ældst kendte nordsjællandske Lejer er Gilleleje og Villingebæk, der første Gang nævnes 1536. Foruden af Fiskeri nærrede de sig ved Handel med Korn, Kvæg og Smør; men Christian III paabød dem at holde sig fra Handel, som alene Købstæderne havde Privilegium paa.

Gilleleje har altid været det største nordsjællandske Leje; i 1580'erne boede her 70 Fiskere. Men det store Befolkningstal kunde ikke holde. 1610 var kun 48 af de 70 Huse tilbage, og i 1695 boede her blot 25 Fiskere, som tilsammen havde 6 Smaabaade og ikke havde Raad til at anskaffe Fiskeredskaber, hvorfor de levede i Fattigdom. De første 20 Aar af det 18. Aarhundrede var vi i Krig mod Sverige; Misvækst og Kvægpest fulgte i Krigens Spor, hvad ogsaa kunde mærkes i Nordsjælland. Dertil kom Sandflugten, som med Mellemlum hær-

gede Nordsjællands Kyst i lange Tider. Disse Ulykker, og især Sandflugten, ramte Gilleleje haardt. 1777 var Flyvesandet ved at begrave Lejet; det lagde sig i Driver over de 3 Alen høje Stengærder, trængte ind i Husene og lagde sig i haandsbredtykke Lag paa Straatagene af de skrøbelige lerklinede Bin-

Parti fra Gilleleje.

dingsværkshuse. De kunde ikke modstaa Trykket, og i vore Dage træffes ved Udgravninger Tomter af det gamle Gilleleje 2—3 Alen nede i Sandlagene. Aarsagen til Sandflugten skyldtes uforsigtig Hugst i Kystskovene, hvorved Strandsandet i tørre, blæsende Perioder fik frit Løb. At man lod Grise og Kvæg rode i det tynde Plantedække ved Stranden, hvorved Sandet blottedes, var medvirkende Aarsag til Katastrofen. I Slutningen af det 18. Aarhundrede begyndte bedre Tider for Fiskerlejet, og Befolkningstallet steg siden jævnt. I vore Dage bor her ca. 50 Fiskere og desuden ca. 40, for hvilke Fiskeriet er Bierhverv; dertil kommer de mange Arbejdere,

Haandværkere og Købmænd, ialt et Indbyggertal paa ca. 1800, men i Ferien 2—3000 flere, nemlig Sommergæsterne.

Det er vanskeligt at faa et Indtryk af, hvorledes det oprindelige Fiskerleje saa ud, inden det blev Villa- og Stationsby. Men Kærnen i Byen er Fiskerhusene. Disse laa saa nær Stranden som muligt, for at man kunde have let Adgang til Baadene, der blev trukket paa Land, inden Havnen blev bygget 1872. Efterhaanden som Lejet voksede, byggede man ikke videre langs Kysten, men Husrække bag Husrække, parallelle med Kysten. Paa langs deltes Lejet af Gaden (nuværende Hovedgade) og Skidtenstræde (nuværende Østergade), paa tværs af krogede Stier og Gyder, som Sandgyden (nuværende Store Strandstræde).

Fiskerne havde hver 2—3 Tdr. Land Mark uden for Gilleleje; hjemme havde de en lille Kaalhave. Foruden Stuehus var der Udhus med Lade, Lo og Stald til Ko, Faar og Gris. I Stuehuset fandtes Opholdsstuen med Omhængsseng, Dragkiste, Bord, Træsøfa (Slagbænk), Rok og Bilægger. I Øverstestuen, hvor man kun kom ved festlige Lejligheder, saas fortrinsvis Klædekister. Køkkenet med den store aabne Skorsten fyldte en god Del af Huset. Fiskeredskaberne hang paa Loftet.

Selv om Hus og Stuer blev holdt mønsterværdigt, hvad der var Konernes Arbejde, idet de baade hvidtede og malede, var det dog Baadene og Fiskeredskaberne, som Hovedinteressen samlede sig om. Thi de betingede Eksistensen; var de ikke i Orden, og slog Fiskeriet fejl, truede Fattigdom; for Fiskernes lille Landbrug, særlig paa sandet Jord, betød ikke stort, især da Fiskeren ikke havde megen Interesse deraf; hans Mark er Havet.

Til langt ind i forrige Aarhundrede købtes Baadene paa Råå, Viken og Höganäs i Skåne, idet Gilleleje sent fik et Baadebyggeri. De ældst kendte Baade var uden Dæk og derfor daarligt egnede til at hvile ud i paa Frivagterne. Siden blev de forsynet med Dæk; disse Baade var 24—28 Fod lange. De havde Navne som Johanne, Gøgen, Haabet, men tillige Tilnavne, som mest anvendtes, saaledes Grisen, Mazurka, den Trætte (den sejlede daarligt). Fiskerflaaden var i 1880—90'erne

stor og bestod af 16 Kvaser à 30—38 Fods Længde og 6—8 Tons*); de anvendtes under Fiskeri ved Odden (Sjællands Odde), Anholt og Jyllands Østkyst; thi Gillelejerne fiskede ofte langt borte. Til Fiskeri i hjemlige Farvande havde man 38 Baade à 22—28 Fod og 3—5 Tons. Endelig var der 12 Fragtbaade, der f. Eks. anvendtes, naar Fiskerne om Vinteren

Der sættes Garn.

sejlede Kartofler, som de købte af Omegnens Bønder, til København.

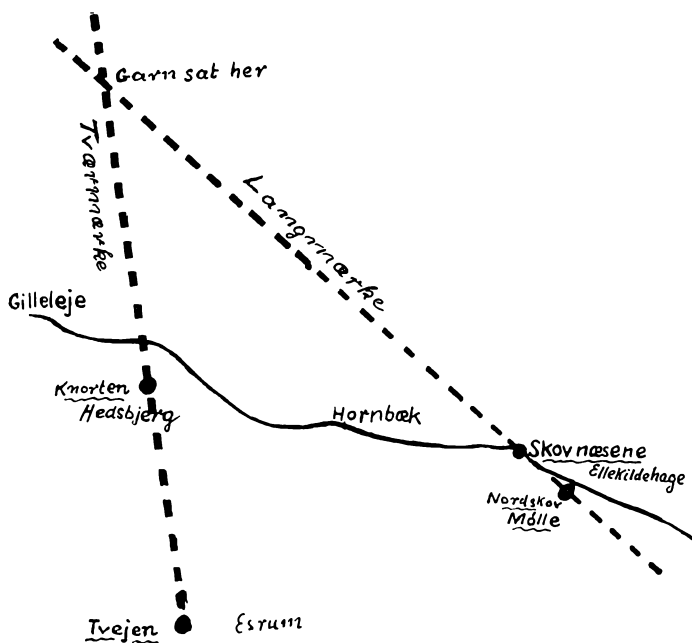
Hver Aarstid havde sit Fiskeri. Efteraar og Vinter fiskedes Torsk med Kroge paa Grundene ud for Gilleleje eller i Dybet mellem dette og Kullen, om Foraaret Rødspætter og Tunger paa Smidtenstraa, Dybet mellem Gilleleje og Hesselø, og om Høsten Sild i hjemlige Farvande eller ved Odden. Til disse Fiskerier hørte forskellige Redskaber, som man selv fremstillede. Rødspættegarn og Næringer (Sildegarn) lavedes af Hørgarn, som ofte forfærdigedes af Hør fra egen Mark. *Redskabet til Torskefiskeriet* bestod af 100 Kroge; hver af disse var med

*) 1 Ton = 1,133 m³ Skibslast.

en lille Snor bundet med en vis Afstand til en Line. Som Agn (Mading) anvendtes Sandorme eller Kongsnegle; i vore Dage bruges Aalekvabber. Redskabet bragtes i Orden, inden man sejlede, og lagdes paa et Trug; hver af Baadelagets 4—5 Mand havde 4 Trug med. Forinden Redskaberne blev sat, blev de bundet sammen til eet langt Redskab, og i hver Ende af det anbragtes et Reb med en Kulle (en stor Sten) til Forankring. En Line førte op til et baadformet, flydende Træstykke, der var forsynet med et Flag eller en Riskost, saa at man kunde finde Krogene, naar de skulde drages næste Dag. Et *Rødspættegarn* lignede et mægtigt Lagen paa ca. 70 Favnes Længde og 2 Alens Bredde. Maskevidden var beregnet saaledes, at Rødspætterne kunde blive hængende ved Gællerne. Hver af Garnets Sider var fæstet til en Line, som hed Tælen; til den ene Tæl var med Mellemrum bundet Smaasten for at holde Garnet nede; det stod opret i Vandet; paa den opadvendende Side var bundet Fleder, smaa Stykker let Træ, hvori Ejerens Bomærke var skaaret. Hver af Besætningens 4—6 Mand havde 3—4 Garn; disse blev bundet sammen til eet langt Redskab og forsynet med Kulle og Knob, naar de sattes i Vandet. *Næringen* til Sildefiskeri lignede Rødspættegarn, men var smaa-masket og havde en Længde af 16 Favne og en Bredde af 3 Alen. Langs Overkanten var der Korkstykker, langs Underkanten Smaasten, de saakaldte Lundinge. Baadelagets 4—5 Mand havde hver 8—10 Næringer med. Der kunde saaledes være indtil 50 Næringer pr. Baad. Naar de blev bundet sammen, fik man et Redskab paa ca. 800 Favne d. v. s. ca. 1500 m, en Længde som fra Gilbjerg til Havnen. Redskabet sattes paa 14—15 Favnes Dybde. Det blev forsynet med 3 Knob (1 i hver Ende og 1 i Midten); Kullen var en Sten paa 15—25 kg; endvidere anbragtes en lille flydende hvidmalet Tønde i hver Ende af Redskabet.

Markering af Fiskeredskaber var nødvendig, for at de skulde kunne genfindes. Thi i stormfuldt Vejr og med Strøm kunde de drive bort, selv om de var forankrede med Kuller. For at Ejermanen kunde finde sine Garn, var Knobene forsynet med hans Forbogstaver samt GL ☉: Gilleleje. Men i gun-

stigste Tilfælde fandt man let Redskaberne, fordi man havde foretaget en Krydspejling, da de blev sat. Denne foregik ved Hjælp af Punkter i Land. Disse var højtliggende Kirker, som Blidstrup, høje Træer eller Trægrupper, Kæmpehøje o. s. v., som kunde ses langt til Søs. Naar Redskabet var sat, tog man Kending paa langs og dernæst paa tværs ad Land, hvorved

Krydspejling.

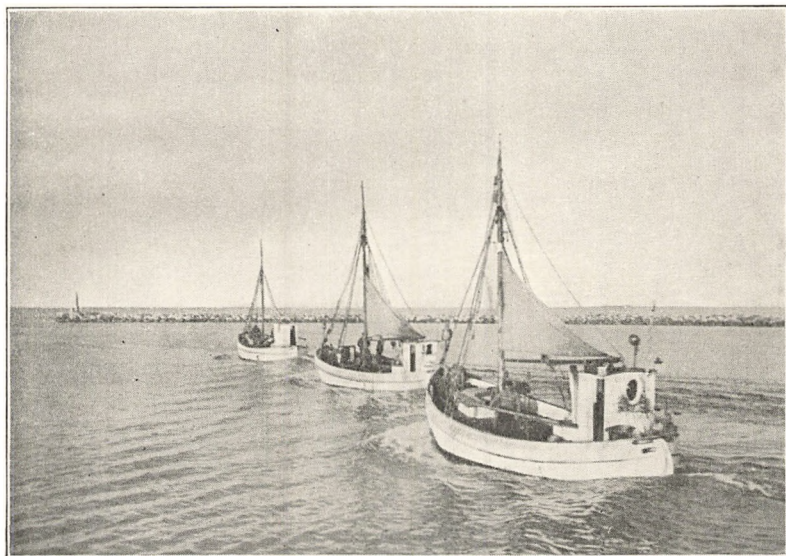
man fik et Langmærke eller Langmed og et Tværmærke eller Tværmæd. Hvert af disse bestod af 2 Punkter i Land, nemlig et Bag- og et Formærke, det første inde i Land, det sidste nær Kysten. Der var en Mængde Punkter i Land, som kunde anvendes ved en Krydspejling, og Fiskerne havde deres egne Betegnelser for disse. Man kunde f. Eks. have sat Garnene et Sted i Farvandet, hvor Punktet Nordskov Mølle i Nærheden af Aalsgaarde faldt sammen med Skovnæssene*), som var en Gruppe Træer ved Ellekildehage; det udgjorde Langmærket, og samtidig fandt man som Tværmærke to andre Punkter i

*) kaldtes Skovnæssene.

Land, som dækkede hinanden, nemlig Tvejen; der var to høje Træer paa Esrum Tingbakke, og Knorten, der er en lav Oldtidshøj paa Hedsbjerg Bakkedrag. Hvor de to Linjer krydsede hinanden, var Redskabet sat.

Naar Fangsten kom i Land, afhændedes den til Prangere, der ofte kom kørende langvejs fra, og som solgte Fisken i

Fiskerbaade gaar ud paa Sildefiske.

Byerne eller paa Landet, eller Fiskerne lod en af Gillelejes Vognmænd køre Rødspætterne til Gammel Strand, hvor de afhændedes til en bestemt Opkøber. Og nu forestod det besværlige Arbejde at rense Garnene for Tang og tørre dem paa Stejlerne (høje Pæle) ude paa Stejlepladsen; derefter skulde de bødes (repareres), idet de ofte var gaaet itu ved at hænge fast i Vrag, Ankre o. s. v. paa Havbunden.

Sildefiskeriet var Aarets vigtigste Begivenhed; af dette ahang ens Velfærd. Der var dem, som havde gode Fangster, idet de var heldige at sætte deres Næringer i Sildestimerne, der jo ikke kunde ses fra Baaden. Men andre havde Uheld. I gammel Tid var mange overtroiske og mente, at Uheld skyldtes Trol-

tøj eller onde Menneskers, Hekses, Anslag. For at værgе sig herimod lagde man en Saks i Næringen, da Staal mentes at værne mod saadant, eller man skød en Bøsse af, inden Garnet sattes i Vandet. Man brugte ogsaa at hælde lidt Brændevin i Garnene som et Slags Offer til de skjulte Magter. Fik man da Held, troede man paa Midlet; men hjalp det ikke, søgte man Bistand hos kloge Koner, som ved deres Kunst skulde prøve at afvende Trolderiet eller udfinde, hvem der havde forvoldt det onde, og finde Raad imod det.

Rent bortset fra Trolddom, som ingen fornuftige Mennesker længer tror paa, forstaar man nok, at det ikke er saa let at være Fisker. Forfærdigelsen af Redskaberne og Tilrettelæggelsen af Fiskeriet er yderst indviklet. Det er lettere at sidde paa Molen og pilke eller med en Medestang vente paa Bid, som mangan Dreng har prøvet. Fiskeriet var især i gamle Dage anstrengende og krævede et godt Helbred, og det var tillige ofte farefuldt. Især var det vanskeligt at lande paa den aabne Kyst i Stormvejr. Her er Revler og Grunde, og mange Fiskerbaade er kærtret og Fiskere druknet for Øjnene af deres kære derinde paa Bredden. Derom taler Kirkebogens Dødsliste sit dystre Sprog, som da 4 Fiskere af en Besætning paa 7 Mand i December 1845 satte Livet til, og de øvrige med Nød og næppe reddedes af en tililende Baad.

Derfor var de gamle Fiskere alvorfulde, ofte religiøse; de havde tit haft Brug for Gud under deres farlige Hverv. Men de var tillige muntre Folk, der med stort Lune kunde berette om Oplevelser, de som unge Sømænd havde haft paa Togter til fjerne Lande. Især holdt de af Børn og kunde fortælle dem fantastiske Historier. Der var f. Eks. den om det store Skib, der om Morgenen i fuld Fart passerede Helsingør og var saa bredt, at det samtidig skurede baade Danske- og Svenskekysten, og det var tillige saa langt, at Søfolkene kunde springe i Land og endda om Aftenen naa at komme om Bord.

Litteratur:

Thomas B. Bang: Bidrag til Gillelejes Historie. (Fra Frederiksborg Amt 1917).

Gilleleje Museums Aarbøger, udkommet siden 1933.

NORDSJÆLLANDSK SAMFÆRDSEL

Af Knud Klem.

Det er en nødvendig Forudsætning for Udviklingen af et Lands eller en Landsdels Erhvervsliv, at dets forskellige Omraader staar i let Forbindelse med hinanden. Hvis Landmanden ikke kunde køre sin Mælk til Mejeriet, og hvis det Smør, som her fremstilles af Mælken, ikke pr. Jernbane eller Landevej kunde føres til Byen, hvor det købes og forbruges, eller hvorfra det eksporteres videre, kunde Danmark slet ikke have det moderne Landbrug, det er berømt for, og paa samme Maade vilde det gaa med alle mulige andre Erhverv. Navnlig er det moderne Samfundsliv med sin stærke Specialisering yderst ømfindtligt over for Uregelmæssigheder inden for Samfærdselsforholdene, saaledes som vi i Isvintre og Krigstider har mærket saa stærkt.

I gamle Dage var det undertiden meget vanskeligt at komme fra Sted til Sted. Befolkningen var derfor henvist til at fremstille alt det, den havde Brug for. I den enkelte Husholdning kunde man ikke nøjes med at lave den til Husstandens Medlemmer nødvendige Føde. For det første maatte man ved Slagtning, Bagning, Ølbrygning etc. fremstille alt det, der skulde bruges til Madlavningen, og tillige var det nødvendigt at spinde Garn af Faarets Uld eller af Hørren, som man selv dyrkede, og af Garnet væve Klæde og Tøjer. Man maatte støbe Lys og mange andre Ting og lave Redskaber selv. Til dette sidste havde man vel tidligere Smeden, vor ældste Haandværker, til Hjælp, men i mangt og meget var Produktionen baseret paa egen Arbejdskraft. Selv om det enorme Fremskridt, som er sket siden denne rene Naturalvirksomheds Dage, først og fremmest skyldes den almindelige Fremgang inden for Teknikken, er denne i meget stor Ud-

strækning en Følge af Samfærdselsforholdenes stadige Forbedring.

I vort ældste Samfundsliv gælder den Grundregel, at Vand forbinder, Skove og Ødemarker adskiller. Derfor blev Danmarks Grænser mod Øst ikke Øresund, men de uvejsomme Skovstrækninger ved Nordgrænsen af de gamle Provinser Skaane, Halland og Blekinge, ligesom Skove og Ødemarker paa Grænsen af Slesvig og Holsten mod Syd kom til at skille Danskerne og Tyskerne. Blandt Samfærdselsmidlerne er Vejene naturligvis vigtige Led, men da Landet ogsaa selv var skovfyldt, var Vejene i ældre Tid baade faa og lidet farbare. Færdselen foregik i væsentlig Grad paa Hesteryg, mindre ved Hjælp af Vogne.

Allerede i Oldtiden har vi dog kendt *Vej*e. Arkæologerne, de Folk, som giver sig af med de jordfundne Minder fra forhistorisk Tid, fortæller os, at vi en Mængde Steder i vort Land finder Oldtidens Gravhøje liggende i lange Rækker, og de formoder derfor, at der langs disse Højrækker har gaaet *Vej*e. Hist og her kan man i udyrkede Egne, endog i vore Dage, finde Spor af saadanne Oldtidsveje. I Sønderjylland gaar lange *Vej*linier i Retning fra Sydøst til Nordvest op til Egnen omkring Hjerting og Esbjerg, hvor man formoder, at der allerede i Oldtiden fandtes vigtige Udskibningssteder, og vi har betydelige Rester af den Oksevej, som utvivlsomt allerede i Oldtidens Dage gik ned gennem Nordjyllands og Slesvigs Midte paa Grænsen af Østjyllands Skovbakker og Vestjyllands vældige Lyngflader, og ad hvilken de store Studedrifter i umindelige Tider er blevet drevet mod Syd til Markederne i Holsten og Hamborg.

I Frederiksborg Amt er det vanskeligt at følge *Vej*ene fra Oldtiden. Vi kan finde større Højsamlinger mange Steder i Amtet. Fra Stenalderen ligger de især i Teglstrup Hegn, Hornbæk Plantage, paa Halsnæs og i Horns Herred, fra Bronzealderen især i Kystegnene fra Dronningemølle til Tisvilde, langs Arresøen, mangfoldige Steder spredt i Amtet, men i større Samlinger især paa Vestsiden af Horns Herred. Af egentlige *Vej*linier kan efter Højrækkerne spores en Stenalders-

linie, der fra Egnene Vest for Furesøen i Københavns Amt skyder sig mod Nord op til Nivaaen i Egnen omkring Hesselrød, en Bronzealdersvej synes sydfra at bevæge sig fra Smørum i Cirkelbue mod Nord og Nordvest til Uvelse. Oldtids Vejlinier fra Syd til Nord mener man ogsaa at kunne spore langs Roskilde Fjord fra Roskilde til Frederikssund omtrent følgende den nuværende Landevej samt gennem Horns Herred ikke langt fra den nu nedlagte Bane. Man kan vel ikke anse disse Vejlinier for aldeles sikre, men vil næppe nogen Sinde komme til fuld Klarhed derover. Dels er Omraadet stærkt bebygget, dels hviler Iagttagelserne paa meget gamle Undersøgelser, inden Videnskaben fik de klare Retningslinier at gaa frem efter, som nu benyttes i den arkæologiske Kortlægning af Landet. Helt umuligt er det naturligvis at finde ud af, hvor eventuelle Veje mellem de enkelte Oldtidsbygder kan have gaaet. Vi nøjes med at konstatere, at Oldtidsbebyggelsen fortrinsvis har ligget i den vestlige Del og i de nordlige Egne langs Kattegat, mens det nordøstlige Hjørne langs Sundet fra Hellebæk til Nivaa har været meget tyndt befolket. Det er ogsaa tydeligt, at den ældste Landsbybebyggelse, Navnene paa -by, -lev, -løse, -inge og um, findes i Amtets vestlige Halvdel, mens den yngre med Landsbynavne paa -torp, -rød, -holt og -køb fortrinsvis ligger i den østlige Halvdel.

For Middelalderens Vedkommende har vi bedre Oplysninger om Vejene end fra Oldtiden, skønt vi dog ikke heller her ved særlig god Besked. I denne Periode laa de vigtigste nordsjællandske Centrere ved Helsingør By, ved Kongeborgen Gurre, ved Fæstningen og Købstaden Søborg, ved Esrum og Æbelholt Klostre samt ved Valfartsstedet Helene Kilde, og vi ved, at middelalderlige Veje har ført fra Krogen og Helsingør til disse Steder saavel som til København. Paa Helsingør Byting blev der i 1618 afsagt en Kendelse om de fire Adelveje, der dengang fandtes ved Helsingør. Den ene var Strandvejen, der ved Byen løb ind ved Svingelen, den anden gik vistnok fra Rosenkilden over til Esrumvejen og var altsaa i Helheden ubetydelig, den tredie var Esrumvejen, den fjerde

den nuværende Gammel Hellebæk Landevej. Disse Veje er sikkert alle middelalderlige. De tre af dem var Hovedfærd-selsaarer i Amtet.

Efter Kronborgs Opførelse anlagde Frederik II i 1584 en saakaldet Kongevej fra det nye Slot til Frederiksborg. Den gik fra Kronborg ud til Kongsgaarden Lundegaard, hvor nu Kommunens Administrationsbygning Lundegaarden ligger, derfra videre gennem Porten ind paa Marienlyst Slots Omraade, hvor den bøjede mod Vest langs Parkmuren op ad Skrænten forbi Slottets Bagside, hvorpaa den umiddelbart efter at være kommet ind i »Kongens Have« foretog en skarp Drejning til Venstre, der endnu iagttages ved de gamle Allétræer, for derefter i Terrænet ved »Hamlets Vænge« at gaa over til Gurrevejen, som den fulgte et Stykke, indtil den, lidt før Skoven begynder, drejede skraat ud til Venstre ned mod og ind i Nyrup Hegn. Vejen kan følges endnu, dens gamle Brolægning spores stadig hist og her i de store Sten i Vejbanen, som røber, at den ikke alle Dage har haft sin nuværende Karakter af almindelig Skovvej. I 1585 blev der paa Helsingør Byting læst en kongelig Ordre om, at ingen maatte age og ride ad Kongens Vej eller drive sit Kvæg derpaa. De, der overtraadte Forbudet, skulde have det forbrudt, som de for med, og siden være i Kongens Naade og Unaade. Tilsvarende Veje blev ogsaa anlagt andetsteds i Amtet som Færd-selsaarer til de kongelige Slotte. Disse Kongeveje var altsaa ene beregnet til Kongens Brug. De blev aflaaede og maatte ikke benyttes af Egnens Folk, kun af de Mennesker, der kom i Kongens Ærinde, eller som Majestæten begunstigede paa denne Maade. Naturligvis var det særdeles vanskeligt at opretholde Forbudet. Bønderne brugte dem alligevel, og Vejleddene var vel ofte daarligt vedligeholdte, saa det ikke var synderlig vanskeligt at bryde igennem dem. Forbudet maa derfor atter og atter indskærpes, ligesom det f. Eks. ved en kongelig Ordre af 22. Juli 1662 blev forbudt de Smede, der vedligeholdte Laase og Beslag til Vejleddene, uden speciel Ordre at levere Nøgler til andre end hvert Amts Befalingsmænd og Kongens Fiskemestre. To Gange om Aaret fik Almenheden

dog Tilladelse til at befare Kongevejen, nemlig om Vinteren i haard Frost og ved Sommertidens Begyndelse, naar Vejene var ganske udtørrede, »eftersom de da behøves at vorde banet og jævnet«.

Selv om man paa denne lidt primitive Maade søgte at holde Kongevejene vedlige, var det dog ikke let at holde disse og Landets øvrige Veje i Orden. Med visse Mellemrum gøres der en Kraftanstrengelse for at forbedre Forholdene. I 1688 udnævnte Kongen saaledes Andreas Lowson til Inspektør over Vejene i Sjælland. Amtmændene fik Besked paa at foretage en Inddeling af Vejene med Henblik paa den Vedligeholdelse af dem, som paahvilede Befolkningen, og det paalagdes den nye Vejinspektør i Forbindelse med Øvrigheden at iagttage, at Vejene blev tilbørligt istandsatte og vedligeholdte. I Begyndelsen af det 18. Aarh. blev der ogsaa paa Foranledning af den bekendte Astronom Ole Rømer, der var Politimester i København, opsat Milepæle langs Landevejene.

1761 besluttede Frederik V, at der i alle Rigets Provinser skulde anlægges nye Landeveje, idet alle gamle Veje befandt sig i meget slet Tilstand. Da Dronning Louise i Januar 1752 skulde føres til Roskilde, var den gamle Roskildevvej saaledes i en saa daarlig Tilstand, at det var nødvendigt at lade den istandsætte for at det høje Lig ikke skulde blive skumplet for stærkt. Af Nordsjællands Veje omtales Helsingørsvejen som umaadelig daarlig, og hver Gang Hoffet skulde til Hørsholm eller Fredensborg, maatte Amtsforvalteren ud med alle Godsets Bønder for at gøre Vejene fremkommelige. Det var derfor et meget vigtigt Skridt, man nu var ved at foretage, idet et Nybygningsprogram blev sat i Gang, ompændende det hele Land. Af Hensyn til Bekostningen maatte det tages i smaa Partier. Man begyndte paa Sjælland og fortsatte paa Fyen. Krig og Fattigdom sinkede Arbejdet, saaledes at det store Værk først kunde afsluttes i Nordjylland over et Aarhundrede efter, at det var paabegyndt, og paa et Tidspunkt, da det nye Led inden for Samfærdselssystemet, Jernbanerne, havde taget Luven fra Landevejene.

Det indledende Skridt var Indkaldelsen af en fransk In-

geniør Marmillod. Under hans Ledelse blev Roskildevejen ny-anlagt. Der blev ligeledes i Aarene 1763—75 anlagt en bred Chausse fra København over Hørsholm til Fredensborg. I Februar 1779 bestemte Kongen Linieføringen til en ny Vej, der gik ud fra den nye Chausse ved Usserød og førtes til Helsingør. Dette Vejarbejde udførtes det følgende Aar. Vejen be-

Sundby Færge 1805. I Forgrunden Færgemand, tidligere kgl. Skuespiller H. C. Knudsen med Familie.

staar endnu under sit gamle Navn Kongevejen. I Aarene 1792—1800 anlagdes en ny Vej til Frederiksborg.

Man tog Sagen meget alvorlig. I 1785 oprettedes et Vejkorps, der lededes af en Overvejmester, under hvem der fandtes nogle Vejmestre, en Konduktør samt forskellige »Pikører«, og efter at de første Erfaringer var indhøstede, udstedtes den store Vejforordning af 13. December 1793, der nøjere lagde hele Arbejdet til Rette, og som blev Gundlaget for det senere Vejarbejde i Danmark. Vejforordningen var udtrykkelig motiveret med Hensynet til de rejsendes Bekvemmelighed og med den Fordel, det vilde være for Landboerne at faa deres Produkter lettere frem. Man ser altsaa, at Vejene ikke læn-

gere er forbeholdt Majestæten, men at de har det hele Samfunds Vel for Øje.

Efter denne Forordning inddeltes Vejene i tre Klasser: Hovedlandeveje, mindre Landeveje og Biveje. De første forbandt de forskellige af Landets Provinser med hinanden. Her til hørte for Nordsjællands Vedkommende Vejen fra København til Helsingør. De mindre Landeveje løb mellem de enkelte Købstæder eller Ladesteder. Bivejene var Sogneveje, Kirkeveje, Mølleveje o. s. v. Hovedlandevejene skulde gøres saa lige som muligt, saaledes at man lagde dem direkte gennem Bakker eller over opfyldte Moradser, hvis ikke Anlægget var saa besværligt, at det var naturligere at gaa uden om saadanne naturlige Hindringer. De mindre Landeveje saavel som Bivejene bevarede i Almindelighed den nedarvede Linieføring. Bestemmelserne om Vejføringen var vigtige. I denne Periode, da Udskiftningen af de gamle Landsbyer fandt Sted, havde mange nye Veje nemlig faaet stærkt bugtede Linieføringer for at kunne udnytte de nyoprettede Skel mellem Gaardenes Jorder.

Kun Hovedlandevejene blev Chausseer d. v. s. Stenveje, belagt med Grus, dog var der almindelige Jordveje ved Siden af den chaussebelagte Del. Hovedvejenes Bredde skulde være 20 Alen, de mindre Landevejes 12—14 Alen. Bivejene blev almindeligvis 8 Alen brede. Der blev givet Regler for en Mængde tekniske Enkeltheder med Hensyn til Anlægget, Afvanding o. s. v. Man bestræbte sig ogsaa for at forhindre Bebyggelser og Bevoksninger i Vejenes Nærhed. Forordningen maa saaledes have virket yderst moderne paa Befolkningen. Vigtigst var vel Bestemmelserne om, hvorledes man skulde sætte det hele i Værk. Til Nyanlæggene ydede Staten Tilskud, men selve Arbejdet blev i væsentlig Grad ydet af Grundejerne selv, det vil naturligvis sige, at Fæstebønderne først og fremmest maatte holde for. Ydelserne blev inddelt i Spandage, da man skulde møde med Vogn og et Spand Heste, og Gangdage, da der kun krævedes personlig Arbejdsydelse. Den fremtidige Vedligeholdelse af de nye Veje vilde Staten ingen Udgift have paa. Den paahvilede Grundejerne, dog med Støtte

fra Indkomsterne fra de Bomme, som man oprettede langs Vejene. Paa Fredensborgvejen kom der 5: ved Vibenshus, ved Vangede, ved Gelskov, ved Hørsholm og ved Heslerød; paa Kongevejen fra Usserød til Helsingør var der yderligere to, nemlig ved Niverød og ved Rørtang. Bomindtægterne var bortforpagtede og indbragte temmelig store Summer.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev der ligeledes gjort et stort Arbejde for ved Hjælp af *Kanaler* at gavne Samfærdslen. Store Projekter udarbejdedes, men kun faa blev gennemført; for Nordsjællands Vedkommende anlagdes saaledes i Aarene 1802—05 Esrum Kanal for at lette Brændetransporten fra de kongelige Skove. Den var $1\frac{1}{4}$ Mil lang. Transporten foregik ved Pramme, som blev trukket af Heste, og paa Midten af Kanalen, hvis nordlige Halvdel ligger 16 Fod lavere end den sydlige, var der i Stedet for Sluse anbragt et Skraaplan, ad hvilket Brændet gled ned. Efter Baneanlæggene i Slutningen af Aarhundredet mistede Kanalen helt sin Betydning, og i 1873 blev Brændetransporterne nedlagt.

Som den vigtige By Helsingør var, fik den tidligt *Postforbindelse* med Hovedstaden. Byen laa jo desuden paa Hovedruten til Norge, og ogsaa Sverige havde fra det 17. Aarhundrede sin Hovedpostrute til Hamborg gaaende over Helsingør, hvor den dansk-norske og svenske Post hver havde sit Postkontor. Det var naturligvis noget upraktisk, men saaledes indrettede man sig i gamle Dage. I den vigtige Handelsby Hamborg, hvorigennem mange Postlinier gik, havde saaledes paa et givet Tidspunkt ikke mindre end 25 fremmede Stater hver deres eget Posthus.

Det svenske Posthus i Helsingør var en Tid i Bagbygningen til den svenske Generalkonsuls Gaard i den Sneedorffske Gaard paa Strandgade. Der sidder endnu paa Taget et Smedejernsornament med de tre svenske Kroner til Minde herom. Det danske Postvæsen blev oprettet under Christian IV i 1624. Blandt dets første Ruter var Linien København—Helsingør. Det var i private Hænder og udviklede sig især kraftigt, efter at Frederik III i 1653 havde overladt det til Poul Klingenberg for 30 Aar. Det overtoges af Staten i 1711. I det

18. Aarhundrede var der gaaende Bud engang daglig mellem Helsingør og København, foruden den norske ridende Post engang ugentlig, til Roskilde over Frederiksborg og Slangørup var der ridende Post to Gange ugentlig. I 1726 kom den første kørende Post Helsingør—København. Efter Kongevejens Nyanlæg forbedredes Forbindelsen, idet der i 1798 indsattes den første Diligence paa Ruten. Det var desuden Landets første

Postvognen mellem Hillerød og Frederikssund.

Diligence. Den slog saa godt an, at den allerede paa syv Aar var slidt op. Den erstattedes da med en Karet.

Det danske *Befordringsvæsen* var fra gammel Tid baseret paa private Vognmandslav rundt omkring i Byerne. Ved en omfattende Forordning af 27. Januar 1804 blev det sat i System. Ved hver Station var der en Opsynsmand, som Regel den stedlige Postmester, hvis Opgave var at have Tilsynet med Vognmændene og tilsige dem til Tjeneste i Rækkefølge efter den Liste, han havde over dem. Da Vejene jo nu i stor Udstrækning var nyanlagte, bestræbte man sig paa ogsaa at faa bedre Vogne. Det forlangtes derfor, at der paa Hovedruterne ved hvert Vognmandslav skulde være en holstensk Vogn, som Vognmændene kunde faa udbetalt Forskud til. Senere blev de

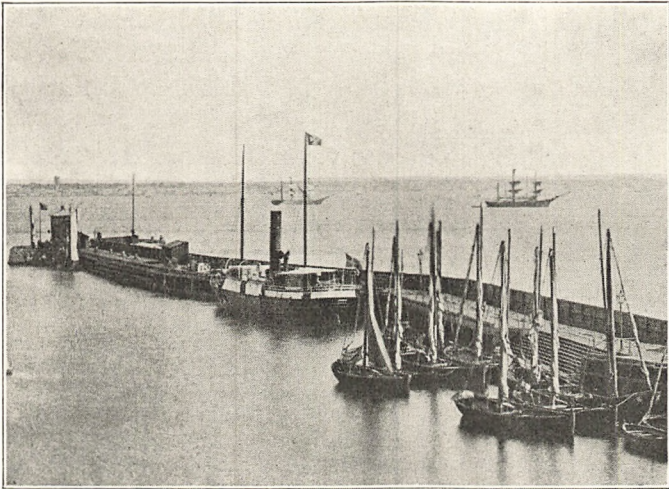
større lukkede Vogne, Diligencerne, almindelige, paa Helsingørruten dog først i fast Fart fra 1838. De øvrige Vogne skulde være gode Borgervogne, som bekvemt kunde rumme det Læs og de rejsende, som skulde transporteres. Der skulde ogsaa være Kalecher og Agestole med Lædergardiner. Hvis Vognmændene ikke vilde anskaffe disse Ting, skulde det ske paa Opsynsmandens Foranstaltning. Vognmændene maatte ikke køre længere end fra den ene Station til den anden. Ved Ankomsten hertil blev Transporten overtaget af Vognmandslavet i det nye Distrikt. Det havde dog ingen Betydning paa Ruten mellem Helsingør og København, da der ikke i Omraadet mellem disse Byer var noget Vognmandslav. Her klarede de helsingørske og de københavnske Vognmænd derfor hele Forretningen. Manglen af et særligt Lav i en By var forøvrigt ikke særlig behagelig for dennes Borgere, da disse i saa Tilfælde var pligtige til at tage sig af de rejsende, ogsaa med Hensyn til Natteophold, hvis der intet Gæstgiveri var i Byen, naturligvis mod rimelig Betaling, for Logiets Vedkommende dog kun, hvis de hørte til de saakaldte »bedre Klasser«. Almuesfolk henvistes til Værtshusholderne. Betalingen for Befordringen rettede sig efter det Køretøj, de rejsende lagde Beslag paa. Desuden betaltes der de saakaldte Milepenge og andre Afgifter bl. a. Bompeng for de Bomme, man passerede undervejs. Hvis Opholdet paa den Station, man skulde til, var begrænset inden for nogle Timer, fik man Tilbagerejsen for nedsat Pris. Postillonen, der førte Vognen, var sjældent Vognmanden selv, men i Stedet en Postkarl. Han var uniformeret, havde en kraprød Trøje med gul Krave og Opslag, et Par lange Lærredsbenklæder eller blaa uldne Benklæder. Paa Hovedet bar han en rund Hat eller Kabus, hvorpaa der foran var fæstnet et Postschild. Til Munderingen hørte desuden et Posthorn, der flittigt blev brugt, baade ved Ankomst til og Afgang fra en Station, og naar man passerede Hulveje eller snævre Passager langs Vejen. Andre vejfarende var pligtige at holde til Side for Postvognene. Det var et stolt Syn, naar Diligencen, trukket af fire eller seks Heste, strøg hastigt hen ad Vejen med den røde Postillon paa Bukken, tudende i sit Horn.

Det var nok ikke slet saa poetisk at sidde inde i Vognen. I 1846 klagede en rejsende over, at Diligencerne er noget upraktisk indrettede. Den ene Dør var slet ikke til at aabne, den anden aabnedes udefra og var ikke indvendig forsynet med noget Dørgreb, og heller ikke Vinduerne kunde lukkes ned. Man kan let forestille sig Atmosfæren i det snævre, indelukkede Rum, hvor Uddunstningerne fra de tæt pakkede Passagerer og deres undertiden vaade Tøj ikke kunde slippe ud og den friske Luft ikke komme ind, og Uhyggen ved i Sygdoms- eller Ulykkestilfælde ikke at kunne faa Forbindelse med Kusken. Lovgivningens indgaaende Bestemmelser over for Postkarlenes Drikfældighed og deres Opførsel over for de rejsende røber den ringe Tillid, man havde til dem. Det hændte ikke saa sjældent, at Diligencen væltede, og det var nok ikke altid Vognenes eller Vejenes Skyld.

Selv om de nye Vejanlæg og de bedre Befordringsmidler betød en stor Forbedring baade af Rejselivet og af Erhvervslivets Muligheder kom *Dampskibets Opfindelse* til at spille en vældig Rolle for Samfærdselsforholdenes Udvikling. Det første Dampskib kom til Danmark i 1819. Det hed »Caledonia« og var bygget i Skotland i 1815. Det sattes i Rutefart mellem København og Kiel, men udførte jævnlig Søndagsture mellem København og Helsingør. Andre kom til i samme Fart; man kunde ogsaa komme til Hovedstaden ved Hjælp af Sejlpaketterne, som mange benyttede i Sommertiden i godt Vejr, men det blev først rigtigt til noget, da der i Helsingør i 1841 blev dannet et Dampskibs-Interessentskab, der i 1842 satte Hjuldamperen »Hamlet« ind i Sundfarten. Skønt det ikke var noget særlig godt Skib, og skønt det ogsaa fik Vanskeligheder i København, hvor »Hamlet« ikke kunde komme til Kaj, da Københavns Havnereglement forbød Dampskibene at komme ind i Havnen med Ild under Kedlerne, hvorfor Passagererne maatte i Robaad ud til Damperen, slog Dampskibsfarten dog saa godt an, at Selskabet i 1846 anskaffede et nyt Dampskib, der kom til at hedde »Ophelia«. Senere kom en ny »Hamlet« til Erstatning for den gamle og i 1858 et fjerde Skib »Horatio«. Ved denne Tid, 1859—60, fik Helsingørs Havn ogsaa

sin store Udvidelse til dens nuværende Omfang, hvad der var en stor Forbedring. Det helsingørske Dampskibsselskabs Skibe passede Sundfarten godt i mere end et kvart Aarhundrede, men da Sundtrafikkens rige Muligheder medførte, at andre Selskaber indsatte Skibe i Farten, opstod der en voldsom Konkurrence, der nødvendiggjorde et Samarbejde mel-

Helsingør Havn. Søndre Havnemole før Færgefartens Indførelse.

lem disse. Faste Former fik hele Virksomheden først i 1874, da D. F. D. S. (Det Forenede Dampskibs Selskab) overtog hele Farten og beholdt den til 1900, da det nuværende Sundfartsselskab dannedes som et fælles dansk-svensk Selskab.

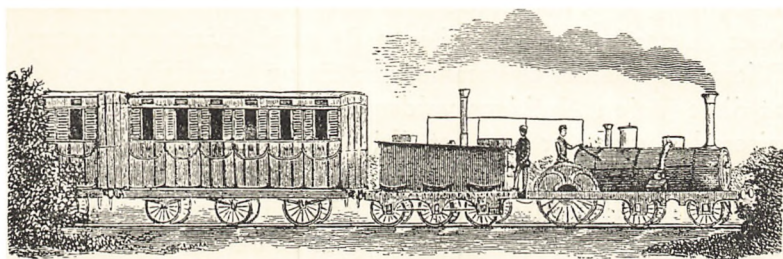
Betød Dampskibsfartens Indførelse et stort Fremskridt i Trafikken, blev *Jernbanerne* dog ikke mindre end en Revolution. I 1847 aabnedes Jernbanen fra København til Roskilde. Den fik Betydning for Nordsjælland derved, at den gav Anledning til en Dampskibsfart paa Roskildefjord. Den lettedes ved den nye Havn, som Frederikssund fik i 1843. En Tid prøvede man med en lille Dampner, som hed »Harlequin«, man fortsatte med »William« og »Augusta«. I 1857 dannedes »Aktieselskabet til Dampskibsfartens Fremme paa Isséfjor-

den«, der satte Dampskibet »Frederik VII« i Fart mellem Roskilde og Frederiksværk med Anløb af forskellige Mellemstationer, bl. a. Jægerspris og Frederikssund. Den gamle Fabriksinstitution Frederiksværk, der i sin Tid var blevet anlagt ved den i 1717—19 gravede Kanal mellem Arresø og Roskilde Fjord, blev i 1850 Handelsplads, der ligeledes fik en lille Havn. Først i 1907 ophøjedes Byen til Købstad. »Frederik VII« passede Fjordfarten til 1877, da den blev erstattet af »Horns Herred«. Samtidig havde ogsaa D. F. D. S. et Dampskib i Gang mellem Holbæk og Nykøbing, og det sejlede en Tid i 1880-erne ogsaa i Roskilde Fjord.

Allerede i 1844 havde der været Tale om Anlægget af en Bane fra København til Helsingør, men det blev ikke til noget, bl. a. fordi Helsingør Byraad udtalte sig derimod. Man var bange for, at den nemmere Forbindelse med Hovedstaden skulde skade det helsingørske Forretningsliv. I 1850-erne diskuteredes Planen paany. Det førte endnu ikke til noget Resultat. I Mellemtiden blev Roskildebanelen i 1856 forlænget til Korsør. Endelig i 1861 vedtoges Loven derom. Spørgsmaalet blev løst i Forbindelse med en Bane til Klampenborg, der særlig var beregnet for Sommerens Skovpublikum. De to Baner fik samme Linieføring til Hellerup. Klampenborgbanen, der fortsatte over Charlottenlund til Klampenborg, aabnedes i Juli 1863. Hovedbanen førtes over Lyngby og Holte til Hille-rød og derfra over Fredensborg til Helsingør. Strækningen til Lyngby aabnedes den 1. Oktober 1863, den resterende Del i Juni 1864. Paa bemærkelsesværdig kort Tid var det store Værk blevet gennemført paa Trods af Krigen i 1864.

Da Nordbanen var gennemført, opstod Ønsket om, at ogsaa Frederikssund fik sin Bane. Forskellige Projekter var fremme om Stikbaner til denne By fra Hillerød eller Lillerød. Ogsaa en Plan om Tilslutning fra Glostrup eller Taastrup var fremme. Intet af dette blev dog til Virkelighed. I Stedet vedtog man en selvstændig Bane fra Frederiksberg til Frederikssund, da en saadan Linie bedre vilde dele Oplandet mellem Vest- og Nordbanen. Denne Banelinie blev aabnet i Juni 1879. I 1868 var Frederikssunds Forbindelse med Horns Herred

blevet forbedret ved Bygningen af en Pontonbro, Kronprins Frederiks Bro, i Stedet for den gamle Færgeforbindelse over Roskilde Fjord. Den blev gennemført af et privat Selskab, men blev i 1888 overtaget af Frederiksborg Amtsraad samtidig med, at Bropengene, der i de foregaaende Aar havde andraget omtrent 12.000 Kr. aarlig, bortfaldt. I Januar 1880 aabnedes Gribskovbanen fra Hillerød til Græsted. Den forlængedes i 1896 til Gilleleje, en Sidebane paabegyndtes i 1897 fra Kagerup til Helsingør, den fortsattes i 1924 til Tisvilde. I 1897

Nordbanetoget 1864.

kom Banen fra Hillerød til Frederiksværk, der i 1916 forlængedes til Hundested, hvad der var af stor Betydning for Af-sætningen af den Fisk, som Fiskerne indbragte til denne vigtige Fiskerihavn.

Allerede i 1853 havde der under Forhandlingerne om Helsingørbanen i Rigsdagen været Tale om en Dampfærgeforbindelse med Helsingborg. Det blev imidlertid ikke gennemført ved Nordbanens Anlæg, bl. a. fordi det gamle helsingørske Færgelav havde et vist Privilegium paa denne Rute, selv om Dampskibsselskaberne faktisk havde taget hele Forretninger fra Færgemændene. I 1880-erne havde D. F. D. S. som nævnt Ledelsen af Sundfarten. I 1882 ophævedes Færgelavet, og i 1888 overtoges Farten mellem de to Sundbyer af Statsbanerne, der indsatte Skrueskibet »Masnedsund« i Ruten. Fra 1892 overgik Overfarten til Dampfærgefart, efter at den nye Helsingør Banegaard kort forinden var blevet bygget. Færgerutens Værdi blev væsentlig forøget ved Anlæggelsen af Kystbanen fra Østerbro til Snekkersten, der aabnedes i August

1897. I det 20. Aarhundrede kom Hornbækbanen til, den aabnedes i Maj 1906 og forlængedes ti Aar senere til Gilleleje. Under Gennemførelse var for faa Aar siden den saakaldte midtsjællandske Bane. Den udgik fra Hvalsø, en Station Vest for Roskilde, og førtes op gennem Horns Herred til Frederikssund, hvorfra det var Mening at føre den videre til Hillerød. Den sidste Strækning blev dog aldrig gjort færdig, og da der kun blev ringe Trafik paa den fuldførte Del, blev den efter kort Tids Forløb paany nedlagt. Naar der til alle disse Baneanlæg føjes det store Antal Rutebilruter, som i den sidste Snes Aar er kommet til, efter at de gamle Landeveje paany i Bilernes Tidsalder er kommet til Ære og Værdighed, og efter at disse Veje i Nutidens voldsomme Trafik er blevet moderniserede, og nye er kommet til i et Omfang, som vi selv ikke drømte om for ganske faa Aar siden, forstaar vi let, hvilken kolossal Udvikling der er sket, siden Begyndelsen med de nye nordsjællandske Veje blev gjort til de danske Samfærdselsvejes Forbedring i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Vældige Muligheder for Rejselivet og for Erhvervslivets Udfoldelse inden for Landbrug, Industri og Handel er dermed skabt. Den nordsjællandske Hjemstavns vil saaledes i samfærdselsmæssig Henseende være i Stand til at møde alle de Krav, som Fremtidens tekniske Udvikling stiller til den.

Litteratur:

- Arne Sundbo:* Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie, Bd. II. 1937.
Martin Buch og C. J. Gomard: Danmarks Jernbaner. Kbh. 1933.

NORDSJÆLLANDSKE SAGN

Ved *Anders Uhrskov.*

Folkedigtning kalder man den Digtning, som er udsprunget af Folket selv, og hvis Forfattere man altsaa ikke kender. Ingen ved, hvem der har digtet Folkevisen om Tovelille, Historien om De tre Bukke Bruse og Lille Rødhætte, eller hvem der er Ophavsmand til Sagnet om Holger Danske.

Folkedigtningen har tre Hovedgrupper: *Folkeviser*, *Folkeeventyr* og *Folkesagn*, men *Ordsprogene* og det, man kalder *Folkevid*, hører ogsaa med herindunder.

I det følgende gengives et Udvalg af de mange Folkesagn, der findes her i Nordsjælland. De er ordnet saaledes, at vi begynder i Helsingør—Gilleleje og gaar mod Syd for at ende i Horns Herred.

Holger Danske.

I lange Tider havde man hørt Vaabengny nede i de underjordiske Hvælvinger under Kronborg Fæstning, men ingen turde gaa derned. Saa gav man en dødsdømt Slave Løfte om Livet, hvis han vilde stige ned i de underste Gange og se efter, hvad det var. Han gik og kom gennem en stor Jerndør ind i en Hvælving, hvor staalklædte Kæmper sad om et mægtigt Stenbord, idet de hvilede deres Hoveder paa de korslagte Arme. Holger Danske, som sad for Bordenden, rejste sig op. Og idet han løftede Hovedet, revnede Stenbordet, hvori hans Skæg var vokset fast. »Ræk mig din Haand,« sagde han til Slaven. Denne vovede ikke at give ham Haanden, men rakte ham en Jernstang, som Holger knugede, saa hans Fingre sad kendt i den. »Hils din Herre,« sagde Holger Danske, »og sig, at naar Tid er, skal vi komme af os selv.«

Røverne paa Nellerupgaard.

En mørk Vinteraften blev Folkene paa Nellerupgaard kaldt op, og i Gaarden holdt tolv Røvere, som forlangte, at der skulde dækkes Bord til dem, og at der skulde redes tolv Brudesenge. Konen paa Gaarden fik dækket Bordet, Røverne blev bænkedede, og mens de spiste, skulde hun rede Brudesengene.

Under Maaltidet underholdt Manden de ubudne Gæster og skænkede flittigt for dem, men i Stedet for at rede Brudesenge gik Konen over i Stalden, bandt Klude om Hovene paa en Hest, trak den ud af en Bagdør og red til Søborg Slot, som laa omtrent en halv Mil derfra, og hvor der dengang var en stærk Besætning af Mænd, som var vante til at tage en Dyst, og som ikke var bange for at vove Trøjen. Da Konen havde underrettet dem om Røvernes Besøg paa Nellerupgaard, fulgte en Del af Mændene med hende, efter at de efter Konens Eksempel havde viklet Klude om Hovene paa deres Heste. Imidlertid var Røverne ved Slutningen af Maaltidet, og en af dem bemærkede:

»Mig synes, det varer saa længe
at rede de Brudesenge.«

Men næppe havde han udtalt disse Ord, før Mandskabet fra Søborg Slot trængte ind i Hallen. Efter en kort og hidsig Kamp blev Røverne bundet og ført til Søborg, hvor der blev holdt Forhør over dem, og det viste sig da, at en af dem var en Kongesøn. Iøvrigt blev der gjort kort Proces med dem. De blev halshugget paa en Høj ved Gilleleje, og deres Kroppe blev lagt paa Stejle og Hjul. Denne Høj kaldes den Dag i Dag Stejlehøjen. Nu er der bygget en Forsamlingsbygning, men før i Tiden nærrede Folk en sand Rædsel for at færdes der efter Mørkets Frembrud. I Gærdet om Nellerupgaard er der en Sten, hvori Røvernes Navne er indhuggede.

Sandflugten ved Tibirke.

Sagnet fortæller, at ved Tibirke kom engang en Havtyr til Bønderne og spurgte, om de vilde have Land eller Vand,

hvortil der blev svaret, at de vilde have Land. Saa begyndte Havtyren at skrabe i Sandjorden med sine Horn, saa der blev en Sandflugt, som havde til Følge, at hele Byen blev begravet i Sand.

Nissen og Høet.

I en Gaard ved Dragstrup var der en Nisse, som hver Aften bar Hø hjem fra Søborg. Der var altid godt Oplag paa Hø i Gaarden. En Aften havde Nissen været efter Hø, men da han havde en meget stor Byrde, blev han træt og satte sig ned for at hvile sig. Da han havde siddet lidt, hørte han, at der kom nogen. Nissen skyndte sig at samle Høet op, men glemte lidt. Den Mand, som Nissen havde hørt, var nu kommet og sagde: »Du glemte jo noget!« Men Nissen svarede: »Den Visk maa du have!« Dagen efter kørte Manden syv Læs Hø hjem. Den Bakke, som Nissen havde hvilet paa, kaldes den Dag i Dag Hvilebakken.

Kong Valdemars Tanke.

En Sommeraften holdt Kong Valdemar Atterdag med sin Hest i Askelunden mellem Søborg Slot og Søborg By. Kongen stod med det ene Ben i Stigbøjlen og det andet paa Jorden. Han stod og støttede Hovedet i Sadelen og var faldet i dybe Tanker. Til alt Uheld kom en Mand saa tæt forbi Kongen, at han forstyrrede ham i hans Tanker. Derved glemte Kongen, hvad det var, han stod og tænkte paa, og han blev saa vred, at han sagde til Manden, at det skulde koste hans Liv, hvis han ikke inden saa og saa lang Tid skaffede ham at vide, hvad det var, han havde tænkt paa.

Manden rejste nu over til Kullemanden, der boede i Kullebjergene i Sverige, for om han muligt kunde fortælle ham, hvad det var, Kongen havde tænkt paa. Kullemanden gav ham følgende Svar: »Kongen tænkte paa, hvorledes han skulde bære sig ad med at faa samlet de tre nordiske Riger under sig. Dette vil ikke lykkes for ham, men hans Dronning skal føde

en Datter, og hende vil det lykkes at samle de tre nordiske Riger til eet.«

Smørstenen.

Oppe i Gribskov ligger der en stor Sten. Naar man kommer fra Nødebo forbi Skovridergaarden og gaar ad første Vej til venstre, ligger den inde i Skoven til højre. Sit Navn har den faaet, fordi den vender sig, hver Gang den lugter nykærnet Smør. Den skal stamme fra Kullen og er kastet efter Nødebo Kirke. Da Munkene fra Esrum byggede Nødebo Kirke, blev Kullemanden vred og kastede en stor Sten efter Kirken, men den faldt Norden for, og det er altsaa Smørstenen. Da den ikke ramte, tog han en endnu større Sten og kastede den med stor Kraft efter Kirken, men den gik forbi og ligger lidt inde i Skoven i Nærheden af Egelund; man kan tydelig se Kullemandens fem Fingre i Stenen.

Skævertræet i Nejede Vesterskov.

Paa Ærtelandsgaarden i Alsønderup kom en klog Kone fra Ullerød hver Søndag og Torsdag; det skulde netop være disse to Dage. Hun læste over en Dreng, der led af Skæver (Engelsksyge). Det var en Sygdom, som viste sig i Øjenkrogene.

En Dreng i Tulstrup led ogsaa af Skæver. Stine Per Andes' blev hentet, og under dyb Tavshed gjorde man efter hendes Raad Forberedelser til en undergørende Kur. Barnet blev om Aftenen bragt til Nejede Vesterskov, hvor det blev puttet gennem Hullet i et kløftet Træ. Denne Kur blev foretaget tre Gange med nogle Dages Mellemrum; den sidste Gang, Barnet blev puttet afklædt igennem, begravede man dets Linned ved Træets Rod.

Christian IV og Bonden.

En Dag da Kong Christian IV var ude at gaa i Egnen omkring Frederiksborg, mødte han en fattig Husmand. Kon-

gen hørte da, at Manden sagde til Koen: »Søh, Mor! Søh, Mor!« og han spurgte ham da, hvorfor han kaldte Koen Mor. Manden, som ikke kendte Kongen, svarede: »Fordi den føder os alle derhjemme.« Nu spurgte Kongen videre, hvor han skulde hen med Koen, og Manden svarede, at han skulde hen at sælge den for at skaffe Penge til at betale sin Skat med. Kongen bemærkede da, at det var Synd at sælge en Ko, som de alle levede af hjemme, han kunde jo gaa til Fogden og faa lidt Henstand. »Ja, der skal vi have det,« svarede Manden, »nej, den Slags Folk tager snarere forud, end de giver Henstand.« — »Men saa kan du jo gaa til Kongen, han hjælper dig nok.« — »Nej,« svarede Manden, »han kan saamænd hverken gøre ondt eller godt.« Kongen svarede, at det var Uret at dømme saa haardt, han kunde jo da prøve, om det ikke kunde hjælpe at gaa til Kongen og fortælle ham, hvor daarligt det var fat. Men Manden blev ved sit, og Kongen gik sin Vej.

Den næste Dag kom der Bud til Husmanden, at han skulde komme op paa Slottet til Kongen. Manden blev noget hed om Ørerne, for han kunde jo nok huske, hvad det var, han havde sagt Dagen i Forvejen. Da han kom op paa Slottet, var der to Mænd, der tog imod ham, og da de hørte, hvem han var, gav de sig til at gennempørgle ham. Oven paa den Omgang blev han vist ind i det næste Værelse, og der traf han den Mand, han havde talt med paa Vejen Dagen før. Han beklagede sig da over den haarde Medfart, han havde lidt, han kunde mærke endnu, hvor det gjorde ondt baade her og dør. »Nu vel,« svarede Kongen, »du ser da, at Kongen kan gøre ondt, naar han vil, men det gør han ikke med sin gode Vilje. Men dør har du nu fem og tyve Rigsdaler til din Skat og andre fem og tyve til at købe din Ko tilbage for, saa kan du da se, at Kongen ogsaa kan gøre godt, og det er alene det, han har Sind til.« Husmanden gik nu hjem med det, han havde faaet, men han sagde aldrig mere, at Kongen hverken kunde gøre ondt eller godt.

Et ordentligt Drag.

Frederik VII kom efter en Jagt ind hos en Overførster, og han vilde da beværte sin Gæst og lod en stor Bolle Punch sætte frem. Kongen saa paa Bollen og sagde: »Det er dog vist for meget for os to?« Men Overførsteren svarede: »Det tror jeg ikke, der er da en af mine Skovfogder, som kan tømme den i eet Drag.« Det vilde Kongen ikke rigtig tro, og saa gik der Bud efter Skovfogden. Da han kom ind, sagde Kongen: »Kan du tømme den Bolle i eet Drag?« Skovfogden saa lidt paa den og ligesom tog Maal af den og svarede saa: »Ja, lad mig nu gaa udenfor og tænke lidt over det.« Det gjorde han saa, og lidt efter kom han ind igen. Han satte nu Bollen for Munden, og det lykkedes ham at tømme den i eet Drag. »Ja, det var godt drukket,« sagde Kongen, »men sig mig, hvorfor skulde du først udenfor og betænke dig?« »Jo,« svarede Skovfogden, »jeg vilde først se, om jeg kunde tømme den i Øl.«

Christian IV's Sten.

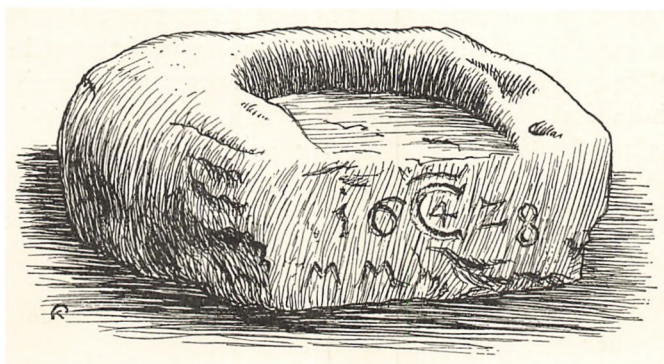
I den lille Skov, som under Navn af Indelukket ligger lige op til Frederiksborg Slot, findes der en stor Kampesten, hvori der er udhugget et Sæde. Paa Forsiden af Stenen er Christian IV's Navnetræk samt Aarstallet 1628 udhugget. Denne Sten, der tidligere kaldtes Kongestenen, benævnes nu Christian IV's Sten. Det fortælles, at Kongen sad paa den og udbetalte Dagløn til Arbejderne, der var beskæftiget med Opførelsen af Frederiksborg Slot.

Om Aarsagen til, at Stenen kom til at ligge paa dette Sted, melder Sagnet, at Kongen og en stærk Bonde en Dag kom bærende med den ude fra Marken, idet den skulde bruges til Slottets Opbygning, men undervejs tabte Bonden en Seleknep, hans Bukser gik løse, og han maatte slippe sit Tag i Stenen. Den faldt derfor fra dem, og Kongen sagde: »Ja, lad den saa da ligge!«

Aarsagen til, at Stenen kom til at ligge paa dette Sted, er imidlertid en ganske anden. Christian IV lod den nemlig anbringe til Minde om sin Skilsmisse fra Kirsten Munk 1628.

Højsten.

I et stort Bakkedrag, der hører til Lystrupgaard og kaldes Langbjerg, boede der i gamle Dage en Trolde, som ikke kunde lide, at der blev bygget Kirker, for han kunde ikke taale Kirkeklokkernes Ringen. Da han en Aften hørte, at det ringede med Kirkeklokken i Herlev, blev han saa vred, at han tog en mægtig Sten og kastede den med stor Kraft for at knuse Taarnet, men den naaede kun Halvvejen, og dér ligger den den Dag i Dag under Navn af Højsten.

Christian IV's Sten.

Hvordan Strø Bjerg og Vildbjerg blev til.

En Trolde var blevet vred paa Farum By og besluttede at hævne sig ved at begrave Byen og Søen med Jord. Trolde tog derfor en Sæk, som han fyldte med Jord, dér hvor Arre-Sø nu er. Han tog saa Sækken paa Nakken og gik ad Farum til, men da han havde gaaet et Stykke, gik der Hul paa Sækken, og Jorden begyndte at løbe, men det mærkede Trolde ikke, før han var naaet ud for Strø By, men saa holdt han for Hullet i Sækken med den ene Haand. Men da han havde gaaet et lille Stykke til, gik der Hul ved Siden af, og Jorden begyndte atter at løbe. Paa den Maade opstod baade Strø Bjerge og Aabningen deri ud for Strø. Men da Trolde naaede hen, hvor Strø Bjerg nu ender, saa han, at han ikke havde:

ret meget Jord tilbage i Sækken, men det blev han vred over og kastede nu Resten mod Farum. Det naaede imidlertid ikke saa langt, men faldt paa det Sted, hvor Vildbjerg nu ligger. Saaledes blev baade Arre Sø, Strø Bjerg og Vildbjerg i Gørlose til paa een Gang.

Kregme Kirke.

I en Landsby skulde man engang i gamle Dage have bygget en Kirke, men der var stor Uenighed om, hvor den skulde ligge. Endelig fandt man paa at binde en Sten om Halsen paa en Ko, og dér, hvor Koen blev træt og lagde sig, skulde Kirken bygges. Men efter at Kirken var opført, hørte man hver Nat inde fra Taarnet en Stemme, som raabte: »Vend mig, kræng mig!« Det blev Folk bange for, og de rev derfor Taarnet ned og byggede det til i den modsatte Ende af Kirken. Byen blev derfor kaldt »Krængom«, og det blev senere lavet om til Kregome, hvad der atter blev til Kregme, som det nu hedder.

Melby Kirke.

Om Melby Kirke fortæller Sagnet, at en Lindorm havde lagt sig for Indgangen i Syd. Som Følge deraf blev der lavet en Dør i Nordsiden af Kirken, men for at blive af med Lindormen fik Befolkningen det Raad at opføde en Tyrekalv, til den var fuldvoksen, udelukkende med sød Mælk. Den skulde da være stærk nok til at slaa Lindormen ihjel. Men den første Tyrekalv, der blev opfødt, blev overmandet af Lindormen. Grunden dertil var, at der var Folk, som havde givet Tyrekalven skummet Mælk i Stedet for sød. Nu opfødte de en anden Tyrekalv, og der blev passet godt paa, at ingen gav den skummet Mælk. Den blev ogsaa stor og stærk, og da den var udvokset, dræbte den Lindormen. En høj Bakke Nord for Kirken kaldes endnu Lindbjerg.

Dronningekilde.

Da Dronning Margrethe var død, førtes hendes Lig paa Vogn ad Roskilde til. Paa Store Hagelse Mark fløj et Klæde fra Kisten hen paa Jorden, og paa Stedet, hvor Klædet faldt, udsprang en Kilde. Den findes endnu paa Gaardejer Ole Han-

Højsten.

sens Lod og tæt ved venstre Side af Landevejen fra Frederikssund til Frederiksværk. Den kaldes Dronningekilde, og Folk, der drager ad Landevejen, holdt stille for at smage paa Vandet og give sin Skærv derfor. Disse Penge fandt de Hagelse Folk siddende i Træværket om den, men ingen turde røre ved disse hellige Mønter. En klog Kone, som for en 25 Aar siden boede i St. Hagelse, hentede Vand i Kilden og tilberedte det til de syge. En Gang om Aaret bares Kranse ud til Kilden.

Troldene i Hørup.

I en Høj nede ved Hørup boede engang nogle Trolde, de skulde have Bryllup Juleaften, men da de skulde sy Brudekjolen, manglede de en Saks, og for at faa en saadan maatte de op paa Gaarden, som laa ved Siden af Højen. Da de kom derop, lovede Troldene, at hvis de maatte laane Saksen, skulde Brudedefølget komme op paa Gaarden og gaa igennem Stuen, hvor Folkene sad og spiste Julegrøden, men dersom der var nogen, der lo, forsvandt det hele. Juleaften kom Troldene ogsaa, og de gik ind i Stuen, op paa Bordet og over Grødfadet, men en af de smaa Trolde var saa uheldig at falde ned i Smørhullet. Da begyndte Hyrdedrengen at le, og saa forsvandt det hele.

Lynge Kirkes Opførelse.

Lynge Kirke ligger meget nær ved Uggeløse Kirke, og om Grunden til Lynge Kirkes Opførelse fortæller Sagnet følgende: I gamle Dage kom der to Herremænd til Uggeløse Kirke, og de havde begge deres Hund med ind i Kirken. En Søndag kom Hundene op at slaas, og den ene Herremands bed den andens ihjel. Den Herremand, som mistede sin Hund, blev saa vred, at han svor aldrig at sætte sin Fod i Uggeløse Kirke mere, og han holdt sit Løfte, idet han lod Lynge Kirke opføre tæt ved.

Menneskeoffer.

I Midten af det 18. Aarhundrede rasede der en heftig Kvægpest her i Landet, og i Aarene 1745—52 mistede vi ikke mindre end to Millioner Stykker Hornkvæg. Bøndernes Kaar blev derved saa trykkende, at Regeringen maatte eftergive dem Skatterne. Den Fattigdom, som Kvægpesten bragte med sig, satte Sindene i stærk Bevægelse her i Nordsjælland, og man greb da til Overtroens Hjælp for at raade Bod paa Sygdommen. Der fortælles endogsaa, at der skete noget saa forfærdeligt som et Menneskeoffer. I Skænkelsø døde Kvæget i

Hobetæl og bragte derved Fattigdom og Fortvivlelse blandt Beboerne. Nu opstod der den Tanke blandt Beboerne, at naar man nedgravede et levende Menneske og trak det syge Kvæg hen over Graven, vilde det blive helbredet. Man købte da et Barn af en omvandrende Tiggerske og gravede et Hul i Jorden, hvor Barnet blev sat ned, idet man gav det et Stykke Mad i Haanden, for at det skulde sidde roligt. Da de begyndte at kaste Jord paa det, raabte det: »I kaster jo Sand paa min Mad!« Barnet blev saaledes levende begravet og det syge Kvæg trukket hen over dets Grav.

Den stærke Datter.

En Mand var dømt til Skafottet, men hans Datter opsøgte Kongen for at bede om Naade for sin Fader. Datteren var smuk, og hun havde et usædvanlig yppigt Haar. Kongen skænkede da Faderen Livet paa den Betingelse, at Datteren i sit Haar skulde bære en stor Sten en vis Afstand. Dagen kom, da Forsøget skulde gøres, og Datteren fik Stenen gjort fast i sit Haar. Hun løftede den og begav sig paa Vej med den tunge Byrde. Da hun havde gaaet et Stykke, var hun saa udmattet, at hun maatte lade Stenen falde, men da havde hun ogsaa netop gaaet det Stykke Vej, der var krævet, og hun havde saaledes reddet sin Faders Liv. Men den store Sten, hun bar, laa i mange Aar i Farumvejgaard's Have i Staunsholt. Nu ligger den lige inden for Plankeværket i Husmandsstedet paa Jægerbakken i Hillerød. Det er en smuk Rullesten, der vejer et Par Hundrede Pund.

Klaus Nars Ø.

Valdemar Atterdag havde en Nar, der hed Klaus. En Dag sagde Klaus Nar til Kongen: »Deres Majestæt giver saa mange Len bort, kan der ikke ogsaa blive et til mig? Jeg forlyster dog saa tit Deres Majestæt og Deres Gæster.« Kongen imødekømt hans Ønske og skænkede ham en lille bitte Ø i Farum Sø. Klaus Nar fandt det Len lovlig ringe og pønsede paa at

spille Kongen et Puds til Gengæld. Han bød Kongen til Gæst hos sig, og da de skulde spise til Middag, spurgte Kongen: »Naa, hvad byder du saa paa i Dag, Klaus Nar?« — »Aalesuppe, Deres Majestæt!« — »Ja, det er jo en meget god Ret, men hvor skal den serveres?« — »Ja, Aalene gaar jo her omkring i Søen, saa man kan øse dem op, hvor man lyster,« svarede Narren. »Det var en daarlig Middag den,« sagde Kongen. »Ja, som Øen var, saadan er Middagen,« svarede Klaus Nar. Men Øen fik siden Navnet Klaus Nars Ø.

St. Olavs Kilde.

Sagnet fortæller, at i gamle Dage boede der Troldfolk omkring i de høje Bakker her i Danmark, bl. a. i Bakkerne ved Skuldelev i Horns Herred. Det hændte, engang Kong Olav den Hellige sejlede paa Roskilde Fjord, at en Troldkvinde sprang frem og raabte:

»Kong Olav med det brede Skæg,
du sejler for nær min Kældervæg.«

Da fortæller Sagnet, at Kong Olav drejede Skibet mod Land og sejlede lige mod Bakkerne, hvor Troldkvinden boede, saa Bakken revnede, og for Enden af Bakken sprang en Kilde frem, som findes der endnu og kaldes St. Olavs Kilde. Syge Folk kom rejsende langvejs fra for at finde Lægedom ved at drikke af dens Vand. Og Bakken ses ogsaa med en Gennemskæring midt over. Sagnet fortæller ogsaa, at Trolde i Skuldelev Bakker følte sig generet af Slingerup Kirkeklokker, naar de ringede, hvorfor de besluttede at ødelægge Kirken. Derfor tog en Trolde en Sæk, fyldte den med Jord, og gik med den for at begrave Kirken, men der gik Hul paa Sækken, og Jorden faldt ud midt i Roskilde Fjord, hvor det blev til en Ø med en meget høj Bakke. Øen kaldes Kølholm.

Den guldnakkede Hue.

Paa den gamle Skovfogedgaard i Draaby Sogn var der engang en gammel Kone ved Navn Karen Jens Skovfogeds.

Den gamle Kone havde en guldnakket Hue, som hun elskede saa højt, at hun tog det Løfte af de efterlevende, at de skulde give hende den med i Graven, men Begærligheden fristede dem til at svigte dette Løfte, hvad der skaffede dem en ond Samvittighed og Frygt for at faa hendes natlige Besøg som Spøgelse, da man havde forsømt at binde de to store Tær sammen i Ligkisten, hvad andre forsigtige Folk brugte for at

Klaus Nars Ø.

undgaa nære paarørendes Besøg som Spøgelser i Hjemmet. Det varede saa heller ikke længe, før hun gæstede Hjemmet, man laa med Skræk og Bæven om Natten og hørte hende rumstere i sine Gemmer efter den guldnakkede Hue. Det blev værre, da man heller ikke kunde køre paa Landevejen uden at være udsat for at møde hende paa disse natlige Ture. Dette var hændt en Mand, som kom kørende. Hele denne Spøgelshistorie optog Sindene og spredte Skræk og Rædsel til alle Sider. Kloge Folks Raad blev søgt, ifølge disse Raad red saa hendes Søn og Brodersøn, to modige Mænd, en Nat til Draaby Kirke og gravede i Midnatstimen den guldnakkede Hue ned i Graven til den afdøde. Denne Bedrift skaffede de to dristige Mænd et stort Ry blandt Omgivelserne og den døde Fred i sin Grav. Dette natlige Ridt med den afdødes Hue er historisk.

Klog Kone opdaget.

For mange Aar siden var der en klog Kone i Kyndby, der hed Birthe Christians. Hun blev engang hentet til en syg Kalv i en Gaard henne ved Kirken. Tjenestedrengen krøb da op paa Stænget for at se, hvad hun foretog sig, og lyttede til hendes Trylleformular. Den kloge Kone strøg Kalven med en Visk Halm hen ad Ryggen og mumlede halvhøjt:

»Saa kan du æde Halm, og saa kan du æde Hø,
og kan du ikke leve, saa kan du dø.«

Men efter at den Historie var kommet ud blandt Folk, blev Konen ikke hentet ret tit.

Litteratur:

J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn. Kbh. 1843.

Anders Uhrskov: Folkesagn. (Nordsjællandsk Folkeliv Bd. 2). Kbh. 1922.

— *Sjællandske Sagn. Kbh. 1929.*

E. Carstensen: Hjørlunde Sogns Historie. Kbh. 1878.

TRÆK AF NORDSJÆLLANDS SKOLEVÆSEN GENNEM TIDERNE

Af *L. C. Jensen.*

Da man i 1536 gennemførte Reformationen i vort Land, forsøgte man ogsaa at grundlægge en dansk Folkeskole.

For at den jævne Mand kunde faa det rette Udbytte af Bibelen, maatte han være i Stand til at læse. Derfor ønskede Mænd som Luther og Hans Tausen, at der skulde oprettes Skoler. Som Følge af manglende Forstaaelse hos Befolkningen og den almindelige Fattigdom blev det dog her i Nordsjælland som andre Steder i Landet ikke til ret meget i de første 200 Aar.

Kun i Købstæderne Helsingør, Hillerød og Slangerup havde man egentlige Skoler. Man kaldte dem Latinskoler, fordi man lagde Vægt paa Undervisning i de gamle Sprog, Latin og Græsk. I disse ældste Skoler uddannede man nemlig kun Studenter, hvoraf de fleste senere blev Præster.

Ligesom i Nutiden tog Præsterne i gamle Dage sig af Ungdommens kristelige Oplæring, hvilket var langt vigtigere tidligere, hvor Børn ikke som nu gik i Skole og fik regelmæssig Undervisning i Kristendom.

Til Hjælp havde Præsten som Regel en Sogndegn. Denne sang ikke blot i Kirken, men underviste om Søndagen og, hvis det ikke kunde lade sig gøre, paa en Søgnedag Sognets Ungdom i den kristne Lære.

Det var meget tilfældigt, hvem der virkede som Degn. Man foretrak som Regel Studenter, men ofte var det Haandværkere eller andre. Selv om der var mange gode Degne, møder man jævnlig gennem Tiderne mindre egnede Folk. I 1616 blev det saaledes forbudt Degnen i Ude-Sundby at holde Gilde i Taarnet med Fjerdinger og halve Tønder Øl, naar han ringede for Lig. 1780 havde man i Gilleleje en gammel Soldat

som Skoleholder. Om hans Kirketjeneste skriver Præsten i Søborg, »at han ey kand synge, men tude des fælere og veed for Resten ingen Besked om Forretningerne der.«

De gamle Degne var ofte fattige. Om Degnen i Blistrup skrives omkring 1700, at »han var ganske forarmet og næsten betlefærdig, og han havde drukket Vand og ikke haft en Sild at æde.« Bedre har det sikkert ikke været i Snostrup, hvor Degnen levede »knap som den fattigste Husmand, da Kaldet ikke kunde føde en liden Familie.«

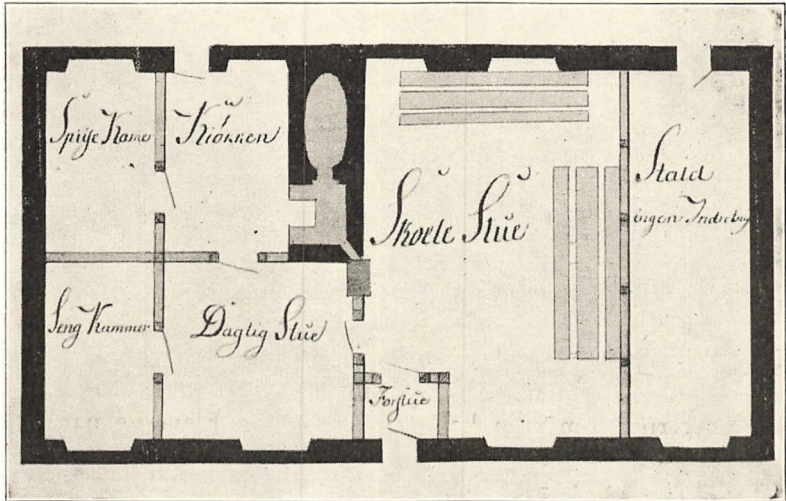
Lønnen var heller ikke stor. Som Regel havde Degnen Raadighed over en lille Jordlod, Fribolig, Brændsel og Løn i Korn, hvilket sidste man kaldte Degnetrave eller Degnetiende. Hertil kom andre Ydelser som Ost, Brød, Æg, Gæs m. v., der samlet blev kaldt Smaaredsel. Endelig modtog han et Højtidsoffer, som hver konfirmeret Person maatte betale til Præst og Degn ved Jul, Paaske og Pinse, samt Accidenser, der var Betalingen for Degnens Medvirken ved Bryllup, Daab, Barselkvinders Kirkegang og senere ogsaa ved Begravelser.

For at skaffe Latinskolerne større Indtægter maatte Rektor, Hørerne, som man kaldte Lærerne, og Eleverne paatage sig Kirkesang. Vi ved saaledes, at Frederiksborg Latinskole havde gode Indtægter fra Slottet for Sang i Kirken. Mere ubehageligt for Skolen var det, at de ældre Elever skulde virke som Degne i 15 omliggende Sogne, hvoraf de yderste var Ølsted, Strø, Uggeløse, Bloustrød og Asminderød. Disse Løbedegne var gennemgaaende ældre end Gymnasiaster i vore Dage, og ofte var de i Alderen 20—25 Aar. Det hastede nemlig ikke saa stærkt med at blive færdig med Skolen, idet Eleverne særlig i de sidste Aar ofte havde Kost, Logi og Tøj gratis. Men det frie Liv som Løbedegn var ikke lige heldigt for alle. Ofte var de unge Mennesker paa Rejse i flere Dage, og de fik tit Skyld for, at de efter Datidens Skik og Brug svirede vel rigeligt med Omegnens Bønder, ligesom man ogsaa hyppigt fortalte andre slemme Historier om dem.

Som Aarene gik, blev man derfor ked af Løbedegnene, og ved Christian den Femtes danske Lov fra 1683 afskaffede man lidt efter lidt Stillingen og fik Sædedegne i Stedet for.

Rytterskolerne.

Pietismens Ledere gik stærkt ind for en Forbedring af Ungdommens Undervisning, og lidt efter lidt gik det ogsaa op for Kongen, hans Raadgivere og mange Godsejere, at det var nødvendigt at have et Skolevæsen for Befolkningens brede Lag. Dette førte til den første store Skolereform i vort Land.

Grundplan af nordsjællandsk Rytterskole.

I Aarene 1718—25 var Peder Hersleb Sognepræst i Hillerød. Han var en nidkær og lærd Mand, der i Aaret 1737 blev udnævnt til Sjællands Biskop. I 1719 foreslog han Kongen at bygge en Skole i Herlev, der dengang som nu var Annekts til Hillerød. Denne Tanke syntes Kongen godt om, og snart blev der rundt om i Landet bygget 240 Skoler paa de kongelige Rytterdistrikter. Alene i det nuværende Frederiksborg Amt blev der bygget 40 Skoler, der er opført i Aarene 1722—25.

Gennem Tiderne er disse Skoler ofte ombyggede, nedbrændte eller solgte, men trods alle Hændelser ligger der den Dag i Dag mange Steder en nyere Skole paa eller ved den gamle Plads, ligesom Befolkningen altid med Kærlighed har

værnet om de gamle ejendommelige Sandstenstavler og givet dem en Hædersplads, naar nye Skoler er blevet bygget, og de gamle er blevet nedlagt.

Paa Tavlen staar foroven Frederik IV's Navnetræk og derefter paa Latin i Oversættelse:

„I Aaret 1721 har jeg grundlagt denne Skole og i Lighed med denne 240 i de Distrikter, som er oprettede af mig til stadig at underholde 12 Rytterskadroner“.
MDCCXXI.

Derefter følger det kendte Vers:

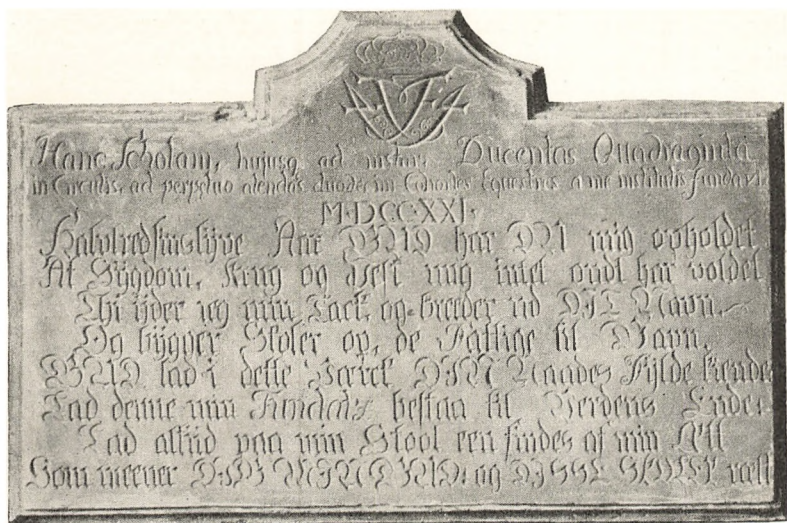
Halvtredsindstyve Aar, GUD, har DU mig opholdt,
At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldt:
Thi yder jeg min Tack og breeder ud DIT Navn
Og bygger Skoler op de Fattige til Gavn.
GUD lad i dette Værck DIN Naades Fylde kiende.
Lad denne min Fundatz bestaae til Verdens Ende,
Lad altid paa min Stool een findes af min Æt,
Som mener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER rætt.

Foruden Indskriften over Hoveddøren var der ogsaa Vers over Husets øvrige Døre. Ved Indgangen til Spisekamret stod der:

Lyster du Postey og Tærter,
Udaf sligt vi intet har,
Landsby-Rætter, Kaal og Ærter
staar udj hvert andet Kar.

Rytterskolerne blev udelukkende bygget paa de kongelige Godser, og da man tilstræbte, at der skulde være 280 Td. Hartkorn i hvert Skoledistrikt, blev Skolevejene meget lange i de magre Egne. Fra Gilleleje maatte man saaledes over et øde Overdrev søge Søborg Skole. Børnene fra Nødebo maatte ad en vanskelig Vej gennem Skoven gaa til Maarum Skole. Fra Frerslev havde man lang Vej til Herlev, og tilmed gik den over en Aa. Følgen heraf blev, at man ret snart byggede en Del Ekstraskoler.

Ogsaa mange Godsejere interesserede sig for Skolevæsenet. Vi ved saaledes, at Fru Birgitte Skeel til Selsø forhøjede Lærrelønningerne ved Sønderby og Skuldelev Skoler, samt at Prins Carl, en Broder til Frederik IV, oprettede Skoler paa Jægerspris Gods i Krabbedam (svarer til den nuværende Skole i Jægerspris), Gerlev og Landerslev.

Sandstenstavle over Rytterskolernes Indgangsdør.

Den lille Landbokommission og Skolereformen af 1814.

Aarene efter 1750 var en Opgangstid for vort Land, og ikke saa faa gode Mænd tænkte under Paavirkning fra Udlandet meget over, hvorledes man skulde forbedre den forkuede og ufri Landbefolknings Kaar. Særlig blandt den unge Kronprins Frederiks Raadgivere var der flere Folk, der var ivrige for denne Sag.

Da Kronen siden Reformationen havde megen Jord i Nordsjælland, nedsatte man i 1784 nærmest som et Forsøg for Frederiksborg og Kronborg Amter en Kommission, den lille Landbokommission, hvis Medlemmer var Brødrene Christian og Ludvig Reventlow, Amtmand Levetzow og Confe-

rensraad V. A. Hansen. Kommissionen havde til Opgave at stille Forslag om Forbedring af Fæstebøndernes og Husmændenes økonomiske Forhold. Selv om der intet var nævnt om, at Kommissionen skulde tage sig af Skolevæsenet, laa det dog i Luften. Den Tids ledende Mænd saa nemlig saadan paa det, at Forslag til vidtgaaende Forbedringer af Landbrugets Forhold ikke nyttede ret meget, hvis man ikke havde en oplyst Bondestand bag sig. Da Kommissionen derfor afgav Betænkning i 1789, foreslog man ikke blot at forbedre Landbrugets Kaar paa mange forskellige Omraader, men man mødte ogsaa med en fuldt udarbejdet Plan til en Nyordning af Skolevæsenet i de to Amter. Man foreslog saaledes at bygge 34 nye Skoler, medens 35 andre skulde have en Hovedstandsættelse.

For at komme rigtig i Gang med dette store Skolebyggeri byggede man i 1790 efter Tegning af Landinspektør Recke en Skole i Langstrup. Med enkelte Ændringer tjente denne Bygning som Model for alle de øvrige, som det ogsaa blev overladt Recke at bygge. Han fik 1030 Rdl. for hver Skole, medens Staten leverede det nødvendige Tømmer fra Skovene. Prisen paa et Udhus var 150 Rdl., medens en Hovedreparation af en Skole kun blev betalt med 40 Rdl.

Det var Meningen, at man skulde bygge 4 nye og istandsætte 4 andre Skoler hvert Aar. Fra 1792 til 1796 holdt man Planen, hvilket særlig kom de nordligste Sogne til gode. I Ramløse-Annisse, Græsted-Maarum, Søborg-Gilleleje og Esbønderup-Nødebo Kommuner fik man saaledes ordnet 14 Skoler i disse Aar.

Aarsagen til, at disse Skoler først nød godt af Reformen, var blandt andet, at Udskiftningen var sluttet her, medens dette ingenlunde var Tilfældet i det øvrige Amt. Hertil kom yderligere, at ikke saa faa af de gamle Degneembeder var ledige netop i disse Sogne, hvorfor man benyttede sig af Lejligheden til at lave Embederne om til Lærereembeder.

Efterhaanden som Napoleonskrigene nærmede sig Danmark, gik det langsommere. Man bestemte saaledes i 1801 at bygge Nejlinge Skole, men den var endnu ikke færdig i 1813. I Smidstrup godkendte man Byggeplanerne i 1802. I de følgende Aar skaffede man i alt Fald Tømmeret, som imidlertid

brændte, formentlig ved Lynild, saaledes at Skolen var ufuldendt i 1815.

Den lille Landbokommissions Arbejde omfattede kun største Delen af det nuværende Frederiksborg Amt, men det gode Resultat heraf var en medvirkende Aarsag til, at Skolesagen

Store Rørbæk ombyggede Rytterskole, der sammen med enkelte andre stadig benyttes som Skole.

blev taget op for hele Landet. Resultatet af disse langvarige Overvejelser blev blandt andet to Anordninger af 29. Juli 1814 om Skolevæsenet paa Landet og i Købstæderne, der begge kom til at gælde for de nordsjællandske Landsogne og Købstæder.

I 1819 manglede man endnu 9 nye Skoler og 19 at istandsætte. I de kommende Aar havde man mere Fart paa, saaledes at der i 1823 kun var 3 nye Skoler at opføre, medens nogle faa Stykker endnu trængte til Udvidelse.

Foruden Besværligheder med Byggeriet, forvoldt af Krig og Fattigdom, havde man mange andre Vanskeligheder at kæmpe med.

For det første forstod Befolkningen ikke, at det var nødvendigt at lære noget, ligesom man paa Grund af Markarbejde næsten ikke holdt Skole i Sommerhalvaaret. I den øvrige Del af Aaret var Veje og Stier ofte ufarbare i lange Tider. I Vinteren 1786—87 udeblev ca. Halvdelen af Børnene fra Skolerne i Holbo Herred. I Lillerød, hvor der boede 40 Familier, gik kun 4 Børn i Skole.

Grunden til Befolkningens Modvilje kan man maaske ogsaa søge deri, at Børnene næppe har lært ret meget i Skolen. Lærerne, der ofte ingen Uddannelse havde, maatte for at tjene det daglige Brød mange Gange tænke paa alt andet end det, de skulde. Allerede i 1739 var det blevet bestemt, at alle Degne regelmæssigt skulde holde Skole. I Frederiksborg og Kronborg Amter gik det ikke synderlig godt i Begyndelsen, idet det kun blev til Alvor med 2 af 18 Degne.

For at rette paa disse Forhold foreslog man derfor, at Skoleholderne skulde lønnes saa godt, »at de uden Nærings-sorger kunde med Lyst og Iver forrette deres besværlige og for Staten vigtige Embede.« Særlig Biskop Balle gik stærkt ind for, at de gamle Degneindtægter skulde tilfalde de nye Skoleholdere, der saa til Gengæld maatte overtage Degneforretningerne, efterhaanden som Degnekaldene blev ledige, men det varede ikke saa faa Aar, før dette skete. Af en Skrivelse fra Frederiksborg Amtsprovsti fra 1817 fremgaar det, at der paa dette Tidspunkt alene i Strø Herred endnu var Degne i Skævinge, Ølsted og Kregme.

Iøvrigt fastsatte Anordningen fra 1814 følgende normale Lærerløn:

Foruden Fribolig og Brændsel skulde Læreren have Husrum til 2 Køer og 6 Faar. Udbyttet af Jordlodden tilfaldt Læreren. Desuden fik han 6 Td. Rug, 10 Td. Byg samt 25 Td. Byg, der blev betalt efter Kapitelstaksten. Endelig skulde der ydes 4 Læs Hø og 8 Læs Halm à 32 Lispund. Disse Lønninger blev ingenlunde fulgt; her i Amtet laa de gennemgaaende noget højere.

Ogsaa Læreruddannelsen tog man nu fat paa. Allerede i 1789 var Stiftsøvrigheden inde paa at lægge et Seminarium i

Slangerup for Kronborg, Frederiksborg, Hørsholm og Roskilde Amter, idet »den fattige By trængte til en saadan Støtte«, ligesom Stedets Sognepræst, Provst Nicolai Raben, ansaas for velegnet til at lede et Seminarium.

Det nordsjællandske Seminarium blev imidlertid lagt paa

Snekkersten gamle Skole. Opført 1795.

Blaagaard ved København, hvorfra det i 1808 blev flyttet til Jonstrup. Her har gennem Aarene og særlig i det første Aarhundrede en meget stor Del af de nordsjællandske Lærere faaet deres Uddannelse.

Træk fra Dagliglivet i de gamle Skoler.

Paa Grundlag af gamle Læreres egne Optegnelser skal der fortælles lidt om Skoleliv i Aarene efter 1814.

Lærer Jørgensen i Harløse begyndte sin Embedsbog med Ordene: »Den 6. Januar 1817 tog Skolegangen i den nye opbyggt Harløse Skole sin Begyndelse.« Den 17. Juni var Skole-

kommissionen til Stede for at raadslaa om Sommerens Skolegang. Den 15. Søndag efter Trinitatis (14. September) blev fra Prædikestolen tillyst, at Skolegangen skulde tage sin Begyndelse i den sædvanlige Orden. Næste Søndag blev der atter i Kirken erindret om Skolegangen, da Børnene i den sidst forløbne Uge ikke havde søgt Skolen. Den 24. September mulkterede Skolekommissionen de forsømmelige Forældre. Den 9. Oktober afholdtes den befalede halvaarlige Eksamen.

Præsten kom hyppigt i Skolen. I 1817 var han der 3 Gange og overhørte Børnene, men det fremgaar ogsaa af Lærers senere Optegnelser, at baade Provst Wedel fra Torup og Biskop Münter har været paa Visitats.

Den 12. Januar 1827 blev der ikke holdt Skole om Eftermiddagen, da Læreren i Mangel af andet Bud maatte besørge Herredstasken til Provsten. Det paahvilede nemlig de gamle Degne at sørge for, at Præstens Embedsbreve kom frem til Provsten, og denne Forpligtelse havde mange Lærere trods megen Strid lige til 1851, fra hvilket Tidspunkt Lærerne blev fritaget for at gaa med »Provstetasken«.

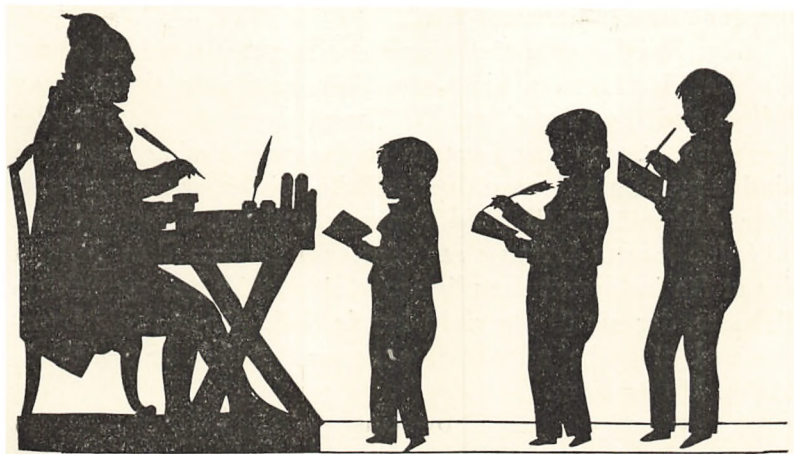
Lærer Jørgensens Optegnelser fra 1830 er vidt forskellige fra hans tidligere. Han har saaledes for hver Dag ført en halv Side nøjagtig Regnskab med en Masse Tal over de Tabeller, det enkelte Barn netop havde øvet sig i den Dag. Skolen var delt i en Læse-, Skrive- og Regneskole hver med et stort Antal Øvetabeller. Ligesom med Soldater blev hvert Barn — i alt Fald i Dagbogen — kun nævnt med et Nummer.

Denne Forandring skyldtes, at Kongen havde krævet den indbyrdes Undervisning indført i alle Skoler. Man mente nemlig, at man derved kunde spare baade Skoler og Lærere. Samtidig tiltalte Metoden Kongen og hans Officerer, idet Undervisningen nærmest foregik som Eksercits med bestemte Kommandoord. Læreren sad ved sit Kateder og holdt alle Traadene i sin Haand, medens de flinkere Børn efter Tur som Hjælpere skulde sørge for, at de øvrige fik lært det, der stod paa Tabellerne.

Da det kostede Besvær for Myndighederne at faa Metoden ind alle Steder, indrettede man i hvert Provsti en Mønsterskole, hvor Omegnens Lærere kunde se, hvorledes man

skulde bære sig ad. En saadan Normalskole var den senere nedlagte Aagerup Skole.

Saa glat som i Aagerup har det næppe gaaet i Vassingerød. I 1845 idømte Sogneforstanderskabet saaledes Læreren en Bøde paa 2 Rdl., fordi han ikke førte Dagbog for indbyrdes Undervisning, som han skulde.

Dejn og Skolelærer Peder Rugaard i Græse Skolestue ca. 1818. De tre Dreng
er hans Sønnen. Den største er den senere Skolemand og
Rigsdagsmand Daniel Eiler Rugaard.

Foruden Skolen og Kirken havde de gamle Lærere næsten alle et Landbrug at passe.

Jorden var ikke alle Steder lige god. I et Stridsskrift, som Lærer Lars Andersen i Vassingerød har udgivet i 1882 om Skoleforholdene i Lyng-Uggeløse Kommune, oplyses det, at den Jordlod, han overtog i 1825 med Embedet, bestod af 12 Td. Land raa Skovjord. I 1826 beplantede han Haven med en Mængde Frugttræer, og i 1827 havde han faaet brakket saa megen Jord, at han manglede Udhusplads til Avlen og Husdyrene.

En anden Type var Lærer Jørgensen i Harløse. En af Eftermændene skriver kort om ham, »at han aldrig brød sig om at drive Jorden, men syslede kun med nogle Frugttræer.«

Et bedre Embede end baade Vassingerød og Harløse har Uvelse sikkert været. Lærer E. Prieme skriver herom i 1857,

at »Skolelodden er af en sjælden god Bonitet og i en fortrinlig Stand.« Den var paa $5\frac{1}{2}$ Td. Land. Læreren holdt 3 gode Køer Aaret rundt. Af fremmede havde han kun en Tjenestepige. Læreren udregnede selv sin Aarsindtægt til 951 Rdl., hvilket formentlig efter Datidens Forhold har været godt, naar der ses hen til, at Klokkeren i Uvelse kun fik 2 Mark i Dagløn for at meje Lærerens Sæd.

Som Regel kom Befolkningen og Lærerne godt ud af det i ældre Tid. Læreren hjalp ofte Folk, naar man skulde have udført skriftlige Arbejder. Til Gengæld var det flere Steder Sædvane, at man gav Læreren en Haandsrækning, naar han skulde bruge Heste, men det kan ikke skjules, at der var langt flere Anledninger til Strid dengang end nu. I mangfoldige Tilfælde maatte Lærerne saaledes søge Amtsraadets Bistand for at faa inddrevet det pligtige Højtidsoffer hos genstridige Beboere, der saa til Gengæld kunde finde paa at drille Læreren ved at knibe uden om, naar man skulde levere Korn, Halm, Hø og Tørv.

De sidste Menneskealdre.

Som Aarene gik, voksede Befolkningstallet, og de gamle Enelærerskoler blev mange Steder for smaa. I 1856 fik man en Lov, som gik ud paa, at ingen Lærer maatte have mere end 100 Børn i en Skole. Denne Bestemmelse havde til Følge, at man flere Steder maatte udvide. I mange Tilfælde ordnede man Sagen paa den Maade, at man oprettede en privat Pogeskole med et kommunalt Tilskud. Fra noget nær enhver Egn i Frederiksborg Amt kender man Eksempler fra ca. 1880 paa saadanne smaa Pogeskoler, hvor en Enke eller anden Kvinde holdt Skole for en meget lille Betaling, men efterhaanden blev Pogeskolerne afløst af Forskoler med uddannede Lærerinder, som Forholdene er i Nutiden.

Paa Steder, hvor man paa Grund af en Stationsbys stærke Vækst eller af andre Grunde har set sig nødsaget til at gøre Rammerne større, har man ofte faaet helt tidssvarende Bygninger med Gymnastiksale og Lokaler til Sløjd og Husgering, ligesom man har faaet flere Undervisningstimer.

For at faa ført disse Goder ud i de mindste Landsbyskoler har Rigsdagen i 1937 gennemført en Lov, der bestemmer, at hele Landets Skolevæsen skal moderniseres i Løbet af nogle Aar, hvorfor man kan betegne den store Skolereform, man er i Færd med at gennemføre, som den tredie, idet Rytterskolerne og de mange Skoler, der blev bygget efter Forslag fra den lille Landbokommission med Rette maa betegnes som de to første og grundlæggende nordsjællandske Skolereformer.

Latin- og Realskoler.

I den katolske Tid havde man især i Stiftsbyerne, hvor Bisperne boede, lærde Skoler, Katedralskoler, hvis Opgave det fortrinsvis var at uddanne Præster.

Det var en af Reformationens første Opgaver at lægge dette Skolevæsen om, saa det kunde bruges i Kampen mod Katolicismen. Derfor fik man allerede i 1537 en Latinskoleordning for hele Landet. I hver Købstad skulde der være en saadan Skole med to eller tre fleraarige Klasser.

I Spidsen for hver Skole stod der som nu en Rektor, og han havde som Regel een eller to Hørere til Hjælp som Lærere.

Gennem Tiderne har der virket flere kendte Folk ved de nordsjællandske Latinskoler. Salmedigteren Hans Christensen Sthen, til hvis Navn saa kendte Salmer som »Den mørke Nat forgangen er« og »Du Herre Krist, min Frelser est« er knyttet, var saaledes Rektor i Helsingør i Aarene 1565—83. Her satte man megen Pris paa ham, blandt andet fordi han ved de store Højtider glædede Borgerskabet med at lade Skolens Elever opføre smaa Skuespil, han selv havde skrevet.

Der er ogsaa Grund til at nævne, at den djærve og fromme Ole Vind, der senere tugtede Christian IV's Hof fra Prædikestolen, i Tiden 1617—19 var Rektor i Slangerup.

Ofte indrettede man de nye Latinskoler i de gamle katolske Skoler eller i et af de mange ledige Klostre. I Helsingør brugte man saaledes Karmeliterklostret som Skole lige til 1807. Paa Loftet boede Lærerne og 30 udenbys Disciple. Kosten fik man i det nærliggende Hospital.

I Begyndelsen har Forholdene næppe været bedre andre Steder. I Slangerup har man muligt brugt Kirkeladen som Skole, medens Skolen paa Frederiksborg i Frederik II's Tid havde til Huse i Herluf Trolles Taarn.

Christian IV, der paa saa mange Maader har kastet Glans over Frederiksborg, glemte ikke Latinskolen. I 1631 begyndte han at bygge en helt ny Skole, som kom til at staa til 1834, da den sammen med en Del af Hillerød brændte. Paa Tomten opførte man den nuværende Statsskole (Billede Side 123).

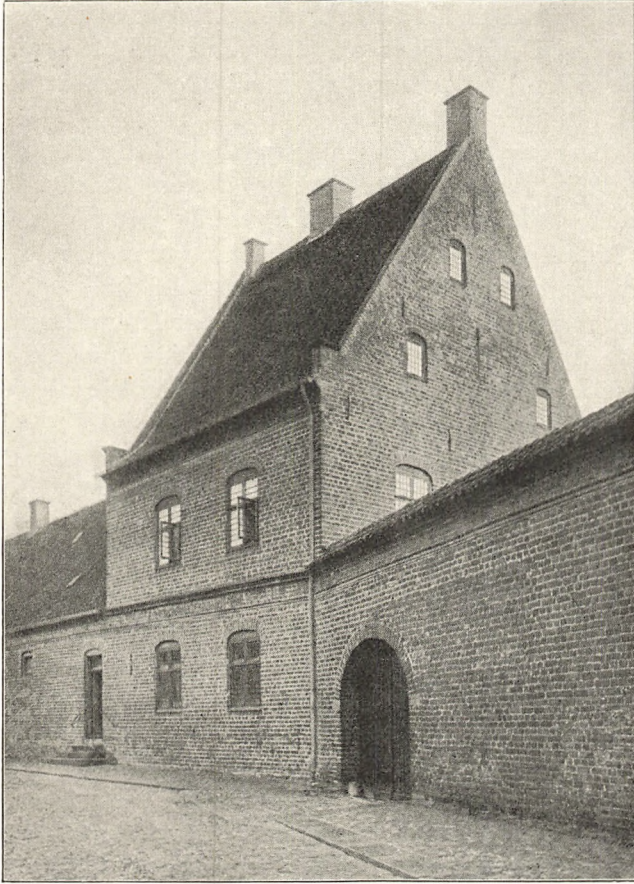
Hvad enten Skolerne som den i Helsingør var en Slags Kostskole, eller Eleverne havde Kost og Logi hos enkelte af Byens Borgere, hvilket var Tilfældet i Hillerød, var det som Følge af Tidens Pengeknaphed en bekostelig Historie at holde en Latinskole. Foruden Lønninger til Rektor og Lærere underholdt man nemlig gennem Skolen helt eller delvis mange af de ældre udenbys Elever. Christian IV gav derfor meget betydelige Beløb til Skolen, ligesom han sørgede for, at den nød godt af en Del store Bøder.

Fælles for Latinskolerne var Degneindtægterne. I Slangerup var Rektor Degn i den stedlige Kirke, den ældste Hører sang i Jørlunde, den yngste i Uvelse, og nogle af de ældre Elever har muligt en Tid virket som Løbedegne i 9 omliggende Sogne. Vi ved i alt Fald, at Degnekaldene i Stenløse, Snstrup, Kyndby, Skuldelev, Udesundby, Græse, Gørløse, Ølsted, Kregme og Torup maatte yde en aarlig Afgift til Skolen. For at skaffe denne fattige Latinskole yderligere Indtægter skænkede Christian III Skolen Kongetiende fra Hørup, Jordhøj, Manderup og Kvinderup. Da Slangerup mistede Latinskolen i 1736, blev Tienden overført til Skolen i Helsingør.

Undervisningen i de gamle Latinskoler var vidt forskellig fra det, vi kender nu. Frem for alt lagde man Vægt paa Latin. Det var nemlig de lærdes Sprog, og Studenterne kunde ikke følge Forelæsningerne ved Universitetet, hvis de ikke beherskede Latinen nogenlunde sikkert.

Desuden havde yngste Klasse Læsning paa Dansk samt Skrivning. Religion var som Regel knyttet til Undervisningen i Latin og Græsk. Endvidere havde man lidt Hebraisk, Matematik og Sang.

Livet har utvivlsomt paa flere Maader været haardt for Eleverne. Mange af dem kom langvejs fra og kom sjældent hjem, hvorfor de sikkert ofte har lidt under Savnet af For-

Herluf Trolles Taarn.

ældre og Søskende. I Stedet for Venlighed mødte de tit kun Raahed, idet der tidlig og silde blev uddelt Frygl med Ris og Ferle. Hertil kom ogsaa den almindelige Fattigdom. Det var ikke usædvanligt, at Drengene ligefrem tiggede. I 1632 var der alene i Helsingør 70 Drengene, »der gaar for Døre«.

Trods Manglerne ved Skolerne er der gennem de forløbne Aarhundreder udgaaet mange betydelige Mænd fra de nord-sjællandske Latinskoler. Den mest berømte er Thomas Kingo, der er født i Slangerup og først gik i denne Bys Skole, hvorefter han flyttede til Frederiksborg Latinskole. Sprogforskeren Johan Nicolai Madvig er ogsaa Student fra Frederiksborg, og endelig kan det nævnes, at H. C. Andersen en Tid har gaaet i Helsingør Latinskole.

Efterhaanden løb Tiden fra de gamle kirkelige Latinskoler, og i 1809 fik man en længe tiltrængt Reform, hvorved man i begrænset Omfang nogenlunde fik de Fag med, vi nu kender i vore Statsskoler, men Latin og Græsk var dog stadig anset for at være de vigtigste Fag. Der stilledes imidlertid snart Krav om større Plads i Undervisningen for Naturfagene og de moderne Sprog. Ved en senere Omordning gjordes der da ogsaa Indrømmelser i den Retning, ligesom der oprettedes Realklasser parallelt med Latinklasserne, og i 1871 indførtes en matematisk-naturvidenskabelig Linie med Matematik og Fysik som Hovedfag ved Siden af en sproglig-historisk Linie, hvor Hovedfagene fremdeles var Latin og Græsk. Sin nuværende Ordning fik Skolen ved Almenskoleloven af 1903, hvorved Latinskolerne omdannedes til »højere Almenskoler«, og der tilstræbtes en nærmere Forbindelse mellem Folkeskolen og den højere Skole. Almenskolen kom til at omfatte en 4-aarig Mellemskole, efterfulgt af en 1-aarig Realklasse og et 3-aarigt Gymnasium, som nu blev spaltet i en klassisk-sproglig Linie med Latin og Græsk som Hovedfag, en nysproglig Linie, hvor Hovedfagene er Engelsk og Tysk, og en matematisk-naturvidenskabelig Linie med Naturfag og Matematik som Hovedfag. Desuden indførtes Fællesundervisning for Piger og Dreng.

Samtidig med de store Folke- og Latinskolereformer lagde man i 1814 Grunden til et Realskolevæsen i Købstæderne. I Begyndelsen maatte man kun optage Dreng, der blev undervist i noget nær de samme Fag, som vi har i Nutidens Realskoler. I Søkøbstæderne skulde man dog ogsaa undervise i Styrmandskunst.

Som Følge af de fattige Tider blev det ikke til ret meget i mange Aar. I Helsingør, der var den største af de nordsjællandske Købstæder, gjorde man et famlende Forsøg i 1828 paa at oprette en borgerlig Realskole. Flere Gange er det senere forsøgt at faa sat private Realskoler i Gang i Købstæderne, men bortset fra Frederikssund private Mellem- og Realskole samt Frk. M. Mørks Skole i Hillerød, der er oprettet henholdsvis 1889 og 1895, er de atter gaaet ind efter kortere eller længere Tids Forløb.

Fra Hovedstaden, Helsingør og Hillerød har Tanken om flere Eksamensskoler bredt sig ud i Landkommunerne, og i den tættest befolkede Del af Nordsjælland oprettede man ret tidligt Birkerød og Rungsted Kostskoler, der begge efter at have vist deres Levedygtighed er blevet overtaget af Staten.

Lidt efter lidt er der i flere af de øvrige Landkommuner med store Stationsbyer kommet en Række private og kommunale Realskoler, saaledes at man nu med Rette kan betegne Frederiksborg Amt med sine 4 Gymnasier, 6 kommunale og 5 private Realskoler som godt dækket med Skoler paa dette Omraade.

Litteratur.

Joachim Larsen: Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536—1784. København 1916.

Samme: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818. København 1893.

Samme: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898. København 1899.

Samme: Skolereformen af 1789 paa Frederiksborg og Kronborg Amter. Fra Frederiksborg Amt 1914.

Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie. København 1933.

Thøger Jensen: Kong Frederik den Fjerdes Skoler (Rytterskolerne). Aarhus 1921.

L. Andersen: Kirke- og Skoleforholdene i Lyngø og Uggeløse Sogne. 1882.

Embedsbøger fra Harløse og Uvelse. — Frederiksborg Amtsraads Forhandlinger. — Joachim Larsens Udskrifter af Arkiverne.

En Del af Billederne er stillet til Raadighed af Statens pædagogiske Studiesamling.

TRÆK AF DET AANDELIGE LIV I NORDSJÆLLAND

Af *Anders Uhrskov*.

Aandeligt Liv har der været i Danmark lige siden Kristendommens Indførelse, forøvrigt ogsaa før — omend paa en hel anden Maade. Men det aandelige Liv trænger altid til Fornyelse, og det, her skal fortælles om, er den Fornyelse, der paa to, tre Omraader har fundet Sted her i Nordsjælland i de sidste firsindstyve Aar. Det, jeg tænker paa, er det, man kalder den grundtvigske Retning, Grundtvigianerne, og saa Indre Mission. I Nærheden af den sidste staar Luthersk Mission.

Forskellen paa den grundtvigske Retning eller Grundtvigianerne, som man ogsaa udtrykker det, og Indre Mission kan man bedst forklare ved at fortælle lidt om de to Retningers Ophavsmænd.

Den grundtvigske Retning har Navnet efter N. F. S. Grundtvig, født 1783 og død 1872. Han er Danmarks største Personlighed i de sidste Aarhundreder. Efter haarde Sjælekampe blev han en stor kristelig Vækker, desuden var han lidenskabelig optaget af Danmarks og andre Landes Historie. Han talte derom, og han skrev tykke Bøger derom. Han var en af Danmarks største Digttere, idet han skrev en lang Række Salmer og Sange, og alle begynder i vore Dage at forstaa, at han ogsaa var en hel Del af en Profet, d. v. s. en Mand, der baade forstod at se ind i Fremtiden og opildne sit Folk til at bære dens Byrder.

Af hans Livssyn lærte den grundtvigske Retning Tro paa Jesus Kristus og Sans for de menneskelige Værdier, saadan som de former sig i Historie, Digtning og Tro paa Danmarks Fremtid.

Af Navnet Indre Mission leder den sidste Del Tanken hen

paa kristelig Vækkelse, mens det første Ord danner en Mod-sætning til Benævnelsen Ydre Mission, hvilket betegner en Vækkelse i Hedningelandene, mens Indre Mission betyder Vækkelse inden for vort eget Lands Grænser.

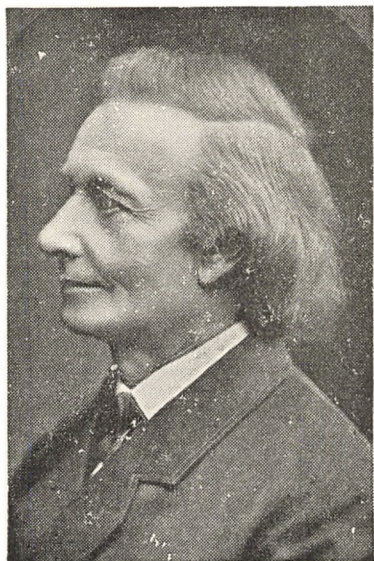
Indre Missions Hovedmand var Præsten Vilhelm Beck, født 1829 og død 1901. Efter en Række dybe indre Oplevelser kom hans Sjæl til Hvile, og især Paulus' Ord »Alt af Naade« blev hans Livs Ledestjerne. Beck blev den store Fører for Indre Mission, som fik sin Form i »Kirkelig Forening for indre Mission i Danmark«, stiftet 1861. Vilhelm Beck var en stor Prædikant, der gennem sit kraftige Ordvalg og sin Tales glødende Indhold samlede Tusinder af Mennesker om sin Prædikestol. Vilhelm Beck var en stor Bods- og Vækkelses-prædikant og det alene.

Naar man betragter Grundtvigs og Becks sjælelige Omfang, forstaar man ogsaa Forskellen paa de to Retninger, der den Dag i Dag er under Paavirkning af disse to Mænds stærke Personligheder.

En af den grundtvigske Retnings betydelige Mænd var Præsten og Digteren C. Hostrup, født 1818 og død 1892. Han havde som ung Mand skrevet en Række muntre Komedier, saaledes »Genboerne«, »Eventyr paa Fodrejsen«, »Soldaterløjer« og mange flere, og de opføres den Dag i Dag. Efter sin første Hustrus Død kom Hostrups Sind i stærk Gæring, og han besluttede at forlade København og blive Præst. Efter nogle Aars Virke i Silkeborg blev han 1862 Præst i Hillerød, hvor han var, til han 1881 tog sin Afsked.

Hostrup var stærkt optaget af Grundtvigs kristelige og folkelige Syn, og han blev revet med af Tanken om Folkehøjskolerne som sunde Vækkelses- og Oplysningssteder for vort Lands Ungdom. I 1867 oprettedes i et lille Hus i Frelslev Syd for Hillerød en Højskole, til hvis festlige Indvielse Hostrup skrev Sangen »Er Skolen for andre end Pilt og Pog«, ligesom han ogsaa den første Vinter virkede som Foredragsholder ved Skolen. Til Hostrups Foredrag kom der mange Tilhørere, men paa Skolen kun faa Elever. Om denne Højskole skal vi imidlertid høre mere senere.

Hostrup forstod ved sin inderlige Maade at tale paa og sit friske og muntre Væsen at samle Mennesker baade i Kirke og andetsteds. Han var en meget frisindet Mand, og herom kan jeg fortælle en Historie. Loven bød i gamle Dage, at alle skulde konfirmeres, inden de fyldte 19 Aar, ellers ifaldt de Straf. Men nu var der her og der Præster, som viste en Dreng

C. Hostrup.

af, som det hed, hvis han ikke under Konfirmationsforberedelsen lærte sine Salmer og Skriftsteder ordentligt. Det skete endogsaa enkelte Gange, at en tungnem og maaske ogsaa doven Dreng blev vist bort flere Gange og saaledes blev en voksen Karl, inden han naaede at blive konfirmeret. Selv om man nu kun gik om een Gang, var det jo en flov Historie, men der var intet at gøre, for konfirmeres skulde man ifølge Loven. Nu skete det, at en Dreng i et Nabo-sogn til Hillerød af vedkommende Sognepræst blev vist bort fra Konfirmationsforberedelsen, fordi han var for tynd

i Papirerne. Han kunde rent ud sagt meget lidt. Men Faderen lovede højt og dyrt, at den Sag skulde han nok klare, og derfor tog han Sønnen med ind til Pastor Hostrup i Hillerød, om hvem han havde hørt, at han var en meget fremkommelig Mand, og bad ham konfirmere Drengen. Hostrup stillede sig ogsaa meget velvilligt, men vilde dog først føle Drengen lidt paa Tænderne, og han begyndte derfor at spørge ham ud om Bibelhistorie. Idet han tænkte paa Patriarken Abraham, spurgte han Drengen, om han ikke havde hørt noget om en Mand, der havde meget Kvæg og levede som Hyrdekonge. Drengen syntes jo nok, han

kendte flere af den Slags, men vovede sig dog ikke til at udpege nogen bestemt. Hostrup vilde hjælpe ham paa Gled og antydede, at det var en meget kendt og anset Mand. Da gik der en Praas op for Drengen, og idet et Smil gled over Ansigtet, udbrød han: »Det skulde vel ikke være Per Sylvest i Strøllille!«

Hostrup fik sig en god Latter, men han konfirmerede Drengen, der siden tog Ophold i Hillerød og ved sin Dygtighed blev baade en kendt og en velhavende Mand. Han er død for mange Aar siden, og Konfirmationstvangen er for længst ophævet.

Under sin Præstetid i Hillerød skrev Hostrup flere gode danske Sange, som synges endnu. C. Hostrups Minde er ikke glemmt. For en Del Aar siden blev der i Slotsgade, nær Frederiksborg Slot, rejst en Mindesten for ham, hugget af Kunstneren Niels Skovgaard, og paa den staar følgende Linjer af en af Hostrups Sange:

»Grønnes kun — se det er Sagen —
 leve med og være vaagen,
 leve kort Tid eller længe,
 blot vi lyser op i Taagen.«

Vi vender nu tilbage til Frerslev Højskole. Det kneb med at faa saa mange Elever, at det hele kunde gaa rundt, den ene Forstander prøvede efter den anden, men alt forgæves. Da kom 1878 en ung Præst, der hed Morten Pontoppidan, og han kunde.

Pontoppidan er jo et løjerligt Navn, og det er da ogsaa Latin. Slægtens Stamfader kom fra Broby paa Fyn til København for at studere, og i de Tider var Latin et meget anset Sprog, og ofte fandt de unge Mennesker fra Landet Behag i at skrive deres Navne om paa Latin. Saaledes blev Broby til Pontoppidan, Skagbo til Scavenius, en kendt Slægt af Godsejere og Politikere, og i en af Holbergs Komedier fortælles der om en sjællandsk Bondesøn, der var døbt Rasmus Berg, at han, da han kom til København for at studere, fandt dette Navn for simpelt og lavede det om til Erasmus Montanus.

Morten Pontoppidan, født 1851 og død 1931, levede en stor Del af sin Barndom i Fredericia. Det var kort efter Tre-aarskrigens Tid, og han siger selv, at han blev »Fredericia-Dreng i den rette Tid«. Da Mindesmærket for Den tapre Landsoldat skulde rejses, og Soldaterne slæbte Fodstykket paa Plads, havde han sin lille Haand med paa det Tov, hvormed Soldaterne trak den tunge Byrde.

Siden kom han til København for at studere til Præst. Han kom ind i C. Hostrups Kreds, hvor han følte sig tiltalt af den grundtvigske Bevægelse og dens Forstaaelse af Livet. En Tid var han Kapellan i Helsingør, men det passede ham ikke, og han vovede da Springet ud i det uvisse, idet han købte Frerslev Højskole, der hidtil ikke havde kunnet gaa. Nu lykkedes det, efterhaanden blev Pladsen for lille, og 1880 flyttede Pontoppidan Skolen til Jørlunde. Pontoppidan var alle Dage en modig Mand. Det tiltalte ham som i Fredericia at tage fat paa det Tov, der trak de tunge Byrder. Der førtes i disse Aar bitre politiske Kampe her i Landet. Folkets Flertal mente, at Regeringen havde brudt Grundloven, og Pontoppidan angreb Konsejlspræsident Estrup haardt og fik tre Maaneders Fængsel derfor. Senere fremsatte han Meninger, som mange af hans grundtvigske Venner ikke kunde lide, Elevtallet dalede, og faa Aar efter maatte han opgive Højskolearbejdet i Jørlunde. Skolearbejdet blev fortsat af andre, men Elevtallet var stadig lille, og for nogle Aar siden ophørte Skolen.

Efter skiftende Virksomhed blev Pontoppidan Præst i Stenløse og Veksø, hvor han virkede fra 1902 til 1921. Han skrev i Aarenes Løb mange Bøger, dels Andagtsbøger og dels Bøger for Ungdommen. Engang holdt han et meget ejendommeligt Foredrag, som han kaldte *Courage* (udtales Kurasje), det betyder Mod. Siden blev det udgivet som et lille Skrift. Dette Foredrag er meget betegnende. Pontoppidan ejede selv megen *Courage*, og var der noget, han ønskede at bibringe sine Landsmænd, da var det Storsind og Mod.

En Mand har efter hans Død skrevet følgende om ham: »Livet igennem følte han sig som Soldat, ikke som den, der skulde holde Fodslag med de mange, men som den, der af Gud var sat paa den yderste Forpost.«

Læg for Resten Mærke til, at Morten Pontoppidan har skrevet en udmærket Drengbog »Odyssevs' Rejser og Eventyr, saaledes som jeg har fortalt dem for mine Børn« med Tegninger af Niels Skovgaard. Bogen er forlængst udsolgt, men der er dog flere Biblioteker, som har den.

Lykkedes Højskolearbejdet i det lange Løb ikke i Jørunde, fik det senere en rig Blomstring et andet Sted i Nordsjælland, idet Holger Begtrup 1895 oprettede Frederiksborg Højskole i Tjæreby Sogn ved Hillerød. Holger Begtrup, født 1859 og død 1937, var en Præstesøn fra Birkerød. Som Student kom han ofte i Hostrups Hjem i Hillerød og oplevede her meget godt. Han blev revet med af Grundtvigs folkelige og kristelige Tankegang, han besluttede, at han vilde være Højskolemand, og efter at han havde taget sin theologiske Eksamen, blev han Lærer paa Askov Højskole i Jylland. Det var en meget anset Højskole, hvor man gav en noget videregaaende Undervisning end paa andre Højskoler. Her var han i en Del Aar og udviklede sig til at blive en af Landets mest søgte Foredragsholdere. Han havde en meget smuk Stemme, han kunde skildre Historiens store Skikkelser, han kunde fremsige Digte, og han kunde gøre Rede for Livets dybeste Tanker, saa alle maatte lytte.

Da hans Ven og Vejleder C. Hostrup døde, gav det et Stød i ham. Han følte, at han maatte tilbage til sin Fødeegn og fortsætte Hostrups folkelige og kristelige Gerning blandt Kulsvierne. 1895 oprettede han da Frederiksborg Højskole. En Del Støtte fik han fra Egnens Befolkning, selv ejede han kun 1000 Kr. Forsøget lykkedes, Skolen blev hurtigt en af Landets største og fik op til et Par Hundrede Piger om Sommeren og 100—150 unge Mænd om Vinteren.

Holger Begtrup udførte et stort og omfattende folkeligt Arbejde. Han holdt Foredrag hele Landet over, talte ogsaa nu og da i Norge og Sverige og var et Aar paa en lang Foredragsrejse i Nordamerika. Selv Rejser her i Landet kunde være meget anstrengende. Det hændte Gang paa Gang, at han om Sommeren efter en Uges Arbejde paa Skolen Lørdag Aften tog med Toget og rejste hele Natten for at tale ved et Folkemøde langt oppe i Jylland, f. Eks. paa Mors, og Søndag Aften

tog han Turen tilbage til Hillerød for Mandag atter at begynde paa sin Skole. Det var en meget lang Rejse, og selv om han rejste i Sovevogn, var det dog en betydelig Anstrengelse. Men Begtrup havde gode Kræfter, og han brugte dem. Han skrev ogsaa meget, bl. a. udgav han en Danmarkshistorie paa fire Bind, hvori han fortalte vort Lands Historie i det 19.

Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, ved Hillerød.

Aarhundrede. Om Grundtvig, som han var særlig optaget af, skrev han en lang Række Bøger.

I mange Aar holdt Begtrup hver Sommer omkring ved St. Hansdag et stort Folkemøde paa *Fruebjerg* i Gribskov. Der kom mange Mennesker, undertiden op til 3000, og ud til de yderste Kredse trængte Begtrups klare og myndige Røst, og Folket lyttede til hans Tale.

For nogle Aar siden forenedes Frederiksborg Højskole med Grundtvigs Højskole i Lyngby, og Skolen hedder nu Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, den ledes af C. P. O. Christiansen og har 100—150 Elever hvert Halvaar.

Da den grundtvigske Bevægelse brød igennem i Nordsjælland, blev der efterhaanden i adskillige Sogne bygget For-

samlingshuse. De brugtes til Foredragsmøder, til Gymnastik og Gymnastikopvisning samt Dilettantkomedie, hvor mange gode Stykker spillede. Efterhaanden er Forsamlingshusene dog ogsaa nu og da blevet brugt til Ting, der falder uden for den oprindelige Hensigt.

Folkhøjskolen „Købmandshvile“ ved Hørsholm.

Foruden de to ovenfor omtalte Højskoler er der senere her i Amtet oprettet tre Højskoler med hver sin særlige Opgave.

Folkhøjskolen for unge Handelsmedhjælpere »Købmandshvile«, der ligger ved Hørsholm, traadte i Virksomhed 1905. Skolen var stiftet af en københavnsk Grosserer, Louis Petersen, der var død Aaret før og havde testamenteret Penge til Oprettelsen af en Skole, hvor der skulde undervises i Handelsfag, men hvis Hovedformaal skulde være »gennem Foredrag og personlig Paavirkning at aabne Elevernes Blik for Livets højeste Værdier.« Skolen blev virkeliggjort af Louis Petersens Enke. Dens Forstander har i mange Aar været Holger Brøndsted.

»Købmandshvile« er den eneste Skole af sin Art her i Landet, og det samme gælder Den internationale Højskole ved Helsingør, der under Ledelse af Peter Manniche aabnedes 1921. Manniche havde et tredobbelt Formaal. Han vilde samle unge af forskellige Nationaliteter, de skulde undervises paa forskellige Sprog og lære at forstaa hinandens Ejendommeligh-

Den internationale Højskole, Helsingør.

heder uden derfor at give Afkald paa deres eget folkelige Særpræg. Dernæst skulde Skolen tjene til at skaffe større Forstaaelse mellem de forskellige Samfundsklasser og endelig at skabe Forstaaelse for kristelige Værdier især i Kredse, der før havde været uforstaaende derfor. Begge de to nævnte Skoler har haft god Tilslutning, den sidste især af Arbejdere. Mens det kan siges, at Købmandshvile og Den internationale Højskole hver har sit særegne Ansigt, maa det tilføjes, at de er af ganske samme Slægt som de to tidligere nævnte.

For mange Aar siden fik Indre Mission Indpas i Nordsjælland. Arbejdet blev gjort af Præster og dertil uddannede Lægmænd, der kaldtes Indre-Missionærer. Det er i det hele et Særkende for Indre Mission, at Lederne altid har været

Præster, men at Vækkelsesarbejdet Landet over dels er gjort af Bevægelsens Præster og dels af Missionærer, der ifølge deres Uddannelse stod den jævne Befolkning nærmere og forstod dens Tankegang bedre. Vækkelsesarbejdet skete dels i Kirkerne, men tillige i meget betydeligt Omfang i *Missionshusene*, hvoraf der i Nordsjælland er bygget mange. De benyttes kun til kristeligt Brug. Der holdes Møde for baade gamle og unge, for unge alene (K. F. U. M. — Kristelig Forening for unge Mænd; K. F. U. K. — Kristelig Forening for unge Kvinder) og for Børn i Form af Søndagsskoler.

Om en Mænd, der baade her i Nordsjælland og andetsteds kom til at gøre et stort Arbejde for Afholdelsen af Søndagsskoler og Børnegudstjenester, skal der fortælles lidt her.

Peter Blomberg, født 1854 og død 1927, var fra Odense, hvor hans Fader var Konditor. Da Peter var konfirmeret, kom han i Handskemagerlære. Efter at han var udlært, flyttede Familien til København, hvor den iøvrigt mødte megen Modgang. Moderen døde, og det var smaat med Udkommet. Peter maatte klare sig selv, ogsaa hvad Logi angik, men han overvandt de triste Tanker. Han gik ofte i Kirke især hos Pastor Frimodt, og en Dag brød den religiøse Gæring, hans Sind havde været fyldt af, igennem. Han havde faaet Fred med Gud og var samtidig blevet fyldt af en dyb aandelig Trang. Fattige Kaar og aandelig Rigdom var det, Livet bød ham i hine Aar. Han fortæller selv, hvordan han i Pinsen 1873 deltog i tre Gudstjenester Pinsedag og i to Anden Pinsedag. »I timelig Henseende« — fortsætter han — »var det den fattigste Pinse, jeg har oplevet. Den kunde ikke blive stort fattigere. Anden Pinsedag bestod min Føde af en Kop Kaffe og en Hvedetvebak om Morgen, om Middagen fik jeg ligeledes lidt Kaffe og Brød og om Aftenen et Stykke Rugbrød uden Smør, men med lidt Salt paa, og dertil drak jeg Kommunevand.«

Hvad Hjertet er fuldt af, løber Munden over med, siger et gammelt Ordsprog. Det gjaldt ogsaa Peter Blomberg. Han var fyldt af Troen paa en evig Frelser, og han maatte tale derom til andre. Hen i Efteraaret samlede han elleve gode Venner paa sit lille Kammer, hvor han havde faaet nogle

simple Bænke og en lille Talerstol anbragt, til et kristeligt Møde. I Begyndelsen af det følgende Aar kom han ved et lykkeligt Tilfælde til at fortælle Bibelhistorie for en Flok Børn i en lille Pøgeskole, og snart holdt han Søndagsskole for disse Børn. Han kom i Forbindelse med andre og ældre, der arbejdede paa lignende Maade, og hans Arbejde udviklede sig

Luthersk Missionsforenings Højskole, Hillerød.

stærkt. Han var nu blevet Lægprædikant. Efter at han i nogle Aar havde været Frimissionær i Dragør paa Amager, kom han i Forbindelse med Vilhelm Beck og traadte 1878 ind i Indre Mission, i hvis Tjeneste han kom til at gøre sit Mandoms Arbejde.

I 1879 kom Peter Blomberg til Hillerød, hvor han virkede som Indre-Missionær i en Snes Aar, og efter en Afstikker til Ordrup arbejdede han i Birkerød i fem Aar. Blomberg havde en egen Evne til at tale til Mennesker, saa det virkede dragende paa dem. En dygtig Organisator var han ogsaa. Han gjorde et stort og banebrydende Arbejde for Rejsningen af Missionshuset *Bethlehem* i Hillerød, der indviedes i 1890. Men sine største Evner havde Blomberg, naar han talte til Børn. I

sine ældre Aar var han Rejsesekretær for Børnegudstjenester og Søndagsskoler. Han drog hele Landet rundt, og der var vist ikke det Missionshus, hvor han ikke havde talt til en Flok Søndagsskolebørn. Den lille glade og trinde Mand forstod at tale, saa det baade blev fornøjeligt og højtideligt, og det kan Børn nu godt lide.

Foruden Indre Mission, der har betydelig Udbredelse i Nordsjælland, findes der en anden Retning, som hedder Luthersk Mission. Den har adskillige Tilhængere, som med Iver og Glød gaar op i Bevægelsens Arbejde. Luthersk Mission minder meget om Indre Mission, men adskiller sig derfra bl. a. derved, at dens Vækkelsesarbejde udelukkende bæres af Lægmand. Præster taler saa godt som aldrig ved Luthersk Missionsforenings Møder. Bevægelsen, der stammer fra Sverige, fik her i Landet først Rod paa Bornholm og fik siden mange Tilhængere forskellige Steder i Landet, bl. a. i Nordsjælland. Bevægelsens Venner har opført forskellige Missionshuse i Nordsjælland, bl. a. *Bethania* i Hillerød, der blev indviet 1889.

I 1923 oprettedes ved Hjælp af meget store Gaver fra Venner i Landets forskellige Egne Luthersk Missionsforenings Højskole ved Hillerød, der med Frits Larsen som Forstander har været velbesøgt af Elever og samlet store Skarer til sine Møder.

Naar man læser denne Skildring, maa man ikke glemme, at den hedder »Træk af det aandelige Liv i Nordsjælland.« Meget Aandsliv skyldes helt andre, ganske stille rislende Kilder. Det skyldes Fader og Moders Paavirkning i Hjemmet, Lærerens i Skolen og Præstens i Kirken. Saadanne stiltfærdige Kilder til Aandsliv lader sig vanskeligt kortlægge, men derfor bliver deres Betydning ikke mindre.

Litteratur:

- Den danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar.* Bd. 1—2. Redigeret af Ernst J. Borup og Fred. Nørgaard. Odense 1939—40.
Morten Pontoppidan: Minder og Oplevelser. Kbh. 1922.
Emil Steenvinkel: Børnevennen Peter Blomberg. 1934.
L. Moltesen: Om Morten Pontoppidan. Biografisk Leksikon.

FRA NORDSJÆLLANDS SKOVE

Af *Erland Gribso*.

Paa Svend Estridsens Tid blev hele Nordsjælland regnet for »øde«, fordi Skoven bredte sig saa godt som alle Steder, og endnu i Midten af det 13. Aarhundrede nævnes det mægtige Vildnis, der dækkede Sjællands nordlige Del. Siden er der gjort mange og store Indhug paa Skovene, men den Dag i Dag er Frederiksborg Amt dog et af de skovrigeste i Landet. Kun Bornholms Amt kan gøre det Rangen stridigt.

Naar de nordsjællandske Skove har undgaaet den Ruining, som Skovene flere andre Steder har været ude for, skyldes det, at de fra gammel Tid hørte under Klostrene eller Kronen, og da Udviklingen senere førte med sig, at Kongerne gjorde Nordsjælland til deres Jagtdistrikt, foregik der en Samling af Skovarealerne i Stedet for en Spredning. Kongerne var dog ikke altid lige nænsomme over for Skovene, men helt galt gik det aldrig.

Nordsjællands Skove har en meget forskellig Karakter. Tisvilde Hegn med den stærkt vekslende Træbestand er kendt for sine mange sjældne Dyr og Planter, Nordskoven ved Jægerspris for de tusindaarige Ege, og Helsingørskovene er berømt for deres blinkende Smaasøer. Skovene ved Gurre, især ved det idylliske Marianelund, bliver hist og her til enkeltstaaende Træer eller maleriske Smaabevoksninger spredt rundt om i Marker og grønne Enge, og Fredensborgegnens Skove har noget af det samme — Lysninger med Smaabyer og bølgende Sædemarker kilet ind mellem de vigende Skovgårder. Ved Frederiksværk er det de høje Bakker med Udsigt over Sø og Fjord, de dybe Dale og den stille glidende Aa, der giver Skoven Særpræg, i Store Dyrehave ved Hillerød de mange majestætiske Graner. Og saa er der Gribskov, den store, den vældige, Skoven over alle nordsjællandske Skove, der i sit

Dyb rummer alt det, de andre Skove ogsaa har, men i forstørret Maalestok altsammen.

Gribskovs Areal er mellem 50 og 60 Kvadratkilometer. Den er Danmarks største Skov. Rold Skov er den næststørste. Storskove er de dog begge to.

Gribskov staar paa Morænesand og Moræneler. Den allerførste Trævækst bestod af Dværgbirk og Fyr, men efterhaanden som Isen forsvandt, tog Fyrren Magten. Det var 7000 Aar før vor Tidsregning. I Stenalderen maatte Fyrren vige for Egen, og i Bronzealderen kom Bøgen til. Den bredte sig mere og mere, og i Jernalderen, omkring Kristi Fødsel, var den omtrent eneraadende.

Spredt rundt om i Gribskov ligger der Grave fra Stenalderen, dog ikke særlig mange. De grupperer sig navnlig omkring Nødebo og Esrum. Jættestuen ved Enghavehuset er bedst kendt, da den ligger lige op ad Landevejen fra Hillerød til Helsingø.

I Middelalderen ejede Kongerne og Klostrene, især Esrum, Gribskov. Efter Reformationen kom saa den Tid, da Kongerne blev eneraadende. Samlingen af alle de nordsjællandske Skove til kongelig Vildtbane med Gribskov som Kerne begyndte, da Frederik II som Prins i 1558 lavede Byttehandel med Peder Oxe og fik Faurholm ved Hillerød for Tølløse. I 1560, Aaret efter, at han var blevet Konge, mageskiftede Frederik II Skovkloster ved Næstved med Hillerødsholm, som Herluf Trolle og Birgitte Gøje ejede, og nu havde han alle nordsjællandske Skove ubeskaaret — ogsaa Landsbyerne og de Gaarde, der laa spredt enkeltvis inde i Skovene.

Bebyggelserne forsvandt efterhaanden, men i en By som Trustrup i Gribskov boede der dog Folk helt op i det 19. Aarhundrede. Resterne af Trustrup ligger i Nærheden af Due-mose Holdeplads ved den saakaldte Eriksvej mellem Landevejen og Kirkestien og er ikke særlig vanskelig at finde. Ostrup, Sibberup, Pederstrup og Skallerød er Navne paa andre Byer, der har ligget i Gribskov.

Først paa Christian IV's Tid begyndte man at pleje Skoven forstmæssigt. Hidtil var det gaaet paa bedste Beskub. Det,

der vilde gro, fik Lov til det, og ingen sørgede for planmæssig Opvækst af nye Træer. Tværtimod ødelagde Kreaturerne, som var sluppet paa Græs i Skoven, Størstedelen af de unge Planter. Hvad man fik ind for Salg af Træ, var for ingenting at regne mod de Penge, som Kronen skaffede sig i Form af »Oldengæld«, Afgiften for de mange Tusinde Svin, som gik i Skoven.

Christian V anlagde en Del Veje igennem Skoven. Fra den Tid stammer vistnok baade Ottevejskrogen og Syvstjernen, hvor Mindestenen for Søren Kierkegaard nu er rejst.

Under de følgende Konger, Frederik IV, Christian VI og Frederik V, blev der nærmest drevet Rovdrift i Gribskov. Kreaturerne og Svinenes Ødelæggelser fortsattes, men nu kom der yderligere en haardhændet Hugst af Brænde og Gavntømmer og Nedskydning af Dyrebestanden til. Det var heller ikke Smaating, Skovens Naboer hentede af Vildt og Ildebrændsel. I 1765 blev der kørt lige ved 3000 Læs Brænde til Fredensborg Slot, og Hoffets mange Køkkener brugte umaadelige Mængder af Vildt.

Henimod Slutningen af Frederik V's Regering begyndte man dog at blive klar over, at saadan kunde det ikke blive ved. I 1763 indkaldtes den tyske Forstmand von Langen, som i Forening med Overjægermester von Gram gjorde en Kraftanstrengelse for at faa Skik paa Gribskov. Nye Træsorter som Rødgran, Ædelgran, Skovfyr og Lærk blev indført, men da von Langen døde efter nogle Aars Forløb, gik Arbejdet i Staa. Det blev dog genoptaget for fuld Kraft efter Regeringsskiftet i 1784, men saa kom Krigen med England 1807—14, hvor man som altid under en Krig maatte lade det gaa haardt ud over den indenlandske Træbestand, naar der skulde skaffes Bygningstømmer og Kakkellovsbrænde. Store Mængder blev ogsaa brugt til Trækul. Kanalen fra Esum Sø til Kattegat var netop blevet gravet nogle faa Aar i Forvejen, og den kom nu til at spille en stor Rolle for Brændetransporten.

Efter Krigen tog man fat paa Ophjælpsarbejdet igen, og i Midten af forrige Aarhundrede havde man faaet lagt det i faste Baner. Forfaldsperioden var forbi. At Vildtbestanden

ogsaa kom paa Fode, ser man af, at der ved en Kongejagt, som Christian VIII lod afholde i Gribskov i 1841, blev skudt 132 Ræve, 66 Harer og 228 Stykker Raavildt.

Hele Omraadet er nu inddelt i 3 Distrikter: Nødebo, Esrum og Maarum, som hver især ledes af en Skovrider. Krigen 1914—18 mærkedes naturligtvis i Gribskov som andre Steder, og den anden Verdenskrigs kraftige Hugst vil ogsaa komme til at sætte Spor, men uoprettelig vil Skaden ikke blive, saadan som Fældningen og Nyplantningerne nu er sat i System af erfarne Forstmænd.

Som alle andre Skove skifter Gribskov delvis Udseende i Aarenes Løb. Hvor der for 10—20 eller endnu flere Aar siden stod Smaatræer, er der nu høje Stammer og tæt Løvtag eller Søjlehaller af fuldvoksne Graner. Og omvendt er dystre Bevoksninger blevet afløst af aabne Pletter, hvor Solen skinner. I det store og hele bevarer Skoven dog stadig sin Karakter. Bøgen og Granen dominerer overalt i Gribskov, men der er ogsaa Partier med ældgamle Ege, f. Eks. ved Esrum og i Nærheden af Fønstrupdammene ved Fredensborgvejen. Det er ikke for ingenting, at den gamle Overførsterbolig, som nu Prins Gustav ejer, hedder Egelund. Ved Ottevejshuset staar en Samling smukke Lærketræer, men Gribskavs europæisk berømte Lærkebevoksning skal man søge længere Nord paa — i Tinghusplantagen ved Maarum. Hist og her vokser Elm, Poppel og Pil, Hassel og Røn og, mere sjældent, Weymouthsfyr, Ædelgran, Avnbøg og Bævresp. I Moserne florerer Birk og El.

Moser og Søer er de Steder, man lettest kender fra den ene Gang til den anden, selv om der er Aar imellem, man kommer der. Her spores Skovens Foranderlighed mindst. Langt inde i Tykningen ligger den store Gribso. Ellekrat, dystre Graner og graciøse Birke med hvidflammede Stammer omgærdet dens stille Vandspejl sammen med bredkronede Bøge. Fra Gribso er der kun et lille Stykke Vej til Bøndernes Tørvemose og Lille Gribso. Længere Nord paa, mellem Kommunikationshuset og Fuglsangshuset, ligger den store Maglemose for Foden af Multebjerg, Skovens højeste Bakke (89 m). Andre høje Punk-

ter er Gribøbakkerne, Fruebjerg med sin lille Sø og Glarborgbakken oppe ved Hertugdalen og Buresømosen. Paa Skovriderbakken ude mod Øst ved Esum Sø er man ogsaa højt til Vejrs. I Nærheden af den ligger Smørstenen, Skovens største Sten, en af Istidens vældige Vandreblokke.

Hvor Pælevejen og Kalvehavevejen skærer hinanden, ligger Hvidekilde og Grønnekilde, næsten skjult under et Tæppe af Mos og blaa Forglemmegejer. Her dufter Enghøet ved Middommertid og blander om Aftenen, naar St. Hansormene blinker, sin søde Em med Kaprifoliens og den vilde Roses.

Særlig berømt for botaniske Sjældenheder er Gribskov ikke, men som alt andet er af stort Format her, saadan er Plantevæksten det ogsaa. Alt svulmer — alle Arter er her i store Mængder. Ved Esum og Nødebo gror den rigtige, den meget giftige Skarntyde, Bregner af alle Slags, hele Palmer, breder sig i fugtige Lavninger, og spraglede Gøgeurter, vore hjemlige Orkidéer, spætter Engene i Skovens Indre. Om Efteraaret lyser Svampene op i det brune Løv: de straalende røde Fluesvampe, Parasolsvampe, Støvbolde, Svovlhatte, Mælkehatte, Blækhatte, Rørhatte og Skørhatte — de er der allesammen.

Der er dejligt i Gribskov paa alle Aarets Tider, ikke mindst om Vinteren: Granernes friske grønne og Bøgeløvet's kobberbrune Farver i den tindrende Sne, Gribøs spejlblanke Is, Engenes store, hvide Flader med Dyretraaddene, de vældige Driver i Bakkernes Læ og ensomme og tyste Veje, hvor sagte Sus i Træernes Toppe gaar som Suk igennem Skoven — —. Man kan gaa langt og længe, før Stilheden afbrydes af Ekkoet fra Øksehug og Skovkuskenes Raab til deres dampende Heste.

I tidligere Tid prægedes de nordsjællandske Skove, navnlig Gribskov, i høj Grad af, at Frederiksborgstutteriet havde sine mange Heste gaaende der. Allerede Christian III interesserede sig for Hesteavl. Han indkøbte Hingste i Spanien og Italien og havde Stutterier rundt om i Landet, bl. a. paa Abrahamstrup (det nuværende Jægerspris) og paa Hesselø, men først under Frederik II, der ogsaa havde Heste staaende paa

Kronborg, i Esrum og paa Faurholm, kom der System i Opdrættet.

Frederiksborgstutteriet blev grundlagt i 1564, men mange Aar efter den Tid var det egentlige Stutteri dog i Esrum. I 1599 lod Christian IV opføre en Stald til 300 Heste ved »Sparepenge« i Slotshaven, men han havde dog ogsaa nogle Hingste staaende paa Hillerødsholm. Fra nu af kan man sige, at det kongelige Stutteri havde to Hovedsæder, Frederiksborg og Esrum.

I 1720 lod Frederik IV »Sparepenge« rive ned, og Hestene derfra blev overført til Hillerødsholm, som nu blev Stutteriets Hovedsæde. De følgende Aar var Frederiksborgstutteriets Glansperiode, der kulminerede op mod Aarhundredskiftet. Der blev bygget store Stalde og Boliger til de overordnede Funktionærer, f. Eks. til Stutmesteren. Den stilfulde Stutmesterbolig blev opført i 1721 af Sten fra »Sparepenge«, og den er til endnu. Det er den nuværende Overlærerbolig ved Nyhuse Skole. Det var dog først under Christian VI, der kom rigtig Gang i Byggeriet. I 1743 blev Staldene i Esrum revet ned, og alle Materialerne kom til Hillerødsholm, hvor den berømte Arkitekt Laurids Thura fra 1742 til 1746 opførte en lang Række Bygninger til Stutteriet bl. a. en stor Staldgaard og den Bygning, der senere, i 1817, blev til det kendte Ridehus.

Frederiksborgstutteriet havde mange Hundrede Heste, der, saa snart Vejret tillod det, for Størstedelen blev sendt paa Græs i Gribskov. Her gik 700 Hopper og Foler i Vange, som var indhegnet med Stengærder, og Vangemænd førte Tilsyn med dem. Fra den Tid stammer Navne som f. Eks. Tumlingevang, Fændriksvang, Kyradservang, Engelskvang, Munkevang og Krogdalsvang, der stadig bruges i daglig Tale om de forskellige Skovparter.

Hestene var sorteret i forskellige Stammer eller »Stod«, der blev holdt skilt fra hinanden: den brune, den røde, den sorte, den blaaskimlede og den hvidgraa Stamme, det hvide, det graa, det gule og det tigrede Stod. Desuden var der de saakaldte Klepperstod, der havde Navn efter de Kendetegn, Hestene i dem var mærket med: Hjertestoddet, Stjernestoddet og

Fanestoddet. Af »Fremmedstod« havde man de bøhmiske Stod, det engelske og det holstenske Stod og Fuldblodsstoddet. Man forsøgte ogsaa en Overgang med Æsler. I 1737 indførte man »2 Æsler og 6 Æselinder« fra Hannover, som straks blev sat paa Græs i Grønholt Vang. Paa samme Tid blev der indrettet en særlig Afdeling for Opdræt af Mulæsler paa Hille-rødsholm. Mulæsel-Stutteriet bestod af 2 Æselhingste, 2 Æselhopper og 18 Hopper »af vores eget Lands Art«, men det blev ret hurtigt nedlagt igen. Ved Ophævelsen var Bestanden paa 19 Muldyr og 18 Æsler, som blev fordelt blandt Bønderne paa Esrumegnen.

Frederiksborghestene stod højt i Kurs overalt i Europa, og naar de danske Konger vilde hædre fremmede Fyrster, sendte de dem Køre- eller Rideheste fra Stutteriet. Flottere Dyr skulde man ogsaa lede længe om. Den franske Billedhugger Sally vidste nok, hvad han gjorde, da han til sin Statue af Frederik V paa Amalienborg Plads, Nordens berømteste Rytterstatue, brugte Frederiksborghingste som Model. Hurtige var de ogsaa. Baron Haxthausen, der i 1670'erne ledede Stutteriet, paastod engang, han talte med den engelske Gesandt, at hvilken som helst af Frederiksborghingstene kunde løbe fra Nørreport i København til Frederiksborg paa 45 Minutter. Det vilde Gesandten ikke tro, og saa væddede de tusind hollandske Dukater. Baron Haxthausen vandt, for Hesten løb Strækningen paa 42 Minutter, men styrtede dog om og døde, da den havde passeret Maalet.

Paa Struensees Tid kom Stutteriet ind i en Nedgangsperiode, der med en forbigaaende Opblomstring holdt sig, til det i 1840 blev besluttet at gaa bort fra Frederiksborgavlen og i Stedet for lægge Vind paa Opdrætning af Fuldblodsheste. Kun det hvide Stod blev bevaret til Brug for Kongen. I 1852 fortrød man den nye Ordning, men Forsøg paa at genoplive Frederiksborgavlen paa Stutteriet faldt uheldigt ud, og i 1871 solgte Staten Virksomheden til C. F. Tietgen, der dog snart afhændede den igen. Til sidst stod Staldene tomme, og Thurs stolte Ridehus blev brugt som Kornlade. Saa godt som alle Stutteriets Bygninger er nu revet ned. Ridehuset er dog blevet

genrejst i Hørsholm i 1939 og har paa den Maade undgaaet Udslettelsen.

Det siger sig selv, at de løsgaaende Heste gjorde megen Fortræd i Skovene. Det var saa meget uheldigere, som der — som allerede omtalt — stilledes store Krav til Træbestanden, ikke alene til Bygningstømmer og Ildebrændsel, men ogsaa til Kulsvidning. Ingen andre Steder fremstilledes Trækul i saadanne Mængder som i det skovrige Nordsjælland, hvor der i den nære Hovedstad var gode Afsætningsmuligheder.

Om Kulsvierne fortæller en topografisk Forfatter L. Both, der døde i 1887, at de var kommet til Nordsjælland fra Ardennerne. Det var Bønder, som var gjort fredløse i deres Hjemland, fordi de var kommet paa Kant med Kongen og Kirken. Abbed Vilhelm fra Æbelholt udvirkede saa hos Paven, at de kunde faa Syndsforladelse, hvis de vilde tage herop og rydde Skov. Byen, de slog sig ned i, blev kaldt Alexander-torp efter Paven, men Navnet blev hurtigt lavet om til »Alle Synderes Torp«. Det er det nuværende Alsønderup. Ardenerbønderne forstod at svide Trækul, og med dem kom Kulsvidningen til Nordsjælland. Kulsviernes mørke Lød, deres Ilterhed og lette Sind har sin naturlige Forklaring i, at de er indvandret fra Nordfrankrig. — — Saadan fortæller den gamle Historie, som dog ikke er paalidelig.

Kulsvierne var ganske almindelige nordsjællandske Bønder, men Skovenes Nærhed gjorde, at de lagde sig efter at svide Trækul, som de saa solgte i København. Det var en Bi-fortjeneste, de havde. Kunde de redde sig et Læs Brænde i Skoven om Natten, naar ingen saa det, havde de Materialerne uden Udgift, og saa skæppede Kulpengene jo endnu bedre. Det var en smal Sag for et Par Mand at fælde et Træ, skønt de gerne savede det over et godt Stykke oppe paa Stammen. Saa kunde der gaa flere Dage, før Hegnsmændene lagde Mærke til noget — og den Tid den Sorg, saa var Trækullene maaske for længe siden solgt paa Kultorvet til en eller anden Kobbersmed.

En Kulmile var gerne 3—4 Alen høj og lignede en Kegle.

Træstykkerne, der skulde svides til Kul, blev stablet op efter ganske bestemte Regler, og Milen blev til sidst dækket med et godt Lag »Kulster«, som Milepladsen altid var fuld af. »Kulster« var Kulsmuld fra tidligere Brændinger. En Kulmile brændte fra den ene Dags Formiddag til næste Dags Eftermiddag. Saa længe Brændingen stod paa, maatte Milen tilses hele Tiden. Slog en Flamme ud et eller andet Sted, sprang man straks til med »Kulster« og klappede efter med en Skovl. Var der for meget Træk i Milen, fik man ikke Trækul, men Aske, og paa den anden Side maatte Ilden i Milens Indre heller ikke kvæles.

De færdige Kul blev fyldt i Sække, og saa gik Turen til København med Læs. Tit var der paa Kongevejen hele Rækker af Kulsvievogne, som skulde ind paa Kultorvet.

Lidt efter lidt lagde Bønderne i de nordsjællandske Skovegne Kulsvieriet paa Hylden. Ved Aarhundredskiftet var der ikke ret mange, der havde Kulmiler mere. Kun paa nogle faa Strøg drev Trækulsrøgen stadig hen over Markerne eller ind mellem Gribskovs Træer og fremkaldte Minder hos mangen gammel Mand eller Kone om Vagter i lyse Sommernætter eller stjerneklare Vinteraftener omkring Kulmilerne. Nu om Stunder er det næsten umuligt at finde en rygende Mile, men det kan lade sig gøre ganske enkelte Steder. De rigtige Kulsviere er ikke helt forsvundet fra Nordsjællands Skove.

Skovegne har altid været en god Grobund for Sagn og Overtro, og de nordsjællandske Skove danner ingen Undtagelse. Især er der til Gribskov, den største af dem, knyttet mange Beretninger om mystiske Tildragelser.

Engang boede der midt inde i Skoven en gammel Kone sammen med sine seks Sønner. Hun blev kaldt for Mor Grib, og naar Folk havde mødt hende, for de altid vild bagefter. Saa blæste Mor Grib i en Fløjte, og naar Sønnerne hørte den, vidste de Besked: saa kom de og overfaldt de vildfarende. En Dag traf Mor Grib en Pige i Skoven ved Kagerup og fik hende lokket til at gaa til Pibe Mølle efter en Sæk Mel. Paa Møllen lavede de et lille Hul i Sækken, da de hørte, Melet

var til en gammel Kone, der saa saadan og saadan ud, og som gik inde i Skoven. Pigen gik derfor og dryssede Melet hele Vejen. Saa var det let nok for Mølleren og hans Naboer at finde Mor Gribs Hule, og saa blev baade den gamle og Sønerne fanget.

Gribsøs mørke Vand skal stamme fra Egetræer, som en Prinsesse havde kastet i Søen, og Hertugdalen, mente man, var opkaldt efter en Hertug, som sammen med sit Slot var sunket i Jorden dér, fordi han var saa ugudelig.

Et godt Middel, naar man blev »rundtosset« og ikke kunde finde ud af Skoven, var at vende Trøjen eller krænge Vrangen udad paa Strømperne. Skete det, at en Hest blev bange i Mørket derinde — og der var nok, som kunde kyse baade Folk og Heste i Gribskov — skulde man vende Hovedstolen paa den. Det hjalp. Man kunde risikere at møde Hunde med gloende Øjne eller Katte, der mjavede, saa man fik Koldfeber af at høre paa det. Saa man en Hugorm, maatte man endelig ikke gøre den noget, for saa kom dens Mage øjeblikkelig med et helt Slæng af andre Hugorme og slog Kreds om en. Mange Steder spøgede det, og Skoven var om Natten fuld af Genfærd og Ligskarer for ikke at tale om Lygtemændene, der holdt til i Moserne.

Naturligvis har en Egn saa naturskøn, som Nordsjælland er, altid virket dragende paa Kunstnere, og Skovene har inspireret mange af vore største Digtere.

Da Johan Ludvig Heiberg i 1840 skrev »Syvsoverdag« — som Festspil til Det kongelige Teater i Anledning af Christian VIII's Kroning i Frederiksborg Slotskirke — lod han det foregaa i Egnen omkring Gurre. Skovene dér udløste hos Heiberg den Stemning, som gløder gennem hele Stykket: Fantasi og Virkelighed slynget tæt sammen.

»Snart er Natten svunden,
Dagen bryder frem,
fra vor Jagt i Lunden
alt vi drage hjem.

Borgens Haners Galen
lyder over Vang,
snart vil Gurre-Svalen
kvidre Morgensang.«

I 1842 viede H. C. Andersen de samme Steder en af sine smukkeste Sange: »Hvor Nilen vander . . .« Det er i den, han har de kendte Linier:

»O, husker du Sjølund, den dejlige Ø,
hvor de vilde Skovduer kurre?
De duftende Bøge, den stille Sø?
Husker du Gurre?«

Hostrups »Eventyr paa Fodrejsen« (1847) foregaar ved Øresundskysten med Skovene omkring Humlebæk som Baggrund, og Christian Winther, Sjællands Sanger frem for nogen anden, følte sig ogsaa tiltrukket af den nordsjællandske Skov-idyl. I »Hjortens Flugt«, der udkom i 1855, og som ellers foregaar i det sydlige Sjælland, er en Del af Handlingen henlagt til Nordsjælland.

Beatus Dodt, født i Fredensborg og begravet i Asminde-rød, følte sig først rigtig hjemme, naar han mærkede Suset fra sin Barndoms Skove. I »Rideknægten« fra 1859 har han en Beretning om en munter Skovtur, der nok er værd at fordybe sig i endnu.

I sine »Lyriske Digte og Romancer« fra 1861 har Carsten Hauch flere Strofer fra de samme Egne, og Naturelskeren og Skønhedsdyrkeren, den store Sprogkunstner J. P. Jacobsen kunde heller ikke komme uden om Nordsjællands Skove:

»Den blaalige Dæmring nu dæmper
hver Tone fra Sø og Land,
de flyvende Skyer har lagt sig
til Hvile ved Himmelens Rand.
I lydløs Tyngte samlet
er Skovens luftige Bo,
og Søens klare Bølger
har vugget sig selv til Ro.

I Vesten kaster Solen
sin straalende Purpurdragt,
saa drager den over sig Bølgen
og drømmer om Dagens Pragt.«

(»Gurresange«, 1867—69).

For Holger Drachmann var Skovene ved Esrum og Marianelund »den farlige Egn«, her var han altid enten meget lykkelig eller sort fortvivlet. De første Spor har vi i hans »Sommer i Gurre« fra 1876. Saa kom i 1899 Melodramaet »Gurre« og samme Aar »Den hellige Ild«, der er en Slags Efterskrift til hans store Roman »Forskrevet —« fra 1890. Mens Drachmann skrev »Den hellige Ild«, boede han paa Marianelund Kro, og Maler, som han oprindeligt var, illustrerede han selv Bogen. Om Tisvilde Hegn har han sagt et Sted:

»Nu har jeg skuet saa mangen Egn
med Søer og mægtige Skove,
men ingen saa skøn som Tisvilde Hegn
ved Kattegats brusende Vove.«

I 1906, to Aar før Drachmann døde i Hornbæk, kom »Hr. Oluf han rider —«, Dramaet om den lyse danske Sommernat, paa samme Maade inspireret af hans Minder fra Nordsjællands Skove og Søer, hans Længsler Land, »hvor Engen er Taage, og Taagen er Sø«.

Viggo Stuckenberg, Skumringens Digter, Drømmeren, fortrylledes ogsaa af »de dunkle Skove« heroppe. I Digtsamlingen »Sne« fra 1901 staar hans vemodigt-skønne:

»Nordsjælland med dine Skove,
dine Bakkedrag og Enge,
hvor paa side Blomstersenge
sødt de Sommernætter sove,

gennem Smil og Sol og Smerte
bar du Livets Rosensmykke, —
dybt i dine Skoves Skygge
bløder Danmarks Elskerhjerte.«

I sit Prosadigt »Jeg sad ved Gribso en Efteraarsdag« har Stuckenberg som ingen anden følt og gengivet den særegne Stemning, der hviler over den stille Skovsø.

Johannes Helms, Zakarias Nielsen, Elith Reumert, Rose Bruhn, Alexander Svedstrup, Georg Nordkild og flere andre har ligeledes benyttet Emner fra de nordsjællandske Skove i deres Forfatterskab.

Gribskavs storladne Natur, Skovensomheden, har ingen hverken før eller siden givet en saa fortættet og andagtsfuld Skildring af som Søren Kierkegaard. Det var i »Stadier paa Livets Vej«, han i 1845 skrev:

»Der ligger i Grib Skov et Sted, som kaldes Ottevejskrogen; kun den finder det, som søger værdeligen; thi intet Kort angiver det. Navnet selv synes ogsaa at indeholde en Modsigelse, thi hvorledes kan et Sammenstød af otte Veje danne en Krog, hvorledes kan det Alfarne og Befarne forliges med det Afsides og Skjulte? — — Og dog er det saaledes: der er virkelig otte Veje, men dog meget ensomt. Modsigelsen i Navnet gjør da Stedet blot mere ensomt, som Modsigelse altid gør ensom. De otte Veje, den megen Færdsel er kun en Mulighed, en Mulighed for Tanken. Ingen færdes paa denne Vej uden Vinden, om hvem det ikke vides, hvorfra den kommer, eller hvor den farer hen... Selv den, der fulgte den snævre Fodsti, som frister ind i Skovens Indelukke: selv han er ikke der saa ensom, som man er det ved de otte Veje, paa hvilke ingen rejser. Otte Veje og ingen Rejsende. Det er jo, som var Verden uddød, og den Efterlevende bragt i den Forlegenhed, at der var ingen til at begrave ham; eller som var det hele Folkefærd vandret ud ad de otte Veje og havde glemt den Ene! —«

Litteratur:

- Elith Reumert*: Grib Skov. Kbh. 1897.
Knud Christensen: Gribskov, Hillerød 1929.
Hans Olrik: Tisvilde og Omegn. Kbh. 1920.
 Danmark, Land og Folk ved *Daniel Bruun*, Nordsjællands-Afsnittet. Kbh. 1921.
Trap: Kongeriget Danmark, 4. Udg., Frederiksborg Amt.
J. Jensen: Frederiksborg Stutteris Historie. Kbh. 1910.
Valdemar Seeger: Fra Kulsvierlandet. Hillerød 1929.
 — Fra Frederiksborg og Kronborg Amter. Hillerød 1931.
Anders Uhrskov: Folkesagn. Kbh. 1922.
 — Fra Stavnsbaand til vore Dage, 3. Del. Kbh. 1940.
 Forskellige Aargange af Fra Frederiksborg Amt.

TISVILDE HEGN OG NÆRMESTE OMEGN

Af *M. Larsen.*

Naar man ad Landevejen fra Helsinge til Frederiksværk kommer op paa de høje Bakker i Ramløse Sogn, faar man efterhaanden Udsyn over flere særprægede Landskaber. Alle-rede paa Bavnehøj i Skærød standser man ved den vide Ud-sigt mod Sydvest over Arresø med det høje Landskab ud mod Roskilde Fjord som Baggrund. Fra Hyrdehøj over for Ramløse Forsamlingshus har man et storslaet Syn ud over Ellemose med de fyldige, afrundede Tibirke Bakker bagved, og er man kommet igennem Ramløse By, har man fra den sidste Bakke ved Vejen, Lunebjerg, foran sig lige mod Vest et vidt Udsyn over den store Flade, der med eet Navn kaldes »Sandet«: mod Øst og Syd begrænset af Arresø og længere borte af Arrenakke Bakker; mod Vest gaar »Sandet« over i Melby Overdrev med Asserbo Plantage; længst ude ser man de høje Bakker ved Hyllingebjerg, og tidligere — før Asserbo Plantage var vokset saa stærkt til — kunde man i klart Vejr, og da særlig ved Solfaldstid, se Kattegats glitrende Flade bag Klitterne ved Liseleje og Melby Overdrev. Nord for »Sandet« hæver Tisvilde Hegn sig paa et stærkt bakket Terræn, hvis østlige Del, Tibirke Bakker, falder brat mod Ellemose.

»Sandet« var omkring Aarhundredskiftet (1900) kun meget lidt beplantet, og de Dele af det, der blev dyrket af Be-boerne i de smaa Ejendomme, som især fandtes langs Lande-vejen, gav kun et meget magert Udbytte. — Men i de følgen-de Aartier er Landskabets Karakter i høj Grad blevet forandret: paa de side Flader og især langs Grøfterne ud imod Ar-resø staar nu kraftige Pilebuske, Elle- og Birketræer, og paa de mere tørre Partier er Fyr og til Dels Gran slaaet godt an. I Læ af denne Beplantning er der mange Steder anlagt pæne

smaa Haver ved Husene, og ogsaa de dyrkede Marker er i nogen Grad blevet forbedret. Mange af de tarvelige gamle Beboelseshuse er blevet erstattet med nye solide Bygninger, men desuden ligger der spredt i Bepplantningen en Mængde mindre Sommerboliger, mest Bjælkehuse i mørk Træfarve eller andre Træhuse i livlige Farver; saadan Bebyggelse findes endnu tættere langs Vejen fra Sandkroen til Liseleje, og Egnen er derfor i Sommertiden stærkt præget af »Landliggerne«s Liv og Færd.

I forhistorisk Tid har Arresø staaet i Forbindelse med Kattegat over »Sandet« og Melby Overdrev og med Roskilde Fjord gennem Bydinge Aa i Lavningen Vest om Arrenakke Bakker. Den nuværende Halvø Halsnæs var saaledes en Ø og Højdedraget i Tisvilde Hegn en Halvø, idet Ellemose i Forbindelse med Tisvilde Mose dannede en Vig fra Arresø helt op i Nærheden af Tisvilde By.

At der allerede langt tilbage i Danmarks Oldtid har boet Mennesker paa Halvøen mellem Kattegat og Ellemose og ved Vigens Kyster — ligesom ved Roskilde Fjord — ses af de mange Oldtidsgravhøje, der findes her. Saaledes er der en ret tydelig Række igennem Ramløse Sogn fra Arresø helt op til Holløse i Nærheden af Tisvilde, og i Tisvilde Hegn skal være fundet omkring 30 Høje, men disse er nu for største Delen dækket af Flyvesand. Af historiske Kendsgerninger ved man ogsaa, at Halvøen, hvor Tisvilde Hegn og Tibirke Bakker nu findes, i Middelalderen har været en frugtbar Egn; saaledes skal der imellem Asserbo og Tibirke have ligget en nu fuldstændig forsvunden By, Torup, der i 1560 havde 12 Gaarde, men tidligere havde haft 16. En stor Del af Halvøen har været skovklædt; der er i Nærheden af Stranden fundet gamle Egestubbe og længere inde ogsaa temmelig store Bøgestubbe, ligesom ogsaa Asserbo Slot har været omgivet af baade Ege- og Bøgeskov. Alene det, at Asserbo Kloster — senere Slot — har været anlagt her, fortæller, at Egnen i Middelalderen har været meget mere frugtbar end nu.

Asserbo Slots Ruin, der ligger i den sydligste Del af Tisvilde Hegn, er den sidste Rest af det Slot, som i det 15. Aar-

hundrede blev bygget paa den Grund, hvor Biskop Absalon omkring 1160 oprettede et Kloster, og hvortil han indkaldte Munke fra Chartreuse-Klostret i Frankrig. De franske Munke blev dog snart kede af at bo i det fremmede Land og drog efter kort Tids Ophold her tilbage til Frankrig. Absalon solgte derefter Asserbo til Cistercienserklostret i Sorø. Ved Køb og Gave samledes en Del Jordegods under Asserbo, deriblandt den førnævnte Landsby Torup; der oprettedes en Ladegaard, som styredes af en Foged; men jævnlig kom Cisterciensermunke fra Sorø for at tilse Gaarden.

Saaledes gik det meste af 300 Aar. Men i Længden fandt Munkene fra Sorø det dog for ubekvemmt at opretholde det fjerne Gods, og omkring 1450 solgte de Asserbo til Rigsraad Peder Oxe (d. ældre). Efter i et Par Slægtled at have været i hans Families Eje blev det i Slutningen af Aarhundredet overdraget til Rigshofmester Poul Laxmand, der forøgede Godset med det meste af Tisvilde, Tibirke og Holløse, som han købte af Esum Kloster. Han var Ejer af meget andet Gods og en mægtig og fornem Mand, der endog havde Kong Hans som Gæst paa Asserbo (1496). (Som et Minde om dette Besøg har man senere kaldt en Høj i Nærheden af Raabjerg for »Kong Hans's Høj«). Men i 1502 blev Poul Laxmand dræbt paa Højbro ved Københavns Slot af to Adelsmænd, og snart efter blev han af Kong Hans sigtet for at have forraadt Kongens Sag i Sverige. Rigsraadet dømte ham som Landsforræder, og hans Gods tilkendtes Kongen. Saaledes kom Asserbo under Kronen, men godt en Snes Aar senere blev det af Frederik I givet tilbage til Laxmands Arvinger. 1560 afstod Poul Laxmands Datterdatter, Fru Gjørvel, og hendes Mand, Gert Ulfstand, Asserbo med alt tilhørende Jordegods til Kronen mod Forlening med Gods i Skaane. Man faar ved denne Lejlighed Oversigt over Asserbo-Godsets Størrelse: Foruden Hovedgaarden Asserbo hørte dertil de førnævnte Byer Torup, Tibirke, Tisvilde og Holløse, men ogsaa et Par Gaarde i Nejlunge, ja endog Grønholt og Roland i Asminderød Sogn.

Saaledes var da Asserbo nu kommet i Kongens varige Eje, og man kunde vente, at der skulde komme gode, rolige Tider

for det lille Slot. Men snart efter maa Sandfygningen ude fra Kysten have taget kraftigt fat, for en Menneskealder senere kaldes Asserbo »en liden Gaard«, hærget af Ildsvaade og dækket af Sand, der dyngede sig sammen om den nu forladte og forfaldne Gaard. Hvor Bønderne kunde komme til, brød de det gode Murværk ned og brugte Stenene til deres Bygninger. Efterhaanden blev Asserbo til en øde Banke, der laa upaaagtet hen, indtil Frederik VII, som var ivrig Arkæolog, tog fat paa at udgrave Borgen. Dette foregik i Sommeren 1849, og Kongen opholdt sig meget ved Udgravningen og ledede Arbejdet selv i denne for Landet saa vanskelige Tid — det andet Krigsjaar i Trearskrigen. Udgravningen er ikke blevet foretaget med særlig Omhu eller stor Kyndighed, men man har dog kunnet danne sig et Begreb om Slottets Beliggenhed og Indretning. Den velbevarede brolagte Gaardsplads har en Udstrækning af 17 × 18 Meter, og uden om den har ligget fire Fløje — eller maaske kun tre, da Gaardspladsen maaske kun har været lukket mod Øst med en Mur, eftersom der til den Side ikke findes noget Fundament af Bygningsværk. Af de tre Fløje er der kun de nederste Dele af Murene samt et Par Kælderrum tilbage.

Til Minde om Frederik VII og hans Udgravning af Asserbo er der i 1874 af »Egnens Mænd og Kvinder« rejst en Granitsten med Indskrift tæt ved Indgangen til Ruinen, paa det Sted, hvor Kongen havde sit Telt under Opholdet ved Arbejdet med Udgravningen. Denne Sten er slæbt dertil fra Unnerup, hvor den havde været Dæksten over et Langdyssekammer, der var blevet sløjftet.

Hvorledes Sandflugten, der ødelagde Asserbo, er brudt ud, vides ikke med Sikkerhed. Folkesagn fortæller, at en Havtyr kom op til Asserbos Køer, og da Hyrden jog den bort, rodede den Sandet op med sine Horn og fremkaldte derved Sandflugten. Sagnet indeholder sikkert den Sandhed, at det er Kvæghjordene, der har huseret i de hidtil faste Strandbakker og løsnet Overfladen. Men dertil kommer sikkert en hensyns-

løs Borthugst af Skoven inden for Bakkerne, saa Vestenvinden har faaet frit Løb og ført Sandet ind over det dyrkede Land.

Igennem Regnskaber, Skrivelser og Optegnelser kan man følge Sandets Fremtrængen og Ødelæggelse af det dyrkede Land og Landsbyerne. I Lensregnskabet 1583 er der nu kun 9 Gaarde i Torup, Tibirkes 12 Gaarde er gaaet ned til 11, Tisvildes 13 Gaarde ogsaa til 11. 1593 kaldes Asserbo »en liden Gaard«, og Torup har nu kun 6 Gaarde. 1612 opgives Tibirke Præstegaard, Sognet lægges til Vejby, saa Tibirke bliver Anneks dertil. Fra 1613 maa Bønderne i de omliggende Landsbyer hjælpe Tibirke Bønder at sætte Risgærder mod Flyvesandet. Ved Svenskernes Hærgen 1658 ødelægdes Torup helt; den dækkedes efterhaanden af Sand, og dens Minde lever nu kun i Navnet »Toels Gadekær« et Stykke Nordøst for Asserbo, hvor Tagrør fra den fugtige Undergrund skyder op gennem Sandet, og lave Forhøjninger i Jordsmonnet er Gaardenes sidste Spor.

Imod Slutningen af det 17. Aarhundrede er Skovene og Markerne mellem Kattedag og Tibirke fra Asserbo til Tisvilde næsten aldeles dækket af Sand. Flyvesandsstykket havde nu en Omkreds af ca. 25 km, idet det ogsaa strakte sig langt ind over Asserbo, hvor det stoppede Afløbet fra Arresø, Bydinge Aa, saa Søens Vand gik ind over Engene og Markerne langs Søens Bredder. Efter gentagen forgæves Oprensning maatte Bydinge Aa opgives som Afløb fra Søen, og i Aarene 1717—19 blev den nuværende Afløbskanal gravet gennem Arresødal og Frederiksværk til Fjorden. De lave Risgærder, som man søgte at standse Sandet med, hjalp kun lidt, og da Skovene efterhaanden var meget medtagne, blev det til sidst vanskeligt at skaffe Gærdestaver. Alligevel vidste man ikke andet Middel end disse Risgærder. 1703 fik Tisvilde og Tibirke Bønder derfor Befaling til at holde Gærderne vedlige imod Afslag i Hoveri og Tjenestekørsler. Men denne Befaling frugtede intet; Modstanden var i Virkeligheden opgivet. En stor Sandklit stod nu med sit ene Hjørne ind over Tibirke By og skjulte den forladte Præstegaard; med sit andet Hjørne taarnede den sig op mod Kirken; 1717 naaede den til Tagskæg-

get. Der blev indstillet til Kongen at lade Kirken rive ned, men det vilde Frederik IV ikke tillade.

Under Danmarks Deltagelse i den store nordiske Krig 1709—20 var Regeringen ikke videre lydhør for Henvendelser om Hjælp, men i 1723 bliver Spørgsmaalet om Sandflugtens Dæmpning taget op for Alvor, maaske under Pres fra den dygtige og nidkære Amtmand over Kronborg og Frederiksborg Amter, Frederik Gram. I hvert Fald var han den, der i de følgende Aars Arbejde med Dæmpningen stadig og energisk paakaldte Regeringens Hjælp.

Allerede i det 16. Aarhundrede havde man ved den jyske Vestkyst gjort Forsøg i det mindre med at dæmpe Sandflugten der, men de Resultater, man havde naaet, var saa smaa, og Opmærksomheden om dem saa ringe, at Regeringen ikke mente deri at kunne finde nogen Vejledning ved Arbejdet i Tisvilde. Derimod var det kendt, at man i Holland havde haft gode Resultater ved Dæmpning af Sandflugt i Klitterne. Gennem den danske Gesandt i Holland kom Regeringen i Forbindelse med en dansk Mand, der i længere Tid havde opholdt sig i Holland og der arbejdet ved Sandflugtsdæmpning og lært alt, hvad Hollænderne kendte af Midler dertil. Paa Regeringens Anmodning kom han hjem, men da han saa, hvor frygteligt Sandflugten havde taget Overhaand, turde han ikke tage Kampen op med den, men rejste igen til Holland.

Men kort Tid efter — i Oktober 1724 — meldte der sig hos Kongen en Mand fra Oldenburg, Johan Ulrich Røhl, der i sit Hjemland havde arbejdet med at sikre Kysten saavel mod Sandflugt som Oversvømmelse. Han tilbød at tage Kampen mod Sandet op, blev udnævnt til Sandflugtsinspektør og slog sig ned i Tisvilde. De Planer, Røhl fremsatte, fandt Kongen dog alt for kostbare, men Amtmand Gram støttede kraftigt Røhl, og lidt efter lidt gav Regeringen efter og lod omsider Røhl faa 100 Soldater, 30 Vogne og 60 Heste til Raadighed. Frederik IV blev meget interesseret i Arbejdet og tilsaa det ofte; hans Efterfølger, Christian VI, lod endog bygge et lille Hus derude til sig og Dronningen og fulgte derfra med Interesse Røhls Foranstaltninger.

Røhl begyndte Arbejdet med at lade køre Masser af Tang paa de løse Klitter og øde Sandsletter. Men tillige anvendte han store Mængder afskaarne Græstuer (Græstørv). Alene til Frøbakke kørtes i 1726 henved 500 Læs Tuer. I denne Belægning saaede han Frø af Klittag og Marehalm, allerede det første Aar 67 Tønder, og der fortsattes stadig dermed. Frøbakkens Navn er aabenbart kommet af de store Mængder af dette Græsfrø (senere ogsaa Fyrrefrø), som blev udsaaet her. Paa selve Frøbakke og trindt omkring i Skoven, hvor Lysforholdene tillader det, er der endnu Levn af det Klittagsdække, hvormed man bandt Flyvesandet. — Snart saaede Røhl ogsaa Gulkløver, Gyvel og Tornblad, ja, han prøvede endog med Træplantning. Og Forsøget lykkedes. Ganske vist rev Stormen nu og da nye Huller paa de mest udsatte Steder, men de blev dækket og Fygningen der standset. 1738 betragtede man Sejren som vundet, og paa Stuebjerg, tæt ved Tisvilde By, rejstes Sandflugtsmonumentet, der af Egnens Folk har været kaldt »Perminen« (Pyramiden). Det er dog ingen Pyramide, men en smuk tresidet Sandstensstøtte i Rokokostil, udført af Billedhuggeren J. D. Gerchen, der bl. a. ogsaa har været Meister for Frederik IV's og hans Dronnings Sarkofager i Roskilde Domkirke. De to Konger, der regerede under Sandflugtsdæmpningen, Frederik IV og Christian VI, er forherligede paa Støtten, baade ved Kronen og Navnetrækket foroven og ved de tre Indskrifter paa Støttens Sider. De to Indskrifter, paa Latin og Tysk, er forfattet af Historikeren Andreas Hojer, den tredje, paa Dansk, af Helsing-Præsten Jørgen Friis, og den lyder saaledes:

Her saa det ilde ud for nogle Tider siden,
 med Sand var alting takt, og Faren var ej liden.
 Sandhavet vokste til, fløj frem, naar Vinden kom,
 og drev saa mangan en fra Hus og Ejendom.
 Hvorfor Kong Frederik til Landets Gavn og Bedste
 lod gribe Værket an med Vogne, Folk og Heste
 og lod saa vidt man kom, den løse Sand besaa,
 at der, hvor intet var, nu vokser Græs og Straa.

Vor sjette Kristian, vor Herlighed i Norden,
ved ham det ganske Værk til Ende bragt er vorden.
O! at hans Slægt og Sæd saa længe blive maa,
som man kan Støv og Sand omkring ved Havet faa!

Om nogen spørge vil og haver Lyst at vide,
paa hvem i dette Værk Monarken kunde lide,
da haver Amtmand Gram ej hvilet med sit Øje,
og Røhl, som vel fortjent, er lønnet for sin Møje.

De gamle Skovpartier ved Tisvilde og Tibirke var saa godt som uddøde, da Røhl begyndte Sandflugtsdæmpningen. Kun en lille Rest af St. Karens Skov fandtes endnu paa Strækningen mellem Raabjerg og Frøbakke. I Ly af denne hendøende gamle Skov anlagde Røhl i 1724—25 en Plantage paa 10 Tønder Land. Han saaede Agern og Bog, der dog kun gav forkrøblede Træer; bedre lykkedes Birke- og Poppelplantning. Af en lille Egelund, som han anlagde neden for Frøbakke, findes endnu en Række prægtige Ege langs Skovdiget. Disse Brudstykker af Plantning var Begyndelsen til Tisvilde Hegn. Dens Historie er en lang Række Skildringer om Kamp mellem Menneskene og Naturen — og mellem Menneskene indbyrdes.

Røhls Efterfølgere, Sandflugtsinspektører og senere Forstinspektører, saaede, plantede og hegnede; men Bønderne havde saa liden Forstaaelse af Fredningens Betydning for Arbejdets Trivsel, at de lod deres Kreaturer drive løse omkring og ødelægge baade Plantning og selve Sandflugtsdæmpningen. I en Beretning fra 1747 fortælles, at »over 300 Stykker Kvæg og Bæster gaar, hvor de vil.« Hvor Kreaturerne ødelagde det Lag af Græstuer og Klittag, der bandt Sandet, satte Stormen igen Sandflugten i Gang, saa der stadig maatte dæmpes paa ny, og af mange Hundrede Planter, der plantedes eller voksede op af de Mængder Frø, der saaedes, fik de fleste kun en kort Levetid. — Men dygtige og energiske Forstmænd med Interesse for Skoven arbejdede ufortrødent videre, og nu —

to Hundrede Aar efter Sandflugtsmonumentets Afsløring — staar Tisvilde Hegn som en af de største og smukkeste Skove i Landet, med en Mangfoldighed af forskellige Planter, med særprægede Partier af Eg og Bøg, men ellers naturligvis mest bestaaende af Gran og Fyr, mellem hvis Stammer Skovbunden er dækket af bløde Puder af Mos eller Lag af Rensdyrlav.

Trolde-skoven.

— Ud mod Kysten kæmper Fyrretræerne stadig en haard Kamp med Vestenvinden; de trykkes ned og kryber langs Jorden i sære, forvredne Former, men rejser stadig Hovedet igen og lever videre. Et saadant ejendommeligt Parti er Trolde-skoven mellem Kysten og Strandvejen i Nærheden af Brantebjerg.

Omkring 1860 blev Skoven gennemtrukket af et System af Brandlinier, oppløjede Striber, der bestandig holdes fri for Plantevækst for at formindske Faren, hvis Skoven skulde komme i Brand. For at forhindre Opkomsten af Brand er Tobaksrygning og Brug af aaben Ild strengt forbudt i Tisvilde Hegn og Asserbo Plantage.

I Skovens Udkant mod Øst ligger Tibirke Kirke som den sidste Rest af den gamle Tibirke By, der i Tiden omkring 1725 blev opgivet og Gaardene flyttet til den nuværende By

Tisvilde Hegn. Ved Horsebæk.

lidt Nord for Kirken. Byens Navn tyder paa, at der i gammel Tid har været en hedensk Offerlund her, helliget Guden Ti eller Tyr. I Nærheden af Kirken findes ved Vejen en Helligkilde, Toftekilde. Kirkens ældste Del stammer fra Slutningen af det 12. Aarhundrede, men ca. 1440 blev det gamle

Kor nedrevet og erstattet af et nyt, der i Modsætning til den almindelige Byggemaade er baade højere og bredere end selve Kirkeskibet. Denne anselige Udvidelse af Kirkerummet staar sandsynligvis i Forbindelse med det store Besøg af valfartende til Helene Kilde ved Tisvildeleje; Kirken fik Del i de store Offergaver, der af disse blev nedlagt i Kildeblokken i Tisvilde. I det 15. Aarh. rejstes det smukke Taarn, og der blev indbygget Hvælvinger i Kirken.

Efter Sandflugtens Dæmpning blev Kirken udgravet og Kirkegaarden paa ny anlagt omkring den. Skoven er vokset op uden om den og hegner en fredfyldt Plet, der ikke alene virker stemningsfuldt paa de besøgende, men er blevet mange af de Københavnerne, der har Sommerbolig herude i Sognet, saa kær, at de har skaffet sig Familiegravsted paa den smukke lille Kirkegaard.

Tæt Nord for Tisvilde Hegn, ca. 2 km fra Kattegats Kyst ligger den gamle By Tisvilde. Navnet er sikkert kommet af en Helligkilde, Ti's Væld, der ligesom Offerlunden i Tibirke er helliget Guden Ti eller Tyr. Denne Kildes hedenske Hellighed har sikkert holdt sig i Almuen ind i den kristne Tid og er da af Kirkens Mænd taget i den katolske Kirkes Tjeneste ved, at man har knyttet et Helgensagn til den og derved styrket Troen paa dens Hellighed og helbredende Kraft. Sagnet fortælles ikke ens i de Optegnelser, der findes fra forskellige Tider og Steder, men fælles for dem er, at de handler om en hellig Kvinde, St. Helene, hvis Historie er blevet knyttet til Kilden, som derefter er blevet kaldt Helene Kilde. Den almindeligst kendte Form af Sagnet meddeles 1818 i J. M. Thieles »Danske Folkesagn«: Helene var en from Eneboerske i Sverige. Onde Mennesker myrdede hende og kastede Liget i Havet, men en stor Sten hævede sig op og bar det afsjælede Legeme over til Tisvilde Strand. Her fandt Bønderne Liget og vilde jorde det kristeligt paa Kirkegaarden i Tibirke. Da de bar Liget fra Stranden hen mod den stejle Skrænt, skete det Jærtegn, at Skrænten brast, og der dannedes en Kløft,

hvorigennem de bar Liget op. Paa det Sted, hvor de først satte Baaren for at hvile, udsprang et Kildevæld, Helene Kilde. Et Stykke inde paa Marken førte Bærerne uhøvisk Tale, og da blev Baaren saa tung, at den sank ned i Jorden; det Sted blev Helenes Grav. Stenen, der bar St. Helene til Tisvil-

Helene Grav.

de, blev liggende ved Kysten et Stykke ude fra Land; ved Lavvande kunde den ses, og man kunde i den paavise Mærker af hendes Hænder, Fødder og Haar.

De faste Holdepunkter i dette Sagn er den store Sten, der stadig siges at være synlig ved Lavvande, den ejendommelige Kløft i Skrænten med Kilden et Stykke oppe paa Skraaningen og endelig Graven inde paa Marken. Stenen, Kløften og Kilden kan dog alle forklares som naturlige geologiske Forekomster, og Graven har maaske været en Oldtidsgravhøj, hvorpaa der i den katolske Tid er blevet bygget et lille Kapel til Ære for St. Helene. Efter Reformationen blev det ned-

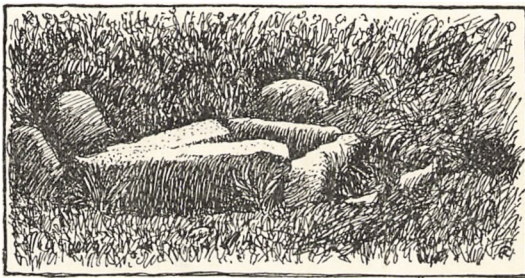

revet, men Murbrokker af Munkesten er helt til vor Tid opløjet paa Marken Øst for Graven.

Der findes ikke fra Middelalderen skriftlige Vidnesbyrd om Valfarter til Helene Kilde og Grav; først fra den protestantiske Tid haves Beretninger derom. Det var især ved St. Hansdagstid, at man søgte til Kilden. De syge drak af Kilden og badede deres svage Øjne, Krop eller Lemmer i dens Vand, derefter skulde de tilbringe Natten paa Helenes Grav. Mange syge siges at have faaet deres Førlighed og Helse igen, og som Offergave efterlod de deres Krykker, Forbindinger eller nogle af deres Klæder ved Graven, og i St. Helene Kilde-Blok i Tisvilde blev der lagt saa mange smaa Pengegaver, at det kunde løbe op til omkring 100 Rigsdaler om Aaret. Disse Penge tilfaldt Tibirke og Vejby Kirker og blev brugt dels til Kirkernes Vedligeholdelse og dels til Uddeling blandt de fattige i Sognet.

Det protestantiske Kirkevæsen modarbejdede Overtroen om St. Helene, og i 1617 forbød Landemodet i Roskilde at vise hende nogen Dyrkelse og opsætte Kors med Haar og Klude paa til hendes Ære; Gud alene skulde have Æren for Vandets Kraft, og til Tak for Helbredelsen kunde man betænke de fattige med en Gave i Blokken. Forbudet hjalp dog intet, Kilderejserne blev tværtimod hyppigere. Selv højtstaaende Personer troede paa Kildens helbredende Kraft. Christian IV lod foretage Analyse af Kildens Vand og lod de mest ansete Læger afgive Erklæringer, og skønt der ved Undersøgelserne ikke blev fundet noget særligt i Vandet, lod Kongen dog Kilden oprense, karmsætte og overdække med Tag (der senere ombyttedes med et Skur, hvis frønnede Rester endnu ved sidste Aarhundredskifte fandtes om Kilden). Vejen fra Frederiksborg til Tisvilde — Kildevejen — blev udbedret, og St. Hansdag 1639 kom Christian IV selv til Kilden, drak af dens Vand og ofrede 150 Daler i Kildeblokken. Ogsaa de efterfølgende Aar søgte Kongen Helbredelse ved Kildens Vand; midt i Tisvilde By lod han bygge et Herberge med Badstue til sit eget Brug; Bønderne kørte saa Vand fra Kilden til Kongens varme Bad. — Ogsaa Frederik III og Chri-

stian V besøgte Kilden, og naar Kongerne saaledes førte an, forstaar man, at Tilstrømningen var meget stor; selv fra Sverige kom Folk hertil. Den ansete Læge, Professor Ole Worm, der i 1647 maatte finde sig i at følge sin syge Svigerfader til det da saa moderne Kursted, fortæller, at der ved Kilden var opstillet »utallige Kors, store og smaa, behængt med Klude, Baand, Haar o. s. v. tilligemed Krykker, Kæppe, Bærebøre og andet saadant, som de syge, som har bekommet Bedring, har til et Taknemligheds Tegn der oprettet.«

Helene Kilde.

Mange syge har virkelig ved Kilden faaet Lindring eller endog fuld Helbredelse for deres Lidelse; stærk Tro har til alle Tider kunnet udrette det vidunderlige! Græsted-Præsten Erich Hansen udgav i 1650 en Beretning om underfulde Helbredelser ved Kilden, og langt hen i næste Aarhundrede var der endog Læger, der troede paa Vandets Kraft over for Lamhed, Gigt o. lign. Sygdomme.

Men i Oplysningstiden — i det 18. Aarh. — kom Kritikken stærkere frem, og Overtroen havde ikke den Magt som tidligere. Ved Midten af det 19. Aarh. kunde man for sidste Gang se Avertissementer i københavnske Aviser om Rejse-selskab til Helene Kilde paa St. Hansdag. Men da havde Valfarterne til Tisvilde forlængst faaet en Tiltrækning af en anden Art. De havde nemlig affødt Kildemarkeder og Kildefester. Disse Fester holdtes St. Hans Aften og de nærmest liggende Søndage, til sidst — i Tiden omkring Aar 1900 — dog kun Søndagen nærmest St. Hans. Disse Markeder og Fester

blev efterhaanden almindelige Folkefester, hvor unge og gamle samledes om de til de forskellige Tider almindelige Forlystelser. At »tage til Kilderne« var endnu i Slutningen af sidste Aarhundrede for mange af Egnens Hjem en fast aarlig Familienudflugt, som for manges Vedkommende afløstes af »Fruebjerg-Møderne«, der begyndte i de samme Aar og blev afholdt ved samme Tid paa Sommeren.

Modsætningen mellem den Alvor, hvormed de syge søgte Helbredelse ved Helene Kilde og Grav, og de lystige Kildemarkeder og -fester er af Maleren Jørgen Sonne forevigtet i to af hans Billeder: »Syge ved Helenegraven i Tisvilde« og »St. Hansfest i Tisvilde«.

Troen paa Helbredelse ved Helene Kilde og Grav er nu »en saga blott«, og Kildefesterne er kun et Ungdoms- og Barndomsminde for gamle Folk paa Egnen. Men Tisvilde og Tisvildeleje er ikke derfor svundet bort i Glemsel — tværtimod! Egnen er blevet berømt for andre Sundhedskilder: I Stedet for Helene Kildes lidet tiltalende Badeforhold søger man nu den prægtige Kattegatsstrand med det herlige, friske Havvand, og i Stedet for hendes triste »Grav« paa Marken det yndige, stille Tisvilde Hegn med sin kraftige Duft af Fyr og Gran, sine skyggefulde Løvskovspartier og sine prægtige Høje og Udsigtspunkter: Bangshøj med Enebærdalen, Harehøj, Brantebjerg — hvorfra en vid Udsigt over Kattegat og den lave Skov ved Kysten — og Tibirke Bakker, hvor man har frit Syn langt ind over Landet.

Disse tiltrækkende Forhold har gjort Tisvildeegnen til et af de mest søgte Sommeropholdssteder for Københavnerne og andre Byboere, men ogsaa mange af Egnens faste Beboere vender kvæger sig her paa de varme Sommerdage i Kattegats friske Bølger, ved Solbad paa Strandbredden og Spadsere- eller Cykleture ad Tisvilde Hegns fredelige Stier eller Veje.

Litteratur:

Hans Olrik: Tisvilde og Omegn. Kbh. 1920.

Hans Olrik: Tisvildeegnen i gamle Dage. (Fra Frederiksborg Amt 1906)

Edvard Holm: Sandflugtens Dæmpning i Tisvildeegnen. (Fra Frederiksborg Amt 1907).

LIDT OM DE NORDSJÆLLANDSKE SØER

Af C. Wesenberg-Lund.

Næppe i nogen Del af vort Land — Silkeborgegnen maaske undtagen — spiller Søerne saa stor en Rolle som i Nordsjælland. Det nordøstlige Sjælland huser vort Lands dybeste Sø Furesø, vort Lands største Sø Arresø og vor næststørste Esrumsø. Disse Søer og med dem mange mindre: Farumsø, Frederiksborg Slotssø, Guresø o. m. a. fik den største Betydning for vor Egns Befolkning. Køkkenmøddinger og Gravhøje, særlig i Egnen om Arresø, bærer Bud om Oldtidsfolkenes Liv. Adelsborge er mærkelig sjældne, men af Kongsgaarde, Slotte og Klostre har vi flere end nogen anden Del af vort Land. Alle er de knyttet til Søerne; Hjortholm og Dronninggaard til Furesø; Gurre til Guresø, Søborg til Søborgsø, Æbelholt Kloster, Asserbo og Dronningholm til Arresø; Hirschholm til Hirschholmsø; Badstrup Ruinen til Badstrupsø, Esrum Kloster til Esrumsø; senere i Tiden Frederiksborg Slot til Frederiksborg Slotssø og Fredensborg til Esrumsø. Det var Søerne med deres skovrige Bredder, den rige Vildtbestand og det rige Fiskeri, der tiltrak Samfundets mægtige og fik Munkene til at bygge ved deres Bredder, desuden fik adskillige af Borgene ved at kontrollere Broer, Vejpas o. s. v. vistnok tillige en vis strategisk Værdi. Aaløbene drev Rækker af Møller; Mølleaaen, Furesøens Afløb, endog 7. I Ly af Slotte, Borge og Klostre opstod eller udviklede sig Byerne: Hillerød, Farum, Fredensborg, Esrum, Frederiksværk. Det er derfor naturligt, at vi giver en kort Beskrivelse af et Par af de vigtigste Søer.

Furesøen er vort Lands dybeste Sø (36 m). Dybden er i og for sig ikke imponerende. Sætter vi Runde Taarn ud paa det dybeste Sted, kunde vi omtrent sidde tørskoet paa Top-

pen. For vore Forhold er Dybden dog ikke ringe. Vi maa nemlig erindre, at Kattedag fra Samsø Syd paa, Bælterne og hele Østersøen Vest paa fra Gedserrev, bortset fra enkelte meget smalle Render, ikke har Dybder paa over ca. 40 m. Det er den eneste af vore Søer, i hvilken der fra Istiden er afspærret Skabninger, der findes i den den Dag i Dag.

Esrumsø er, skønt meget større end *Furesø*, 17 Kvadratkilometer (mod 9) kun ca. 20 m dyb. Den er en halv Snes kilometer lang, men kun 2—3 kilometer bred. Den har smalle Plantebælter; Bæltet med Flydeblade (Aakander etc.) er kun svagt udviklet. Plantevæksten gaar ned til ca. 5—6 m. Af Planter, der dækker Søskraaningerne, men naar Overfladen, nævnes Vandpesten. Den kom 1836 til Europa fra Amerika; men kun Hunplanten kom over. Den formerer sig her i Europa kun ad ukønnet Vej, men har gjort det saa kraftigt, at den hurtigt erobrede de store mellemeuropæiske Floder, stoppede Trafikken paa Floderne og fik derfor, og ikke fordi den forpestede Vandet, Navnet Vandpest. Den har allerede længe faaet Borgerret her i Landet; den naaede *Esrumsø* først for nogle Aar siden. Fiskerne er ikke altid glade for den, fordi den hindrer Nettene i at gaa til Bund. Uden for Plantebælterne kommer den store, nøgne, flade Søbund, dækket af kulsort Dynd. Det indeholder mange Dyr, men dog kun af faa Arter. Mest fremtrædende er Myggelarverne; de findes i uhyre Mængder; fra dem klækkes de enorme Myggesværme, der om Foraaret vælter op af Søen, dækker al Plantevækst og som Røgskyer staar over *Gribskov*. Disse Myg stikker ikke; Stikmyggene udklækkes inde i de smaa Vandhuller i *Gribskov* og *Fredensborg Slotshave*. Myggelarverne fra *Esrumsø*s dyndede Flader er knaldrøde; de danner en vigtig Del af Aalens og Karpfiskenes Føde. — En af Søens interessanteste Dyr er Vandmuslingen, den ligner en lille *Blaamusling*. Dens Hjemstavn er for Øjeblikket *Sortehavet*, hvorfra den i Begyndelsen af forrige Aarhundrede vandrede op gennem de store Floder. Os naar den 1843, først i *Voldgravene* omkring *København*; den danner den *Dag i Dag* en vigtig Del af *Dykændernes Føde* i alle Søerne om *København*. Den naar *Furesø* 1915 og *Esrumsø* 1922—1936. Overalt er den en

vigtig Næringsfaktor i Søens Dyreliv, særlig for Aal og Andefugle.

Naar Dyrelivet ude paa de store Sødybder er ret fattigt paa Dyrearter, skyldes det her som i alle vore Søer, at Iltmængden ved Bunden er saa ringe. Der indtræder om Sommeren en Periode, hvor al Ilten omtrent opbruges, og det er de færreste levende Væsener, der kan tilpasse sig til Livet under disse Forhold. Inde i Plantebælterne paa lavere Vand rører sig derimod et rigt Dyreliv. Søens Temperatur er sjældent over 20 Gr. C., ved Bunden aldrig over 10—11; denne Temperatur indtræffer her først i Oktober, d. v. s. at nede ved Bunden indtræffer Sommeren meget senere end ved Overfladen. Vandstanden er meget lidt varierende. Større Tilløb har Søen ikke; Afløbet foregaar gennem Esrum Kanal. Man har beregnet, at Vandet forbliver ca. 7½ Aar i Søen. Som over alt i Lande med Øklima er Isforholdene meget varierende. Der er Aar, hvor Søen slet ikke fryser til; andre, hvor Isen er saa tyk, at man kører med Hest tværs over Søen; den kan ligge over Søen i ca. 2 Maaneder. — Vandet er ualmindelig rent og klart; Forureningen er endnu meget ringe.

I Søens klare Vandmasser findes her som overalt i Søerne det Samfund af Dyr og Planter, som man plejer at betegne som Plankton eller for at bruge det ikke særlig heldige danske Ord Svævet. Man er som Regel vistnok tilbøjelig til at opfatte dette som noget ret uvirkeligt. I Virkeligheden kan man f. Eks. i Frederiksborg Slotssø med store Poser i Løbet af nogle Minutter samle sig en god Haandfuld. Dér i Søen bestaar Planktonet overvejende af blaa grønne Alger, der her, ligesom i Silkeborgsøerne og Viborgsøerne, danner det saakaldte Vandblomstfænomen. Som oftest fremkalder de ilde Lugt og ikke sjældent Fiskedød, undertiden Kreaturdød, naar Kreaturerne drikker Vandet. Søer med stærke Vandblomstfænomener har næsten altid stinkende Søbund. Esrumssø frembyder kun sjældent noget af alt dette. Her dannes Planktonet overvejende af Kiselalger eller Diatomeer, hvis Kiselskeletter aflejres paa Søbunden. Det dyriske Plankton bestaar overalt fortrinsvis af, hvad vi paa Dansk kalder Vandlopper. De fylder Vandmas-

serne med Myriader; de er i evig Bevægelse, formerer sig enormt og lever af Planktonplanterne. Da disse i deres Lege-mer indeholder Olier, gaar Planktonolierne over i Vandloppernes Legemer, der indeholder Masser af Oliedraaber. Naar de spises af Ungfisken, gaar Olierne over i disse og aflejres som Fedt i deres Legemer.

Om Fiskebestanden er der her kun Grund til at fremhæve, at Søen rummer vore almindelige Fiskeformer: Aal, Gedde, Aborre, Brasen. I Kanalen er der lidt Ørredfiskeri; til visse Tider i Forsommeren stiger Masser af Lampretter op i den. Maaske bør der tilføjes, at en lille Karpesisk *Løjen*, der mere end sine Slægtninge er Overfladefisk, i hvert Fald under Verdenskrigen var Genstand for ivrig Fangst. Den er meget stærkt sølvglinsende; Skællenes Perlemoderglans blev brugt til Fremstilling af uægte Perler.

Af Fuglelivet skal kun fremhæves, at Søen hver Vinter besøges af 20—30 nordiske Svaner, Sangsvanerne, der holder til, saa længe Søen er aaben; endvidere af uhyre Mængder af Troidænder; karakteristisk for Søen er endvidere de utrolige Mængder af Blishøns, der ofte i Senefteraar ligger som en sort Bræmme langs Kysten. Stor Skallesluger skal yngle ved Søen; Toppet Lappedykker er almindelig; Isfugl og om Vinteren Vandstæren ses altid ved Søens Bredder.

Arresø. I mange Retninger er Arresø meget afvigende fra de fleste af de danske Søer. Med sine 40 Kvadratkilometer er den Landets største Sø. Det er en afspærret Havarm, der paa det Tidspunkt, da Oldtidsfolkene dannede deres Køkkenmøddinger ved vore Kyster, oppe ved Liseleje stod i aaben Forbindelse med Havet; den sendte sine dybe Fjorde ind ved Tibirke, forbi Nejede Vesterskov, ned mod Æbelholt Kloster og mod Ølsted; disse Fjorde er nu Moser eller side Engstrækninger. Ved Tillukningen af Forbindelsen med Havet har Flyvesandet haft sin store Indflydelse og dermed ogsaa i Havarmens Forvandling til Sø. Ud fra Asserbos Historie kan Sandflugtens Begyndelse tidsfæstes til Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Afløbet lukkes, Vandstanden stiger; allerede fra ca. 1700 er Klagerne over den høje Vandstand, der hindrer

Befolkningen i at faa Høet tørt og vanskeliggør Tørveskær, stadig stigende; Klagerne fortsættes ind i vort Aarhundrede. Selv om Arresø i Flademaal er mere end dobbelt saa stor som Esrum-sø; er dens Vandmængde næppe mer end halv saa stor som dennes. Søen er nemlig overmaade lav, ikke mer end højst ca. 4 m, en god lang Bambusstang naar Bunden overalt. Meget store Dele af Søen er under 4 m. Den lave Vandstand fremkalder en af Søens ejendommeligste Egenskaber. Udsat for alle Himlens Vinde har disse en uhyre Magt; Vinden sætter hele Søbunden op, og det fine Dynd fylder Vandet. Det er Grunden til, at Søen som Regel har en leret, gullig Farve, fremkaldt af de enorme Masser af opstemt Bundmateriale. Kun om Vinteren, naar Isen dækker Søen, bliver Vandet, naar Dyndet bundfælder sig, krystalklart. Svævet spiller som farvegivende Faktor en ganske underordnet Rolle. Hovedformerne er blaagrønne Alger, særlig Slægten *Lyngbya*, opkaldt efter en gammel Præst Lyngbye, der ligger begravet paa Søborg Kirkegaard. Han virkede i første Halvdel af forrige Aarhundrede som Præst og udgav et stort Værk over Alger, der gjorde hans Navn kendt langt ud over Landets Grænser.

Adskilligt minder om den Periode, da Søen stod i Forbindelse med Havet. Overalt ved Søbredderne skyller Bølgerne Hjertemuslinger op; de indsamles og anvendes som Hønsfoder. Stumper af Bændeltang findes endnu aflejret dybt nede i Dyndet. Engang har sikkert Skrubber levet herinde, men de er forlængst forsvundet. Muligvis tør vi sætte Forekomsten af Emden eller Strandkarpn, der i hvert Fald for faa Aar siden vandrede op i Pølaen for at lægge sine Æg, i Forbindelse med den Periode, da Søen var forbundet med Havet. Karakteristisk for Søens Bred i Modsætning til Esrum-sø er de brede Bælter af Tagrøret; Rørskæret her i Søen giver en betydelig Indtægt. Uden for det er det særlig Vandaxene, der mange Steder optræder som store Pletter.

De sidste Mosedrag og Engene om Søen har hørt til Nordsjællands rigeste Jagtomraader; Masser af Vadefugle har holdt til her: Viber, Ryler, Bekkasiner, Brushøns o. m. a. Rørdrummen var til for faa Aar siden en omend sjælden Gæst.

De Fugle, der maaske mest karakteriserer Søen og dens Bredder, er Sangsvanen, der besøger Søen, men ikke i stort Antal, Hejrerne, der har deres Reder i den nærliggende Lyngby Skov, og Graagaasen, der yngler her. Den sidste er ikke altid velset, fordi den ødelægger Rørene, bider de unge Skud af og knækker dem.

I Befolkningens Historie har Søen altid spillet en stor Rolle. Søen selv er ca. 7300 Tdr. Land, men den afvander et Areal paa ca. 40.000 Tdr. I regnfulde Aar tilføres Søen meget store Vandmasser. Lav som den er, vil Vandet hurtigt stige ud over Engene. Vandmasserne udnyttes dels af Krudtværkerne, dels af Fabrikkerne ved Frederiksværk. Disse var altid interesserede i at holde Vandstanden saa høj som muligt, hvad der selvfølgelig medførte, at Masser af Lodsejerne havde vandlidte Arealer. Det drejede sig om Klager fra ca. 600 Lodsere. Lige fra omkring 1800 satte Landvæsenskommissionerne ind, og siden da har der været en hel Række. Omkring 1915 var det, som om der var en Mulighed for en Ordning, men da hævdede Københavns Kommune, der faktisk ejede Vandmassen, at den af Hensyn til Københavns Vandforsyning ikke kunde gaa med til en Sænkning af Vandspejlet. Man enedes da om Oprettelsen af 4 Pumpestationer, der gennem de tilførende Aaer skulde pumpe Vandet ud af Engene. Der er ved denne Fremgangsmaade nu inddraget meget store Dele af de tidligere vandlidte Arealer.

NORDSJÆLLANDS PLANTE- OG DYREVERDEN HISTORISK BELYST

Af *Vagn Petersson*.

Nordsjællands Natur, som saa ofte har været Genstand for Digternes Hyldest, hvor vort nationale Landskabsmaleri med P. C. Skovgaard og Johan Th. Lundbye fik sit Gennembrud, hvor Konge, Adel og Kirke først, og senere i vældigere og vældigere Omfang Hovedstadens Borgere, søgte hen for i dens Skove og ved dens Strande at hvile ud og styrkes til Hverdagens Slid, har naaet denne sin fremskudte Plads dels ved sin Beliggenhed nær Hovedstaden dels ved sin rige Veksling af Landskabstyper.

I Frembringelsen af et Landskabs Karaktertræk spiller dets Plante- og Dyreverden en meget væsentlig Rolle. Ikke alene giver Planteverdenen en sidste Afrunding og Udformning af de Linier, som geologiske Kræfter i Tidens Løb har skabt, men ogsaa Landskabets Farvevirkning og Farveveksling efter Aarstid, Tidspunkt paa Døgnet og skiftende Skydække skyldes jo Plantevæksten. Og dette brogede Billede faar et endnu mere fremtrædende Islæt af Liv ved Dyrenes Færden og Stemmer, som i saa høj Grad bidrager til Naturens Trolddomsmagt over det menneskelige Sind.

Det var derfor intet Under, at netop Nordsjællands Plante- og Dyreverden, som man havde lige uden for Universitetsbyens Porte, tidligt blev Genstand for videnskabelig Undersøgelse. Den ældste Fortegnelse over den danske Flora, »Viridarium Danicum« af *Peder Kylling* (1688) nævner allerede mange nordsjællandske Findesteder. Den første Lokalflora omfatter i det væsentlige den nordsjællandske Plantevækst, men den kaldes ganske vist »Den københavnske Flora«, skrevet af Lægen *H. C. Schumacher* 1801. En senere

Lokalflora for Nordsjælland, en af de største i sin Art her i Landet, er udgivet 1872 af *Hans Mortensen*, som da var

Rypelyng, *Dryas octopetala*. I Tundratiden prydedes Danmarks Bakker af dens elfenbenshvide Blomster og dens blanke mørkegrønne Løv.

Seminarielærer i Jonstrup. — Undersøgelsen af de danske Søers og Vandløbs lavtstaaende Plante- og Dyreverden paa-begyndtes af *Otto Friedrich Müller* (1730—85) ved Frederiksdal, og i 1897 grundlagde *C. Wesenberg-Lund* det første

ferskvandsbiologiske Laboratorium sammesteds, 1908 flyttedes det til Hillerød, hvor det fra 1930 har haft sin egen Bygning ved Slotssøen. Ved en enestaaende Iagttagelsesevne over for den levende Natur og sin usædvanlige Evne til i Ord at give Udtryk for sine Oplevelser og videnskabelige Resultater har Wesenberg-Lund bragt Danmarks og ikke mindst Nordsjællands skønne Natur en Hyldest, der staar højt baade som Videnskab og Poesi. I Frederiksdal ligger nu »Dansk biologisk Station«s Ferskvands-Laboratorium ledet af C. V. Otterstrøm.

Berømt og skelsættende i dansk Naturforskning er *Japetus Steenstrups* Afhandling »Geognostisk-geologisk Undersøgelse af Skovmoserne Vidnesdam og Lillemose«, offentliggjort 1841 (Vidnesdam ligger 2 km S. f. Høje Sandbjerg og Lillemose lige bag Rudersdal Kro). Hovedtrækkene i Planternes og Dyrenes Indvandring blev herved straks slaet fast: Asp, Fyr, Eg og El har efterhaanden afløst hverandre som vigtigste skovdannende Træ. Da Svenskeren *A. G. Nathorst* i 1870 ved Alnarp i Skaane havde paavist Tundraplanter i Leret under Mosens Tørv, tilkaldte Steenstrup ham, og de fandt da ogsaa de samme Planterester under vore nordsjællandske Moser. 1901 offentliggjorde *N. Hartz* og *V. Milthers* det første Fund af mere varmeelskende Plante- og Dyreformer i Ferskvandsdynd midt i Lagserien af Tundraler fra Allerød Teglværksgrav. I 1920 endelig udkom *Knud Jessens* »Moseundersøgelser i det nordøstlige Sjælland«, hvori den pollenanalytiske Metode for første Gang kommer til Anvendelse herhjemme. Man havde i 1910 i Sverrig begyndt at foretage Moseundersøgelser efter en ny Metode, som snart viste sig at give overraskende gode Resultater. En ganske lille Portion af Tørvemassen behandles paa passende Maade (f. Eks. Kogning med Kalilud), hvorefter en Prøve undersøges ved 200 Ganges Forstørrelse under Mikroskop. Man kan da let finde og bestemme Blomsterstøvet — Pollenet — fra de vigtigste Skovtræer og for øvrigt ogsaa fra andre Planter i Prøven, da Pollenkornene fra de forskellige Arter afviger meget fra hverandre i Størrelse og Form. Det er herved blevet muligt at

foretage en langt grundigere og mere systematisk Udforskning af Mosernes Lagfølge, idet man ikke længere er henvist til Studiet alene af Lagene i Tørvegravene, men kan foretage Børinger i Mosen og ved systematisk Undersøgelse af Boreprøverne efter den nye Metode faa Materiale til at tegne et helt Tværnsnit af den. Ja, man kan endog ad denne Vej bestemme, i hvilket Lag en Knoglerest af et Dyr eller en Kulturgenstand har ligget, idet der ofte i Huller og Hjørner af Genstanden er Tørve- eller Dyndrester nok til at kunne foretage en saadan Pollenanalyse paa. Det er derfor ikke formaalstjæntligt at rense det fundne, inden disse Rester er blevet undersøgt af Fagfolk. — I 1850 fastslog Lejrekommisionen, Geologen *Forchhammer*, Zoologen *Japetus Steenstrup* og Arkæologen *Worsaae*, ved Undersøgelsen af Skaldyngerne ved Havelse Mølle, nær Havelse Aas Udløb i Roskildefjord, at disse Dynger, saaledes som *Worsaae* allerede havde udtalt som sin Mening, var Dynger af Affald fra Stenaldertiden, »Køkkenmøddinger« kaldte *Steenstrup* dem. Og netop Undersøgelserne af Køkkenmøddingerne, hvorefter der er paavist saa mange ved Roskilde Fjord, har givet os væsentlige Oplysninger om Dyrenes Indvandring i Danmark.

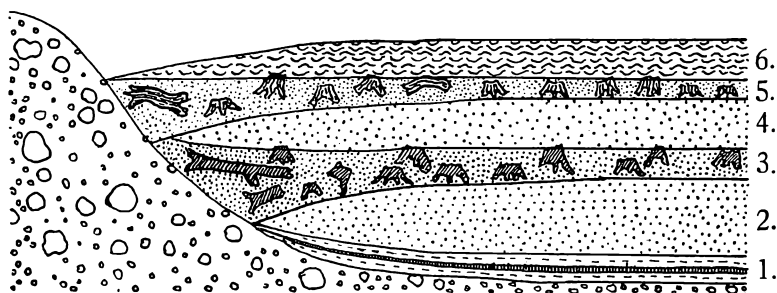
For Studiet af Danmarks Plante- og Dyreverden i Fortid og Nutid er Nordsjælland saaledes blevet den klassiske Lokalitet. Og vi vil nu se lidt nærmere paa Resultaterne af dette Studium.

Den Plante- og Dyreverden, der for Tiden findes i Danmark, er kun et Led i en Udvikling, som tog sin Begyndelse, da Istidens mægtige Gletsjerdække smeltede og dens Moræner og Flodaflejringer blottedes, saa at Livet atter kunde tage Landet i Besiddelse.

Men dette Tidspunkt var ikke det samme for de forskellige Egne af Landet, og Nordsjælland hører til de Dele af Danmark, der senest befriedes for Isen. Hvor mange Aar der er forløbet under Afsmeltingen, vides ikke. Man har søgt at bestemme det ved en nøjsommelig Optælling af de skiftende Lagserier fra denne Tid, i hvilken der om Sommeren med stærkere Strøm af den nu rigelige Smeltevandsmængde af-

sattes større og mere grovkornede Lag end om Vinteren, men noget endeligt Resultat er man ikke naaet til. Nogle Tusind Aar har dog Afsmeltningen af hele den Ismasse, der laa over Danmark, sikkert taget.

Det har været en Tundraflora og -fauna, der rykkede ind og efterhaanden tog den jomfruelige Jord i Besiddelse. I Lavningerne har der vokset Star, Græs, lave Pilearter og Dværgbirk, paa Bakkeskraaningerne har Purpur-Stenbræk og Rype-

Skematisk Tværsnit af en nordsjællandsk Skovmose med Aflejringer fra samtlige Afsnit af Tidsrummet efter Istiden. — 1. Lerlag fra arktisk Tid med Gytjelag fra Allerødtid. — 2. Gytje og 3. Tørv fra boreal Tid. — 4. Gytje fra atlantisk Tid. — 5. Tørv fra subboreal Tid. — 6. Tørv fra subatlantisk Tid.

lyng (Dryas) pyntet op med deres smukke Blomster. Men Plantevæksten har ikke staaet sluttet nok til at hindre Overfladevandet i at skylle Masser af Ler ned i Søerne, der fyldte de utallige Huller og Lavninger i det bølgende Morænelandskab. Derfor finder vi Lerlag paa Bunden af Moserne, men Lerlagene er afbrudt af et Lag Ferskvandsdynd, saakaldet Gytje, der indeholder Rester af storbladede Birke, Fyr, Asp og Ene, der vidner om en Klimaforbedring — Allerødtiden, som ovenfor nævnt. — Temperaturen maa atter være sunket, Lerafsætningen med Tundraplanter fortsættes, indtil Klimaet igen bedres og tillader mere varmeelskende Former at indvandre. Og i den følgende Tid afsættes nu udelukkende Tørv og Gytje i vekslende Lag, saaledes som ovenstaaende Figur viser.

Undersøges Tørv og Gytje paa den ovenfor anførte Me-

Aar	Postglacial Tid		Klima	Bøgetid Lynghede	Moderne Agerbrug Læge- og Haveplanter	Historisk Tid		
1000 e. Chr.	Stenalderens Litorinahav	nuværende Kyster udvikles	fugtigt køligt	Ukrudt	Hestebønne, Rug, Vajd Hør, Spergel, Dodder	Jernalder		
0			(subat- lantisk)					
1000 f. Chr.			tørt afta- gende Temp. (sub- borealt)				2. Egeblands- tid	Avn og Bøgg
2000	Østersø Ishav Fastlandstid	Stenaldersænkning	fugtigt varmt	1. Egeblands- tid	Trækul Ged, Hest, Faar, Svin, Okse	Yngre Stenalder		
3000							Litorinahav	Vedbend, Mistelten, Hornnød Ask, Løn
4000								
5000	Østersø Ishav Fastlandstid	Stenaldersænkning	tørt sti- gende Temp.	Over- gangstid	Lind, El, Eg, Elm Kronhjort, Raadyr, Elsdyr Vildsvin, Tamhund Sumpskildpadde	Ældre Stenalder		
6000							Litorinahav	Fyrre- Has- seltid
7000								
8000	Østersø Ishav Fastlandstid	Stenaldersænkning	arktisk (yngre Dryas- tid)	2. Tun- dratid	Rypelyng, Dværgbirk Polarpil, Lyng Vildhest, Rensdyr, Ulv Snehare	Ældre Stenalder		
9000							Litorinahav	halv- arktisk (Allerød Tid)
10000								
11000	Østersø Ishav Fastlandstid	Stenaldersænkning	arktisk (ældre Dryas- tid)	1. Tun- dratid	Rypelyng (Dryas) Dværgbirk, Polarpil Rensdyr	Ældre Stenalder		
12000							Litorinahav	halv- arktisk (Allerød Tid)
13000								
14000	Østersø Ishav Fastlandstid	Stenaldersænkning	arktisk (ældre Dryas- tid)	1. Tun- dratid	Rypelyng (Dryas) Dværgbirk, Polarpil Rensdyr	Ældre Stenalder		
15000							Litorinahav	halv- arktisk (Allerød Tid)
15000	Birke- tid	Dun-Birk, Asp, Ene, Fyr Elsdyr, Bæver, Landbjørn Irsk Kæmpehjort						

Oversigt over Planternes og Dyrenes Indvandring
(væsentligst efter Knud Jessen og Johs. Iversen).

tode, vil man se — saaledes som Skemaet S. 357 viser — i hvilken Rækkefølge Træer og Buske, Urter, dyrkede Planter, vilde Dyr og Tamdyr er indvandret eller indført i Landet. Det enkelte Skovtræs Indvandringstid kan bestemmes ved dets Pollen, men først efter nogen Tids Forløb gør det sig saa stærkt gældende ikke alene ved sit Pollen, men ogsaa ved saadanne Rester, som kan ses med de blotte Øjne, Grene, Frugter, hele Stammestykker, og i en saadan Mængde, at det præger et helt Lag i Mosen. Fyrren indvandrede til Nordsjælland sammen med Birken, spiller først en mere underordnet Rolle, men breder sig derefter mere og mere, saa at den aabenbart mange Steder har dannet et tæt Skovdække. Steenstrup skriver allerede i sin Afhandling om Vidnesdam: »Det betydelige Antal af Stammer, man finder paa et indskrænket Rum, leder til den Slutning, at deres ranke Væxt skyldes en tætsluttet Stand, og at altsaa den Skovstrækning, de dengang dannede, var reen eller bestod af Naaletræer alene«, medens han om Lillemosens Fyrrestammer udtaler: »de ere i det Hele taget langt fra at være saa ranke som Stammerne i Vidnesdam, da de ere meget mere forgrenede, og Grenene begynder at udgaae i en langt ringere Høide«. — Efterhaanden breder Hasselen sig stærkt, og Elm, Eg, Lind og El indvandrer. Ellen erobrer den fugtige Bund, medens de tre andre Løvtræer langsomt trænger Fyrren bort fra den ikke alt for næringsfattige Jordbund og danner Højskoven; under Indflydelse af det fugtigt-varme Klima i den »atlantiske Periode« bliver Mistelten almindelig, og Vedbenden naar saa kraftig en Udvikling, at den blomstrer. Klimaet ændres atter noget, Sommeren holder sig ganske vist paa et Par Grader over den nuværende, men Vintertemperaturen bliver lavere, Vedbenden faar sjældnere Lejlighed til at blomstre, og Asken bliver mere, Elmen mindre fremtrædende, Hornnød indvandrer (f. Eks. i Sækkedam i Rude Hegn). Klimaet bliver endelig ved Overgangen mellem Bronze- og Jernalder fugtigere, og Sommertemperaturen aftager. De mere varmeelskende Former trænges tilbage, ja Hornnød forsvinder helt, Lyngen breder sig, hvor Skoven er fældet og Markerne forladt, og

Skovens vigtigste Træ bliver nu Bøgen, medens Ellen breder sig paa de fugtigere Steder. Hvordan Bøgen vandt i Kampen om Herredømmet, viste *Vaupell* i sit bekendte og smukke Værk »De danske Skove« 1863. Hvad angaar Rødgranen, som nu er saa almindelig et Skovtræ, naaede dette ikke af sig selv hertil, men indførtes i ca. 1730 i Tisvilde og næste Gang 1763 flere Steder af *von Langen* sammen med Ædelgran, Skovfyr og Lærk. Mosefundene viser desuden (se Figuren S. 356), at der to Gange siden Skovens Indvandring mange Steder har fundet saa betydelige Fugtighedsændringer Sted, at det er blevet tørt nok til en Udvandring af Træerne paa Mosebunden, hvad de mange Stubbe i de to Lag henholdsvis fra boreal og subboreal Tid i Mosen har klargjort. Derefter er det blevet fugtigt igen, Tørvemosset har atter kunnet brede sig, hvor Skovens Kæmper er sunkne om, kvalte af den stigende Vandstand. I en Afhandling fra 1941 gør *Johs. Iversen* opmærksom paa en pludselige Aftagen af Skovtræpollen lidt ind i den subboreale Tid (se Skemaet) med samtidig Stigning af Urtepollen — særlig *Vejbred*, »den hvide Mands Fodspor« — og netop her findes Lag af Trækul: det da indvandrede Agerbrugs- eller maaske snarere Kvægavlsfolk har afsvedet Skoven for at skabe Græsgange og Marker, — sikkert den voldsomst virkende Faktor for Plante- og Dyreverdenens Udbredelse i Danmark, Mennesket, tager nu for Alvor fat. *Johs. Iversen* skildrer Begivenheden saaledes: »Et større Antal Mennesker har altsaa slaaet sig ned i en Egn og grundlagt en Bygd paa et dertil egnet Sted. Endnu inden de har flyttet deres Husdyr til deres nye Hjemsted, har de i Fællesskab udført en vældig Skovrydning. Husdyrene skulde jo have Føde, men Urskoven har ikke kunnet yde den. Man maa ikke forestille sig den som en Nutids Egeskov; talløse døde, styrtede Træer har ligget paa Kryds og tværs og gjort Skoven ret ufremkommelig og fattig paa Græs og løvrige Buske. Der maatte skaffes Lys og Plads, saa Urter og lave Buske kunde vokse frem. Til det Formaal har Ilden været et mindst ligesaa vigtigt Hjælpemiddel som Øksen. En Kulturskov af Løvtræer er ikke saa nem at faa i Brand, men i Ur-

skoven lettes Foretagendet af de uhyre Mængder af dødt, tørt og mørnet Ved, som ligger overalt og er let antændeligt. Rimeligvis har Menneskene iøvrigt hjulpet til ved nogen Tid før Ildspaaættelsen at hugge Buske og mindre Træer om og slaa Kærver omkring de større Ege, for ikke at behøve at fælde dem. Efter Branden har Landskabet haft et trist Udseende; i den forkullede Ørken har de store, men ødelagte Ege raget op som Vidner om den tidligere mægtige Urskov.« — Videre: »Vi maa altsaa tænke os, at en mindre Del af det ved Landnamet askelagte Omraade er blevet tilsaaet, medens Størsteparten har været overladt til sig selv. Den sorte Flade er hurtig blevet grøn af de fremspirende eller fremskydende Urter, Buske og Træer, hvis friske Løv har været kærkommen Føde for Faar og Kvæg, der har gaaet frit om. Paa denne Maade er der opstaaet en forbyttet lav Kratskov, i hvilken Hassel og El har spillet en fremtrædende Rolle. Efterhaanden som det er lykkedes Træerne at skyde op over Dyrenes Rækkevidde, er Skoven blevet mørkere, formodentlig har man saa bødet paa det med Øksen.« De Steder, hvor disse Forhold har kunnet paavises, er bl. a. Ordrup Mose, Søborg Sø og iøvrigt mere eller mindre tydeligt mange af Landets øvrige Moser.

De dyrkede Planter Indvandring kender man dels fra Moseundersøgelserne, dels fra Kulturlagene, hvor man ogsaa kan paavise dem ved Aftryk i Lerkar. De første dyrkede Planter var Hvede og Byg. Foruden almindelig Hvede dyrkedes Eenkorn og Tokorn; det er mest sandsynligt, at Hveden dyrkedes som Vaarsæd, — Vintersæd fik man først med Rugens Indførelse. Byggen var den seksradede Form, saa vidt det har kunnet bestemmes. Disse Planter kendes fra den yngre Stenalder. — Med Bronzealderen kommer Hirse og Havre. Hirse kendes desuden fra romersk Jernalder og Folkevandringstid, hvorefter Dyrkningen af denne Plante ophører. Havren er efterhaanden traadt i Stedet for Hirsens. — Fra Jernalderen dyrker man i Danmark Rug; fra Folkevandringstid, ja maaske endog fra Bronzealder, Hør; Ærten rimeligvis fra romersk Jernalder.

Og med disse dyrkede Planter indfinder sig da en stor Mængde Ukrudtsplanter: Vejbred (baade »Kæmper« og lancetbladet V.), hvidmelet Gaasefod, Snerle-Pileurt, Bleg Pileurt, Rødknæ, Ager-Stedmoderblomst, Klinte o. s. v. — Mange Ukrudtsplanter stammer ligesom Kulturplanterne fra det vestlige Asien.

Under de ovenfor nævnte Vilkaar, Klimaændringerne og Menneskets Indgreb, er i Tidens Løb skabt de Plantesamfund, som vi nu ser saavel i Nordsjælland som i det øvrige Land. Undersøger vi imidlertid Floraens Sammensætning inden for et enkelt Plantesamfund, Skov, Mark, Eng, Mose, Hede, Klit og Strand, vil det trods Danmarks Lidenhed være muligt at paavise karakteristiske Forskelle mellem de enkelte Landsdele. Ja, tager vi netop Nordsjælland og specielt Frederiksborg Amt, vil enhver, der er lidt fortrolig med de almindelige Planter og Plantesamfund, hurtigt finde Forskel paa den Skovbundsvegetation, som ses i Gribskov og Store Dyrehave med deres Morbund (den tørveagtige Skovjord, som navnlig naar anselig Tykkelse og karakteristisk Udvikling omkring Træernes Rødder), og den langt frodigere længere Syd paa samt i Øresundskystens Skove. I Gribskov ser vi Majblomst, Skovsyre, Flitteraks og i Lysninger Lyng, Blaabær, Bølget Bunke og Gederams, medens Anemoner, Kodriver, Bingelurt, Lærkespore, Guldnælde, Vorterod, Skovmærke er de fremtrædende i Amtets frodigere Skove. Dette er dog Forskelle, der i det væsentlige skyldes Jordbunden og derfor ogsaa ses inden for andre Landsdele. Mere ejendommeligt virker Tisvilde og Hornbæk Plantager med deres af Vinden krogede og forkrøblede Naale- og Birketræer i Strandskoven og med deres sene Indvandrere som Linnæa og visse Gøgeurter og Vintergrønarter. Og Vegetationen her, i Asserbo Plantage, paa mange af Moserne i denne Egn, ja helt ind i Egnene om Hillerød, minder med sin Klokkelyng og Rosmarinlyng, sine duftende Porsbuske, Enebær, Ulvefod og Multebær om de jyske Hedeegne. Endnu mærkeligere er vel dog den isolerede Forekomst af Former, der ellers kun kendes fra Vestjyllands Klitsøer, i Gurte Sø, Former som Lobelia, Brasenføde, Strandbo, Tu-

sindfrø. Vil vi finde Steder, hvor den ældre Plantevækst endnu kan ses, maa vi til Kæmpehøjene og Aasene, navnlig Skuldevaasen i Horns Herred, samt Bakkeskraaningerne, de gamle Klinter, ned mod Roskilde Fjord; flere Planter, som ellers er uddøde eller sjældne, f. Eks. den ranke Edderkopurt med sine skønne hvide Blomster, har her fundet et sidste Tilflugtssted, men flere og flere synes at forsvinde. Mange Steder langs Fjorden, hvor Kysten er lav og ikke angribes for stærkt af Bølgegang, og navnlig langs Randen af Nordskoven i Horns Herred, strækker sig en Bræmme af Strandenge med Salturt, »Kveller«, paa de fugtigste Steder, Hindebæger med sine rigtblomstrende Stande af ganske smaa, blaa Blomster, samt forskellige Græsser og Siv, alle velkendte fra den slesvigske Marsk. — Frederiksborg Amt er et af Landets skovrigeste Amter, over 15 % Skov, hvad der dels skyldes dets sandede Jordbund, der ikke har været gunstig for Opdyrkningen, dels de store Krongodser, hvor Kongerne har ønsket at bevare de store Jagtdistrikter og endelig den tidlige Nyplantning af Skov, saaledes som Tisvilde og Hornbæk Plantager paa Steder, hvor Sandflugten maatte dæmpes.

Som det vil ses af Skemaet, svarer Dyreverdenens Udvikling ganske til Planteverdenens. Man har fundet dens mere uforgængelige Rester i Moser og Kulturlag og kan saaledes konstatere, at der sammen med den første Tundratids Planter har levet Rensdyr af samme Form som de nordamerikanske, men forskellig fra den skandinaviske, og i Havet Grønlandshval, Sæler og Polartorsk, muligvis Isbjørn og Hvalros. I Allerødtiden kommer Bjørn, Ulv, Bæver, Elsdyr og den siden da helt uddøde Kæmpehjort — foruden Rensdyr og Fjeldrype — men med den sidste Tundratid bliver Dyreverdenen atter præget af de arktiske Former blandet med sydøsteuropæiske saadanne; man har fundet Rensdyr, Vildhest, Bison, Snehare, Steppeegern og Fjeldrype i Aflejringerne. Saa forsvinder efterhaanden atter de udpræget arktiske blandt disse i Løbet af Birke-Fyrretiden, og med Fyrre-Hasseltiden bliver det Dyr som Urokse, Kronhjort, Raadyr, Elsdyr og Bæver, der er de mest fremtrædende Pattedyrformer. Desuden har her levet

Vildsvin, Vildkat, Ulv og Bjørn, af Fugle Sortspætte, Tjur, sort Stork, Havørn, Fiskeørn, Knopsvane og mange andre. Sumpskildpadden bliver almindelig i denne Tid med den høje Sommertemperatur. Og selv om Mængden af de store Arter, Urokse og Elsdyr, tager af, vel sagtens paa Grund af Menneskets Jagt paa dem, bliver Dyrelivet stadig rigere; i Jylland finder vi Los og iøvrigt krøltoppet Pelikan og Gejrfugl, den store uddøde Alkefugl, som man ogsaa kender fra Knoglerester i Havelse Køkkenmødding. Men med Ege-Asketiden indvandrer det agerdyrkende eller rettere kvægavlende Folk og med det følger Husdyrene, Køer, Faar, Svin. Ved Rydningen af Skoven og den øgede Jagt paa Skovens Dyr, som ogsaa følger med denne pludselige Tiltagen af Befolkningstætheden, oprinder en ond Tid for den vilde Fauna. I Løbet af denne Tid, σ : inden historisk Tid og vel endda længe inden, uddør Elsdyr, Urokse og Bison, af hvilke den sidste dog aldrig naaede større Talrighed her i Landet, og Bjørnen og Ulven synes forsvundet med Stenalderen; ganske vist er der jo senere skudt Ulve i Jylland, men der menes, at de stammer fra en Indvandring i det 15. og 16. Aarhundrede.

En anden Aarsag til Faunaens Tilbagegang var de geografiske Ændringer af Landet. Lige siden Istiden har Skandinavien og de øvrige Omraader, som lettedes for Isdækkets mægtige Vægt, været under Hævning, men samtidig steg Havet, hvis Vandmasser nu forøgedes ved de uhyre Tilstrømninger af Smeltevand, og det skete gentagne Gange, at Stigningen af Havet fik Overtaget. Netop i den atlantiske Periode (se Skemaet) griber da Havet flere Gange saa dybt ind i Landet som aldrig før eller senere; Danmarks Opløsning i Øer sker paa denne Tid, og derved sættes Bom for alle ikke flyvende Dyrs Indvandring. De Dyrearter, der isoleredes paa Øerne, blev siden udsatte for helt at uddø her, naar Sygdomme i Bestanden greb om sig eller Menneskenes Indgreb blev dem for stærk. Medens saaledes Landfaunaens Udbredelse hæmmes af disse Forhold, breder Havfaunaen sig dybere ind i vore indre Farvande end nogensinde, og Østersen naar ikke alene gennem vore Sunde ind i den vestlige Del af Østersøen, men helt

ind i Bunden af Isefjord og Roskilde Fjord, sikkert paa Grund af stærke Tidevandsstrømme.

En Ejendommelighed i Udviklingen af Plante- og Dyreverdenen er visse Arters Evne til at fortsætte deres Eksistens længe efter, at Naturforholdene har ændret sig saaledes, at det Samfund af Livsformer, de hørte sammen med, i øvrigt er forsvundet. Særlig paafaldende er saadanne Levn eller Relikter fra Ishavet, naar de nu findes levende i Ferskvand som de af Wesenberg-Lund paaviste smaa Krebsdyr i Furesø, det eneste Sted i Landet, hvor de er fundet.

Den Indflydelse, Menneskene fik paa Dyreverdenen, blev ikke alene en Udryddelse af en stor Mængde Dyrearter, men ogsaa en stærk Forøgelse af de Formers Udbredelse og Talrigbed, som hører det aabne Land til; Harer og Markmus, Agerhøns og Lærker bliver nogle af de mest almindelige Dyr her i Landet. Der indføres Daadyr, Fasaner, Vildkaniner, Sika-hjort og andre. Af og til sker Indvandring eller Genindvandring, og i vore Dage, da Naturfredningen søger at give den vilde Natur bedre Vilkaar eller Fristeder — Reservatet ved Strødam f. Eks. — faar saadanne Indvandring større Mulighed for at lykkes; men der skal unægtelig lidt mere end en enkelt Elgko dertil!

Det uhyre Antal af Nordsjællands mindre almenkendte Plante- og Dyreformer, som ikke her er omtalte, kan ogsaa byde paa mangt og meget af Interesse, hvad Indvandrings- og Udbredelsesforhold angaar, men Pladsmangel forbyder en saadan Redegørelse, ligesom en Oprensning af sjældne Arter herfra hører Speciallitteraturen til. Og i mangt og meget har der ikke kunnet skelnes mellem Nordsjællands og det øvrige Lands plante- og dyregeografiske Historie, men hvor en saadan Forskel er kendt og fremtrædende, er det nævnt.

En enkelt Sag bør ikke forbigaaes. Den Fare, som den stadig fremadskridende Bebyggelse rummer for den levende Natur, mærkes i højere Grad i Nordsjælland end noget andet Sted i Landet. Upaakrævet og ukontrolleret Byggeri, Forurening af ferske Vande, tankeløs Bortplukning af Planter, Tilgrisning af Skov og Strand med Affald, Overdøvning af Naturens

Stemmer med Grammofon- og andet Skraal er saa fremtrædende her, at en strengere Lovgivning og Haandhævelse af Loven er nødvendig for at bevare det, der er tilbage, fra Forringelse — eller Tilintetgørelse.

Litteratur:

- Svend Dahl:* Den danske Plante- og Dyreverdens Udforskning. Kbh. 1941.
Børge Michelsen: Vore unge Videnskabsmænd arbejder. I. 5. Pollen, Fortidens »Fingeraftryk«. Kbh. 1941.
Johs. Iversen: Vore Mosers Vidnesbyrd om Klimaets, Plante- og Dyreverdenens Forandringer gennem Tiderne. (Ledetraad v. folkelig Universitetsundervisning Nr. 118). Kbh. 1941.
Daniel Bruun: Danmark (Land og Folk. Bd. I og V. Kbh. 1941).
Ragnar Spärck: Den danske Dyreverden, dyrageografisk og indvandringshistorisk belyst. Kbh. 1942.

LIDT OM NORDSJÆLLANDS ADMINISTRATIVE INDDDELING GENNEM TIDERNE

Af *L. C. Jensen.*

Længe før Danmarks Historie er skrevet ned, har man haft ordnede Forhold inden for Landets Grænser.

Det mindste Samfund med Retsregler var Landsbyen. Her samledes Bønderne af og til paa en bestemt Plads og traf Bestemmelse om Pløjning, Saaning, Høst og om andre fælles Anliggender. Lidt efter lidt fik man paa den Maade udformet bestemte Vedtægter, der mundtlig blev overleveret fra Slægtled til Slægtled.

Men det daglige Samkvem ikke blot i, men ogsaa uden for Landsbyen maatte naturligtvis føre til, at man maatte have et Sted, hvor Tvistigheder blev afgjort, Jord blev skødet og andre vigtige Afgørelser blev tinglyst. Dette Sted var Herredstinget.

Foruden at være en retslig var Herredet ogsaa en militær og senere tillige en gejstlig Inddeling.

I den ældste Tid var Nordsjælland delt i Lyng, Strø, Jørlunde og Horns Herreder. Gennem de mange Aarhundreder er der nærmest som Følge af Befolkningstallets Vækst og Opdyrkningen af ny Jord sket flere Forandringer.

Fra Strø Herred udskilte man saaledes kort før 1285 Holbo Herred, der fik Tingsted i Valby. Omtrent samtidig lagde man Jørlunde, Strø og Lyng Herreder sammen til Try Herred med Tingsted i Slangstrup. Med nogle mindre Afvigelser holdt denne Ordning sig nogle Aartier efter Reformationen, da de kongelige Borge, Kronborg og Frederiksborg, samt Helsingør trak Tingstederne til sig. Upraktisk maa det jo ogsaa have været, at Folk fra det store fjerntliggende Tikøb Sogn og fra Hørsholm, der begge hørte til Lyng Herred, oprinde-

lig maatte søge dette Herreds Tingsted i Uggeløse og senere Try Herreds i Slangerup. Man fik derfor i det 16. Aarhundrede ikke blot Tingsteder i Helsingør og Frederiksborg, men ogsaa i Hørsholm, hvorved Grunden blev lagt til de Birker, hvis Navne er bevaret i Betegnelsen paa vore nuværende Retskredse. Disse er: Helsingør Købstad med Kronborg østre Birk og Hellebæk Birk samt Hørsholm Birk, Hillerød Købstad med Frederiksborg Birk, Kronborg vestre Birk, Frederikssund Købstad og Horns Herred med Frederiksværk Købstad og Halsnæs Birk.

Et Birk var iøvrigt ofte kun et stort Gods, der enten tilhørte Kongen, Kirken eller en Adelsmand. For et saadant Omraade havde Ejeren Lov til at udnævne Birkets Dommer eller Birkefogeden, som man kaldte ham. Denne Ret forsvandt helt med Grundloven af 1849.

I Forbindelse med Omtalen af Herrederne skal det oplyses, at Dele af det oprindelige Jørlunde Herred siden 1562 har haft Navnet Ølstykke Herred, samt at det udstrakte Lynge Herred i 1862 i gejstlig Henseende blev delt i Lynge-Kronborg og Lynge-Frederiksborg Herreder.

Da man ved Kristendommens Gennembrud ikke kunde bygge en Kirke i hver Landsby, maatte flere Byer høre sammen i gejstlig Henseende. Et saadant Omraade kalder vi ogsaa i Nutiden for et Sogn.

I Frederiksborg Amts østlige Del er der jævnt hen og særlig i det sidste Aarhundrede oprettet nye Sogne og desuden bygget nye Kirker, f. Eks. Villingerød, Gadevang, Gurre, Egebæksvang (Espergærde), Humlebæk, Nivaa og Høsterkøb, medens der i den øvrige Del kun kan nævnes ganske enkelte Eksempler herpaa som Lynæs, Frederiksværk og Skoven i Horns Herred.

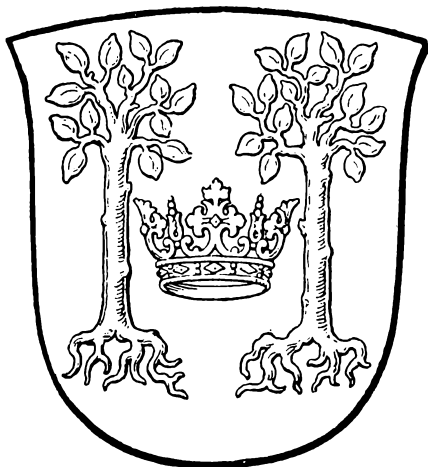
Den ældgamle Sogneinddeling er Grundlaget for den nuværende Kommuneordning, hvis første Oprindelse gaar tilbage til 1803. I det Aar forsøgte man nemlig at ordne Landets Fattigvæsen, idet man bestemte, at Sogne med fælles Præst som Regel skulde høre til samme Fattigkommune. Den Dag i Dag kan der nævnes mangfoldige Eksempler herpaa (Ferslev

—Vellerup, Helsinge—Valby, Lyngby—Uggeløse, Stenløse—Veksø m. fl.).

Da man i 1841 fik et egentligt Kommunestyre under beskudne Former med et Sogneforstanderskab i Spidsen svarende til vore nuværende Sogneraad, var der i Frederiksborg Amt 39 Sognekommuner og 3 Købstæder, medens der for Tiden er henholdsvis 43 og 4. De vigtigste Ændringer gaar ud paa, at Frederiksværk, der oprindeligt hørte til Vinderød Sogn, i 1907 er blevet en Købstad. I denne Forbindelse maa det nævnes, at Kregme, Vinderød med Frederiksværk, Melby og Torup Sogne til 1850 var een Fattigkommune. Oppe-Sundby og Ude-Sundby, der tidligere var een Kommune, blev adskilte i 1867, da en Del af Ude-Sundby blev indlemmet i Frederiksborg og Resten blev gjort til et Landdistrikt under samme Købstad. 1880 blev Lille Lyngby og Ølsted Sogne delt i to selvstændige Kommuner, og endelig er Orø i 1933 blevet henlagt til Holbæk Amt.

Gennem Middelalderen ejede Kongen og den katolske Kirke udstrakte Ejendomme i Nordsjælland. De kongelige Ejendomme styredes af Lensmændene, til hvem de var overdraget som Len. Paa »Regnskabslenene« — ogsaa kaldet »Fadburklenene«, fordi de »laa til Kongens Fadbur« — skulde Lensmændene gøre Kongen Regnskab for alle Indkomster; paa »Afgiftslenene« gik Indkomsterne til Lensmændene, som i Stedet betalte Kongen en vis Afgift. Paa »Tjenestelenene« ydede Lensmanden Kongen Krigstjeneste. Da Kronen inddrog Kloster- og Bispegodset efter Reformationen, blev en meget stor Del af det nuværende Frederiksborg Amt kongelige Len, hvorved man fik forholdsvis færre Godser i adeligt Eje end i andre Egne af Landet. Hovedlen var Frederiksborg, oprettet 1560 af Hillerødsholm, Abrahamstrup med Horns Herred samt Krogen, fra 1577 Kronborg Len. Til dette sidste hørte Holbo, Lyngby, Strø og Jørlunde Herreder, senere kun Holbo og Lyngby Herred, mens Strø gik til Frederiksborg. Blandt de mindre Len skal især nævnes Annissegaard, Asserbo, Dronningholm, Favrholt, Gurre, Søborg, Havelse og Hørsholm.

Kort efter Enevældens Indførelse i 1660 ændrede man Lenene til Amter. Det nuværende Frederiksborg Amt kom da paa det nærmeste til at svare til Kronborg og Frederiksborg Amter. I 1672 forenedes disse og blev i 1681 udvidet med Gerlev og Draaby Sogne i Horns Herred, der udgjorde den nordlige Del af det gamle Abrahamstrup Len og gerne beteg-

Frederiksborg Amtskommunes Vaaben og Segl: En Guldkrone mellem to Guldtræer i rødt.

Vaabnet, som Kongen har godkendt i 1936, symboliserer ved en Krone Kongeslottet i den skovrige Egn. Idéen til Kronen stammer fra en af Christian IV's Mønter, der bærer en lignende Krone.

nedes »Jægerspris Amt«, mens dette Lens sydlige Del overførtes til Roskilde Amt, men dog ofte gik under Betegnelsen »Abrahamstrup Amt«. Hørsholm Birk, der oprindelig hørte under Kronborg Len og i 1660 var blevet overdraget Dronning Sofie Amalie paa Livstid, blev i 1685 lagt ind under Københavns Amt, men kom fra 1700 atter under Kronborg Amt. 1701 overdroges Hørsholm til Dronning Louise og efter hendes Død 1721 til Kronprins Christian, der som Konge i Aaret 1730 skænkede Dronning Sofie Magdalene Hørsholm som et eget Amt indbefattende Karlebo, Birkerød og Bloustrød

Sogne. Ved Enkedronning Sofie Magdalenes Død i 1770 faldt Hørsholm Amt tilbage til Kronen og forenedes 1771 med Kronborg og Frederiksborg Amter. Ved Resolution af 4. Sept. 1793 nydannedes Frederiksborg Amt, der fra da af omfattede Holbo Herred af Kronborg Amt, Lyng-Kronborg Herred af Kronborg og Hørsholm Amter, Lyng-Frederiksborg og Strø Herreder og en Del af Ølstykke Herred samt det førnævnte Jægerspris Amt. I 1800 tilføjedes Resten af Ølstykke Herred, der hidtil havde ligget under Københavns Amt. I 1805 henlagdes Købstæderne Helsingør, Hillerød, Frederikssund og Slangerup under Amtet. Som bekendt nedlagdes Slangerup i 1809 som Købstad. Endelig udvidedes Amtet i 1808 med Abrahamstrup Amt. Frederiksborg Amt havde dermed faaet sin endelige Form, som vi kender Amtet i vore Dage, bortset fra, at Orø i 1933 skiftede Amt, idet Øens Befolkning i alle Henseender har langt lettere Forbindelse med Holbæk end med det fjerntliggende Frederiksborg.

I Frederiksborg Amt er der nu 60 Sogne, fordelt paa 43 Landkommuner, desuden 4 Købstæder. Af Herreder er der 6, nemlig *Holbo Herred* (Esbønderup, Nødebo, Søborg, Gilleleje, Græsted, Maarum, Helsing, Valby, Blistrup, Vejby, Tibirke, Ramløse og Annisse Sogne), *Lyng-Kronborg Herred* (Tikøb, Hornbæk-Hellebæk, Asminderød, Grønholt, Karlebo, Bloustrød, Birkerød og Hørsholm Sogne), *Lyng-Frederiksborg Herred* (Frederiksborg Slotssogn, Nørre Herlev, Lillerød, Lyng, Uggeløse, Slangerup, Uvelse, Gørløse, Græse, Sigerslevvester, Jørlunde, Ude-Sundby Landdistrikt og Oppe-Sundby), *Strø Herred* (Tjæreby, Alsønderup, Skævinge, Strø, Lille Lyngby, Ølsted, Kregme, Vinderød, Melby og Torup Sogne), *Ølstykke Herred* (Snostrup, Ølstykke, Stenløse, Veksø, Slagslunde, Ganløse og Farum Sogne) og *Horns Herred* (Gerlev, Draaby, Skuldelev, Selsø, Skibby, Kyndby, Krogstrup, Ferslev og Vellerup Sogne).

De 43 Landkommuner er: Esbønderup—Nødebo, Søborg—Gilleleje, Græsted—Maarum, Helsing—Valby, Blistrup, Vejby—Tibirke, Ramløse—Annis, Tikøb—Hornbæk—Hellebæk, Asminderød—Grønholt, Karlebo, Bloustrød, Birkerød,

Hørsholm, Frederiksborg Slotssogn, Nørre Herlev, Lillerød, Lyngø—Uggeløse, Slangerup (dette Sogn er delt i 2 Kommuner: Slangerup Bykommune og Slangerup Landsogn), Uvelse, Skævinge—Gørløse, Græse—Sigerslevvester, Jørlunde, Ude-Sundby Landdistrikt, Oppe-Sundby, Tjæreby, Alsønderup, Strø, Lille Lyngby, Ølsted, Kregme—Vinderød, Melby, Torup, Snostrup, Ølstykke, Stenløse—Veksø, Slagslunde—Ganløse, Farum, Gerlev—Draaby, Skuldelev—Selsø, Skibby, Kyndby—Krogstrup og Ferslev—Vellerup.

Litteratur:

Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh. (1513—1596). Kbh. 1879.

Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660. Kbh. 1885.

I. Bloch: Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island 1660—1848. Kbh. 1895.

A. P. Andersen: Try Herred. Fra Frederiksborg Amt 1909.

Bianco Boeck: Amtsraadets Tilsyn med Sognekommunerne. Frederiksborg Amtsraad 1842—1942. Red. af Mogens Holch. Hillerød 1942.

I. P. Trap: Kongeriget Danmark. II Bind. Kbh. 1920.

NAVNELISTE

Nærværende Fortegnelse omfatter Personnavne og Stednavne.

* betegner, at der er et Billede i Forbindelse med Navnet.

A

Aagrup, 299.
— Skole, 299.
Aalsgaard, 257.
Abraham, 308.
Abrahamstrup, 161 ff, 322, 368.
— Amt, 369 f.
— Len, 369.
— Teglværk, 170.
Absalon, Biskop, 23, 38, 40, 50, 52, 65, 68, 171, 333.
Agnete, svensk Prinsesse, 131 f.
Albert Edward, Prins af Wales, 184, 187*.
Alexander II, Kejser, 189.
— III, Kejser, 184 f, 187 ff*, 192.
— III, Pave, 325.
Alexandra, Prinsesse, 184, 187.
Alexius, Kejser, 126.
Allerød Teglværk, 7, 354.
Alme, 235*.
Amalienborg Plads, 324.
Almindeligt Hospital, Helsingør, 102.
Alnarp, Skaane, 354.
Alsønderup, 20, 44, 278, 325.
— Sogn, 370 f.
Amager, 316.
Ammendrup, 20.
Amsterdam Kro, 201.
Andersen, Lars, Lærer, Vassingørød, 299.
— H. C., Digter, 103, 304, 328.
— Vilhelm, Professor, 195.
Andresen, Sine, Skoleleder, 103.
Anholt, 255.
St. Anna Kloster, Helsingør, se Franciskanerklostret, Helsingør.
Anna Sophie, Dronning, 116.
Annissegaard Len, 368.
Annisse Hovgaard, 41.
— Sogn, 294, 370.

Arbejdernes Forsamlingsbygning, Helsingør, 93.
Ardennerne, 325.
Arrenakke Bakker, 331 f.
Arnæs, 169.
Arresø, 8, 19, 27, 32, 34, 41, 125, 133, 141, 261, 272, 281 f, 331 f, 335, 346, 349 ff.
Arresodal, 142, 146 f*, 335.
— Rekonvalscenthjem, 147.
Arsenalbygningen, Frederiksværk, 144 f*.
Askelunden, 277.
Asminderød, 328.
— Sogn, 290, 333, 370.
Askov Højskole, 311.
Asserbo, 8, 332, 334 f, 349.
— Kloster, 40 f, 198, 332 f, 346.
— Len, 368.
— Plantage, 331, 339, 361.
— Ruin, 332.
— Slot, 332, 334.
Atke, Hans, Borgmester, Slangstrup, 133.
Augusta, Villa i Helsingør, 88, 96, 101.
Augustin, 35, 37.
Augustinere, 35.
Avderød, 32.
Axeltorvet, Helsingør, 92.

B

Bache, Lars, Færgemand, Helsingør, 96.
Badstuen, 110, 124.
Bakkebjerg, Blistrup Sogn, 16, 18*.
Bakkegaard, Saltrup, 73.
Balle, N. E., Biskop, 296.
Ballerup Kro, 245.
Bangshøj, 345.
Barfoed, Magnus, Skibsbygger, 106.
— Poul, Skibsbygger, 106.

- Bastrup, 5.
 — Ruin, 346.
 — Sø, 346.
 Bavnehøj, Skærød, 331.
 Beck, Vilhelm, Præst, 307, 316.
 Begtrup, Holger, Højskoleforstander, 311 f.
 Belfour, Slægten, 93.
 Belvedere, Helsingør, 102.
 Bendstrup, 20.
 Benedikt, 35.
 Benediktinere, 38.
 Bergen, 182.
 Berg, Rasmus, 309.
 Bernadotte, General, 98.
 Bernhard af Clairvaux, 35, 38.
 Bernstorff, A. P., Greve, Statsmand, 217, 219.
 — J. H. E., Greve, Statsmand, 216, 219*.
 — Gods, 217 f.
 Bethania, Missionshus, Hillerød, 317.
 Betlehem, Missionshus, Hillerød, 316.
 »Bi lidt«, Frederikssund, 8, 18, 136.
 Birger, Magnusson, svensk Konge, 131.
 Birkerød, 6, 10, 20, 200, 311, 316.
 — Kostskole, 305.
 — Sogn, 203, 214, 369 f.
 Bismarck, Statsmand, 189.
 Bjug, Bent, Hofmester, 172.
 Blaagaard Seminarium, 297.
 Blekinge, 261.
 Blistrup, 6, 257, 290.
 — Sogn, 16, 18*, 370.
 Bloch, Carl, Maler, 114.
 Blomberg, Peter, Indre-Missionær, 315 f.
 Bloustrød Kommune, 203, 214, 230*.
 — Kro, 159, 242.
 — Sogn, 290, 369 f.
 Bløden, Frederikssund, 139.
 Bodil, Dronning, 127.
 Bonderup, 20.
 Bording, Anders, Forfatter, 134.
 Bornholm, 59.
 Bornholms Amt, 318.
 Borrevold, 76, 102.
 Both, L., Forfatter, 325.
 Bournonville, Balletmester, 194.
 Brantebjerg, 339, 345.
 Brederød, 32.
 von Bretton, L., Kæmmerer, 102.
 Broby, Fyn, 309.
 Broder Rus, 54 f.
 Brudevælde, Lyngø Sogn, 16*.
 Bruhn, Rose, Forfatterinde, 330.
 Brøndsted, Holger, Højskoleforstander, 313.
 Brønsholmdal, 201 f.
 — Alderdomshjem, 203.
 — Fabrik, 202.
 Buresø, 5.
 Buresømosen, 322.
 Bydinge Aa, 332, 335.
 Bøndernes Tørvemose, 321.
 Børsen, 84.
- C**
- Carl, dansk Prins, 162, 167, 293.
 Carl X Gustav, svensk Konge, 116.
 Carl XV, svensk Konge, 186 f.
 Carlsberg Bryggerierne, 118.
 Carlsbergfondet, 118.
 Carmichael, James, 103.
 Caroline Mathilde, Dronning, 117, 179.
 Chapman, Familien, 94.
 Charisius, Jonas, 91.
 Charlottenlund, 272.
 Christensen, Anders, Dr., 42.
 — Villads, Præst, 82.
 Christian I, 83.
 — II, 24, 50, 83.
 — III, 80, 83, 197, 252, 302, 322.
 — IV, 26, 33, 79, 83 f, 87 f, 90 f, 99, 110 ff, 114, 116, 120 ff, 134 ff, 162, 165, 169, 172 f, 200, 203 f, 267, 278 ff, 301 f, 319, 323, 343, 369.
 — V, 86, 102, 115 f, 122, 124, 166, 173, 290, 320, 343 f.
 — VI, 117, 162, 171, 173 f, 181, 200, 210, 214, 320, 323, 336 ff, 369.
 — VII, 116 f, 122, 179, 218.
 — VIII, 321, 327.
 — IX, 114, 118, 180, 184 ff, 188, 192, 195.
 — X, 192, 369.
 — Prins, 172.
 — IV's Kapel, Roskilde Domkirke, 204.
 — IV's Sten, Indelukket, 280 f*.
 Christiansborg Slot, 179, 198.
 Christiansen, C. P. O., Højskoleforstander, 312.

- Christiansmøllen Helsingør, 102.
 Christinemøllen Helsingør, 102.
 Christoffer I, 171.
 — II, 39, 161.
 — af Bayern, 40, 127.
 Cirkel-Engen, Slangerup, 133.
 Cistercienserne, 35, 38.
 Claessen, Jean Jacob, Storhandelsmand, 94.
 Classen, J. F., Generalmajor, 141 ff*, 205.
 Colbjørnsen, Chr., Landbopolitiker, 219, 226.
 Cypern, 127.
- D**
- Dagmar, Dronning, 58.
 — Prinsesse, 184 ff.
 Dahl, Nicolaj, Raadmand, 98.
 Dalarne, Sverige, 6.
 Dalby, 163.
 Danmark, 7, 14, 84.
 »Danmark«, Monument, 182.
 Danner, Louise, Grevinde, 117, 170.
 Dansk biologisk Stations Fersk-
 vands-Laboratorium, 354.
 Dargun Kloster, 38.
 David, 36.
 van Deurs, Familien, 93 f.
 — & Co., Arent, Handelshus, 94.
 von Diskau, Hans, 80.
 Dodt, Beatus, Forfatter, 328.
 — Familien, 94.
 Domhuset, København, 179.
 Dominikanere, 35, 197.
 Dominikanerklosteret, Helsingør, 40, 48, 82.
 Dommergaarden, Helsingør, 91.
 Donse Aa, 201.
 — Krudtværk, 198 f.
 — Mølle, 198 f.
 Draaby, Neder, 163.
 — Kirke, 165 ff, 287.
 — Over, 164.
 — Sogn, 164, 286, 369 ff.
 Drachmann, Holger, Digter, 194, 329.
 Dragstrup, 277.
 Dragør, 186, 316.
 Dresden, 173.
 Dronningekilde, 283.
 Dronningemølle, 261.
 Dronninggaard, 346.
 Dronningholm, 59, 346.
 — Len, 368.
- Duemose Holdeplads, 319.
 Dyrehavn, Lille, 110, 124.
 — Store, 6, 318, 361.
 Dæmpegaard, 13*.
- E**
- Ebberød, 199 f.
 — Krudtværk, 200.
 — Mølle, 200.
 — Sø, 200.
 Egebæksvang Sogn, 367.
 Egedal, 202.
 Egelund, 321.
 Ehm, Henrik, Kobbbersmed, 204.
 Eigtved, Nic., Hofbygmester, 176, 181.
 Elisabeth, Dronning, 50.
 Ellah, Familien, 93.
 Ellekilde Hage, 257 f.
 Ellemose, 331 f.
 Elmegaard, Vejleby, 232*.
 Enebærdalen, 345.
 Engelskvang, 323.
 Enghavehus, 319.
 England, 92, 137, 199.
 Erik Ejegod, 126 f.
 Erik Lam, 38.
 Erik Menved, 48, 58, 126, 131, 161, 171 f.
 Erik Plovpenning, 24, 54.
 Erik af Pommern, 40, 69, 77 ff, 82, 84.
 Eriksvej, 319.
 Erlandsen, Jakob, Ærkebiskop, 172.
 Ernst August, Hertug af Cumberland, 189.
 Esbjerg, 261.
 Esbønderup, 60, 158.
 — Kommune, 294, 370.
 Eskil, Ærkebiskop, 28, 38, 57, 64 ff.
 Eskildsen, 195.
 Eskilso, 35, 37 f, 43, 50.
 Espergærde, 367.
 Esrum, 73, 99, 257 f, 278, 321 ff, 346.
 — Amtsstue, 241.
 — Kanal, 267, 320, 348 f.
 — Kloster, 36 ff*, 41 ff, 47 f, 53 ff, 62, 65 ff, 75, 109, 262, 319, 333, 346.
 — Skovdistrikt, 321.
 — Skove, 329.
 — Sø, 19, 66, 125, 181, 185, 195, 320, 322, 346 ff.
 — Tingbakke, 257.
 — Vej, 262.

Esrumegnen, 324.
 Essedal, 75.
 Estrup, J. B. S., Kongspræsident, 310.
 Ewertsen, Distriktslæge, Hillerød, 156.
 Falkenborg, 136 f.
 Falster, 146 f.

F

Farum, 4, 281 f, 346.
 — Sogn, 370 f.
 — So, 5, 281, 285 f, 346.
 Farumvejgaard, 285.
 Fasangaarden, 168.
 Faurholm, 109, 319, 323.
 — Len, 368.
 Feilberg, Byfoged, Slangstrup, 138.
 — P. B., Inspektør, 60 f.
 Femsølyng, 7.
 Fenwich, Familien, 93 f.
 Ferslev, 19.
 — Sogn, 367, 370 f.
 Filip August, fransk Konge, 52.
 Fincke, Casper, Smedemester, Helsingør, 112, 204.
 Finderup, 172.
 Fisketorvet, Helsingør, 92.
 — Hillerød, 121*.
 Fjenneslev Kirke, 127.
 Flynderborg, Helsingør, 76.
 Forchhammer, J. G., Geolog, 355.
 Forindien, 134.
 Franciskanere, 55.
 Franciskanerklostret (St. Anna Kloster), Helsingør, 40, 48, 82, 87, 100.
 Frankrig, 35, 38, 41, 50, 52, 333.
 Frans af Assisi, 35.
 Fredensborg, 109, 180ff*, 200, 265, 272, 328, 346.
 — Jernbanehotel, 191.
 — Kongebroen, 189.
 — Langedam, 194.
 — Skipperalleen, 190.
 — Slot, 116, 180ff*, 198, 212, 264, 320, 346, — Kuppelsalen, 192. — Marmorhaven, 193*.
 — »Norge«, Monumentet, 182.
 — Slotskirke, 186. — Have og Park, 182, 189f, 195, 347.
 — Stationsvej, 193.
 — Store Kro, 191, 194.
 Fredensborgegnens Skove, 195, 318.
 Fredensborgvejen, 267, 321.

Fredericia, 310.
 Frederik I, 333.
 — II, 26, 48, 78, 83f, 86f, 90, 99f, 109, 111, 114, 119, 127, 136, 172, 198, 203, 263, 302, 319, 322.
 — III, 115f, 133, 136, 173, 199, 267, 343.
 — IV, 86, 116, 135, 141, 162, 167, 173, 181, 198, 292f, 320, 323, 336f.
 — V, 117, 142, 167, 181f, 213, 264, 320, 324.
 — VI, 117, 138, 158, 179, 183, 218, 224, 293.
 — VII, 60, 117, 123, 168, 170, 244, 280, 334.
 — VIII, 184ff*, 193.
 — Arveprins, 167.
 Frederik VII's Stiftelse, 170.
 Frederiksberg, 272.
 — Slot, 116, 181.
 Frederiksborg (se ogsaa Hillerød), 26, 55, 127f, 192, 220, 265, 268, 302, 324, 343, 367.
 — Amt, 219ff, 225, 261, 291, 293, 295ff, 300, 318, 336, 369f.
 — Amts Spare- og Laanekasse, 123.
 — Amts Sygehus, 125.
 — Amts Vaaben, 369*.
 — Birk, 367.
 — Højskole, 311f*.
 — Latinskole, se Frederiksborg Statskole.
 — Len, 368.
 — Slot, 55, 59, 84, 108ff*, 136, 165, 169, 180f, 183, 198, 212, 222, 244, 263, 279f, 302, 309, 346, 366, 369. — Audienssalen, 116. — Dronningetaarnet, 112. — Havremagasinet, 109. — Jægerbakketaarnet, 112. — Kancelliet, 111. — Karruselgaarden, 109, 115. — Kongefløjen, 118. — Konseilsalen, 116. — Lensherrens Hus, 111. — Møntporten, 116. — Mønttaarnet, 112, 116. — Neptun, 111. — Prinsesetaarnet, 112. — Riddersalen, 118. — Rosen, 115, 118. S. Broen, 109, 111. — Slotskirke, 112, 115ff*, 121f, 290, 327. — Sommerstuen, 113. — Vinterstuen, 113.

- Frederiksborg Slotshave, 124, 225f.
 — Slotssogn, 121, 370f.
 — Slotssø, 109, 124, 346, 348, 354.
 — Statsskole, 114, 122f*, 157, 289f, 302, 304.
 — Stutteri, 122, 212, 322ff.
 Frederiksdal, 353f.
 Frederikssund, 7ff, 18, 126, 128, 132, 136ff, 262, 268, 271f, 274, 283, 367f, 370.
 — Bløden, 139.
 — Havn, 138f.
 — Havnegade, 132.
 — Kalvøen, 136.
 — Kirke, 137.
 — »Kreditte«, Gæstgiveri, 132.
 — private Mellem- og Realskole, 305.
 — Raadhus, 138.
 — Torv, 138.
 Frederikssundbanen, 139.
 Frederiksværk, 27, 123, 141ff*, 272f, 283, 318, 331, 335, 346, 351, 367, 368.
 — Arsenalbygning, 144*.
 — Havn, 272.
 — De forenede Jernstøberier, 146.
 — Kanal, 141, 147*, 272.
 — Kanonstøberi, 142ff.
 — Krudtværk, 141, 144f, 146, 351.
 — Museum, 144,f*.
 — Torv, 144.
 Fremvadsvej, Jægerspris Skov, 169.
 Frerslev, 292, 307.
 — Hegn, 233.
 — Højskole, 307, 309f.
 Friborg, Jørgen, 135.
 Friederich, Kronprins, Tyskland, 187.
 Frijsenborg, Herregaard, 60.
 Friis, Jørgen, Præst, 337.
 Frimodt, Præst, 315.
 Fruebjerg, Gribskov, 312, 322, 345.
 Frydendal, 220.
 Frydensborg, 110.
 Frøbakke, 337f.
 Fuglsangshuset, 321.
 Furesøen, 5, 19, 199, 262, 346f, 364.
 Fyn, 264, 309.
 Fændringsvang, 323.
 Færgelunden, 168.
 Færøerne, 117.
 Fonstrup Damme, 321.
- G**
- Gad, Jon, Byfoged, Slangstrup, 134.
 — Knud, Skibsklarerer, 104.
 Gade, N. W., Professor, 194.
 Gadevang Sogn, 367.
 Galschiøt, Familien, 94, 97*.
 Gamle Værk, Usserød, 201.
 Gammel Strand, København, 258.
 Ganløse, 5.
 — Sogn, 39, 370f.
 Garnaas, Postkører, 182.
 Gaunø Gods, 41.
 Gedser Rev, 347.
 Geels Bakke, 242f.
 — Skov, 246, 267.
 Gentofte, 217.
 Georg, Konge, Grækenland, 184ff, 190.
 Gercken, J. D., Billedhugger, 337.
 Gerlev Skole, 167, 293.
 — Sogn, 164, 369ff.
 Gerlev—Draaby Kommune, 167.
 Gerner, Henrik, Præst, 92.
 Gert van Groningen, 85.
 Gilberg, 256.
 Gilbjergghoved, 19.
 Gilleleje, 4, 59, 61, 123, 252ff*, 273ff, 289, 292.
 — Kommune, 294, 370.
 — Sandgyden, 254.
 — Skidtenstræde, 254.
 — Store Strandstræde, 254.
 — Østergade, 254.
 Gladstone, William, Førsteminister, 190.
 Glarborgbakken, 322.
 Glostrup, 272.
 Glørfeldt, svensk Generalkonsul, 98.
 Good, Familien, 93.
 Gjørvel, Frue, 333.
 Graabrødre, se Franciskanere.
 Graabrødreklostret, Helsingør, se Franciskanerklostret, Helsingør.
 Gradman, Familien, 94.
 von Gram, Overjægermester, 320.
 Gram, Fr., Amtmand, 336, 338.
 Grand, Jens, Ærkebiskop, 58f, 62, 172.
 Gribskov, 6, 38, 60, 66, 109, 125, 278, 318ff, 326, 330, 347, 361.
 Gribskovbanen, 273.
 Gribsø, 187, 321, 329.
 — Bakker, 322.
 — Lille, 7, 321.

- Grund, J., Billedhugger, 182.
 Grundtvig, N. F. S., Digter, 306 f, 311f.
 Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, 312*.
 — — Lyngby, 312.
 Grækenland, 184.
 Græse, 302.
 — Skole, 299*.
 — Sogn, 370f.
 Græsted, 273, 344.
 Græsted Kommune, 294.
 — Sogn, 235*, 370.
 Grønholt, 333.
 — Hegn, 190.
 — Sogn 370.
 — Vang, 324.
 Grønland, 4, 118.
 Grønnekilde, 322.
 Grønnæsegaard, 146.
 Guldberg, se: Høegh-Guldberg.
 Guldholt Kloster, 38.
 Guldkysten, 143.
 Gurre, Køng Sogn, 70.
 Gurre, Tikøb Sogn, 59, 66ff*, 73, 75, 198, 262, 318, 327ff.
 — Len, 368.
 — Skove, 71, 318, 327.
 — Slot, 346. — St. Jacobs Kapel, 69.
 — Sogn, 367.
 — Sø, 69, 72, 346, 361.
 Gurrevejen, 263.
 Gustav, Prins, 321.
 Günther, Christian, Greve af Stolberg, 177.
 Gørlose, 282, 302.
 — Sogn, 6, 370f.
 Gøtland, Vester, 6.
 Gøye, Birgitte, 109, 319.
- H**
- Haagendrup, 20.
 Hahn, Overjægermester, 166.
 Halland, 261.
 Hallanders Mølle, Helsingør, 102.
 Halsnæs, 141, 146, 172, 261, 332.
 — Birk, 367.
 Hamborg, 77, 261, 267.
 Hamlets Vænge, 263.
 Hammermøllen, Hellebæk, 204f, 207.
 Hammersholt, 20.
 Hammershus, 59.
 Hannover, 324.
 Hans, Konge, 333.
 Kong Hanses Høj, 333.
 Hans, Prins, 184.
 Hansen, C. F., Arkitekt, 179.
 — Christian, kgl. Kammersanger, 244f.
 — Erich, Præst, Græsted, 344.
 — Hans, Maler, 219.
 — Ole, Gdr., Store Hagelse, 283
 — Peter, Præst, Slangerup, 130.
 — Stephan, Overkrigskommisær, 94, 205.
 — Vilh. August, Etatsraad, 220, 293f.
 Harehøj, 345.
 Harløse, 297ff.
 — Skole, 297ff.
 Harsdorff, Professor, Arkitekt, 182.
 Hartz, N., Geolog, 354.
 Hauch, Carsten, Digter, 328.
 Havelse Aa, 355.
 — Len, 368.
 — Lille, 15*.
 — Mølle, 8, 355.
 — Store, 283.
 Havremagasinet, 109.
 Haxthausen, Baron, 324.
 Hedeby, 77.
 Hedsbjerg, 258.
 — Bakker, 258.
 Heiberg, J. L., Digter, 130, 327.
 — Johanne Luise, Skuespillerinde, 130, 194.
 St. Helene, 341f.
 — Grav, 342*, 345.
 — Kilde, 262, 341ff*.
 — Kildeblok, 343.
 Helgesen (Helie), Povl, 42.
 Hellebæk, 198, 204 f*, 262, 370.
 — Birk, 367.
 — Bøsemagergade, 205*.
 — Geværfabrik, 204f.
 — Hammermølle, 204 f, 207.
 — Klæde- og Tæppefabrik, 207.
 — Kobbermølle, 204.
 — Landevej, 263.
 — Sogn, 368, 370.
 — Vandmølle, 203f.
 Hellerup, 272.
 Helms, Johs., Forfatter, Præst, 330.
 Helsingborg, 58, 78, 95, 273.
 Helsingør, 19, 221, 273, 319, 331, 337.
 Helsingør, 5, 40, 46ff*, 55, 58f, 73, 75ff*, 128, 130, 150, 153, 193, 197, 203, 242, 259, 262, 266ff, 275, 301ff, 305, 310, 314*, 366f, 370.

- Helsingør, Accisebod, 99.
- Almindeligt Hospital, 102.
  - St. Annagade, 78, 98f, 102.
  - St. Anna Kloster, se Franciskanerklostret.
  - Anna Quienstræde, 98.
  - Arbejdernes Forsamlingsbygning, 93.
  - Axeltorvet, 92.
  - Bjergegade, 78, 103.
  - Borgerskole, 103.
  - Bramstræde, 92.
  - Brostræde, 98.
  - Brøndstræde, 78, 103.
  - Byhavn, 90.
  - Bymuseum, 100.
  - Christiansmøllen, 102.
  - Christinemøllen, 102.
  - Dominikanerkloster, 40, 48, 82.
  - Dommergaarden, 91.
  - Fiolgade, 103.
  - Fisketorv, 92.
  - Flynderborg, 76.
  - Franciskanerkloster, 40, 48, 82, 87, 100.
  - Friskole, 103.
  - Færgestræde, 78f.
  - Gyldenstræde, 76.
  - Hallanders Mølle, 102.
  - Havn, 104, 270f*.
  - Havnegade, 88.
  - Hestemøllestræde, 102.
  - Hollandsk Mølle, 102.
  - Hovedvagtstræde, 88 106.
  - Jernskibs- og Maskinbyggeri, 106.
  - Karmeliterhus, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
  - Karmeliterklostret, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
  - Kirkegaard 99.
  - Kirkegaardsbakken, 76.
  - kommunale Hospital, 103.
  - Kongensgade, 103.
  - Kongenshave, 263.
  - Lappen, 95, 99.
  - Lappestensfortet, 88.
  - Latinskole, 103, 289, 301, 304.
  - Lundegade, 99.
  - Lundehave, 87f, 100.
  - St. Maria Kirke, 48ff*, 79*, 82, 93.
- Helsingør, du Nord Hotel, 102.
- Olaigade, 78, 98, 103.
  - Olai Kirke, 46, 48, 76, 82.
  - Polititorv, 92.
  - Realskole, 103, 305.
  - Rosenkilden, 262.
  - Rosenkildeporten, 99.
  - Røde Port, 99.
  - Skibsværft, 106.
  - Skove, 318.
  - kgl. privilegerede Skydeselskab, 98.
  - Skyttenstræde, 91, 98.
  - Slagtertorv, 92.
  - Sneedorffske Gaard, 267.
  - Sofiegade, 88.
  - Sommariva, 88.
  - Stengade, 78, 89*, 91f, 94, 98f, 102, 106.
  - Stjernegade, 78, 98f, 103.
  - Strandgade, 78, 88, 90f*, 94f*, 97f*, 105, 267.
  - Strandvej, 99f, 262.
  - Strømmen, 76, 78.
  - Sudergade, 78, 98f.
  - Sundeved, Villa, 101.
  - Svaneapotek, 95*.
  - Svingelbugt, 76.
  - Svingelen, 82, 88, 262.
  - Svingelport, 99, 101.
  - Søstræde, 93.
  - Toldbod, 88.
  - Torv, 240.
  - Trekanten, 94.
  - Øresund, Hotel, 103.
  - Øresunds og Helsingørs Sygehospital, 103.
  - Øresunds Toldkammer, 88, 90, 94, 98.
- Helsingørvej, 264.
- Helveg, Dronning, 48, 68, 72.
- Herbach, Caspar, Hofsnedker, 200.
- Herlev, Nørre, 120, 291f.
- — Kirke, 281.
  - — Sogn, 370f.
- Herlufsholm, 109.
- Herluf Trolles Taarn, 302f*.
- Hersleb, Peder, Biskop, 291.
- Hertugdalen, 322, 327.
- Hertz, Henrik, Digter, 179.
- Hesselrod, 262, 267.
- Hesselo, 255, 322.
- Hestetorvet, Slangstrup, 133.

- Hilda Kloster, 38.
 Hillerød (se ogsaa Frederiksborg),
 199ff*, 128, 133, 136, 149,
 152f, 156ff, 220, 223*, 229*,
 234, 236, 242, 268, 272ff, 285,
 291, 302, 305, 307ff, 311f,
 316ff, 346, 354, 361, 367, 370.
 — Bethania, Missionshus, 317.
 — Bethlehem, Missionshus, 316.
 — Byskriverstræde, 120*.
 — Fisketorv, 121*.
 — Jægerbakken, 113*, 124, 220,
 223*, 229*, 234, 285.
 — Kirke, 121.
 — Gl. Kro, 120*.
 — Raadhus, 121, 124*.
 — Slotsgade, 121f*, 152, 156,
 241, 309.
 — Torv, 122, 240f.
 Hillerødsholm, 109, 119, 319, 323f,
 368.
 Himmerland, 39.
 Hirschholm, se Hørsholm.
 Hjerting, 261.
 Hjortegaarde, 12*, 14*.
 Hjortholm, 346.
 Holberg, Ludvig, Digter, 208.
 Holbo Herred, 296, 366, 368, 370.
 Holbæk, 161, 272, 220, 370.
 — Amt, 368.
 Holland, 198, 336.
 Hollandsk Mølle, Helsingør, 102.
 Hollose, 332f.
 Holm, M. C., 106.
 Holsten, 117, 177, 215, 261.
 Holte, 272.
 Hornbæk, 6, 258, 329.
 — Plantage, 261, 361f.
 — Sogn, 370.
 Hornbækbanen, 274.
 Horneby, 73.
 Horns Herred, 9*, 19, 136, 139, 161,
 247*, 261f, 272ff, 286, 362,
 366ff.
 — Gæstgiveri, Frederikssund,
 132.
 Hornsved Skov, 168.
 Horsebæk, 340*.
 Horserød, 20.
 Hostrup, C., Præst, Digter, 307ff*,
 328.
 Hovnæsplantagen, 166.
 Humlebæk, 4, 186, 328.
 — Sogn, 367.
 Hundested, 123, 273.
 Hvidebrødre, se: Karmeliter.
 Hvide Hus, Hørsholm, 172f.
 Hvide Kilde, 322.
 Hvilebakken, Dragstrup, 277.
 Hyllingebjerg, 331.
 Hyrdehøj, 331.
 Hærens Krudtværk, Frederiksværk,
 146.
 Højberg Hegn, 11*.
 Høegh-Guldberg, Ove, Statsmini-
 ster, 218.
 Højer, Andreas, Historiker, 337.
 Høje Sandbjerg, 354.
 Høganäs, Skaane, 254.
 Højbro Plads, København, 333.
 Højsten, 281, 283.
 Hørsholm, 171ff*, 198, 200, 216f,
 265, 267, 313*, 325, 346,
 366f.
 — Birk, 367, 369.
 — Distrikt (Amt), 214, 216, 297,
 369f.
 — Gods, 212, 214.
 — Hvide Hus, 172f.
 — Kirke, 171, 179, 214.
 — Len, 368.
 — Røde Hus, 172.
 — Slot, 116, 171ff*, 198, 212,
 214, 264.
 — Slotssø, 214, 346.
 — Sogn, 203, 214, 370f.
 — Stolbergmonumentet, 178*,
 216.
 Hørningsholm, 171f.
 Hørup, 284, 302.
 Høsterkøb, 7.
 — Sogn, 367.
 Høvelte, 20.
- I**
- Ibsen, Anders, Abbed, 55.
 Indelukket, 110.
 Ingeborg, dansk Dronning, 161.
 — fransk Dronning, 52.
 Ingemann, B. S., Digter, 59.
 — Lucie, Frue, 135.
 Ingwersen, Peder, Abbed, 55.
 Internationale Højskole, Den, Hel-
 singør, 314*.
 Isefjord, 16, 19, 271f, 364.
 Italien, 322.
 Iversen, Johs., 357, 359.
- J**
- Jacobsen, J. C., Brygger, 11, 114,
 118.
 — J. P., Digter, 328.

- St. Jacobs Kapel, Gurre Slot, 69.
 Jardin, N. H., Arkitekt, 100, 182.
 Jens Grand, Ærkebiskop, 58f, 62, 172.
 Jernstøberier, De forenede, Frederiksværk, 146.
 Jessen, Knud, Professor, 354, 357.
 Johan Georg, Kurprins af Sachsen, 116.
 Johan, Præst, Esrum, 55.
 Johansen, Frue, 189.
 Jonstrup Statsseminarium, 297, 353.
 Jordhøj, 132, 302.
 Julebækshuset, 184.
 Julianevej, 167, 169.
 Juliane Marie, Dronning, 100, 117, 181, 212.
 Jylland, 261, 311.
 — Vestkyst, 77, 336.
 — Østkyst, 255.
 — Nordjylland, 261, 264.
 — Vestjylland, 261, 361.
 Jægerbakken, Hillerød, 113*, 124, 220, 223*, 229*, 234, 285.
 Jægerspris, 12*, 14*, 161ff*, 272, 318, 322.
 — Amt, 369f.
 — Gods, 161ff, 212, 293.
 — Nordskov, 318, 362.
 — Skole, 293.
 — Slot, 161ff*. — Audienssalen, 165*.
 Jættestuen, Enghavehus, 319.
 — Jægerspris, 169.
 Jørgensen, Lærer, Harløse, 297ff.
 Jørlunde, 5, 21ff, 130, 302, 311.
 — Herred, 22, 366ff.
 — Højskole, 310.
 — Kirke, 21ff*, 32.
 — Skole, 153*, 155*.
 — Sogn, 370f.
- K**
- Kagerup, 273, 326.
 Kajerød, 20.
 Kalundborg, 57.
 Kalvehavevejen, 322.
 Kalvøen, Frederikssund, 136.
 Kancelliet, 111.
 St. Karens Skov, Tisvilde, 338.
 Karl, se Carl.
 Karlebo Kro, 214.
 — Sogn, 203, 214, 369f.
 — Teglværk, 198.
 Karleby, 147.
 Karmeliter, 35, 197.
 Karmeliterhuset, Helsingør, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
 Karmeliterklostret, Helsingør, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
 Karmeliterkollegiet, St. Pedersstræde, København, 42.
 Karmels Bjerg, 35.
 Karruselgaarden, 109, 115.
 Kassemose, 8, 12.
 Kattegat, 6, 8, 60f, 77, 148, 262, 320, 329, 331f, 341, 345, 347.
 Kiel, 270.
 Kierboe, 94, 97*.
 Kierkegaard, Søren, Filosof, 320, 330.
 Kingo, Thomas, Salmedigter, 86, 129f, 133f, 304.
 Kirck, N. P., Skibsklarerer, Helsingør, 105.
 Kirkegaardsbakken, Helsingør, 76.
 Kirkelte, 20.
 — Skov, 198.
 Kirketorvet, Slangstrup, 130, 133.
 Klampenborg, 272.
 Klaus Nar, 285f.
 Klaus Nars Ø, 285ff*.
 Klingenberg, Poul, 267.
 Knardrup, 39.
 — Kloster, 39, 48, 55.
 Knieper, Hans, Gobelinvæver, 86f*.
 Knorten, Hedsbjerg, 257f.
 Knud den Hellige, 21.
 — Magnusson, 126.
 — VI, 38, 52, 65.
 Knudsen, H. C., kgl. Skuespiller, Færgemand, 265*.
 Koch, J. H., Arkitekt, 122.
 Kohaven, 168.
 Kolbaz Kloster, 38.
 Kolding, 109.
 Kommandantaarnet, Kronborg, 81*.
 Kommunikationshuset, 321.
 Kongebroen, Fredensborg, 189.
 Kongegen, 168.
 Kgl. Teater, København, 327.
 Kongens Have, Helsingør, 263.
 Kongestenen, Indelukket, 280f*.
 Kongetaarnet, 112.
 Kongevejen, Helsingør, 102, 201, 263, 268, 326.
 Kongsgaardens Kloster, 39.

- Konstantinopel, 126.
 Korsør, 272.
 Krabbedam Skole, 167, 293.
 Krafse, Johannes, Munk, 55.
 »Kredittens«, Gæstgiveri, Frederikssund, 132.
 Kregme, 18f, 282, 296, 302.
 — Kirke, 27ff*, 282.
 — Sogn, 146, 368, 370f.
 Krieger, Hofbygmester, 181.
 Krogdalsvang, 323.
 Krogen Slot, 78ff, 83, 197, 262, 368.
 Krogstrup, 4.
 — Sogn, 370f.
 Kronborg, 46, 48, 59, 75ff*, 112, 172f, 180, 198, 212, 263, 275, 323, 366.
 — Amt, 220, 222, 293, 296f, 336, 369f.
 — Geværfabrik, 206f.
 — Kommandanttaarn, 81*.
 — Ladegaard, 102.
 — Len, 368f.
 — Slotshavn, 88.
 — Slotskirke, 80, 84f*.
 — vestre Birk, 367.
 — østre Birk, 367.
 Kronprins Frederiks Bro, 139, 273.
 Krudttaarnsbakken, 141.
 Krudtværket, Frederiksværk, 141, 144f, 146, 351.
 Kruse, Johan, Raadmand, 95*.
 Kulhusene, 19, 167.
 Kullen, 90, 185, 255, 278.
 Kvinderup, 302.
 Kylling, Peder, Botaniker, 352.
 Kyndby, 19, 288, 302.
 — Kirke, 288.
 — Sogn, 231*, 370f.
 Kyradservang, 323.
 Kystbanen, 76, 273.
 København, 42, 57, 78, 96, 123, 128, 130, 139, 144, 146, 158f, 177, 179, 199f, 202f, 242ff, 246, 255, 258, 262, 265ff, 297, 309f, 315, 324, 333, 347, 352.
 — Amaliegade, 146.
 — Amalienborg Plads, 324.
 — Amt, 212, 262, 369f.
 — Børnehus, 199f.
 — Gammel Strand, 258.
 — Højbro Plads, 333.
 — Karmeliterkollegiet, 42.
 — Kommune, 351.
 København, Nørreport, 324.
 — St. Pederstræde, 42.
 — Raad- og Domhus, 179.
 — Rosenborg, 84.
 — Slot, 172, 197, 333.
 — Slotskirke, 177.
 — Tøjhuset, 144.
 — Valkendorfs Kollegium, 42.
 — Vandforsyning, 351.
 — Voldgrave, 347.
 Købmandshvile, Hørsholm, 313*.
 Køge Bugt, 4.
 Kølholm, 286.
 Køng Sogn, 70.

L

- Labenvolf, Georg, Billedhugger, 86.
 Landerslev, 163.
 — Skole, 167, 293.
 Landskrona, 78.
 Langbjerg, Uvelse Sogn, 6, 281.
 von Langen, Forstmand, 320, 359.
 Langstrup, 17*.
 — Skole, 294.
 Lappen, Helsingør, 95, 99.
 Lappestensfortet, 88.
 Larsen, Frits, Højskoleforstander, 317.
 Lavø, 221.
 Laxmand, Poul, Rigshofmester, 40, 48, 50, 333.
 Lejel, Familien, 89*, 91.
 — Fr., Borgmester, Helsingør, 91.
 — Sander, Borgmester, Helsingør, 91.
 Lejrekommisionen, 355.
 Leonora Christine, Kongedatter, 172.
 von Levetzau, Heinrich, Amtmand, 220f*, 293.
 Lilleløse, 354, 358.
 Lillerød, 272.
 — Sogn, 370f.
 Lindbjerg, Melby, 282.
 Little, Jon, Drost, 171f.
 London, 202.
 Lorentzen, C. A., Maler, 143*.
 Louise, Dronning (Frederik IV), 173, 198, 337.
 — — (Frederik V), 167, 264, 369.
 — — (Frederik VIII), 186.
 — — (Christian IX), 185f, 191f.
 — — (Karl XV), 187.

- Lowson, Andreas, Inspektør, 264.
Lillebælt, 347.
Lind, Jens, Færgemand (Fløjls Lind), 96.
Liseleje, 331f, 349.
Lund, Skaane, 38, 58.
Lundbye, Johan Th., Kunstmaler, 352.
Lundegaard, Administrationsbygning, 263.
— Kongsgaard, 263.
Lundehave, 87 f, 100.
Lund, Ole, Herredsfoged, 103.
Lund og Rasmussen, Helsingør, 101
Lunbjerg, 331.
Luther, Martin, Reformator, 42, 289.
Luthersk Missionsforenings Højskole, 316 f*.
Lübeck, 77.
Lyngby, Kongens, 245, 272, 312.
— Valkemølle, 200.
Lyngbye, Præst, 350.
Lyngby Præstegaard, Lille, 44.
— Sogn, Lille, 368, 370 f.
Lyng, 130.
— Herred, 366 ff.
— Kirke, 284.
— Sogn, 16*, 299, 368, 370 f.
Lyng-Frederiksborg Herred, 367, 370.
Lyng-Kronborg Herred, 367, 370.
Lynæs Sogn, 367.
Lystrupgaard, 281.
Lønholdt, 20.
Løve, Jacob Hansen, Skibsbygger, Helsingør, 101, 106.
— J. V., Skibsbygger, Helsingør, 101.
Loves Værft, Helsingør, 106.
- M**
- Maarum, 6, 19, 321.
— Kommune, 294, 370.
— Skole, 292.
— Skovdistrikt, 321.
Madsen, Niels, Esbønderup, 158 f.
Madvig, J. N., Sprogforsker, 304.
Maglehøj, 27, 169.
Maglemose, 321.
Malmø, 78.
van Mander II, Karel, Goblinvæver, 114.
Manderup, 302.
Manniche, Peter, Højskoleforstander, 314.
Margrethe, dansk Dronning, 41, 59, 69, 83 f, 162 f, 172.
— dansk Dronning (g. m. Christoffer I), 171.
— svensk Dronning, 131.
St. Maria Kirke, Helsingør, 48 ff*, 79*, 82, 93.
Marianelund, 318, 329.
— Kro, 329.
Marie, Prinsesse af Orleans, 190 f.
— Feodorowna, Storfyrstinde, 184 ff*.
Marienlyst, 40, 105.
— Park, 105.
— Slot, 82, 87, 100*, 105, 263.
Marmillod, Ingeniør, 265.
Marmorhaven, Fredensborg Slot, 193*.
Martensen, Biskop, 188.
Marstrand, 77.
Mathiesen, Jesper, Snedkermester, 85.
Mecheln, 84.
Meisling, S. S., Rektor, 103.
Melby Kirke, 282.
— Overdrev, 331 f.
— Sogn, 368, 370 f.
Meldahl, Ferd., Arkitekt, 118.
de Meza, General, 103.
— Stadsfysikus, 103.
Milthers, V., Geolog, 354.
Mogensen, Vægter, Hillerød, 156.
Moltke, Adam Gottlob, Greve, 213.
Monses Høj, 167.
Montebello, 102.
Mors, Jylland, 311.
Morten Kok (Morten Madsvend) 58 f.
Mortensen, Hans, Seminarielærer, 353.
Moth, Sofie Amalie, 134.
Mullerup Mose, 7.
Multebjerg, 321.
Munk, Kirsten, Dronning, 280.
Munkevang, 323.
Muscet, Frederiksværk, 144 f*.
Müller, Otto Friederich, Naturforsker, 353.
Münther, Biskop, 298.
Mæremose, 169.
Mølleaaen, 5, 346.
M. Mørks Skole, Hillerød, 305.

N

- Nathanson, Veksellerer, 105.
 Nathorst, A. G., 354.
 Nationalhistorisk Muscum, Frederiksberg, 123, 143*, 219*.
 Nationalmuseet, 21, 47, 50, 61 f, 86.
 Nederlandene, 84.
 Nejede Vesterskov, 278, 349.
 Nejlunge, 333.
 — Skole, 294.
 Nellerupgaard, 276.
 Nicolaus, russisk Prins, 186.
 Niels, Konge, 66.
 Nielsen, Mogens, Færgemand, Helsingør, 103.
 — N. P., kgl. Skuespiller, 194.
 — Zakarias, Forfatter, Lærer, 330.
 Nivaa, 262.
 — Aa, 200, 262.
 — Sogn, 367.
 — Teglværk, 198.
 Nive Mølle, 200.
 Nobis Mølle, Birkerød, 200.
 Nordbanen, 123, 273*.
 du Nord, Hotel, Helsingør, 102.
 Nordkild, Georg, Forfatter, 330.
 Nordmandsdalen, 182.
 Nordsjællandsk Folkemuseum, 124, 220 f, 223*, 229*, 234, 285.
 Nordskoven, Jægerspris, 318, 362.
 Nordskov Mølle, 257 f.
 Nordsten, P., Fabrikant, 123.
 Nordsøen, 77.
 Norge, 77, 84, 116, 143, 267, 311.
 Norrie, Familien, 94.
 Nyhuse Skole, 323.
 Nykøbing, Sjælland, 128, 272.
 Nymølle, 4.
 Nyrup Hegn, 263.
 Nürnberg, 86.
 Ny Værk, Usserød, 201.
 Næsbyholm, Gods i Skaane, 60.
 Næsgaard Agerbrugsskole, Falster, 147.
 Næstved, 41, 109, 319.
 Nodebo, 278, 292, 322.
 — Kirke, 47, 278.
 — Skovdistrikt, 321.
 — Sogn, 294, 370.

O

- Odense, 315.
 Odsherred, 109.

- Olaf d. Hellige, 286.
 St. Olai Kirke, Helsingør, 46, 48, 76, 82.
 St. Olavs Kilde, 286.
 Oldenburg, 336.
 Olga, Storfyrstinde, 186.
 Olrik, Jacob Baden, Byfoged, Politimester, Helsingør, 104.
 Oluf, Konge, 172.
 Olufsen, Falch, Borgmester, Slangerup, 136.
 van Opbergen, Anthonius, 84.
 Oppesundby Sogn, 368, 370 f.
 Ordrup, 217, 316.
 — Mose, 360.
 Orø, 368, 370.
 Oslo, 6.
 van der Osten, Frantz, 94.
 Ostrup, 319.
 Otterstrøm, C. V., 354.
 Ottevejshuset, 321.
 Ottevejskrogen, 330.
 Overbjerg, 163.
 Oxe, Johan, Lensmand, 78, 82, 95*.
 — Peder (d. yngre), Rigshofmester, 83, 109, 319.
 — Peder (d. ældre), 333.

P

- Pacht, Axel, Billedhugger, 226*.
 van Paeschen, Hans, Arkitekt, 84.
 Paludan-Müller, Fr., Digter, 194.
 von Pappenheim, Jægermester, 172.
 Paris, 38, 41, 52.
 Peder, Abbed, Esrum, 41, 47.
 Pedersen, Christian, Bibeloversætter, 78.
 Pederstrup, 319.
 Pennehave, Aa., 74.
 »Perminen«, 337.
 St. Petersborg, 185, 189.
 Petersen, Skipperhuset, 190.
 — Louis, Grosserer, 313.
 Philippa, Dronning, 80.
 Pibe Mølle, 326.
 Plejelt, 20.
 Polititorvet, Helsingør, 92.
 Pontoppidan, Erik, Biskop, 128.
 — J. S., Købmand, 106.
 — Morten, Præst, 309 f.
 Poulsen, Olaf, kgl. Skuespiller, 195.
 Prag, 111.
 Prieme, E., Lærer, Uvelse, 299.
 Præstø, 128.

Putscher, Etatsraad, 98.
 Pælevejen, 322.
 Pätges, Johanne Louise, Skuespil-
 lerinde, 130.

R

Rää, Skaane, 254.
 Raabjerg, 333, 338.
 Raad- og Domhuset, Kobenhavn,
 179.
 Raben, Nicolai, Provst, Slangerup,
 297.
 Rafn, C., Maler, 221*.
 Ramløse, 19, 331.
 — Forsamlingshus, 331.
 — Kommune, 294.
 — Sand, 331 f.
 — Sogn, 331 f, 370.
 Recke, Landinspektør, 294.
 Resen, Peter Hansen, Historiker,
 128.
 Reumert, Elith, Skuespiller, 330.
 Reventlow, C. D., Greve, 217,
 219 f, 222, 225 f*, 293.
 — J. L., Greve, 217, 220, 293.
 Ribe, 77.
 Ringsted Kirke, 65.
 Risbjerggaard, 231*.
 Rohmann, Chr., Skibsbygger, Hel-
 singør, 106.
 Rohmanns & Barfoeds Værft, Hel-
 singør, 106.
 Roland, 333.
 Rold Skov, 319.
 Rom, 52.
 Rosenborg, København, 84.
 Rosenkilden, Helsingør, 262.
 Rosenkildeporten, 99.
 Roskilde, 21, 27, 37, 39, 52, 104 f,
 116, 127, 262, 264, 268, 271 f,
 274, 283, 343.
 — Amt, 297, 369.
 — Domkirke, 177, 204, 337.
 — Fjord, 5, 7 ff, 16, 19, 27, 34 f,
 133, 135 f, 141, 148, 262, 271
 ff, 286, 331 f, 335, 355, 362,
 364.
 — Stænderforsamling, 202.
 — Vej, 264.
 Roskildebanen, 272.
 Rostgaard, Hans, Ridefoged, 92.
 Rostock, 90.
 Rude Hegn, 358.
 Rudersdal Kro, 244, 354.
 Rude Skov, 199.

Rugaard, D. E., Politiker, Lærer,
 299*.
 — Peder, Lærer, Græse, 299*.
 Rungsted, 176.
 — Kostskole, 305.
 Rus, Klosterbroder, Esrum, 54 f.
 Rusland, 96, 143, 184, 186.
 Rygen, 7.
 Ry Kloster, 38.
 Røde Hus, Hørsholm, 172.
 Røde Port, Helsingør, 99.
 Röhl, Johan Ulrich, Sandflugts-
 inspektør, 336 ff.
 Rømer, Ole, Astronom, 264.
 Rørbæk Skole, Store, 295*.

S

Sally, Billedhugger, 324.
 Saltrup, 73.
 Samso, 347.
 Sandet, se: Ramløse Sand.
 Sandkroen, 332.
 Sandviggaard, Hillerød, 125.
 Saxo, Historieskriver, 75, 126 f.
 Saxtorph, J., Jægermester, 207.
 Scavenius, Slægten, 309.
 Schimmelmann, H. C., Baron,
 205 f*.
 Schulm, Greve, Amtmand, 185.
 Schultz, C. C., Arkitekt, 44.
 Schumacher, H. C., Læge, 352.
 Schütz, Carl, Lærer, Helsingør, 103.
 Segeberg, Holsten, 215.
 Selso, 293.
 — Sogn, 370 f.
 Sibberup, 319.
 Sigerslevvester, 132.
 — Sogn, 370 f.
 Silkeborg, 307.
 — Søerne, 348.
 Silkeborgegnen, 346.
 Sjælland, 264.
 Sjællands Odde, 255.
 Sjællands Øre, 88.
 Sjælsmark, 230*.
 Sjølsø, 200.
 — Bakkerne, 6.
 Sjøstedt, Peter, Gæstgiver, 102.
 Skaane, 75 f, 254, 261, 333, 354.
 Skaen, 77.
 Skallerød, 319.
 Skanderborg, 109.
 Skansebakken, 6, 125.
 Skanør, 76.
 Skeel, Birgitte, Frue, 293.

- Skibby, 19, 42.
 — Sogn, 370 f.
 Skipperalléen, Fredensborg, 190.
 Skipperhuset, Esum Sø, 190.
 Skoven, Hornsherred, 367.
 »Skoven«, Østersøen, 7.
 Skovfogedgaard, Draaby Sogn, 286.
 Skovgaard, Niels, Kunstner, 309, 311.
 — P. C., Maler, 352.
 Skovkloster, Næstved, 109, 319.
 Skovnæssene, 257 f.
 Skovrød Mølle, 199.
 Skram, Peder, 88.
 Skuldelev, 19, 286, 302.
 — Aas, 6, 362.
 — Bakker, 286.
 — Skole, 293.
 — Sogn, 370 f.
 Skænkelsø, 130, 284 f.
 Skærød, 331.
 Skævinge, 19, 296.
 — Præstegaard, 44.
 — Sogn, 224, 370 f.
 Slagelse, 7.
 Slagslunde, 5.
 — Sogn, 370 f.
 Slagtertorvet, Helsingør, 92.
 Slangerup, 48, 119, 126ff*, 153*, 155*, 157*, 159*, 268, 297, 301, 304, 366f, 370.
 — Aagaardsstræde, 132, 134.
 — Algade, 129.
 — Brobæksgade, 132.
 — Bykommune, 371.
 — Byporte, 133.
 — Hestetorv, 133.
 — Kannikestræde, 129, 134.
 — Kirke (St. Michaels), 127, 132, 134f, 137, 286.
 — ældste Kirke, 127, 132.
 — Kirketorv, 130, 133.
 — Kloster, 48.
 — Klostertræde, 131.
 — Kongsgade, 129.
 — Landsogn, 371.
 — Latinskole, 134, 289, 302, 304.
 — Møllestræde, 134.
 — Nonnekloster, 38f, 127, 130f.
 — Præstegaard, 130.
 — Raadhus, 130, 132f.
 — Sogn, 370f.
 — Strandstræde, 133.
 — Svaldergade, 130.
 — Timianstræde, 134.
 Slangerupbanen, 139.
 Slesvig, 261.
 Slotshavnen, Kronborg, 88.
 Smidstrup Skole, 294f.
 Smidt, C. M., Arkitekt, 62 f.
 Smidtenstraa, 255.
 Smørstenen, 322.
 Smørum, 262.
 Snoegen, 168.
 Snostrup, 290, 302.
 — Sogn, 370f.
 Sneedorffs Gaard, Helsingør, 267.
 Snekkersten, 273.
 — gl. Skole, 297*.
 Sommariva, 88.
 Sonne, Jørgen, Maler, 345.
 Sophie, Dronning (Valdemar den Store), 68.
 — Dronning (Frederik II), 113.
 Sophie Amalie, Dronning, 173, 369.
 Sophie Magdalene, Dronning, 171, 173 f, 176 ff, 199, 214 ff, 336, 369 f.
 Sophienberg, 176.
 Sortebrødre, se: Dominikanerc.
 Sortebrødreklosteret, Helsingør, se Dominikanerklosteret, Helsingør.
 Sortehavet, 347.
 Soro, 114, 333.
 — Kirke, 46, 65.
 — Kloster, 38 f, 41, 55, 333.
 Spanien, 90, 322.
 Sparepenge, 110, 323.
 Sperrestrup, 19.
 Späth, Købmand, Helsingør, 100.
 Stampen, Usserød, 201.
 Statens historiske Museum, Stockholm, 86.
 Staunsholt, 285.
 Steenstrup, Japetus, 354 f, 358.
 Steenwinkel, Hans, Arkitekt, 110 f, 135.
 Stejlehøj, Gilleleje, 276.
 Stenfeldt, J. A., Borgmester, 104 f.
 Stenløse, 3, 5, 19, 302, 310.
 — Mølle, 4.
 — Sogn, 370 f, 368.
 Stenvinkel, Ole, Ingeniør, 92.
 Stevns, 96.
 Sthen, Hans Christensen, Salmeligter, Rektor, 301.
 Stillehavet, 186.
 Stockholm, 86.
 — Slot, 181.

- Stolberg, Christian Günther, Greve, 215 ff*.
- Stolbergmonumentet, Hørsholm, 178*, 216.
- Store Bælt, 347.
- Store Kro, Fredensborg, 191, 194.
- Storkeegen, 168.
- Strandvejen, Helsingør, 99 f, 262.
- Struensee, J. F., Statsmand, 147, 167, 179, 218, 324.
- Strø, 281.
- Strø Bjerg, 5, 281 f.
- Strødam, 19, 364.
- Strø Herred, 296, 366, 368, 370.
— Kirke, 44.
- Strolille, 309.
- Strø Sogn, 290, 370 f.
- Stuckenberg, Viggo, Digter, 329.
- Stuebjerg, 337.
- Sundby Færg, 135 f, 166, 265*.
- Sundby Færgebro, 164.
- Sundeved, Villa i Helsingør, 101.
- Sunesen, Anders, Ærkebiskop, 40, 53, 76.
— Peder, Biskop, 40, 52.
- Svanc, Hans, Biskop, 199 f.
- Svaneapoteket, Helsingør, 95*.
- Svedstrup, Alexander, Forfatter, 330.
— Ferdinand, Smedemester, 153
- Svejtserhuset, 168.
- Svend Estridsen, Konge, 21, 23, 318.
- Svend (Grathe), Konge, 126.
- Sverige, 84, 98, 116, 137, 187, 267, 311, 317, 333, 341, 354.
- Svingelbugten, 76.
- Svingelen, Helsingør, 82, 88, 262.
- Svingelporten, 99, 101.
- Sylvest, Per, Gdr., Strøllille, 309.
- Sækkedam, 358.
- Soborg, 28, 57 ff*, 73 ff, 262, 276 f, 290, 346.
- Soborggaard, 61.
- Soborg Kirke, 61 f*.
— Kirkegaard, 350.
— Sogn, 294, 370.
— Købstad, 62, 262.
— Len, 368.
— Ruin, 63*, 65*, 198.
— Skole, 292.
— Sø, 19, 57, 60 ff, 64, 66, 346, 360.
- Solager, 8, 10.
- Solagerdyngen, 10 f.
- Sønderby Skole, 293.
- Sønderjylland, 261.
- Sosum, 4.

T

- Taastrup, 272.
- Tauber, Rektor, Hillerød, 157.
- Tausen, Hans, Biskop, 289.
- Teglstrup Hegn, 261.
- Tegner, L. F., Fabrikant, 105.
- Terkelskov, 4.
- Tessin, Arkitekt, 181.
- Thalbitzer, W., Fabrikant, 105.
- Thiele, J. M., Forfatter, 341.
- Thorsen, Købmand, Hillerød, 152 f.
de Thurah, Lauritz, Arkitekt, 174, 181 f, 323 f.
- Thyra, Prinsesse, 184, 186, 189, 192.
- Tibirke, 276 f, 332 f, 335, 338, 340 f, 349.
— Bakker, 331 f, 345.
— Kirke, 335 f, 340 f, 343.
— Kirkegaard, 341.
— Præstegaard, 335.
— Sogn, 370.
- Tietgen, C. F., Finansmand, 324.
- Tiggermunke, 35.
- Tikøb Kirke, 62.
— Sogn, 366, 370.
- Tinghusplantagen, 321.
- Tirsdagsskoven, 120.
- Tisvilde, 123, 261, 273, 332 f, 335 ff, 341, 343, 345.
— Hegn, 40, 195, 318, 329, 331 f, 338 ff*, 345, 359, 361 f.
— Mose, 332.
— Strand, 341.
- Tisvildeleje, 341, 345.
- Tjæreby, 19, 120, 242.
— Sogn, 19, 38, 311, 370 f.
- Toels Gadekær, 335.
- Toelt, 20.
- Toftekilde, 340.
- Torup, 298, 302.
— Sogn, 370 f, 368.
— (tidl. Bebygg.), 332 f, 335.
- Tovelille, 68, 70 ff.
- Tranedysse, 169.
- Trankebar, 134, 143.
- Trekanten, Helsingør, 94.
- Trentwedel, Passkriver, Helsingør, 94.
- Troldeskoven, 339*.
- Trolle, Herluf, 88, 109, 111, 114, 319.
— Herluf Trolles Taarn, 302 f*.

- Trustrup, 319.
 Tryherred, 127, 133, 366 f.
 Tulstrup, 278.
 Tumlingevang, 323.
 Tuxen, Lorentz, kgl. Foged, Hørs-
 holm, 92, 173.
 Tyede, J. L., Brændevinsbrænder,
 Helsingør, 105.
 Tøjhuset, København, 144.
 Tølløse, 319.
 Tømmerup, 20.
 Tønder, Johan, Præst, Slangstrup,
 132.
 Torslev, 164.
- U**
- Udesundby, 137, 289, 302, 368.
 — Kirke, 137 f.
 — Landdistrikt, 370 f.
 — Sogn, 138.
 Uggeløse, 367.
 — Kirke, 284.
 — Kommune, 299.
 — Sogn, 290, 368, 370 f.
 Ulfeldt, Corfits, Rigshofmester,
 172 f.
 — Leonora Christine, 172.
 Ulfstand, Gert, 333.
 Ullerød, 278.
 Unnerup, 334.
 Urne, Frederik, Lensmand, 165.
 Usserød, 20, 265.
 — Aa, 200 f.
 — Gamle Værk, 201.
 — Klædefabrik, 200 ff*.
 — Ny Værk, 201.
 — Vandmølle, 200 f.
 Uvelse, 262, 299 f, 302.
 — Sogn, 6, 370 f.
- V**
- Valby, 366.
 — Sogn, 368, 370.
 Valdemar, Prins, 184, 188, 190 f.
 — Atterdag, 48, 64, 68 ff, 131,
 162 f, 277, 285 f.
 — Sejr, 23, 68, 75, 126.
 — af Slesvig, Biskop, 58.
 — den Store, 38, 57, 65, 68, 70,
 127, 131.
 Valdemarslund, 72 f.
 Valkendorfs Kollegium, Køben-
 havn, 42.
 Vangede, 217, 267.
- Vassingerød, 299.
 Vatikanets Bibliotek, 42.
 Vaupell, 359.
 Wedel, Provst, Torup, 298.
 Vejby, 335.
 — Kirke, 343.
 — Sogn, 370.
 Vekso, 310.
 — Sogn, 368, 370 f.
 Vemmetofte, 167.
 Vejleby, Horns Herred, 9*, 232*,
 234*.
 Vellerup Sogn, 232*, 234*, 368,
 370 f.
 Wesenberg-Lund, C., Professor.
 353 f, 364.
 Vestindien, 143.
 White, Familien, 93.
 Vibenshus, 243, 267.
 Viborg Stænderforsamling, 202.
 — Søer, 348.
 Viborgegner, 348.
 Vidnesdam, 354, 358.
 Wiedewelt, Johs., Billedhugger,
 148, 182.
 Wiche, Michael, Skuespiller, 194.
 Wiibroec, C., Brygger, Helsingør,
 105.
 Viken, Skaane, 254.
 Vildbjerg, Gørlose Sogn, 6, 281 f.
 Vilhelm, Abbed, 38, 41, 44, 50 ff,
 131, 325.
 Wilhelm, Prins, 184.
 Villingebæk, 252.
 Villingerød, 73.
 — Sogn, 367.
 Willumsen, Jacob, 91.
 Vimose, 169.
 Vinderød Kirke, 148.
 — Sogn, 146, 368, 370 f.
 Vind, Ole, Rektor, Hofprædikant,
 134, 172, 301.
 Winther, Chr., Digter, 328.
 Vitskøl Kloster, 38 f.
 Vordingborg, 57, 70.
 Worm, Jacob, Skribent, 134.
 — Ole, Professor, 344.
 Worsaac, Arkæolog, 355.
 de Vries, Adrian, Billedhugger, 111
 Wright, Familien, 93 f.
- Y**
- Ysenbrant, Adrian, Maler, 47.

Æ

- Æbelholt Kloster, 38, 41 ff*, 50 ff,
54 f, 59, 69, 75, 131, 198, 262,
325, 346, 349.
— Klosterkirke, 45*, 51, 53 f.
Ærtelandsgaarden, Alsonderup, 278

Ø

- Øllemose, 169.
Ølskøb, 119 f.
Ølsted, 296, 302, 349.
— Sogn, 290, 368, 370 f.

- Ølstykke Herred, 22. 367, 370.
— Sogn, 370 f.
Øresund, 5, 19, 40, 75 ff, 82 f, 87 f,
90, 92 f, 104 ff*, 125, 180,
185, 200, 252, 261 f.
— Hotel, Helsingør, 103.
Øresunds og Helsingørs Sygehospi-
tal, Helsingør, 103.
Øresunds Toldkammer, Helsingør,
88, 90, 94, 98.
Ørnekulsvej, 169.
Østersøen, 6 f, 84, 186, 347, 363.

BILLEDFORTEGNELSE	Side
Skafter af Rentak	9
Lerkar fra Højbjerg Hegn	11
Runddyse ved Hjortegaarde i Egnen om Jægerspris	12
Langdyse ved Dæmpegaard	13
Jættestue ved Hjortegaarde i Nærheden af Jægerspris	14
Hellekiste fra Lille Havelse	15
Den ene af 6 Lurer, der er fundet i Brudevælte, Lyngesogn	16
Bælteplade af Bronze fra Langstrup	17
Bronzealderhøje fra Bakkebjerg i Blistrup Sogn	18
Jørlunde Kirke. Grundplan	22
Kalkmaleri fra Jørlunde Kirke med Fremstilling af Lazarus' Opvækkelse	24
Jørlunde Kirke	25
Kregme Kirke, set fra Nordvest	29
Modeller, der illustrerer Kregme Kirkes Bygningshistorie	30—31
Grundplan af Kregme Kirke	31
Esrums Kloster	39
Grundplan af Æbelholt Kloster	45
Søndre Fratergang. Karmeliterklostret i Helsingør	47
Mariakirkens Østgavl og østre Fløj af Karmeliterklostret i Helsingør	49
Det indre af Mariakirken i Helsingør	51
Søborg Kirke	61
Plan af Søborg Ruin	63
Parti af Søborg Ruin	65
Gurre	71
Vestgavlen af Mariakirken i Helsingør	79
Kronborg Slotsgaard. Udsigt mod Vestfløjen og Komman- danttaarnet	81
Det indre af Kronborg Slotskirke	85
Den lille Sal i Kronborgs Vestfløj	87
Renæssancehus i Helsingør. Stengade 76	89
Bindingsværksbygning fra 1577, Strandgade 27 i Helsingør	91
Svaneapoteket i Helsingør. Johan Kruses og Johan Oxes Gaarde	95
Det indre af den Galschiøt-Kierboeske Gaard, Strandgade 91 i Helsingør	97
Marienlyst Slot ved Helsingør	100
Kort over Helsingør, 1858	101
Kronborg set fra Sundet	104
Fugleperspektiv over Frederiksborg Slot	110
Frederiksborg Slot set fra Jægerbakken	113
Frederiksborg Slotskirke	115
Interiør fra Frederiksborg Slot, Værelse 42. Tiden omkring 1700	117

	Side
Byskriverstræde i Hillerød set mod den gamle Kro	120
Slotsgade 44 og Fisketorvet, Hillerød	121
Latinskolen i Hillerød	123
Det gamle Raadhus i Hillerød	124
Slangerup Kirke	129
Generalmajor J. F. Classen, efter Maleri af C. A. Lorentzen	143
Arsenalbygningen i Frederiksværk, nu Museum	145
Broen over Kanalen ved Arresødal	147
Morgenstjerne fra Slangerup. Nu i Jørlunde Skole	153
Fangelænke til Haandlede og Fod, sandsynligvis fra Slange- rup. Nu i Jørlunde Skole	155
Slangerup Bys Sprøjte, 1759	157
Kaptajnsuniform fra Slangerup Borgervæbning	159
Jægerspris Slot	163
Audienssalen paa Jægerspris	165
Hirschholm Slot. Efter Kobberstik	175
Den store Sal paa Hirschholm Slot	177
Stolbergmonumentet i Hørsholm	178
Fredensborg Slot set fra Parken	183
Tre vordende Monarker paa Spadseretur i Fredensborg ..	187
Czaren paa Køretur med de kongelige Børn	191
Marmorhaven ved Fredensborg Slot	193
Klædefabrikken ved Usserød	203
Bøssemagergaden, Hellebæk	205
Heinrich Carl Schimmelmann	206
Greve Christian Günther Stolberg	217
Greve Christian Ditlev Frederik Reventlow	219
Heinrich von Levetzau	221
»Det gamle Husmandssted« paa Jægerbakken i Hillerød. Nordsjællandsk Folkemuseum	223
Indledningen til et Arvefæsteskode fra 1791	224
Reventlow-Støtten i Frederiksborg Slotshave	226
Bindingsværket er rejst. Huset tækkes (Det gamle Hus- mandssted paa Jægerbakken i Hillerød)	229
Gaard i Sjælsmark, Bloustrød Sogn	230
Risbjerggaard, Kyndby Sogn, set fra Gaden	231
Elmegaard, Vejleby, Vellerup Sogn	232
Stuehus ved Ferslev Hegn	233
Hus i Vejleby, Vellerup Sogn	234
Gammel Stue i Alme, Græsted Sogn	235
Kone spinder Hør	236
Hjem fra Malkning	237
Hammelstøj, hjemmelavet og udelukkende af Træ	238
Sædetrug, lavet af en udhulet Træstamme	239
Mangletoj	239
Kærne	240

	Side
Kaffebrænder	241
Kaffekværn	241
Malkværn	243
Tranlampe	244
Lyseform, hvori man støbte Tællelys	245
Lysestage til at hænge paa Væggen	245
Ung Pige fra Horns Herred i Folkedragt	247
Parti fra Gilleleje	253
Der sættes Garn	255
Krydspejling	257
Fiskerbaade gaar ud paa Sildefiskeri	258
Sundby Færge 1805	265
Postvognen mellem Hillerød og Frederikssund	268
Helsingør Havn. Søndre Havnemole før Færgefartens Indførelse	271
Nordbanetoget 1864	273
Christian IV's Sten	281
Højsten	283
Klaus Nars Ø	287
Grundplan af nordsjællandsk Rytterskole	291
Sandstenstavle over Rytterskolernes Indgangsdør	293
Store Rørbæk ombyggede Rytterskole	295
Snekkersten gamle Skole. Opført 1795	297
Degn og Skolelærer Peder Rugaard i Græse Skolestue med sine tre Sønner. ca. 1818	299
Herluf Trolles Taarn	303
C. Hostrup	308
Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, ved Hillerød	312
Folkehøjskolen »Købmandshvile« ved Hørsholm	313
Den internationale Højskole, Helsingør	314
Luthersk Missionsforenings Højskole, Hillerød	316
Troldeskoven	339
Tisvilde Hegn. Ved Horsebæk	340
Helene Grav	342
Helene Kilde	344
Rypelyng, <i>Dryas octopetala</i>	353
Skematisk Tværnsnit af en nordsjællandsk Skovmose med Aflejringer fra samtlige Afsnit af Tidsrummet efter Istiden	356
Oversigt over Planternes og Dyrenes Indvandring	357

De i denne Bog gengivne Tegninger skyldes næsten alle Kr. Kongstad. De er tegnede til Bogen »Hillerød By«, 1925, udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund, og forskellige af Anders Uhrskovs Bøger. Tegningerne i Vagn Peterssens Afhandling om Nordsjællands Plante- og Dyreverden er dog udførte af Forfatteren selv.

INDHOLD

	Side
<i>L. C. Jensen</i> : Nordsjælland i de ældste Tider	3
<i>Ellen Arnstrøm</i> : Lidt om Jørlunde Kirkes Bygningshistorie	21
<i>Jan Steenberg</i> : Kregme Kirke	27
<i>Villads Christensen</i> : Om Nordsjællands Klostre	35
<i>Jørgen Paulsen</i> : Søborg	57
<i>Jørgen Torpe</i> : Gurresagn	68
<i>Knud Klem</i> : Helsingør og Kronborg	75
<i>Otto Andrup</i> : Frederiksborg	108
<i>Otto Andrup</i> : Hillerød	119
<i>Erland Gribso</i> : Slangerup og Frederikssund	126
<i>Jørgen Paulsen</i> : Frederiksværk og General Classen	141
<i>Sigurd Elkjær</i> : Dagligt Liv i en gammel Købstad	149
<i>H. L. Sørensen</i> : Jægerspris Slot og Gods	161
<i>H. C. Rosted</i> : Hørsholm	171
<i>M. Sørensen</i> : Fredensborg i Christian IX's Tid	180
<i>H. C. Rosted</i> : Gamle nordsjællandske Industrier	197
<i>Jørgen Paulsen</i> : Om Landboforhold og Bondereformer i Nordsjælland	208
<i>Anders Uhrskov</i> : Dagligt Liv paa Landet	228
<i>H. C. Terslin</i> : Fiskeriet	252
<i>Knud Klem</i> : Nordsjællandsk Samfærdsel	260
<i>Anders Uhrskov</i> : Nordsjællandske Sagn	275
<i>L. C. Jensen</i> : Træk af Nordsjællands Skolevæsen gennem Tiderne	289
<i>Anders Uhrskov</i> : Træk af det aandelige Liv i Nordsjælland	306
<i>Erland Gribso</i> : Fra Nordsjællands Skove	318
<i>M. Larsen</i> : Tisvilde Hegn og nærmeste Omegn	331
<i>C. Wesenberg-Lund</i> : Lidt om de nordsjællandske Søer	346
<i>Vagn Petersson</i> : Nordsjællands Plante- og Dyreverden, historisk belyst	352
<i>L. C. Jensen</i> : Lidt om Nordsjællands administrative Indde- ling gennem Tiderne	366
Navneliste. Udarbejdet af <i>Jakob Nielsen</i>	372
Billedfortegnelse	389